

המכון ללימודי השואה

ע"ש חדוה אייבשיץ (ע.ר.)

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092

Gideonbe5@gmail.com

בס"ד, אלול תשס"ט, ספטמבר 2009

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

גיליון מספר 28 ו-29

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

יהדות קובנה בשואה וגיא ההריגה "הפורט התשיעי"

השער הראשי בגטו קובנה. ציירה: אסתר לוריא [1]

תוכן העניינים

עמודים

- 6-3 גדעון רפאל בן-מיכאל: פתח דבר
- 35-7 לייב גרופנקל: האירועים החשובים בותר בגטו קובנה
- 45-35 עדותו של ד"ר אהרון פרץ במשפט אייכמן
- 58-45 ד"ר אהרון פרץ: במחנות לא בכו
- 68-58 אריה סגלסון: בלב העופל
- 71-68 רחל סלקיה: שנזכה לספר... על גטו קובנה
- 79-72 לזרסון-רוסטובסקי תמר: יומנה של תמרה
- 95-80 אברהם תורי: חיי יום-יום בגטו קובנה
- 99-96 פקודות והוראות שניתנו על ידי הגרמנים והאלטסטנראט בגטו קובנה
- 103-100 צוואתו האחרונה של ד"ר אלחנן אלקס, יו"ר בקובנה

- "הפורט התשיעי", גיא ההריגה שבו נרצחה מרבית יהדות קובנה ויהודים מגרמניה.
- 122-107 מאיר ילין: המבצר התשיעי – מבצר המוות
- 132-122 א.פייטלסון: "הפורט התשיעי"

- 134-133 סמפו סוגיהארה, חסיד אומות העולם שפעל בקובנה
- 138-135 הרב אשרי אפרים: שאלו ותשובות [שו"ת] בהלכה בגטו קובנה
- 140-138 מורשצ'יק זאב (וולף) משורדי גטו קובנה שנפל במלחמת השחרור
- 142-141 ביבליוגרפיה
- 143-142 מראי מקומות

גדעון רפאל בן-מיכאל פתח דבר

אחרי פרוץ שארית ליכרון השואה, הפלג והמרכה!

הפעם, תכני הביטאון עוסקים ביהדות קובנה בתקופת השואה וב"פורט התשיעי", גיא ההריגה המרכזי, שבו נרצחה מרבית יהדות קובנה וגם יהודים מגרמניה.

"הפורט התשיעי", הינו מבצר [פורט] צבאי, שהגרמנים השתמשו בו כאתר רצח. המקום נזכר בנשימה אחת עם "פונאר" ו"באבי-יאר" כסמל לגיאיות ההריגה בהם נרצחה האוכלוסייה היהודית בשטחי ברית המועצות הכבושים.

מטבעו של ביטאון, שיריעתו קצרה ולכן אני מביא רק קטעים מהמקורות. אני תקווה שבחירת המקורות שלי כעורך, מאפשרת לקורא לקבל תמונה תמציתית ומהימנה על קורות יהדות קובנה בשואה ואתר הרצח "הפורט התשיעי". פונה אני אליכם הקוראים ואומר: "ואיך זיל גמור...". לאמור, הרוצה להרחיב ולהעמיק, עליו לגשת למקורות עצמם. הרשימה הביבליוגרפית בסוף הביטאון תסייע לכם.

לפעמים, בעדויות מסוימות, מתואר אירוע שכבר הובא בעדות קודמת. אין זה שכפול עדויות אלא הצגת האירועים מזווית ראייה אישית של כל כותב וכותב.

ברצוני להדגיש! אני מביא את העדויות והציטטות כפי שנכתבו במקורות. לא שיניתי את הניסוחים והתחביר וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

העיר קובנה נוסדה בשנת 1030 על ידי הנסיך הליטאי קאונאס ונקראה על שמו. היהודים הראשונים הגיעו לעיר כשבויי מלחמה ובעקבותם הגיעו יהודים מפולין ואוקראינה לצורך מסחר ולאחר זמן התיישבו במקום.

קובנה עברה תהפוכות רבות ונכבשה פעמים רבות במהלך שנות קיומה. ובכל פעם שנכבשה, נגזרו על היהודים גזרות חדשות. בשנת 1914 פרצה מלחמה בין רוסיה לגרמניה ויהודי ליטא נסחפו למלחמה. כך קרה, שתוך שש שנים קובנה הפכה מרוסית לגרמנית לבסוף לליטאית וליהודים ניתנה גם אוטונומיה.

קובנה היתה בירת ליטא בין השנים 1920-1939. בתקופה זו, הייתה פעילות תרבותית עניפה. התקיימו בה מוסדות יהודיים בכל שטחי החיים. למרות שב-1922 חוסלה האוטונומיה היהודית, היו בקובנה בתי יתומים, בתי חולים, מושב זקנים, בנק של בעלי המלאכה, ספריות, אוניברסיטה עממית, חברה להיסטוריה ולאטנוגרפיה של יהודי ליטא, שתי גימנסיות עבריות של "תרבות", גימנסיה עברית לבנות דתיות של "יבנה", בית ספר תיכון מזרם האידישיאים, גני ילדים, בתי ספר עממיים, בית ספר מקצועי של "אורט" ושני סמינרים למורים. הופיעו גם עיתונים ושבועונים בעברית ובאידיש. היה נוער חלוצי וציוני, אגודות ספורט של "מכבי" ו"הפועל" ואגודות סטודנטים למיניהם.

קובנה היתה גם אחד ממרכזי התורה המפורסמים בליטא. נוצרה בה דמות חדשה של הישיבה שבה טיפחו יהדות למדנית מוצקה שהשפיעה גם על מוסדות תורה בארצות שונות.

רבים למדו בישיבות קטנות וגדולות ושמה של קובנה התפרסם בזכות הישיבה "כנסת ישראל" (ישיבת סלובדקה). ישיבת חברון בירושלים היא ממשיכתה של ישיבה זו. הישיבה שכנה בפרבר העתיק המיושב יהודים – סלובודקה (Slobodka) ובלטיאית – ויליאמפולה (Vilijampole).

ב-1939 הגיע מספר היהודים בעיר לכ- 40,000, כרבע מכלל תושבי קובנה.

בשנת 1940 ליטא סופחה לברה"מ. מיד עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הגיעו פליטים רבים מפולין הכבושה ובניהם יהודים רבים. חלקם המשיכו לתוך רוסיה ומשם לסין וליפן, והיו כאלה שהשיגו רשיונות לעלות לא". הפעילות היהודית התרבותית והציונית הופסקה ואנשי רוח ואישי ציבור רבים הוגלו לסיביר.

ב-14 ביוני 1941, כשבוע לפני פלישת הגרמנים, נאסרו והוגלו לסיביר מאות משפחות יהודיות ובכללם בעלי מפעלים, סוחרים, אישי-ציבור, פעילים ומנהיגי מפלגות ציוניות.

קובנה נכבשה ב-24 ביוני 1941 ע"י הנאצים שפלטו לקובנה במסגרת מבצע "ברברוסה". הכוחות קיבלו פקודה מפורשת לחסל את היהודים. עוצבות המבצע "האייזנגרופן" הופקדו על ביצוע המשימה. סמוך לפלישת הצבא הגרמני, ביצעו כנופיות של ליטאים שפשטו על פרבר סלובודקה את הטבח הראשון.

באותה עת, הצליחו כמה אלפי יהודים להימלט לפנים ברית-המועצות וחלקם נספה בדרך.

עם כניסת הנאצים לקובנה, שהתקבלו בצהלות הליטאים, הפרעות המשיכו ביתר שאת ובכל חלקי העיר. לאחר כינון ממשל גרמני, הליטאים חטפו כ- 8,000 יהודים מהרחובות ומהבתים. החטופים נכלאו ונורו לאחר עינויים אכזריים ביותר. אלפי יהודים הוחזקו מחוץ לעיר מספר ימים ללא אוכל ובהתעללות קשה. חלקם הושמדו מאוחר יותר בפורט השביעי - אחד מהמבצרים שהיו סביב העיר.

בחודשים אלו נרצחו כ-10,000 יהודים שהיוו כרבע ממספר היהודים שבעיר. הליטאים התנהגו בצורה האכזרית ביותר כלפי היהודים. בו זמנית, הגרמנים גזרו סדרה של גזרות משפילות: על היהודים לענוד טלאי צהוב על הבגד. כל היהודים חייבים למסור את מכשירי הרדיו שמצויים בידם. על היהודים להישמע לעוצר. אסור ליהודים ללכת על המדרכה. אסור ליהודים להעסיק ליטאים, והם חייבים להחליף את דירתם בדירה הנמצאת בתוך רובע סלובודקה.

בקיץ 1941 הגרמנים הקימו שלטון אזרחי בקובנה והיהודים נדרשו להתרכז תוך חודש ברובע סלובודקה. לגטו היה שתי חלקים שהופרדו בכביש, שמעליו עבר גשר עץ. כל הגטו הוקף בגדרות תיל שלאורכן הועמדו זקיפים ליטאים ובשעריו ניצבו שוטרים גרמנים.

עם סגירת הגטו ב-15 באוגוסט 1941 נדחקו לגטו כמעט כ-30,000 יהודים. בנוסף ל-6,000 היהודים שגרו שם עוד קודם. תוך פחות משלושה חודשים חוסל הגטו הקטן בסדרת אקציות.

את החיים הפנימיים בגטו קובנה ניהל גוף שנקרא 'מועצת הזקנים של קהילת גטו קובנה, בקיצור: אלטסטנראט [Aeltestenrat der Juedischen Ghetto Gemeinde Kauen]. בראשו עמד הרופא ואיש הציבור הנודע ד"ר אלחנן אלקס. סגנו היה המנהיג הציוני הוותיק עורך-הדין לייב גרפונקל. כרוב חברי האלטסטנראט בקובנה נבחרו גם הם במישרין בידי הציבור היהודי בעיר.

במשך שלוש שנות קיום הגטו, שטחו צומצם חמש פעמים, בעיקר לאחר שרבים מתושביו הוצאו להורג או הועברו למחנות עבודה שונים.

התקופה הקטלנית ביותר בגטו המכונה **"תקופת הרציחות"** שהחלה עם סגירת הגטו ונמשכה עד ה-29 באוקטובר 1941. בית חולים על חוליו נשרף, מאות יהודים נרצחו בדם קר בעוון "הפרת משמעת" (כגון הליכה על המדרכה ולא בשולי הכביש, קניית מצרכים בשוק וכדומה). בפרק זמן זה בוצעו סידרת "אקציות" שהן רציחות המוניות מתוכננות.

האחרונה שבאקציות המכונה **"האקציה הגדולה"** החלה ב-28 באוקטובר בשעה שש בבוקר כאשר כל היהודים התייצבו בכיכר הדמוקרטים לשם "ביקורת". סביב הכיכר ניצבו גרמנים וליטאים חמושים שהתנדבו לשתף פעולה עם הנאצים בהתלהבות וקראו לעצמם "פרטיזנים".

על ההרים מסביב התגודדו המוני ליטאים סקרנים. בשעה תשע בבוקר הגיעו אנשי הס"ד והממונה על ענייני יהודים בגסטפו, ראוקה, אנשי העירייה הגרמנית, והממונה על ענייני יהודים בממשל האזרחי הגרמני, פריץ יורדן.

מלאכת המיון נמשכה כל אותו היום. ראוקה קבע מי יורשה לחזור לביתו בגטו והשאר, כ-9,200 גברים נשים וטף, הועברו תחת משמר כבד לדירות ב"גטו הקטן" שכבר התרוקן באקציות הקודמות.

למחרת הוציאו את כולם והוליכו אותם אל אתר הרצח הסמוך **"הפורט התשיעי"**. שם הוכנו מראש בורות גדולים שלתוכם נדחפו היהודים ונורו במכונות הירייה.

"התקופה השקטה" נמשכה קרוב לשנתיים, מנובמבר 1941 עד אוקטובר 1943. במשך כל הזמן התקיימה העברה שיטתית של תושבי הגטו למחנות עבודה, למרות שתקופה זו הייתה שקטה בהשוואה לתקופה הקודמת, גם בה התרחשו אירועים קשים ביותר ונגזרו גזרות איומות. יהודים הואשמו בעבירות משונות ניתלו בגטו ובפורט התשיעי. מאות גברים ונשים נשלחו למקומות עבודה מחוץ לעיר. נאסר להוליד ילדים. "המשמר הגרמני" הוקם בתוך הגטו. נאסר השימוש בכסף.

בפברואר 1942 נדרשו היהודים למסור את כל הספרים וכתבי היד שברשותם. באוגוסט של אותה שנה נסגרו כל בתי הכנסת ונאסרו תפילות בציבור. נסגרו גם מוסדות החינוך שהאלסטטנראט הקימו, חוץ מבתי הספר המקצועיים.

אלפי יהודים התייסרו יום בדרך המייגעת והמשפילה שאורכה שמונה קילומטר בלוויית זקיפים עד שהגיעו לשדה התעופה שבפרבר אלקסוט, שם עבדו תחת עינויים במשך 12-14 שעות ביום תחת כיפת השמים בכל מזג אוויר. תמורת העבודה קיבלו כרטיסי מזון למנות מינימאליות שלא הספיקו לעובדים ולבני משפחותיהם.

עם זאת, כמה מתושבי הגטו חשו הקלה מסוימת לאחר שהתרבו מקומות העבודה הנוחים יותר שבתוך העיר. ביניהם היו גם בתי מלאכה בתוך הגטו, שייצרו מוצרים לקידום המאמץ המלחמה הגרמני. בשיא פעילותם העסיקו יותר מ-4,000 עובדים.

בו זמנית התבססה פעילותם של המוסדות הפנימיים בגטו והיתה פריחה במישור החברתי והתרבותי. התנועות והמפלגות שפעלו ברחוב היהודי לפני המלחמה התארגנו מחדש. החלה פעילות מחתרתית בגטו שהגיעה לשיאה כאשר 350 מחברי המחותרת (שמנתה למעלה מ-600) ברחו מהגטו והצטרפו ברובם לפרטיזנים הסובייטים שלחמו נגד הנאצים.

אף על פי שהמבצע היה עלול לסכן את המשך קיומו של הגטו הוא זכה לאהדה מתושבי הגטו ואפילו לחיפוי וסיוע לוגיסטי וטכני מההנהגה בגטו, ובייחוד מהמשטרה היהודית שתוכה היו אנשי מחותרת.

ב-8 ביולי 1944, בהתקרב הצבא האדום לקובנה, החלו השלטונות להעביר את היהודים למחנות ריכוז בגרמניה. רבים התחבאו ב'מלינות' (מקומות מסתור תת-קרקעיים) שהכינו לעצמם, ובכדי להוציאם משם השתמשו הגרמנים בכלבי-גישוש, ברימוני-עשן, בפצצות תבערה וכו'. כ-2,000 יהודים מתו בחנק, בשריפה ובהתרסקות. 90 יהודים בלבד הצליחו להסתתר במלינות ולהישרד עד כניסת הצבא האדום לקובנה ב-1 באוגוסט 1944.

כ-4,000 מיהודי קובנה הועברו לגרמניה, בעיקר למחנות הריכוז דכאו, קאופרינג ושוטוהוף. באוקטובר 1944 הובאו לשם גם חלק מיהודי קובנה שהוחזקו במחנות באסטוניה. עד יום השיחרור שרדו כ-2,000 נפש, ועם מאות היהודים שניצלו במחבואים שונים בקובנה ובסביבתה, **שרדו 8% מכ-30,000 היהודים שהוכנסו לגטו.**

"**הפורט התשיעי**" הוא שמה של אחת ממערכת המצודות שהוקמו בסוף המאה ה-19 סביב קובנה שבליטא, שישה קילומטרים ממרכז העיר. בין שתי מלחמות העולם שימש הפורט כבית סוהר. **בעת שלטון הכיבוש הגרמני, נרצחו ונקברו בפורט התשיעי מעל 50,000 גברים נשים וילדים, רובם ככולם יהודי קובנה ומגורשים מגרמניה.** בסתיו 1943 הוחלט לשרוף את הגופות בכדי לטשטש את הרצח.

הפעולה נעשתה בסודיות רבה בידי יחידת "מבצע 1005". בפעולה הועסקו 34 אסירים מגטו קובנה. חלקם נתפסו בדרכם ליערות הפרטיזנים. כמו כן הועסקו 26 שבויי מלחמה יהודים מהצבא האדום וארבע שבויים לא יהודים. האסירים היו תחת שמירה קפדנית ואחרי העבודה היו כבולים בשלשלאות. למרות זאת, ב-24 בדצמבר 1943 כל האסירים הצליחו לברוח במבצע מאורגן מהפורט המוקף חומה. חלקם הגיעו לגטו קובנה ומשם הועברו ליחידות הפרטיזנים שביערות רודינקי. בעקבות בריחתם נודע על מעללי הנאצים בפורט כשנה לפני תום המלחמה. [2]

גדעון רפאל בן מיכאל עורך הביטאון

לידיעת קוראי הביטאונים והחבורות שכתבתי וערכת!

אני מביא בחבורות ובביטאונים שערכת וכתבתי, עדויות, קטעים מספרים, דברי הגות, מאמרים ותמונות. ברצוני להדגיש כי זכות היוצרים שייכת לבעלי זכויות היוצרים – הוצאות הספרים והמחברים היוצרים.

השימוש בחומר הנ"ל נועד רק למטרות חינוכיות-לימודיות ולהעלאת תודעת זיכרון השואה בפני קהלים רבים ומגוונים של החברה בישראל - צעירים ומבוגרים.

גדעון רפאל בן מיכאל

לייב גרפונקל: האירועים החשובים ביותר בגטו קובנה

לייב גרפונקל היה סגן יו"ר האלטסטנראט [מועצת היהודים] של יהדות קובנה. שרד את השואה והצליח להגיע לארץ ישראל.

לפני קבלת תפקידו הקשה היה פעיל למעלה מעשרים שנה בעבודה ציבורית-יהודית ציונית והיה מראשי מנהיגות יהודי ליטא. חבר הנהלת הוועד הלאומי ליהודי ליטא, חבר הסיים [הפרלמנט] הליטאי ושימש בעוד תפקידים נכבדים. בשעתה הטראגית של יהדות קובנה נפל בחלקו תפקיד בכיר ואחראי בניהול עניינה של יהדות קובנה בתקופת השואה.

מיד עם סיום המלחמה, החליט לכתוב את קורותיה של יהדות קובנה בתקופת השואה. בתחילה, העלה על הכתב דברים מתומצתים על קורות יהדות ליטא, שהתפרסמו בספר: גרפונקל לייב [עורך], ברק צבי [סגן עורך]: **יהדות ליטא**, כרך רביעי-השואה 1941-1945, הוצאת איגוד יוצאי ליטא בישראל, תשמ"ד-1984.

אני מביא בביטאון את מאמריו: האירועים החשובים ביותר בגטו קובנה ותנאי החיים בגטו קובנה, עמ' 63-78 שהתפרסמו בספר יהדות ליטא.

בתקופה מאוחרת יותר שקד על הוצאת ספר והוציא ספר חשוב בשם: גרפונקל לייב: **קובנה היהודית בחורבנה**, יד ושם, תשי"ט-1959. בחיבורו זה השתמש בארכיון של האלטסטנראט שבידי ארגון יוצאי ליטא בישראל ובארכיון של יד ושם.

מפרוץ המלחמה עד סגירת הגטו

הסימנים הראשונים לסערת-הדמים

קובנה הייתה בין הנקודות הראשונות שהותקפו על ידי הצבא הגרמני. כבר לפנות בוקר, ב-22 ביוני 1941, שעות אחדות אחרי שפתחה גרמניה הנאצית בפעולות מלחמתיות נגד ברית-המועצות, הופיעו מעל קובנה מטוסים צבאיים שהמטירו על העיר פצצות רבות.

במשך יום המלחמה הראשון הלכו ונישנו ההתקפות האוויריות הגרמניות, שגרמו לשריפות רבות. בערך בשעות הצהריים התחיל פינוי העיר. בחיפזון עזבו את קובנה פקידי מוסדות-השלטון הסובייטיים השונים. ב-23 ביוני 1941 לא היה עוד שלטון סובייטי בקובנה. באותו יום הופיע בעיר "ממשלה ליטאית זמנית" שקידמה בברכה חמה את הצבא הגרמני הנכנס. באותו זמן פורסם חגיגת ברדיו על חידוש עצמאותה של ליטא וגם הוקם מטה "הפרטיזנים הליטאיים", שהיו מזויינים בנשק שנאגר בסתר בימי השלטון הראשון של

הסובייטים, ואשר מטרתם המוצהרת הייתה לפעול לגירוש הצבא הסובייטי משטחה של ליטא וכן להקים כוח מזוין שעליו תוכל להתבסס "הממשלה הליטאית הלאומית".

הם זינבו בחיילי הצבא הסובייטי הנסוג, אך עיקר פעולתם הייתה הטלת פחד וביצוע מעשי אלימות ופרעות באוכלוסייה היהודית. בבקרו של ה-23 ביוני השתררה בהלה בקרב האוכלוסייה היהודית בקובנה ובאוויר התחילו להריח דם. היחס העויין של האוכלוסייה הלא-יהודית, שחלק ניכר הימנה היה עוד קודם לכן אנטישמי, גבר והלך וקיבל יותר ויותר אופי אנטי-יהודי, שואף פרעות ודמים.

נמלטים

המצב נעשה מסוכן עוד יותר, כאשר קצין העיר הליטאי שמונה על ידי ה"ממשלה", בוביאליס, הכריז ברדיו כמה פעמים במשך היום, שמאחר שנקבע כי היהודים יורים על הצבא הגרמני הנכנס, הרי על כל חייל גרמני שיהרג – יוצאו להורג מאה יהודים. באותו יום הגיעו לעיר מספר ניכר של פליטים יהודים מערי-השדה. הם ברחו לקובנה בתקווה, שבה יוכלו להינצל מגל הפרעות שנערכו על ידי "הפרטיזנים הליטאים" והגרמנים ואשר הציפו גם את ערי השדה.

בו בזמן התחילו אלפי יהודים, ביניהם רבים מאלה שעבדו במשרדי הממשל הסובייטי, לנטוש בבהלה את העיר. הם יצאו על פי רוב ברגל וקיוו להציל את חייהם בתוך שטחה של ר.ס.ו.ו. חלק מהם נספה מהפצצות שהוטלו עליהם על ידי המטוסים הגרמניים ומחילופי האש במקומות שונים. מאידך, רבים שהצליחו אחרי מאמצים נואשים להגיע לגבול הקודם עם ר.ס.ו.ו., לא הורשו ביומיים הראשונים לחצות אותו. הם נאלצו לחזור לקובנה, אך הדרכים כבר היו תפוסות על ידי "הפרטיזנים הליטאים" והצבא הגרמני המתקדם. רוב החוזרים נפלו לידיהם של "הפרטיזנים הליטאים" ונהרגו. חלק קטן הגיעו חזרה לקובנה, שבה השתולל באותו הזמן פוגרום נורא.

בערבו של ה-24 ביוני נכנסה לקובנה קבוצת החלוץ של הגייסות הגרמניות, שנתקבלה על ידי הליטאים בשמחה וצהלה. ב-25 ביוני הייתה כבר העיר כולה נתונה לשלטון הגרמנים.

הפרעות בסלאבדקה ובמקומות אחרים

בקרב השכבות הליטאיות הלאומניות, ובעיקר בקרב "הפרטיזנים הליטאים", רווח הרעיון, כי ככל שהליטאים ימררו את חייהם של היהודים וישפכו את דמם, כך ישאו יותר חן בעיני הגרמנים. בדרך זו יצליחו, כביכול, להשיג מהגרמנים הכרה באמצעותה של ליטא וקיום משרדי השלטון הליטאיים. דבר זה הגביר את האווירה העויינת, האנטי-יהודית, שקיבלה ממש אופי סטיכי.

בלילה שבין ה-25 ל-26 ביוני ערכו "הפרטיזנים הליטאים", סטודנטים וגימנזיסטים ליטאיים, בהנהגתו של העיתונאי הליטאי קלימייטיס, פרעות בפרבר הקובנאי סלאבדקה (שם הוקם יותר מאוחר הגטו). **בפרעות אלה נספו למעלה מאלף יהודים.** "הפרטיזנים הליטאים" לא רק ירו ברובים, אלא השתמשו גם בסכינים וגרזנים. בית, שבו התבצרו משפחות יהודיות אחדות, הוצת וכולם נשרפו חיים. הפורעים גם התעללו ביהודים: לפני רציחתם אילצו לחפור קברים לעצמם. יום אחרי זה הוכו היהודים באכזריות כאשר הוציאו את גופות הנרצחים מבתיהם וקברום בבית הקברות הישן בסלאבדקה.

גם בחלקים האחרים של העיר היו בלילות הבאים התנפלויות דמים של "הפרטיזנים הליטאים" על היהודים, **ומספר ההרוגים היה למעלה מ-2000.** ושוב, המרצחים הליטאים התעללו בקורבנותיהם.

ביום ה-27 ביוני הובאו על ידי "הפרטיזנים הליטאים" כ-60 יהודים למוסך "ליטוקים" בוויטאוטו-פרוספקט, לעיני המון גדול של ליטאים. הם עונו שם קשות: הוכו במוטות ברזל עד שכולם נפלו שדודים. המרצחים תחבו לתוך פיותיהם של כמה מעונים צינורות, שהיו משתמשים בהם לשטיפת מכוניות, ודרכם הזרימו מים לתוך הפיות עד שהאומללים נחנקו.

אך עיקר פעולתם של "הפרטיזנים הליטאים" היה ביצוע מאסרים המוניים של יהודים. המאסרים התחילו ב-24 ביוני, בערב. מטרתם הייתה, כביכול, לצוד קומוניסטים יהודים, אך למעשה היה לזה אופי של מצוד פראי על יהודים חסרי-מגן.

השמדה המונית ב"פורט השביעי"

המאסרים ההמוניים נמשכו כ-10 ימים. ברחובות ובבתים נאסרו ללא הבחנה גברים ונשים, זקנים, צעירים וילדים. הם הובלו למקומות שונים: בית הסוהר, מטה "הפרטיזנים הליטאים", תחנות משטרה, בית הספר הישועי ועוד. קרוב ל-6000 יהודים נתפסו. רק חלק קטן הצליח להשתחרר הודות למתן שוחד או סתם במקרה. כל השאר נלקחו ל"פורט השביעי" של המבצר הקובני לשעבר. שם הפרידו בין הנשים לגברים. כולם תוחזקו בתנאים מסמרי שיער שלא יתוארו. מדי יום נורו עשרות אנשים, כ-30 נשים נאנסו. **כזה היה המצב עד ה-7 ביולי 1941. באותו יום נותרו ב"פורט השביעי" כשלושת אלפים גברים יהודים – כולם נרצחו על ידי אנשי הגסטאפו הגרמנית ו"הפרטיזנים הליטאים".** בלילה, שבין ה-7 ל-8 ביולי. הנשים והילדים הועברו ל"פורט התשיעי" ומשם שוחררו כעבור ימים אחדים.

בימי המאסרים ההמוניים הללו הוחזקה האוכלוסייה היהודית בקובנה במצב של טרור איום; פרט למאסרים נמשך השוד ללא הפסק. יהודים נלקחו לכל מיני עבודות פרך ותוך ביצוען הוכו קשות. בימי הפרעות חוללו גם בתי כנסת ונקרעו ונשרפו ספרי תורה. כל זה ביצעו "הפרטיזנים הליטאים" בפיקודו הישיר של השלטון הגרמני (גסטאפו – T.O.).

גזרת הגטו

ב-8 ביולי 1941 הובאו לגסטאפו אחדים מבין עסקני-הציבור היהודיים: העו"ד י. גולדברג, העו"ד ל. גרפונקל, הרופא א. רבינוביץ, והרבנים סניג ושמוקלר. שם הודיע להם ראש ה"איינזאץ-גרופה", גנרל ה-S.O. שטאלאקר, בנוכחותו של ראש הגסטאפו בליטא, יגר, כי מאחר שכל היהודים הם קומוניסטים והליטאים אינם יכולים לחיות איתם בצוותא, לכן על כל היהודים לעבור עד ל-15 באוגוסט 1941 לגטו מיוחד שיסודר בשבילם בחלק של פרבר העיר קובנה – סלאבודקה (ויליאמפול). כדי לבצע את פינוי יהודי קובנה היה עליהם להקים "ועד העברה" מיוחד. עם זאת הבטיח יגר לשחרר את כל הנשים והילדים שנאסרו במאסרים ההמוניים ועדיין הוחזקו ב"פורט השביעי", וכי הפרעות נגד יהודי קובנה, כפי שהיו עד אז, לא יישנו.

ב-11 ביולי 1941 פורסמה פקודה מיוחדת, חתומה על ידי קצין העיר הליטאי, בוביאליס, וראש העיר קובנה, הליאטי פאלציאוסקאס, בה נצטוו כל יהודי העיר קובנה לעבור לגטו בסלאבודקה, ולחסל את כל הרכוש הדלא-ניידי שלהם, בעיקר בדרך של חילופין בבתים של לא-יהודים בסלאבודקה. כמו כן חוייב כל יהודי לענוד "מגן דוד" צהוב על החזה. ב-15 ביולי 1941 החלה העברת היהודים לסלאבודקה, אם כי רשמית הותר להם לקחת את כל המטלטלים, הרי לעיתים קרובות היו אנשי הגסטאפו והצבא הגרמני מתנפלים על העגלות, טעונות הרכוש היהודי, ולוקחים לעצמם מהרכוש כאוות-נפשם.

מציאת דיור בגטו לכל יהודי קובנה נתקלה בקשיים עצומים בשל חוסר דירות. היו גם הרבה ליקויים וכן מקרי-שחיתות בפעילות עובדי "ועד ההעברה" שהוקם לפי פקודת הגרמנים.

ב-17 ביולי 1941 התחיל לפעול בקובנה המינהל הגרמני האזרחי, שבראשו הועמד בתור קומיסר נאצי קיצוני - ה"בריגדן-פירר" קרמר, ומאז ניתך על ראש יהודי קובנה מבול של פקודות. מטרת הפקודות הייתה להשפיל, להפחיד ולענות את האוכלוסייה היהודית, שהייתה בתהליך ההעברה לגטו בסלאבודקה. כל היהודים חייבים היו לשאת "מגן דוד" צהוב על החזה וגם על הגב (קודם נצטוו לענוד את הטלאי הצהוב רק על החזה). נאסר עליהם ללכת על המדרכות בעיר, להיראות בגנים ציבוריים ופארקים, להשתמש באמצעי תחבורה ציבוריים (מכוניות, כרכרות), להחזיק מכשירי רדיו, להעסיק משרתים לא-יהודים. נאסר על היהודים באופן חמור למכור את רכושם, לתת אותו במתנה או להסתירן. נקבעו שעות מיוחדות, שבהן יוכלו לבוא לשווקים לקנות לעצמם מצרכי-מזון. על כל עבירה נגד הפקודות היה העונש הצפוי – מוות (פקודות כאלו הוצאו גם בוילנה ובשאוולי).

כממונה על הגטו מטעם הממשל הגרמני האזרחי נקבע האובר-שטורמפירר יורדאן, רוצח מובהק. עוזרו מונה הליטאי קאמינסקאס, פקיד העירייה לשעבר, איש מושחת, שעליו הוטל להיות "איש הקשר" בין הממונה על הגטו והיהודים.

רחוב בגטו קובנה בשעת חזרה מהעבודה [1]

שוב דמים

טרור הדמים, אשר שכך לכאורה אחרי ה-7 ביולי, לפי הבטחת ראש הגסטאפו יגר, התחדש כעבור חודש. ב-7 באוגוסט 1941 נחטפו על ידי "הפרטיזנים הליטאים", לפי פקודת הגסטאפו, מהרחובות ומהבתים כ-1200 גברים יהודים, והובאו לחצר בית הסוהר הקובני, כ-1000 נכלאו בבית הסוהר והשאר שוחררו. כעבור ימים אחדים שוחררו עוד כ-100 מהעצורים, שהיו בעלי מקצוע. כל השאר, כ-900 איש, הוצאו מבית הסוהר ונורו. באותו יום נאסרו 26 יהודים, שיצאו מחוץ לסלאבודקה לקנות אי-אלה מצרכי-מזון מאת האיכרים. למחרת כולם נורו.

יהודי קובנה, שסבלו מאווירת טרור נוראה, היו מבודדים לגמרי וחסרי עזרה. הם נתקלו בשנאה ללא גבול מצד רוב האוכלוסייה הליטאית, ובמקרה הטוב יותר – באדישות גמורה. בנדון זה לא הייתה האינטליגנציה הליטאית טובה מן ההמון הפשוט, ובמקרים רבים אף גרועה מהם. כמובן, שהיו גם יוצאים מהכלל – ליטאים בודדים עזרו למכריהם היהודים ואחדים מהם אפילו הצילו את ידידיהם ממוות, בסכנם לעיתים קרובות את חייהם-הם.

תקופת האקציות

סגירת הגטו

ב-15 באוגוסט 1941 נסגר הגטו. הגטו הוקף מכל הצדדים בגדר תייל דוקרני. מסביב הוצב משמר כבד מורכב מחיילים גרמנים של "הפלוגה השלישית" ו"פרטיזנים ליטאים". **בסך הכול נכנסו לגטו 29,760 יהודים. לפני פרוץ מלחמת גרמניה – רוסיה היו בקובנה כ-35,000 יהודים, אך בימי המלחמה הראשונים הגיעו מערי-השדה כמה אלפי פליטים יהודים.**

כדי לנהל את העניינים הפנימיים של הגטו, לבצע את פקודות הממשל ולשאת באחריו כלפיו, הוקמה **מועצת-זקנים יהודית ("אלטסטנראט")**, שבראשה עמד ד"ר אלחנן אלקס. ד"ר אלקס נבחר לתפקיד זה באסיפה היהודית האחרונה של עסקני הקהילה שהתקיימה בקובנה ב-7 באוגוסט 1941. מהלך האסיפה, שבראשה ישב העסקן הציבורי צ. וולף, שהיה יו"ר הוועד להעברת יהודי קובנה לגטו, היה דרמטי מאוד. האסיפה עמדה בסימן של דיכאון נפשי מאין כמוהו.

הוצעו מועמדים אחדים ל"משרה" של ה"אובר-יודה" (זקן היהודים) שצריך היה לבחור, לפי הוראת הגרמנים, ושהיה עליו להיות יו"ר ה"אלטסטנראט". ברם, איש מהם לא איחד סביבו את כל משתתפי האסיפה, כל המועמדים שהוצעו סירבו לקבל את התפקיד. אחרי ויכוחים ממושכים הוצעה מועמדותו של ד"ר א. אלקס, יהודי לאומי וציוני ורופא מפורסם. ההצעה נתקבלה מייד בהתלהבות על ידי משתתפי האסיפה כולם, אך גם ד"ר אלקס סירב לקבל את המינוי.

הוא נענה רק אחרי פנייתו המזעזעת של הרב שמוקלר, שאמר כדברים האלה: **"מה איום ונורא מצבנו של ד"ר אלקס הנכבד אנו מציעים את המשרה המחפירה של זקן-היהודים לייצג אותנו לפני הגרמנים. אבל דע לך, ד"ר אלקס החביב והיקר, שרק לפני הרוצחים הנאצים תהייה בחינת זקן-היהודים. בעינינו תהייה ראש הקהל שלנו שנבחר בשעה הטרגית ביותר לכולנו. נפלה בחלקך חובה שאין קשה ממנה, אבל בצידה – גם זכות ומצווה גדולה ואינך רשאי להסתלק ממנה. עמוד בראשנו, הגן עלינו, אתה תהייה איתנו ואנו כולנו איתך עד שנזכה ליום הגדול של הגאולה".** במילים אלו סיים הרב שמוקלר את דבריו ופרץ בבכי, וכל הנאספים בכו עימו בכי-תמרורים.

בהתאם לדעות שהובעו באסיפה נבחרו על ידי הוועד להעברת היהודים מן העיר לגטו העו"ד ל. גרפונקל (לסגן יו"ר ה"אלטסטנראט") והעו"ד י. גולדברג, הרב הצבאי לשעבר הרב ש. א. סניג, הרופא אפרים רבינוביץ ומיכאל קופלמן – לחברי ה"אלטסטנראט". מיכאל קופלמן מונה גם לראש משטרת הגטו, אשר ניגשו להקימה ללא דיחוי. בזאת סיים הוועד האמור את פעולתו ובמקומו בא ה"אלטסטנראט". במשך הזמן צורפו אל ה"אלטסטנראט" צבי (הנס ולף), ל. רוסטובסקי, הרב יעקב-משה שמוקלר וצבי לזין. צירופם של אלה לא היה רשמי והייתה להם זכות של ייעוץ בלבד.

למרות ששררה בגטו צפיפות איומה, מצא קומיסר העיר הגרמני לנחוץ להקטין עוד יותר את תחום הגטו.

ב-16 באוגוסט 1941 נאלצו היהודים לפנות רחובות אחדים (רחוב יורבורג ואחרים), אשר הוצאו מתחום הגטו, וזאת רק זמן קצר לאחר שהצליחו בעמל רב להשתכן שם. הצפיפות בגטו נעשתה עוד יותר בלתי נסבלת.

דורשים 500 יהודים אינטליגנטיים

ב-14 באוגוסט 1941 קיבל ה"אלטסטנראט", באמצעותו של קאמינסקאס, פקודה מה"קומיסריאט" הגרמני לספק ב-18 באוגוסט בבוקר ליד השער של הגטו 500 יהודים, צעירים ואינטליגנטיים, לסידור ארכיונים ליטאיים.

מכיוון שבאותו זמן טרם הספיק ה"אלטסטנראט" לארגן את המנגנון שלו, בוצעה הפקודה רק באופן חלקי. כ-300 גברים בלבד התייצבו בזמן הקבוע בהתאם לפקודה. היו אלה רופאים, עורכי דין, מורים, סטודנטים, תלמידים, אברכי ישיבות ואחרים. רבים מהם הופיעו בהתנדבות לקריאתו הדחופה של ה"אלטסטנראט". את האנשים בא לקבל מספר גדול של אנשי גסטאפו מזוינים ובראשם איש הגסטאפו ראוקה. הוא לא הסתפק ב-300 האנשים שהתייצבו. לפי פקודתו חטפו אנשי הגסטאפו בגטו את מאתיים החסרים. כעונש על הביצוע הבלתי מלא של הפקודה – הוצאו לא 500, אלא 534 יהודים.

לאחר זמן-מה הסתבר שכל הסיפורים, כי האנשים נלקחים לעבודה בארכיונים ליטאיים, היו שקר גס. עוד באותו יום שהוצאו מהגטו **הובאו 534 הגברים של "הפורט הרביעי" (לא רחוק מפאנימון, אחד מפרברי קובנה) ונורו במקום**. מאוחר יותר הכריז בציניות הממונה על ענייני הגטו, ההויפטשטורמפירר יורדאן, שעניין 534 ה"אינטליגנטיים" היהודים היה פעולת עונש על שבחורים יהודים ביצעו מעשי-חבלה: הם, כביכול, התיזו מים וקלקלו 50 שקי-סוכר של "לייטוקיס". היה זה שקר מוחלט.

חיפוש-בית ומסירת חפצים

ב-19 באוגוסט 1941 התחילו הגרמנים בחיפוש-בית בגטו. החיפושים נמשכו כשבועיים. מטרתם הייתה להחרים מהיהודים את כל החפצים יקרי-הערך שברשותם: שטרי כסף, כלי כסף, תכשיטי כסף וזהב, רהיטים טובים, מצלמות, תמונות יקרות, בגדים, לבנים, נעליים, כלי-מיטה ועוד. את הפעולה ביצעו שוטרים מ"הפלוגה השלישית", אשר שימשו זקיפים על הגטו, שבראשה עמד הסרן טורנבאום. חיפוש-הבית בוצע באכזריות. את הגברים היכו, את הנשים הפשיטו ערומות, כדי להיווכח שלא הסתירו דבר.

היו מקרים שנשים יהודיות נבדקו על ידי החיילים בדיקה גניקולוגית, כדי למצוא חפצים מוסתרים. לשם הטלת אימה על היהודים היו החיילים רוצחים בעת החיפושים יהודים אחדים מדי יום. בדרך זו הוחרמו בגטו חפצים רבים בעלי ערך, אך הממונה על ענייני הגטו, יורדאן, לא הסתפק בזאת.

ב-6 בספטמבר ציווה על נציגי ה"אלטסטנראט" לבוא אליו. הוא הכריז לפניהם בלשון גסה ביותר, כי ככל הידוע לו הסתירו היהודים בגטו הרבה זהב וחפצים בעלי-ערך. הוא דרש מה"אלטסטנראט" לבצע ולארגן תוך ימים אחדים, שכל החפצים יימסרו על ידי היהודים עצמם. הוא איים שאחרי התאריך הקבוע יבוצע שוב חיפוש-בית ועל כל חפץ שיימצא יוצאו להורג 100 יהודים. לכל משפחה מותר להשאיר לעצמה רק 10 מרקים. ל"אלטסטנראט" לא נותרה ברירה אלא לארגן את המבצע, אשר תוצאותיו היו מרשימות מאוד. הוחרמו כסף וחפצים בעלי ערך בסכום של לא פחות מ-50 מיליון מרק. כדאי להזכיר שנלקחו מהגטו גם כמה פרות, שיהודים אחדים הביאו איתם לגטו. כל היונקים היהודים נשארו אפוא ללא חלב.

יהודים עוברים ממקום מגוריהם לגטו קובנה [3]

ה"אקציה" שבוטלה

ב-15 בספטמבר 1941 מסר ל"אלטסטנראט" הממונה על ענייני הגטו, יורדאן, באמצעות איש-הקשר שלו, הליטאי קאמינסקאס, **5000 תעודות לבנות (ידועות בשם "תעודות יורדאן")**, תוך פקודה לחלק אותן מייד בין בעלי המלאכה ובני משפחותיהם הנמצאים בגטו. למחרת נודע ל"אלטסטנראט" פשר הדבר. הגרמנים החליטו להשאיר בחיים מכל תושבי הגטו רק 5000 איש, בעלי מלאכה, שהיו דרושים להם לעבודות שונות, ואת שאר ה-24 אלף איש להשמיד ב"אקציה" שנקבעה ל-17 בספטמבר. אחרי התלבטויות קשות החליט ה"אלטסטנראט" לחלק את התעודות לא רק בין בעלי המלאכה, אלא גם בין שכבות אחרות, ולקבל על עצמו את האחריות לכך.

ב-16 בספטמבר בערב הגיע יורדאן ל"אלטסטנראט" והחרים את כל כספי הקופה. למחרת היום, ב-17 בספטמבר בבוקר, הובאו ל"גטו הקטן" חיילים גרמניים ו"פרטיזנים ליטאיים" והחלו לאסוף את היהודים במגרש ריק. בעלי "תעודות לבנות" הופרדו מן האחרים. את האחרונים התחילו להסיע במשאיות ל"פורט התשיעי". לפתע באה פקודה להפסיק את כל הפעולה (אקציה). כולם שוחררו וחזרו לבתיהם. הוחזרו גם אלה שכבר הובאו ל"פורט התשיעי". מסיבות בלתי ידועות זנח הממשל הגרמני את כל התוכנית, אך ביצע אותה בצורה "מתוקנת" לאחר מכן.

הירייה הפרבוקטיבית

ב-26 בספטמבר, בשעה שבע בבוקר בערך, ביים מפקד הגטו קוזלובסקי (גרמני) התנקשות בחייו – לפי הוראה מגבוה. בקירבת מפקדת הגטו, שבה נמצא קוזלובסקי, נשמעה ירייה מאקדח (דבר זה נעשה לפי פקודתו). הוא הודיע מייד לגסטאפו כי יהודים מהגטו התנקשו בחייו. באותו יום, בשעה שלוש אחר-הצהריים, הקיפו הגרמנים רחובות אחדים בקירבת מפקדת הגטו, ליד השער הראשי של הגטו, **והוציאו משם כ-1200 יהודים (גברים, נשים וטף), שהובאו ל"פורט התשיעי" ובו ביום נורו**. שאר תושבי הרחובות האמורים, שגם הם הוצאו מן הבתים, לא הורשו לחזור לבתיהם ימים אחדים. תושבים נוצריים שמחוץ לתחום הגטו ניצלו זאת, התפרצו לדירות הפתוחות של היהודים המגורשים ושדדו מכל הבא ליד.

למחרת ה"אקציה" – בשבת, 27 בספטמבר – חזר לגטו בדרך שלא תתואר, בעוד גדרי התיל, **נער כבן עשר**, מתוך 1200 האנשים שהובלו לפורט. הוא סיפר שהוביל ואותו אל הפורט עם אמו. לפנות ערב, כאשר החשיך היום, הוא הוכנס עם עוד יהודים לבור ארוך ומייד התחילו לירות עליהם. הוא לא נפגע, הפיל עצמו בכוונה על האדמה ועליו נפלו גוויות רבות. ביניהן היו גם כאלה שרק נפצעו ורוח-חיים עוד הייתה באפם. גם אמו הייתה עוד בחיים. כיוון שהחשיך, עלה בידו לצאת מן הבור ולהימלט על נפשו. אחרי שתעה כל הלילה בדרכים הגיע לסלאבדקה, זחל מתחת לגדר-התיל ונכנס בחשאי לגטו.

ה"אקציה ב"גטו הקטן"

ב-2 באוקטובר הופיעו ב"גטו הקטן" יורדאן וקאמינסקאס ועמדו זמן-מה ברחבה שליד בית-החולים למחלות מדבקות, שה"אלטסטנראט" הקים עוד בחודש אוגוסט. לפני צאתם פקדו על מנהל-המשק של בית-החולים להכין ולשמור בשבילם 12 מעדרים. ביום שישי, 3 באוקטובר, נפוצו בגטו שמועות כי למחרת, בשבת, יערכו הגרמנים "אקציה" ב"גטו הקטן". ד"ר אלקס ניגש מייד ל"שטאדט-קומיסאריאט" הגרמני לברר את העניין. במקום יורדאן קיבל אותו קאמינסקאס. הלז הרגיע אותו שאין יסוד לחששות. באשר למעדרים אמר שהם דרושים בשביל החזית.

בשבת, 4 באוקטובר, הוציאו הגרמנים מ"הגטו הקטן" כ-1500 יהודים, **שלא היו בידיהם "תעודות לבנות", בתוכם גם החולים מבית-החולים הכירורגי, הזקנים מ"בית הזקנים" וכן כ-180 ילדים קטנים מבית-הילדים, שהוקם שם, ואת המטפלות בהם. כולם הובלו ל"פורט התשיעי" והושמדו.**

באותו יום העלו הגרמני באש את בית-החולים היהודי למחלות מדבקות, שגם הוא הוקם על ידי ה"אלטסטנראט". **בלהבות ניספו רופא, אחות ו-60 חולים.** שאר היהודים גורשו מן "הגטו הקטן" ואולצו לעבור ל"גטו הגדול". הם גורשו מן "הגטו הקטן" ואולצו לעבור ל"גטו הגדול". הם הורשו לחזור לשעות ספורות ל"גטו הקטן" כדי להוציא כמה חפצים. כל שטח "הגטו הקטן" הוצא מהתחום הכללי של הגטו. זמן-מה נשאר המקום בלתי מיושב. גשר-העץ, שהוקם מעל רחוב פאנריו וקשר את שני חלקי הגטו, פורק ונהרס.

באותו בוקר חטפו הגרמנים בגטו 10 גברים והכריחם לכרות במעדרים בור עמוק ברחבה שליד בית-החולים למחלות מדבקות. לתוך אותו בור דחפו הגרמנים כמה חולים, זקנים וילדים, ואת כולם **המיתו ביריות.** שמונה מהיהודים שהוכרחו לכרות את הבור **נרצחו גם הם,** ושניים ניצלו בנס.

התחלת עבודות כפיה

ב-26 באוקטובר קיבל ה"אלטסטנראט" פקודה מאיש הגסטאפו ראוקה להודיע לכל אוכלוסיית הגטו, כי ב-28 באוקטובר, בשעה 6 בבוקר, על כולם להתייבב במקום מסוים בגטו, הידוע בשם "מגרש הדמוקרטים". מי שלא יציית – מות ימות. על תושבי הגטו להסתדר קבוצות-קבוצות יחד עם משפחותיהם: ה"אלטסטנראט", עובדיו, המשטרה, העובדים בשדה-התעופה, עובדי "בריגאדות עירוניות" שונות וכן הלאה. ראוקה יעבור על פני כל קבוצה. אלה שיימצאו כי אינם מסוגלים לעבודות קשות יועברו מהגטו למקום אחר. דבריו של ראוקה עשו על ה"אלטסטנראט" רושם מזעזע. למרות דברי ההרגעה שלו הרגישו חברי ה"אלטסטנראט" שהגטו עומד בפני אסון. תוך התלבטויות קשות וייסורים נפשיים, ואחרי התייעצות עם הרב הזקן של קהילת קובנה, הרב א.ד. ד. שפירא זצ"ל, החליט ה"אלטסטנראט" לפרסם את ההודעה כפי שנדרש לעשות על ידי ראוקה.

בשעה הקבועה התקהלו כולם ב"מגרש הדמוקרטים" – למעלה מ-26,000 נפש. המגרש הוקף מכל צדדיו במכונות ירייה. יחד עם עוד אנשי גסטאפו ניגש ראוקה לכל יהודי בנפרד. לפי ראות עיניו, ומבלי להתחשב בכך אם יש בידו "תעודה לבנה" או כרטיס עבודה ואם לאו, ציווה עליו לפנות ימינה או שמאלה. כך הופרדו בני משפחה זה מזה. כל הסלקציה נמשכה משעה שמונה בבוקר עד שעה שש בערב. למעלה מ-9000 יהודים הוצאו באותו יום קבוצות-קבוצות למקום שבו היה קודם "הגטו הקטן". הובילו אותם לדירות היהודים שגרו שם עד ה-4 באוקטובר.

ב-29 באוקטובר בבוקר החלה העברת 9000 היהודים הללו תחת משמר כבד של גרמנים ו"פרטיזנים ליטאיים" ל"פורט התשיעי" (ברגל). במשך כל היום בוצעה שם השמדת היהודים בקבוצות של 10 איש. הם נדחפו לתוך בורות שהוכנו מראש וחוסלו במכונות ירייה. מייד לאחר מכן כוסו הבורות באדמה. יהודים רבים שנפצעו, או שלא נפגעו כלל, נקברו בעודם חיים.

בבוקרו של אותו יום קיבל יו"ר ה"אלטסטנראט", ד"ר אלקס, רישיון להיכנס ל"גטו הקטן" ולהוציא משם, לפי רשימה, עד 100 יהודים. בהגיעו ל"גטו הקטן" ובהתחילו לקרוא את היהודים בשמותיהם השתררה במקום אנדרלמוסיה נוראה, מאחר שרבים החלו להתחנן לפניו שיציל גם אותם. ד"ר אלקס נפצע אז קשה בידי "פרטיזן ליטאי", שהיכהו קשות ברובהו. בעמל רב הצליחו אחדים משוטרי הגטו להצילו והחזירוהו לגטו כשהוא חסר-הכרה.

הגרמנים מרגיעים

כעבור ימים אחדים הופיע ב"אלטסטנראט" יורדאן והכריז שלא יוצאו עוד אנשים מהגטו. הכול בגטו צריך לחזור לחיים נורמאליים. עם זאת היתנה תנאי, שתושבי הגטו חייבים למלא בדייקנות את חובת העבודה, אחרת יינקטו נגד הגטו אמצעים חריפים, כפי שהיו לפני כמה ימים.

החפצים של אלה שהוצאו ב-28 באוקטובר נמסרו על ידי הגרמנים ב"נדיבות" כירושה לקהילת הגטו ועל ה"אלטסטנראט" הוטל לחלק אותם בין הנצרכים. לפני שעזב את בניין ה"אלטסטנראט" הניח יורדאן על השולחן סכום של 10,000 מרקם לחלקם בין עובדי שדה-התעופה, לפי חשבון של חצי מרק ליום עבודה. על שאלתו של ד"ר אלקס מה גורלם של היהודים שהוצאו לפי כמה ימים מהגטו, ענה שהועברו למקום אחר. כעבור ימים אחדים הופיע ב"אלטסטנראט" ראוקה ומסר הודעה ברוח הכרזתו של יורדאן.

תקופת ה"שקט"

בגטו אחרי ה"אקציות"

מה-1 בנובמבר 1941 החלה בגטו "התקופה השקטה", כביכול, שנמשכה עד סתיו 1943. מובן מאליו שה"שקט" הונהג על ידי הגרמנים, כדי שיוכלו לנצל את כוח-העבודה של יהודי הגטו למאמץ המלחמתי. ברם, גם תקופה זאת הייתה רוויה ייסורים ופחדים בלי סוף. לא עבר כמעט יום בלי רציחות של יהודים בודדים על כל מיני "עבירות".

החיים בגטו היו קשים מנשוא. תמיד ריחפה סכנת-מוות על ראשו של כל אחד ואחד בגטו.

הדבר שהעיק במיוחד על כל תושבי הגטו ומירר את חייהם יותר מכל ב"תקופת השקט", וגם לאחר מכן, היה מילוי חובת העבודה הכפויה, בעיקר עבודת הבנייה של שדה-התעופה באלקסוט, וכן העבודה ב"בריגאדות העבודה" בעיר. כדי לספק את דרישות הגרמנים נאלץ ה"אלטסטנראט" לגייס לעבודות-הכפייה לא רק את הגברים עד גיל גבוה, אלא גם את הנשים ואפילו את הנוער.

תחילה הוטלה חובת העבודה על גברים בני 16-55 שנים ונשים בנות 17-45, אך מחמת לחץ הדרישות של הגרמנים, שהלכו וגברו מיום ליום, נאלץ ה"אלטסטנראט" להגדיל ללא הרף את מספר חייבי העבודה בגטו עד שבסוף ימי הגטו חלה חובת העבודה על כל הגברים בני 15-65 ועל כל הנשים בנות 16-60 (הנשים עבדו במחזורים, תחילה 3 פעמים בשבוע ואחר כך אפילו 4 פעמים).

תנאים קשים שררו בעבודות הבנייה בשדה-התעופה, שהיה ה"לקוח" הגדול ביותר של עבודות-כפייה יהודיות. פרשת שדה-התעופה הטביעה חותם טרגי על כל חיי הגטו וההווי שלו והייתה מקור של סבל לא יתואר (ראה בספר זה את מאמרו של י. קפלן: העבודה בשדה-התעופה קובנה).

גם תנאי העבודה ב"בריגאדות העירוניות) היו קשים למדי. נוסף לסבל הרב שגרם לכלואי הגטו מילוי חובת עבודות-הכפייה, היו להם עוד בעיות חמורות שהעיקו עליהם רבות: בעיות התזונה, הדיור, ההסקה, התאורה, ההלבשה וההנעלה ראה בספר זה את מאמרו של ל. גרפונקל: תנאי החיים בגטו) ובעיית העזרה הרפואית.

השמדת יהודי חו"ל

במשך כל זמן קיומו הוחזק הגטו במתח קשה מנשוא. אפילו בתקופה הקרויה "שקטה" לא עבר שבוע בלי זעזוע שנגרם על ידי גזירה כלשהי או שמועה על גזירה צפויה. לא עבר כמעט יום בלי קורבנות. באמצע נובמבר 1941 זועזע הגטו כאשר נודע כי לקובנה מובאים להשמדה בפורט התשיעי יהודים מחו"ל. **ואומנם, מה-16 בנובמבר עד אמצע דצמבר הושמדו בפורט כ-30,000 יהודים שהובאו מפרנקפורט-על-המיין, ברלין, וינה, ברסלאו ומקומות אחרים.** נאמר להם, כי מסיעים אותם להתיישב בארצות הבלטיות. הם הביאו איתם חפצים רבים. את כל חפציהם לקחו לעצמם אנשי הגסטאפו, שהשמידו את האנשים הללו.

"אקציות הפרוות"

בהלה גדולה פרצה בגטו ב-27 בדצמבר 1941 בשל אקציה, הקרויה "אקציית הפרוות". מטרתה הייתה לאלץ את יהודי הגטו למסור את הפרוות המעטות, האחרונות, שנותרו בידיהם אחרי מסירת חפצי הערך בספטמבר אותה שנה. הגרמנים הציגו את האקציה כך, שבמבט ראשון הייתה סיבה סבירה לחשוש כי העניין אינו בפרוות, אלא שוב בהוצאת אנשים ל"פורט התשיעי". באותו יום לא הורשה איש מהגטו לצאת לעבודה. הוצאה פקודה, שכל היהודים חייבים להתקהל עם פרוותיהם ב"מגרש הדמוקרטים" – אותו המגרש שבו בוצעה האקציה של ה-28 באוקטובר 1941. מאוחר יותר הוברר שמדובר בפרוות בלבד.

רובע וינוז'ינסקי נקרע מהגטו

ב-11 בינואר 1942, בקור של 30 מעלות, הוצאה פקודה של הממשל הגרמני לפנות את הרובע של רחוב וינוז'ינסקי תוך שלוש שעות, כדי להושיב שם 3000 יהודים שבאו, כביכול, מווינה וכבר נמצאים בתחנת הרכבת בקובנה. הגזרה פגעה ב-1800 מתושבי הגטו. מאחר שתוך זמן כה קצר היה זה בלתי אפשרי למצוא לכולם שיכון בחלק הנותר של הגטו, נאלצו רבים מן המפונים להישאר שעות ארוכות בחוץ בכפור הנורא ששרר. לא הגיעו כלל יהודים מווינה או ממקום אחר לגטו, והבתים שנעזבו

בחיפזון רב ובבהלה נותרו ריקים זמן ממושך. יותר מאוחר הוחזר הרובע והשתכנו בו תושבי הגטו. ב-8 באוקטובר 1942 הוצא שוב הרובע משטח הגטו, והפעם – סופית.

הקמת בתי-המלאכה הגדולים בגטו

ב-12 בינואר 1942 נפתחו בגטו בתי-המלאכה הגדולים שעבדו למען הגרמנים. בתי-המלאכה אלה מילאו תפקיד חשוב מאוד בחיי הגטו מהרבה בחינות. מספר המחלקות בהם הגיעו במשך הזמן עד ל-44 ומספר העובדים עד ל-4600 איש.

נ.ס.ק.ק

השמירה על הגטו הייתה נתונה בידי הפלוגה הקרויה "הפלוגה השלישית". היא היוותה יחידה משטרתית גרמנית רגילה. באמצע ינואר 1942 נמסרה השמירה לידי פלוגה של נ.ס.ק.ק ("נציונל-סוציאליסטישר קרפטפיהרקורפוס"), אשר כמו ה-ס.א. (שטורם אפטיילונג) וה-ס.ס. ("שוץ-שטאפל"), הייתה חטיבה פוליטית מובהקת. חוץ מזה הוחלף מקומה של מפקדת הגטו. עד כה היא נמצאה סמוך לגטו, אך מחוץ לגבולותיו. הזקיפים של משמר הגטו עמדו מסביב לגדר, אבל לתוך הגטו עצמו הם לא היו נכנסים.

בגטו היו היהודים בינם לבין עצמם והיה להם חופש תנועה מוחלט, בלי להסתכן במעצר או להיפגע על ידי גרמני או "פרטיזן ליטאי". מאותו זמן ואילך הועבר מושבה של מפקדת הגטו לתוך תחום הגטו עצמו. כל הזקיפים החלו להתהלך בתוך הגטו. הונהג גם שתושבי הגטו חייבים, בפגשם בגרמני, לרדת מהמדרכה ולברכו: הגברים – בהסרת הכובע, נשים – בהרכנת ראש. חיילי נ.ס.ק.ק. נהגו, בעיקר בחודשים הראשונים אחרים אחרי כניסתם לתוך הגטו, בחוצפה ובגסות. לעיתים קרובות היו מכים את העוברים ושבים, ואחדים מהם גם נורו ללא כל סיבה.

ההוצאה הראשונה לריגה

ב-6 בפברואר 1942 הוצאו מגטו קובנה בעל כורחם כ-500 נפשות לעבודה בריגה. מאחר שהגרמנים לא הצליחו תחיל לקבל את מספר האנשים הדרוש, שוב הקהילו את כל תושבי הגטו ל"מגרש הדמוקרטים", מקום "האקציה הגדולה", ושם בחרו את מספר האנשים החסר. שוב נקרעו משפחות רבות. היהודים שהועברו לא חזרו עוד לגטו. הם הובאו לגטו ריגה, וגורלם היה כגורל כל שאר יהודי ריגה (ראה בספר זה את מאמרו של י. קפלן: ההגליה ללטביה ולאסטוניה).

מסירת ספרים

ב-18 בפברואר 1942 הוצא הפקודה, שחייבה את כל תושבי הגטו למסור את הספרים שברשותם. הייתה זו מכה רוחנית קשה לתושבי הגטו. בתנאי-החיים האימים נתנו הספרים את האפשרות היחידה להסיח קצת את הדעת, לפחות לשעה קלה, מהמציאות המרה של החיים בגטו. למעלה מ-100,000 ספרים הוחרמו, ביניהם ספרים בעלי ערך רב. את הספרים שהייתה להם שייכות ליהדות, העבירו הגרמנים למכון של צור-היהודים הנודע רוזנברג. השאר עובד על ידי הגרמנים לנייר. במסירות נפש הצילו בני הנוער מספר ספרים מידיהם של הנאצים, החביאו אותם ובחשאי היו משאילים את הספרים איש לרעהו.

השמדת 24 יהודים

ב-11 במרס 1942 הודיע ל"אלטסטנראט" ראש הגסטאפו, השטאנדרטנפירר יגר, כי יום לפני כן נורו לפי פקודתו 24 יהודים בעוון אי-נשיאת הטלאי הצהוב על בגדיהם ומסחר בלתי חוקי

עם ליטאים "בקנה מידה גדול". על ה"אלטסטנראט" הוטל להביא את הדברים לידיעתם של תושבי הגטו.

שוב מקטינים את תחום הגטו

ב-1 במאי 1942 נסתיימה התקופה בת 6 השבועות, שהגרמנים קבעו לפינוי חלק גדול של הגטו (שמאלה מרחוב פניריו). אלה שגרו שם נאלצו לעבור לחלקים אחרים של הגטו. מצוקת הדיור החריפה עוד יותר. את מקום היהודים תפסו בחלק המפונה ליטאים.

איסור היריון

ב-7 במאי 1942 הוצאה פקודה, האוסרת על נשים יהודיות להיכנס להריון. המפרה פקודה זו הייתה צפויה לעונש מוות, שיחול הן על האם והן על התינוק. נשים עד החודש השמיני להריון חוייבו בהפלה. בבית-החולים בגטו הוטל על רופא מיוחד להפסיק את ההריונות. למרות האיסור האמור המשיכו נשים לא מעטות בגטו בהריון וילדו ילדים בסתר.

צמצום מספר חברי ה"אלטסטנראט"

ב-7 באוגוסט 1942 הודיע השטאדט-קומיסר הגרמני ל"אלטסטנראט" בכתב על צמצום הרכבו. מבין כל חבריו אושרו רק ד"ר אלקס בתור יו"ר, ל. גרפונקל – בתור סגן היו"ר, וי. גולדברג בתור חבר ה"אלטסטנראט". נוסף לכך נאמר בכתב של השטאדט-קומיסר, כי א. גלוב ישמש כמזכיר ה"אלטסטנראט" (תחילה שימש בתור מזכיר י. ברנשטיין, וא. גלוב-בתור עוזרו. לאחר זמן היה א. גלוב למזכיר). כמובן, כל השינויים האלה נעשו על ידי הגרמנים בלי לבוא לפני כן בדברים עם ה"אלטסטנראט".

מעשי שוד של ליטאים

בתקופת יולי-אוגוסט 1942 היו בשעות הלילה התפרצויות ומעשי שוד של ליטאים בדירות היהודים שעל גבול הגטו. יהודים אחדים ניסו להתגונן מפני השודדים, אבל שילמו על כך בחייהם או נפצעו קשה. כל הפניות של ה"אלטסטנראט" אל השלטונות הגרמניים בעניין זה היו ללא תוצאות.

איסור תפילה ולימוד

ב-26 באוגוסט 1942 הוצאה על ידי קומיסר העיר הגרמני פקודה שפגעה קשות בחיים הפנימיים של הגטו – הן במובן הרוחני והן במובן החומרי. לפי פקודה זו חייבים היו לחסל את כל בתי-התפילה ומוסדות הלימוד. נאסר גם לעסוק בהוראה בגטו. יהודי הגטו הימרו את פי הפקודה והמשיכו בסתר לערוך תפילות ולעסוק בהוראה.

"משק ללא כסף"

לפי הפקודה מה-26 באוגוסט נאסר גם על תושבי הגטו לקנות או למכור משהו, ובכלל להחזיק כסף. הפיקוח הוחמר, כדי שתושבי הגטו לא יוכלו להביא דבר לגטו, בעיקר – מצרכי-מזון. הוחרמה קופת ה"אלטסטנראט" (בערך 30,000 מרק). גם על ה"אלטסטנראט" נאסר להחזיק כסף או לבצע עיסקה משקית כלשהי. היקף פעולות ה"אלטסטנראט" צומצם בהרבה. הדבר החמיר עוד יותר את תנאי-החיים של תושבי הגטו שהיו בלאו הכי קשים מנשוא. ה"אלטסטנראט" לא היה יכול לקבל עליו את הדין שלא יהיו ברשותו כספים. הוא היה זקוק לסכומי כסף לא קטנים ולו גם למטרה אחת בלבד – לספק את דרישותיהם הפרטיות של הגרמנים. משום כך הפעיל ה"אלטסטנראט" "קופה שחורה". מקורות ההכנסה שלו היו מאז

בעיקר ממכירה אי-לגלית של תרופות על ידי בית-מרקחת "שחור", שהוקם במקביל לבית-המרקחת הרשמי.

ההוצאה השנייה של יהודי הגטו

מה-10 עד ל-22 באוקטובר ביצעו הגרמנים בגטו אקציה נוספת, כדי להוציא מהגטו 300 גברים לעבודה בריגה. היהודים הללו לא חזרו עדו לגטו קובנה.

מעשה מק

ב-15 בנובמבר 1942 אירע בגטו מקרה שגרם לזעזוע קשה ועלול היה להמיט על הגטו אסון גדול. באותו יום ניסה בחור יהודי בשם מק להתחמק מהגטו וללכת העירה. זקיף ממשמר הגטו הבחין בו ורצה לעצרו. מק ירה לעברו מאקדח. לפי שהסביר לאחר מכן, לא הייתה לו כוונה להרוג את הזקיף, אלא להפחידו ולברוח. מק נעצר ונלקח למפקדת הגטו. יחד איתו היה עוד יהודי, שגם הוא רצה לצאת מהגטו ואומנם הצליח לברוח. כחצי שנה לאחר המאורע נכנס לגטו מספר גדול של אנשי הגסטאפו, מזויינים ברובים אוטומטיים. חברי ה"אלטסטנראט" (מחוץ לד"ר אלקס, שהיה אז חולה ומרותק למיטתו) נקראו למפקדת הגטו. שם נאמר להם שהם אחראים על הנשק הנמצא בגטו – מדובר היה באקדחו של מק – והם נאסרו. מק נכבל בשלשלאות. כולם הובלו לגסטאפו.

אנשי הגסטאפו תבעו ממשטרת הגטו למצוא ולעצור את היהודי השני, שהיה עם מק. חוץ מזה ציוו לעצור ולהחזיק בבית-הכלא בגטו 20 יהודים אחרים, שהוכרזו יחד עם חברי ה"אלטסטנראט" כבני ערובה, ובמקרה שלא יתפסו את היהודי השני – יוצאו כולם להורג. אנשי הגסטאפו איימו גם ברדיפות נוספות נגד יהודי הגטו. אחרי מאמצים גדולים סולקה הסכנה שריחפה על יהודי הגטו. את חברו של מק לא הצליחו לתפוס. למחרת היום שוחררו חברי ה"אלטסטנראט" יחד עם 20 היהודים האחרים. ב-18 בנובמבר תלו את מק בפומבי בגטו. את התליה נאלצה להכין, לפי פקודת הגרמנים, משטרת הגטו. גופתו נשארה על עמוד-התליה במשך 24 שעות. כעבור כמה ימים נורו על ידי הגרמנים גם אמו ואחותו של מק.

ה"אקציה" הסלינגרדית

ב-4 בפברואר 1943, היום שבו הודיעו רשמית על מפלת הגרמנים בסטלינגרד, חטפו אנשי הגסטאפו 44 יהודים, שהיו להם כביכול קשרים עם ליטאים בעיר, והובילום לפורט התשיעי. שם נורו כולם באותו יום.

השמדת 5000 יהודים ממחוז וילנה

בתחילת מרץ 1943 הודיעו מהקומיסריאט הגרמני של העיר ל"אלטסטנראט", כי לגטו קובנה יובאו כ-5000 יהודים, ופקדו לעשות את כל הסידורים הדרושים לקלוט את הבאים. עם זאת נאמר, שלמרות צפיפות הדיור לא יורחב תחום הגטו. ה"אלטסטנראט" עשה את כל ההכנות הדרושות, כדי לאפשר ל-5000 היהודים החדשים להסתדר איכשהו בגטו. יהודים אלה לא הגיעו לגטו קובנה. הם הוחזקו במחנות-עבודה שונים במחוז וילנה. זמן קצר לפני כן חוסלו כל המחנות הללו, ואת 5000 היהודים היו צריכים להביא לגטו קובנה. ניתנה לכך גם הסכמתו של השטאדטקומיסר של העיר קובנה. אך הגסטאפו התערבה בדבר והאשימה את היהודים הללו בקיום קשרים עם הפרטיזנים בסובייטיים. היהודים הובאו ב-30 במרץ 1943 לתחנת פונאר שליד וילנה ונורו.

הבאת יהודים מז'אז'מיר לגטו

בראשית מאי הובאו לגטו ושוכנו בו כ-800 יהודים ממחנה-עבודה בז'אז'מיר, עיירה קטנה במרחק 50 ק"מ מקובנה, לאחר שחוסל בה מחנה-העבודה. ההעברה בוצע העל ידי המשטרה היהודית ואנשי משרד העבודה של גטו קובנה. היה זה הגידול הניכר הראשון, וגם היחיד, במספר היהודים בגטו, שהרי עד אז פחת מספרם והלך עקב ה"אקציות" והדיפורטציות. כלואי הגטו הוותיקים קיבלו את פני אחיהם לצרה בחמימות רבה. לצורכי שיכונם הותאם בדחיפות בניין של קולנוע הרוס למחצה ונפתח בשבילם מטבח מיוחד.

הידיעה על המרד בגטו ורשה

במאי 1943 נחרד הגטו מן הידיעות שנתקבלו על מרד הגבורה וחיסולו המוחלט של גטו ורשה. לפי הידיעות שנתקבלו השתתפו בחיסול זה גם "פרטיזנים ליטאיים", שהובאו לפולין. הדבר הגביר עוד יותר את רצונו של הנוער בגטו להימלט ולהצטרף לפרטיזנים הסובייטיים.

הפצצות על ידי מטוסים סובייטיים

בתקופת האביב והקיץ של שנת 1943 החלו להופיע בשמי קובנה מטוסים סובייטיים, שהפציצו חלקים שונים של העיר. הגסטאפו העלילה על יהודי הגטו, שהם מאותנים לטייסיים הסובייטיים. במאמץ רב סולקה הסכנה שהייתה צפויה לחיי תושבי הגטו.

שוב אקציות, ההוצאה לאסטוניה, החיסול

השינוי במעמדו של הגטו

בקיץ 1943 החליט הממשל הגרמני לבצע שינוי גדול במעמדו של הגטו. הוחלט להפכו למחנה-ריכוז, לבטל בהדרגה את ה"אלטסטנראט" ולהכניס את אוכלוסיית הגטו לקסרקטינים. פירוש הדבר היה: להוציא את הפועלים השונים עם משפחותיהם מהגטו וליישבם בקסרקטינים במקומות עבודתם. היה על הגטו לצאת מרשות הממשל הגרמני-האזרחי ולהימסר לרשות ה-0.0.

גקה

בתחילת ספטמבר 1943 הגיע לגטו קובנה איש ה-0.0. אוברשטורמבנפירר וילהלם גקה, במטרה לבצע את ההחלטה. פקודתו הראשונה הייתה להכין רשימה של 3,500 איש, שעתידים, כפי שהסביר, להיות מועברים לעבודות-כבול באז'אראליס, 35 ק"מ מקובנה, ולהישאר שם. לקזרנציה זו הסכימו הגרמנים לקבל גם משפחות שלמות וגדולות, כולל ילדים קטנים והורים זקנים. הרשימות הוכנו בהתאם לכך ונמסרו לו ב-25 באוקטובר.

ההוצאה לאסטוניה

ב-26 באוקטובר 1943, בשעה 5 בבוקר, הוקף הגטו על ידי מספר גדול של אנשי 0.0. לגטו הגיעו הרבה משאיות ועליהן אנשי גסטאפו וכן אוקראינים – שבויי-מלחמה אשר עברו לשרת

לצד הגרמנים ולהילחם נגד ברית-המועצות. גקה מסר למשטרת הגטו את רשימת 3,500 האנשים, וציווה עליהם לאסוף אותם. האנשים הועלו על המשאיות והוסעו מהגטו. בשעה 12 בצהריים הכריזו הגרמנים שאיסוף האנשים הוא איטי מדי, ולכן נתנו פקודה לאוקראינים לחטוף יהודים ללא הבחנה ולהוציאם מהגטו. האוקראינים ביצעו את הפקודה בברוטאליות גדולה ותוך כדי כך גם ששדו הרבה. האקציה נמשכה עד שעת ערב מאוחרת. בסך-הכול נחטפו והוצאו באותו יום כ-2,800 איש.

את האנשים הביאו לשדה-התעופה באלקסוט. שם עשה איש הגסטאפו ב. קיטל, רוצח ידוע שהיה פעיל בחיסול גטו וילנה, סלקציה. את הזקנים והילדים הושיבו במשאיות והסיעו להשמדה לאושוויץ. את הצעירים וראויים לעבודה הכניסו לתוך קרונות ובמקום לשלחם לאז'אראלים הסיעום לאסטוניה לעבודות-כפייה בתנאים איומים. **רוב האנשים ניספו שם מקור, רעב ועבודה מפרכת. חלק מהם הושמדו על ידי הגרמנים בקיץ 1944 בזמן נסיגתם המבוהלת של הגרמנים מפני הצבא האדום.**

החרדה בגלל אקציית הילדים שאוולי

ב-7 בנובמבר 1943 הגיעו לגטו קובנה ידיעות על ה"אקציה" נגד ילדים וקשישים שבוצעה יומיים קודם לכן, ב-5 בנובמבר, בגטו שאוולי. חרדה גדולה אחזה בהורי הילדים הקטנים, ויחד עם זאת התעוררה הדאגה כיצד להסתירם. היה מקום להאמין, שגם על גטו קובנה לא יפסחו הגרמנים.

החלה הוצאת הילדים מהגטו וסידורם אצל לא-יהודים, היה זה מבצע קשה ומסוכן. העברת ילד דרך שער הגטו, או דרך הגדר, הייתה כרוכה בקשיים עצומים ובסכנות. האמהות היו מכניסות את הילדים לשקים ומוציאות אותם בדרכן לעבודה. כדי שהילדים לא יבכו בשעת מעשה ולא יסגירו עצמם, היה צורך להרדים בהזרקה אמצעי הרדמה. קשה מזאת הייתה הבעיה, היכן למצוא ליטאים שיסכימו לקבל לביתם את הילדים. נמצא רק מספר לא גדול של ליטאים, שעשו זאת מטעמי מצפון, מתוך נימוק מוסרי טהור. בעיקר היו אלה אנשים מהחוגים הקתוליים, אבל בחלקה הגדול הפכה קבלת הילדים היהודים לעיסקה מסחרית גרידא: במקרים רבים נוצלו ההורים היהודים וגם היחס לילדים היה רע.

קרה גם, שליטאים קיבלו מראש כסף ובעיקר חפצים, לכיסוי הוצאות החזקת הילדים, אך כעבור זמן קצר נשלחו הילדים חזרה לגטו במצב בריאות ירוד ביותר. **אירעו גם מקרים גרועים מזה: הילדים נרצחו או הוסגרו יחד עם הוריהם לגסטאפו.** היו מקרים בודדים, שהילדים הועברו לנצרות. במצב כזה יכול היה רק חלק קטן מההורים להתגבר על הקשיים הפסיכולוגיים הטבעיים בפרידה מהילדים. הורים אחרים אפילו החזירו לגטו את ילדיהם, שאותם מסרו קודם לאנשים שונים מחוץ לגטו. למרות הכול הצליחו הורים לא-מעטים להציל בדרכים שונות כמה מאות ילדים.

ב-1 בנובמבר עבר הגטו סופית לרשות ה-0.0. האיש שבידו הופקד גורלו של הגטו היה גקה. בעזרת מנגנון מיוחד של פקידי גרמנים החל לאט-לאט לרכז את ענייני הגטו. תפקידו של ה"אלטסטנראט" צומצם והלך מיום ליום.

הקסירקוט

ב-30 בנובמבר 1943 החל, לפי פקודתו של גקה, קסירקוט תושבי הגטו. באופן רשמי נקרא כבר הגטו "מחנה ריכוז". 1,000 יהודים הועברו למחנה-עבודה באלקסוט, בתור עובדי שדה-התעופה, ו-900 גברים – לשאנץ. במשך הזמן הועברו למקומות האלה עוד יהודים מהגטו. בגטו נותרו רק עובדי בתי-המלאכה ומשפחותיהם, עובדי ה"אלטסטנראט" שעבדו בכל מיני משרדים (הזנה, בריאות, משק ואחרים), ומשפחותיהם, שהיו נתונים לפיקוח ה-0.0.

כמו כן נותרו פועלים מבריגאדות-עבודה שונות, שמבחינה טכנית היה כדאי להחזיקם בגטו. היהודים השתדלו בכל מאודם לקיים ביניהם קשר רחני. תנאי החיים בקסירקוטינים היו קשים

ואכזריים. הגברים גרו בנפרד מהנשים. לעיתים קרובות הוכו היהודים באכזריות. יותר מאוחר הלבישום בגדים מיוחדים מפוספסים, כמו במחנות-הריכוז הגרמניים. הם אולצו לעבוד עבודה קשה והמזון היה גרוע.

שוב הוקטן שטח הגטו

בעת ובעונה אחת עם פיצול הגטו וקריעתו לגזרים על ידי גזירת ה"קסירקוט" בוצעה גם הגזירה השנייה של גקה – פינוי השטח שהיה ידוע בשם "העיר העתיקה". הייתה זו סלאבדוקה העתיקה, מקום מושבם של יהודים מזה מאות שנים. לסלאבדוקה העתיקה היה צביון מיוחד של עיירה יהודית טיפוסית, אשר לא סר ממנה אפילו בשעה שהייתה חלק מחלקי הגטו. רובע זה של הגטו פונה סופית על ידי תושביו היהודים ב-22 בדצמבר 1943.

תסיסה ומרי

עוד לפני סתיו 1943 החל התסיסה, גדולה בקרב יושבי הגטו והם החלו לחפש דרכי הצלה. בדרך כלל השתמשו בגטו בשלוש דרכי "הצלה":

1. בניית מקומות סתר;
2. בריחה מן הגטו;
3. בריחה אל הפרטיזנים הסובייטיים.

בגטו גופו בנו מקלטים ומחבואים למיניהם שנקראו בלשון הפולקלור הגטאי בשם "מלינות". מניסיונם המר למדו אנשי הגטו שאפשר להינצל מ"אקציה" של הוצאת אנשים להשמדה או לעבודות קשות הרחק מתחום הגטו - כגון לריגה, אסטוניה וכיו"ב – אם מסתתרים היטב כמה שעות, או אף יום שלם, במרתף, בעליית גג, בדיר, בחדר מוסווה וכדומה. רבים מכלואי הגטו החלו להכין לעצמם מראש מחבואים זמניים כאלה. מספר ה"מלינות" היה גדול בעיקר בשטח הגטו הידוע בשם "העיר העתיקה". בשל צפיפות הבתים ברובע זה וידיעת תנאי המקום – שכן מרבית התושבים גרו שם הרבה שנים לפני הקמת הגטו – היה קל ונוח יותר לבנות שם מקלטים מאשר במקומות אחרים בגטו. הבריחה מן הגטו לעיר או לכפר הייתה דרך הצלה רדיקאלית יותר. היו אנשים שברחו מן הגטו דרך גדר-התיל בשעות הלילה בתחבולות מתחבולות שונות. אחרים ברחו בזמן העבודה בעיר או במקום אחר. תחילה עשו זאת אנשים ספורים בלבד, שהיו להם קשרים עם ליטאים בעיר או בכפר, אשר הסכימו להחביאם עד יעבור זעם. לימים גדל מספר היהודים שעלה בידם לברוח בדרך זו מן הגטו, אבל מעולם הגיעה בריחה זאת לממדים גדולים. הסיבה לכך – חוץ מהסכנות העצומות שהיו כרוכות בבריחה מן הגטו וממקומות-העבודה, שתמיד היו תחת שמירה מעולה של הגרמנים ובחלקם של שוטרים ליטאים – הייתה נעוצה בקושי הרב למצוא ליטאי בעיר, או בכפר, שיסכים להסתיר יהודי ולו גם תמורת תשלום כסף לא קטן. ברובם הגדול נקלעו יהודי הגטו שהסתתרו אצל ליטאים לתנאי-חיים קשים ביותר.

בימים ההם, ובעיקר אחרי "האקציה האסטונית", נעשתה פופולארית מאוד היציאה מן הגטו על מנת להצטרף לפרטיזנים הסובייטיים. בצורה מאורגנת החלו להשתמש בדרך זו כאשר התקרבו הצבא-האדום לגבולות ליטא ושלח לפיו את הכוח הפרטיזאני שלו. הידיעה על קיום בסיסי הפרטיזנים הנלחמים בגרמנים בנשק הגיעה לגטו בסוף קיץ 1943 והיא הלהיבה אנשים רבים בגטו, בעיקר את הנוער על כל זרמיו וארגוניו – הקומוניסטים והציונים. לתנועה הפרטיזנית בגטו קובנה, שהייתה מאורגנת בארגון מחתרתי, היו כמה כישלונות קשים, בעיקר בתהילה, אבל היו לה גם הצלחות ניכרות.

הכחדת עקבות ההשמדה והבריחה מ"הפורט התשיעי"

בסתיו 1943 החלו הגרמנים למחות את עקבות מעשי-הזוועה שלהם. הם החלו להוציא את גופות הנרצחים מהבורות שבהם נורו – יהודים ולא-יהודים – בפורט התשיעי ולשרפם. את ביצוע עבודה איומה זאת כפו הגרמנים על יהודים סובייטיים, שבויי-מלחמה, וכמו-כן על מספר מסוים של יהודים מגטו קובנה וכמה לא-יהודים. כולם הוחזקו תחת משמר קפדני בפורט התשיעי. הם אולצו להוציא ולהכין לשריפה מדי יום מספר מסוים של גופות, שהיו כבר במצב של ריקבון.

מכיוון שעבודה זאת התנהלה בסודיות רבה, ידוע המועסקים בה כי עם סיומה יושמדו, כדי לא להשאיר בחיים עדים. הם עשו ניסיונות שונים להימלט מהפורט התשיעי. דבר זה עלה בידם ב-25 בדצמבר 1943. חלק מהם הגיעו מחרת הבריחה לגטו קובנה. כמעט כולם יצאו כעבור זמן מהגטו והצטרפו לפרטיזנים (ראה בספר זה את מאמרו של א. פייטלסון: הפורט התשיעי).

מעצר אנשי המשטרה היהודית ואקציית הילדים והקשישים

ה-27 וה-28 במרץ 1944 היו לגבי גטו קובנה הימים האיומים ביותר. יום קודם לכן פקד גקה על המשטרה היהודית בגטו להתייצב למחרת היום, בשעה 7 בבוקר, על המגרש שליד המיפקדה. על השאלה מה סיבת הפקודה אמרו בחוגי המיפקדה, כי רוצים לבצע עם המשטרה היהודית אימוני הג"א. בשעה הקבועה הגיעה המשטרה היהודית בהרכבה המלא. גקה ציווה להכניס אחדים מהשוטרים, חברי תזמורת המשטרה, למשרדי המיפקדה, שם היו סגורים עד הערב. כל שאר השוטרים היהודים נשארו עומדים על המגרש.

באותו זמן הגיעו לגטו מספר גדול של מכוניות ואוטובוסים, שחלונותיהם היו מרוחים בצבע סמך, כדי שלא יראו מי נמצא בפנים. מהמכוניות יצאו מספר גדול של אנשי גסטאפו וחייילים רוסיים שבויים שפעלו לצידים של הגרמנים. הם הגיעו למגרש מיפקדת המשטרה, הקיפו את השוטרים היהודים ופקדו עליהם לעלות לאוטובוסים. אחד השוטרים קיבל בשעת מעשה התכווצות שרירים ברגל ולא היה מסוגל לזוז. הוא נורה במקום. שאר השוטרים הובאו לפורט התשיעי. באותה שעה הסתובבה בגטו מכונית, מצוידת ברמקול, והכריזה שעל כל היהודים להישאר בבתיהם, אחרת – יירו.

רחובות הגטו התרוקנו מבני אדם. אנשי הגסטאפו והרוסים הלכו מבית לבית. בכל מקום שמצאו ילדים עד גיל 12-13 וקשישים – לקחום והובילום לאוטובוסים שעמדו ברחוב. אנשי הגסטאפו והרוסים נהגו באכזריות רצחנית. בגרזנים ומוטות ברזל פתחו עליות-גג, מרתפים ומקומות אחרים. כאשר רצו האמהות אחרי הילדים שנלקחו וניסו לעלות לאוטובוסים יחד עם ילדיהן, היכו אותן באכזריות בקתות-הרובים ושיסו בהן כלבים נרגזים. משהתמלא האוטובוס, היה נוסע לכיוון העיר וכעבור זמן קצר חוזר ריק, כדי להטעינו שוב בילדים ובקשישים.

כאשר הגיעו האוטובוסים עם השוטרים היהודים האסורים לפורט התשיעי, ניסו אחדים מהם לקפוץ ולהימלט, אך הם נורו במקום. את השוטרים הכניסו לתאי צינוק. ראשון הוצא לחקירה מפקד המשטרה, משה לוי, ואחריו הוצאו עוזריו – יהודה זופוביץ והמפקח יהושע גרינברג. האשימו אותם, שעזרו לצעירים יהודים לעזוב את הגטו, כדי להצטרף לפרטיזנים הסובייטיים. חוץ מזה דרשו מהם לגלות היכן נמצאים הבונקרים ומקומות המחבוא שנחפרו במקומות שונים בגטו ("מלינות").

תוך כדי חקירה הוכו ועונו אכזרית. מפקד המשטרה, מ. לוי, נורה עוד באותו יום ב"פורט". פקיד הגסטאפו לענייני הגטו, קיטל, הלך מצינוק לצינוק ואיים על השוטרים, שהם יירו אם לא יצביעו על המקומות שבהם נמצאים הבונקרים. רק 7 מתוך כ-130 השוטרים האסורים לא עמדו בעינויים ומסרו את מקום ה"מלינות". למען האמת יש להוסיף, שהשוטרים הוסעו

ל"פורט" לפני שהחל בגטו הצייד אחרי הילדים והקשישים, ולכן לא יכלו לדעת, כי בבונקרים שהסגירו לגסטאפו ימצאו ילדים וקשישים, שהסתתרו כדי להינצל מהאקציה. השוטרים שרוחם נשברה הובאו לגטו ובעזרתם נתגלו שלושה מקומות שבהם הסתתרו ילדים וקשישים. קרה שבאותן ה"מלינות" הסתתרו ילדיהם-הם. כל שעות היום פרעו אנשי הגסטאפו והרוסים באוכלוסיית הגטו. למקומות חשודים, שלדעתם נמצאו בהם יהודים מסתתרים, זרקו רימוני-יד. יהודים רבים ניספו בהתפוצצויות האלו.

בזמן האקציה עשו אמהות רבות מאמצים נואשים להחביא בדרך כלשהי את ילדיהן. כדי להשתיק ילדים קטנים, שלא יצעקו ולא יסגירו את מקום מחבואם, הזריקו להם זריקות שונות. היו מקרים שילדים אחדים מתו עקב הזריקות. אם אחת החביאה את ילדה הקטן במיטה ושמה עליו כר. הרוסי לא מצא את הילד ויצא. בשמחה רבה רצה האם אל המיטה, אך מצאה את ילדה חנו קומת. אמהות, שבשום אופן לא מסרו את ילדיהן, נורו במקום.

למחרת, ב-28 במרץ 1944, נמשכה האקציה ביתר אכזריות. בסך-הכול הוצאו מהגטו בשני הימים כ-1,200 ילדים וקשישים. רק מספר מועט של ילדים וקשישים הצליחו להסתתר ולהינצל.

כאמור, הוסעו הילדים והקשישים ביום הראשון, ב-27 במרץ, לכיוון העיר. נראה כי כולם הובאו לאושוויץ (פולין), שם הומתו בגזים. ב-28 במרץ הסיעו הגרמנים את הילדים והקשישים אל הפורט התשיעי. שם הושמדו בו ביום.

גם בכל מחנות-העבודה (שאנץ, אלקסוט ואחרים) נערכה אקציה נגד הילדים והקשישים. מבין השוטרים האסורים נורו כ-40 איש, אלה שתפסו משרות אחראיות יותר. את השאר החזירו לגטו. המשטרה היהודית פורקה ובמקומה הוקם בקנה מידה קטן יותר "שירות הסדרנים היהודים", אך הם לא עמדו לרשות ה"אלטסטנראט", אלא לרשות הגסטאפו.

מעצר חברי ה"אלטסטנראט"

כשבוע ימים לאחר מאסר אנשי המשטרה וה"אקציה" נגד הילדים והזקנים באו למשרד ה"אלטסטנראט" קיטל, הממונה על הגטו מטעם הגסטאפו, ופילגראם, אחד מעוזריו של גקה, ותבעו להודיע להם היכן נמצא ש. רטנר, אשר עבד במשרד העבודה שליד ה"אלטסטנראט" והיה מפעילי הארגון להוצאת אנשים מן הגטו והעברתם אל הפרטיזנים ליערות. התשובה הייתה שרטנר לא בא לעבודה זה ימים אחדים ול"אלטסטנראט" אין שום ידיעות עליו. קיטל ופילגראם הלכו לדירתו של רטנר, כדי לאסור את בני משפחתו, אך לא מצאו שם איש. לפני בוא הגרמנים הוזהרו בני המשפחה על הסכנה הצפויה להם וכולם ברחו בעוד מועד.

למחרת ב-3 באפריל, באו שוב קיטל ופילגראם לגטו כדי לאסור את הירש (צבי) לוין, שהיה המקשר בין ה"אלטסטנראט" לבין הארגון להוצאת אנשים ליער, וכן היה פעיל באותו ארגון. הוא גם השתתף באופן פעיל בעבודתו של ה"אלטסטנראט". במקרה לא היה לוין בדירתו באותה שעה והם חזרו בידיים ריקות. כאשר נודע ללוין שמחפשים אותו, ירד מייד למחתרת.

שוב באו קיטל ופילגראם למשרד ה"אלטסטנראט" ואחרי שחקרו בדבר תפקידו של לוין במנגנון ה"אלטסטנראט" דרשו לאתר אותו ולהסגירו לידיהם. תשובת ה"אלטסטנראט" הייתה שאין לו ידיעה על מקום הימצאו של לוין. קיטל ופילגראם הסתלקו, אבל היה ברור מדבריהם, כי הפעם יעשו הגרמנים שפטים בחברי ה"אלטסטנראט".

ב-4 באפריל 1941 נעצרו כל חברי ה"אלטסטנראט" ובראשם היו"ר ד"ר אלקס. יחד עמם נאסרו גם אחדים מעובדי מחלקת הדיור, המחלקה לעזרה סוציאלית ומזכירת ה"אלטסטנראט", ל. אלשטיין. כולם הוסעו לפורט התשיעי. למחרת שוחררו כולם, חוץ משני חברי ה"אלטסטנראט": ל. גרפונקל וי. גולדברג, י. גולדברג שוחרר כעבור יומיים, אך ל. גרפונקל הוחזק עוד שמונה ימים בפורט. הגרמנים תבעו כי ימסור להם מי עוסק בגטו

בהברחת אנשים אל הפרטיזנים ביערות, איפה נמצא "מחסן הנשק" של הגטו, היכן מסתתר הירש לוין ואיפה טמון אוצר ה"מיליונים" של ה"אלטסטנראט". כאשר השיב שאין לו שום ידיעות על דברים אלה, עינו אותו קשות. הוציאו מפיו רק ידיעה על מקום הימצאם של 20,000 מרק שנשארו ל"אלטסטנראט". כעבור יומיים עינאו שוב, אבל לאחר כמה ימים שיחררוהו והחזירוהו לגטו.

ביום בו החזירו מן הגטו את תשעת המשוחררים הראשונים, חיסלו הגרמנים את ה"אלטסטנראט". הד"ר אלקס נתמנה על ידי הגרמנים ל"זקן היהודים" (אובריודא) של "חנה ריכז קאואן", אך למעשה לא הייתה לו שום סמכות.

שלט אזהרה בגטו קובנה

השלט מזהיר מפני התקרבות לגדר. השלט קובע כי המתקרב לגדר יומת [1]

חיסול הגטו

ב-22 ביוני 1944 החלה המתקפה הסובייטית על ויטבסק. הורגש שימי הגטו הולכים ומסתיימים. קיוו לנס: אולי יגיע הצבא האדום לפני שיצליחו הגרמנים לפנות את תושבי הגטו... אך הנס לא אירע.

ב-7 ביולי 1944 הוחזרו לגטו היהודים ממחנות-העבודה.

ב-8 ביולי החלו הגרמנים להעביר את היהודים מהגטו לגרמניה. הם הבינו, שיהודים רבים יסתתרו כדי למנוע את הוצאתם מהגטו. החל צייד על ה"מלינות" ומקומות-המחבוא השונים.

באותו יום, 8 ביולי, קיבצו הגרמנים מספר גדול מיהודי הגטו והשיטום בנהר הניימן, בכיוון טיליזיט. הם הסבירו, כי הגברים יובאו לעבודה ליד דנציג, שאליה יועברו, כביכול, גם בת-המלאכה של הגטו.

בימים 9, 10 ו-11 ביולי שוב קיבצו הגרמנים מספר גדול של יהודים כדי לפנותם מהגטו. בשל חוסר קרונות להסעתם, החזיקום במשך יומיים תחת כיפת השמיים, בגשם שוטף, ותחת משמר כבד. ב-12 ביולי בבוקר הושבו כולם בקרונות ונשלחו לגרמניה. בשעה 12 בצהריים הוסעה מהגטו תחת משמר קבוצה נוספת של יהודים, האחרונים מתושבי הגטו שיד הגרמנים השיגתם. לפי חשבון הגרמנים עוד נותרו בגטו כמה אלפי יהודים, ביניהם חולים וחלשים, שלא היו מסוגלים לעמוד בקשיי הדרך. הגרמנים קיבצו אותם בבית-החולים של הגטו ובבניינים אחרים.

אחרי שהוסעה מהגטו הקבוצה האחרונה, הציתו הגרמנים את בית-החולים ואת כל הבניינים שבהם החזיקו את החולים והחלשים, וכולם ניספו באש. בכל זאת נותרו מספר יהודים שהסתתרו. החל חיפוש אחרי היהודים הללו, שבוצע באכזריות על ידי קבוצה מיוחדת של אנשי הגסטאפו בעזרת כלבי-גישוש. כל המקומות החשודים פוצצו ונשרפו. כמעט כל מקומות-המחבוא נתגלו. גורל היהודים שנתפסו, אלה שלא נשרפו ולא נחנקו, היה שונה: חלק מהם נורו במקום, ומהנותרים הרכיבו קבוצה חדשה שנשלחה כעבור יום לגרמניה הגרמנים נקטו באמצעי שטני. כאשר גילו במחבוא משפחה עם ילדים, היו לוקחים את הילדים ואומרים להורים כי ישחררו את הילדים, אם יסגירו להם מחבוא אחר. ברוב המקרים לא מסרו האומללים לגרמנים דבר. אז ריכזו הגרמנים את הילדים במקום אחד – וכולם נורו. למרות הכול הצליח מספר קטן של יהודים – כ-100 – למצוא מסתור בגטו ולהישאר בחיים. כעבור ימים אחדים עזבו הגרמנים את קובנה. לפני זה הספיקו להצית את הגטו וכולו נשרף. יש לשער, כי מה-8 ביולי 1944 עד לפינוי הסופי של יהודי הגטו ניספו לא פחות מ-1,500 איש.

בסך-הכול הוציאו הגרמנים בשעת הפינוי מגטו קובנה ומהמחנות המסופחים אליו כ-8,000 7,000 נפשות.

כך נסתיימה מגילת הדם, האש ותמרות העשן של גטו קובנה...

תנאי החיים בגטו קובנה

29,760 יהודים נדחקו לתחומו הצר של הגטו, שבו גרו לפני כן כ-7,000 איש (יהודים ולא-יהודים). מספר זה הוא סיכומו של המיפקד, שנערך על ידי ה"אלטסטנראט" בספטמבר 1941.

המיפקד העלה אז גם עובדה אחת, שהשפעתה השלילית הורגשה בגטו כל הזמן: הרכבם של תושבי הגטו לא היה נורמאלי מבחינת המין – על כל מאה גברים היו בגטו 148 נשים. הייתה זאת תוצאה מכך שלפני הקמת הגטו, ובמידה ידועה גם לאחר מכן, היו הנרצחים היהודים גברים ברובם. אחרי האקציה הגדולה ערך ה"אלטסטנראט" בחודש נובמבר מיפקד שני. התברר שבגטו שרדו רק 17,412 איש. על כל 100 גברים היו אז 132 נשים, שכן בתקופת האקציות השמידו הגרמנים, יחסית, יותר נשים מגברים.

השטח שהוקצה לגטו בזמן הקמתו, היה לא קטן יחסית. תחילה דובר על כל השטח של הפרבר סלאבודקה, אך בשל התערבותה של העירייה הליטאית צומצם כבר אז שטח זה והוצאו ממנו מספר רחובות עוד לפני סגירת שער הגטו. גם לאחר זאת נשארו בו רחובות וסמטאות רבים – למעלה מחמישים. ההליכה בגטו מקצה אל קצה ארכה כשלושת רבעי

שעה. היה הבדל גדול בשטח בין גטו קובנה לבין הגטאות בוויילנה ובשאוולי. בגטו קובנה היו מקומות טיול לא-מעטים בהשוואה למקומות אחרים, והיו גם שדות לגידול ירקות. אולם שטח הדירות בגטו היה קטן מאוד לעומת צורכי הדיור, אף המינימאליים, של אוכלוסייה בת 30 אלף נפש בקירוב.

תחילה היה הגטו מורכב משני חלקים בלתי שווים בגודלם ולכן קראו לאחד בשם "הגטו הגדול", ולאחר – "הגטו הקטן". שני החלקים הופרדו אחד מן השני על ידי רחוב פאנריו, שהגרמים הוציאוהו משטח הגטו, כיוון שהיה קטע מן הכביש המקשר את קובנה עם ליטא הצפונית-מערבית. גשר-עץ גבוה הוקם מעל לרחוב פאנריו ושימש מעבר בין הגטו הגדול לגטו הקטן. הגרמנים אילצו את היהודים לבנות אותו בדחיפות. יומיים לאחר סגירת שערי הגטו שוב הוצא מתחמו שטח גדול מדי. שטח זה היה חצי מובלעת בתוך תחומי הגטו ועם הוצאתו נעשה מצבו ה"טופוגרפי" של הגטו משונה מאוד – באמצע "הגטו הגדול" נתקע טריז גדול של שטח לא-יהודי מצפון לדרום, מקצהו האחד של הגטו וכמעט עד קצהו האחר.

סלאבדוקה הייתה תמיד פרבר נחשל ועזוב של העיר קובנה. רוב הרחובות והסמטאות לא היו מרוצים ומשום כך הייתה ההליכה בהם קשה מאוד. הבניינים בגטו היו ברובם מעץ, בני קומה אחת, רעועים, ישנים נושנים וקירותיהם עקומים – ממש בקתות, בלי שום נוחיות אלמנטארית. ב"גטו הגדול" היו בתי אבן במספר קטן בלבד: שני בנייני אבן גדולים וחדשים, בני ארבע קומות, שנקראו "הבלוקים הגדולים", ועוד מספר בתי אבן קטנים שכונו בשם "הבלוקים הקטנים". עיריית קובנה בנתה את הבלוקים האלה עוד לפני המלחמה לשם שיכון פועלים, אבל לא הספיקה להשתמש בהם.

ב"גטו הגדול" היה עוד בית שלישי גדול, מסוג "הבלוקים הגדולים", שטרם הושלם. במקום הבנייה היו כמעט כל החומרים הדרושים לגמר הבניין תוך זמן קצר, אך העירייה העבירה את כל החומרים העירה, למרות הבקשות של היהודים, שהיו מוכנים לסיים את העבודה בעצמם. לא היו בשטח הגטו שום מתקנים היגייניים וסניטאריים, כגון בית מרחץ, תיעול ומפעל מים, פרט לשני "הבלוקים הגדולים" ו"הבלוקים הקטנים", שלפי תוכנית העירייה היו צריכים להיות מחוברים לתיעול ולמפעל המים של מרכז העיר.

כל הצינורות הדרושים הונחו מתחת למרצפת הרחוב עוד לפני פרוץ המלחמה. אך לא זו בלבד שהעירייה לא השלימה את העבודה, שאפשר היה לעשותה תוך שבוע או שבועיים, אלא הוציאה את הצינורות שמתחת למרצפת, כדי לשלול מתושבי הגטו את האפשרות לסיים במו-ידיהם את העבודה.

בשטח "הגטו הגדול" כמעט ולא היה אף בית אחד שאפשר היה לשכן בו מוסד ציבורי, כגון בית חולים, בית-יתומים וכיו"ב. לעומת זאת היו הבתים שבשטח "הגטו הקטן" חדישים יותר ומשום כך שוכנו שם בראשית קיומו של הגטו כמו מוסדות: שני בתי חולים – אחד למחלות כירורגיות ואחד למחלות פנימיות ומדבקות, בית-ילדים, שהיה באותו זמן גם בית-יתומים, בעיקר בשביל ילדים שהוריהם אבדו, וכן בית-זקנים.

הגטו היה מעין בית סוהר גדול בשביל נידונים למוות, והוקף כולו גדר תיל דוקרני. הזקיפים קיבלו הוראה לירות בכל מי שייכנס לתוך "שטח המוות", שנקבע משני עברי גדר התיל ברוחב שלושה מטרים בכל עבר. לאורך הגדר התהלכו זקיפים גרמנים או ליטאיים מזויינים, שהיו מבליים את זמנם, בעיקר בלילות, ברירות תכופות ומטילים אימה ופחד על תושבי הגטו. הכניסה לגטו הייתה דרך שערים אחדים. ליד כל שער עמד משמר של חיילים מן הפלוגה השלישית של המשטרה הגרמנית, וכן "פרטיזנים ליטאיים". המשמר היה משגיח בקפדנות על כך ששום יהודי לא יצא מחוץ לתחום הגטו, פרט לאלה שהלכו העירה לעבודות-כפייה, כמובן בליווי גרמנים או ליטאים, ופרט לאלה שקיבלו רישיון מיוחד ללכת העירה בענייני הגטו. המשמר השגיח גם שלא ייכנס לגטו, ואף לא יתקרב אליו, שום לא-יהודי שאין לו רישיון מיוחד לכך.

הגרמנים מסרו את סידור העניינים הפנימיים של הגטו לידי ה"אלטסטנראט", שברובו הגדול היה מורכב מעסקנים ציבוריים ידועים לציבור היהודי עוד מלפני כן. לרשותו של ה"אלטסטנראט" עמדה משטרה יהודית. אנשיה חבשו מגבעות עם מגן-דוד כחול, ענדו סרט לבן על השרוול והיו מצויידים באלות.

פרט לפחד המתמיד מפני השמדה, הנה הדבר שהעיק על תושבי הגטו יותר מכל ב"תקופת השקט", וגם לאחר מכן, היה מילוי חובת העבודה בשביל הגרמנים. אף נוסף לכך ניצבו תושבי הגטו בפני בעיות רבות וקשות מאוד.

בעיית התזונה הייתה מן החמורות ביותר בגטו. לא הייתה כל אפשרות להתקיים על המנות היום-יומיות שנתנו הגרמנים לתושבי הגטו, שהרי היו אלו מנות-רעב ממש. הן סיפקו כ-750 קלוריות ליום דהיינו – כשליש מהמינימום הדרוש לקיומו הנורמאלי של אדם. על פי רוב היו המנות מורכבות מלחם שחור (100 גרם ליום לנפש), קמח חטין (112.5 גרם לשבוע לנפש), גריסים (100 גרם לשבוע), בשר (125 גרם לשבוע), תחליף לתה או קפה, מעט ריבה, פול ומלח. אלה שהועסקו בעבודת-כפייה קשה קיבלו מן הגרמנים מנה נוספת: 100 גרם לחם שחור ליום לנפש, 125 גרם בשר לשבוע לנפש, לרוב בשר סוס, ומעט שומן. כן היו הגרמנים נותנים לכל תושבי הגטו, מזמן לזמן ולא בקביעות, בשר סוס, תפוחי-אדמה בכמויות זעומות וירקות כלשהם. על פי רוב היו המזונות מאיכות גרועה מאוד; תפוחי-האדמה והירקות היו רקובים כמעט תמיד.

הרעב בגטו הציק במיוחד עד 1 בנובמבר 1941, כלומר בתקופת ה"אקציות". במשך כל אותה תקופה לא נתנו הגרמנים אפילו את המנות הדלות האמורות. חמאה ובשר לא היו כלל במנות. באותו זמן לא היה עדיין סיפק בידי יהודי הגטו להתמצא בתנאי-החיים האיומים בגטו ולהסתגל אליהם במידה כלשהי, ועדיין לא היו להם קשרים עם האנשים בעיר, שמהם אפשר היה לקבל מצרכי-מזון. חיש מהר אזל מלאי המזון הקטן, שהביאו איתם יהודי קובנה מן העיר בצאתם לגטו. רוב תושבי הגטו סבלו ייסורי רעב חמורים. רבים, בעיקר ילדים, יצאו נשמותיהם מאפיסת כוחות ופניהם של רבים היו נפוחים. הדבר היחיד שחלמו עליו בגטו היה קבלת מעט תפוחי-אדמה מן העיר, אך דבר זה היה כרוך בקשיים דולים ואפילו בסכנת נפשות. בימים הראשונים לקיום הגטו נתפסו ליד השער יהודים אחדים בשאתם שקים קטנים של תפוחי-אדמה על שכמם. הם נרו בו במקום, לעיני הכול. ביום ראש השנה, 22 בספטמבר 1941, עבר יורדאן – הממונה על הגטו – ליד השוק שבעיר וראה שני יהודים קונים שק תפוחי-אדמה מליטאי. יורדאן הוציא מייד את אקדחו, ירה בשני היהודים ורצחם נפש. היו אלה יהודים שחזרו ממקום עבודתה אל הגטו בלוויית שומרים גרמניים, שנעתרו לבקשת השניים להרשות להם לסור לרגעים אחדים לשוק כדי לקנות משהו.

מימדי הרעב בגטו הובלטו בצורה מחרידה על ידי שוד גינות-הירק שבתחום הגטו. היו אלה גינות שנזרעו בידי העירייה או בידי בעליהן הפרטיים (נוצרים) עוד לפני הקמת הגטו. מזעזע היה מראה מאות האנשים, מבוגרים וילדים, אחוזי הרעב, המסתערים – למרות כל האיסורים החמורים של הגרמנים – על גינה, עוקרים מן האדמה תפוחי-אדמה ומלפפונים לא-בשלים וחוטפים אותם תוך כדי קטטות וצעקות אחד מידי חברו. היה זה מעשה של יום-יום.

אחרי ה-1 בנובמבר 1941 חל שינוי-מה לטובה בתזונת הגטו, אך גם אז הייתה זו אחת מן הבעיות החמורות ביותר לגבי מרבית יהודי הגטו.

אף את המנות הדלות, שנתנו הגרמנים לתושבי הגטו דרך ה"אלטסטנראט", אי אפשר היה לחלק במלואן והיה הכרח לגרוע מהן, וזאת מסיבה פשוטה מאוד: לפי חשבונם של הגרמנים צריכים היו להישאר בגטו אחרי תקופת ה"אקציות" – 16,600 איש בלבד. אך הם "טעו בחשבונם", שכן למעשה היה מספר היהודים שנותרו בגטו אחרי ה"אקציות" גדול יותר ב-800 איש לערך. אי אפשר היה להודיע על כך לגרמנים מחמד החשש שמא ירצו "לתקן"

את הטעות לפי דרכם. משום כך לא ניתן לקבל מן הגרמנים מנות מזון בשביל אותם 800 אנשים והיה הכרח לחלק את המזון שקיבל בשביל 16,600 איש ל-17,400 איש.

צריך להשתמש בתחבולות מתחבולות שונות, כדי שלא יגיע הדבר לאוזני הגרמנים וכדי שיהודי הגטו לא ירגישו בדבר. נוסף על כך היה הכרח להקטין את המנות – והפעם בצורה גלויה למחצה – כדי לתת פרסי-מזון לעובדים בשדה-התעופה, בעיקר לדיוקנים שבהם, שהיו באים בעצמם לעבודה בכל יום ובשעה הקבוצה ללא שום כפייה. הדבר היה להם מעין פיצוי לקיפוח שקיפוחו בהישלחם לעבודה הקשה בשדה-התעופה.

המוצא היחיד לתושבי הגטו, לבל ימותו ברעב, היה לקנות מזון מתושבי העיר תמורת כסף, ובעיקר תמורת בגדים וחפצים, שנותרו בידיהם בכמות מוגבלת לאחר החיפושים וה"מסירה" הכפויה. ה"טראנסאקציות" הללו נעשו ליד הגדר שמסביב לגטו או במקומות העבודה של הבריגאדות העירוניות, שהם היו באים ליטאים כדי לסחור עם היהודים. יהודי הגטו היו מסכנים בכך את חייהם, שכן אסור היה עליהם לבוא במגע כלשהו עם לא-יהודים ובמיוחד בענייני מקח וממכר. יהודים רבים נאסרו בעוון זה הן ליד הגדר הן בבריגאדות העירוניות, ובחלקם הגדול ניספו. תושבי העיר הנוצרים ניצלו תכופות באכזריות את היהודים החסרים חסות ומגן, משום האי-לגאליות במסחר זה, והיו נותנים מצרכי-מזון ששוויים היה מחצית או שליש מערך החפצים שקיבלו מן היהודים. לעיתים קרובות רימו את היהודים במשקל מצרכי-המזון ובעיקר באיכותם. במקום חמאה קיבלו היהודים פעמים רבות גבינה ממין גרוע מאוד, מכוסה שכבה דקה של חמאה; בלחם מצאו תערובת של תפוחי-אדמה, בחלב – מים, וכדומה.

מחמת הביקורת החמורה של הזקיפים – הגרמנים והליטאים – לא קל היה להוציא את החפצים דרך שער הגטו העירה, אך כאמור קשה ומסוכן יותר היה להכניס לגטו את מצרכי-המזון שקיבלו תמורת החפצים. לעיתים קרובות היו הזקיפים מגלים בשעת הבדיקה ליד השער ומחרימים בשביל עצמם את מצרכי-המזון. גדולה הייתה שמחתם של היהודים הנתפסים כשהעניין היה מסתיים "בכי טוב", כלומר בלי מכות ובלי שפיכות-דמים, שכן לעיתים קרובות היו השומרים מכים את ה"מבריחים" באכזריות ולפעמים אוסרים ומסגירים אותם לידי הגסטאפו.

במשך הזמן נמצאו דרכים שונות, כיצד להבריח מצרכי-מזון מן העיר אל הגטו. ההברחה הגיעה לממדים גדולים למדי והמבריחים היו אנשים נועזים, שעשו את הדבר לעסק. הם היו מבריחים מן העיר מצרכי מזון בכמויות גדולות למדי תוך מתן שוחד לאנשי השמירה, ומכרו אותם בגטו בעצמם או על ידי סוכנים. הם הרוויחו סכומי-כסף גדולים ונחשבו בגטו לאנשים העשירים ביותר. היו אלה אנשים מופקרים ומעשיהם היו עלולים להביא על הגטו צרות גדולות. אך יש להודות שבמעשיהם הנועזים עזרו לא במעט להקל על חומרת בעיית התזונה. ועוד ייאמר לזכותם: לעיתים קרובות סיכנו את חייהם ועשו מעשי גבורה. רבים מהם, אם לא רובם, נפלו לבסוף בידי הגסטאפו. כך אירע גם לבעלי המסעדות החשאיות, שבתקופה ידועה היה מספרם בגטו לא קטן. בעלי המסעדות התפרנסו מתשוקת הזלילה והסביאה של הספסרים ואנשי העולם התחתון, שהתעשרו בימי הטרופים ההם וצברו הון רב בעסקים אפלים למיניהם. במרוצת הזמן גילה הגסטאפו את המסעדות החשאיות ובעליהן ניספו ברובם בפורט התשיעי.

ה"אלטסטנראט" השתדל כמובן להקל על מצוקת הרעב, אך אפשרויותיו היו מוגבלות: הוא השיג מצרכי מזון נוספים בשביל הגטו בקושי רב ובדרכים מדרכים שונות – כשרות, ועל פי רוב לא-כשרות בעיני הגרמנים. ה"אלטסטנראט" גם פתח וקיים מטבחי-עם בשביל עניים ביותר והזקוקים לעזרה. הוא עודד אנשים לפתוח בגטו מאפיות ללחם, גם הן חשאיות, והייתה לו גם טחנת-קמח לא-לגאלית. החל משנת 1942 השתמש ה"אלטסטנראט" בכל הגינות והשדות בתחום הגטו וזרע בהם ירקות לצרכי הציבור.

נוסף לכך הטיל ה"אלטסטנראט" חובה על כל תושבי הגטו לעבד כל שטח אדמה פנוי הסמוך לביתם ולזרוע בו ירקות. הזרעים הדרושים נתקבלו בחלקם מן הגרמנים ובחלקם בדרך פרטית.

תוצאות "אגראריזאציה" זו של הגטו היו טובות למדי, שכן כל אנשי הגטו נענו לפקודה וביצועה בנאמנות. עם זאת צצה בעיה חדשה וקשה מאוד: איך לשמור על הגינות, לבל יקטפו תושבי הגטו מתוך מצוקה את הירקות לפני הבשלתם ולא יביאו בכך נזק גדול על עצמם? איך למנוע את תושבי הגטו המורעבים מלשדוד ירקות מגינות ציבוריות ומגינות זרות? למטרה זאת הוקם בגטו ארגון נוער מיוחד בשם "אשל", ותפקידו היה כפול: לשמור על הגינות מפני קטיף מוקדם יותר ומפני גניבת ירקות, וכן לטפח – הן בנוער הן במבוגרים – יחס ראוי לגינות שנזרעו ועובדו בידי היהודים עצמם לצרכיהם האישיים ולצרכי כל הציבור היהודי הכלוא בין חומות הגטו. "אשל" שימש גם מסווה לארגון נוער ציוני מחתרתי.

באביב 1942 הגיש ה"אלטסטנראט" תזכיר מפורט ל"שטאדטקומיסאר" על הבעיה החריפה של התזונה בגטו. התוצאה הייתה שיפור-מה בתזונת הגטו, וה"אלטסטנראט" היה יכול לפתוח מטבחי-עם.

כל האמצעים האלה של הכלל ושל הפרט נתנו, כמובן, את פריים ותרמו במידה ניכרת להקלת פיתרון שאלת התזונה של תושבי הגטו. אפשר אף לומר, שזמן-מה לאחר תקופת ה"אקציות" ירד בגטו מספר הרעבים רעב של ממש כמעט לאפס, ומאיך הייתה בגטו גם שכבה ידועה של אנשים – אם כי קטנה במספרה – שבעיית התזונה לא הייתה קיימת לגביהם לגמרי. אולם אם גם פסקו בגטו תופעות של רעב ממש, לא פסקו תופעות של רעב סמוי שהציק לרוב אוכלוסיית הגטו. הייתה זו תוצאה מן המזון הגרוע וגם בשל כמותו הבלתי מספקת. 70-80 אחוז מכלל תושבי הגטו, ואולי אף יותר, היו אוכלים בארוחת-הצהריים רק תבשיל אחד טפל, קלוש ומימי שהיו בו מעט תפוחי-אדמה, גריסין, פול וכדומה. בלשון הפולקלור הגטואי כונה תבשיל זה בשם "יושניק". בכינוי בזוי זה ביטא ההמון את יחסו למזון הקלוקל וללחמא העניא שאותו אכל כל זמן שבתו בעמק הבכא. כל קמפוז מזון שהכניס תושב הגטו לפיו היה רווי סבל, עוני, שפלות וסכנת-נפשות.

אף בעיית הדיור הייתה חמורה מאוד כל זמן קיומו של הגטו. עוד בראשית היווסדו נתעוררה בכל חומרתה; הכרח היה לשכן קרוב לשלושים אל איש בשטח שגרו בו קודם 7,000 איש. מספר הדירות בגטו וגודלן לא הספיק בשום אופן כדי שיכון כל יהודיה עיר, אפילו אחרי שדחקו אותם בצורה נוראה והכניסו כמה משפחות בכל דירה. לא היה מוצא אחר מן המצב שנוצר, אלא להכניס אנשים לתוך בניינים שלא התאימו כל עיקר לצורכי שיכון ומעולם לא שימשו למטרה זאת. לא היו בהם מטבחים ולא תנאי הנוחיות האלמנטאריים ביותר – היו אלה בתי מדרש, אולם קולנוע, ובנייני בתי ספר. ב"רזרבאטים" אלה – 16 במספרם – הצטופפו כ-3,500 איש.

אחרי תקופת ה"אקציות" ובעיקר אחרי "האקציה הגדולה", באה בצורה טרגית "הקלה" במצוקת הדיור – 17,400 איש בלבד נותרו בגטו מתוך 30,000. אך במשך שלוש שנות קיומו של הגטו צמצמו הגרמנים את תחומו שש פעמים ובכל פעם קיצצו ממנו שטחים גדולים. נוסף לכך נאלץ לפעמים ה"אלטסטנראט" להוציא אנשים מדירותיהם בגלל הרחבת פעולתם של מוסדות הגטו וכדומה. עם כל קיצוץ בשטח הגטו וצמצום מספר הדירות התעורר מחדש הצורך הדחוף למצוא מקום-מגורים חדש בשביל מאות אלפי איש. בשל הסיבות הצטמצם השטח הממוצע לכל איש בגטו כמעט עוד לשני מ"ר.

היה זה דבר שכיח בגטו שבחדר אחד, לא גדול, היו גרים 5-6 אנשים ולפעמים אפילו יותר – גברים, נשים וילדים ביחד, שהרי כמעט בכל דירה גרו כמה משפחות. בדירות רבות היו המשפחות שונות זו מזו באופיין וברמתן התרבותית, ומשום כך פרצו בהן לעיתים קרובות מריבות וקטטות, לפעמים חריפות למדי, והיה צורך בהתערבותה של משטרת הגטו, כדי

ליישב את הסכסוכים. לעיתים גרמו הסכסוכים להעברת אנשים ומשפחות מדירה לדירה. עניין הדיור היה אפוא למקור נוסף של סבל לתושבים.

הצפיפות בגטו הייתה גדולה מאוד ומצוקת הדיור הגיעה עד כדי כך, שאנשים "ציפו" בקוצר-רוח ליציאת נשמתו של אדם הנוטה למות כדי לתפוס את מקומו בדירה. בעלי התביעה השתדלו להבטיח לעצמם את הזכות למקומו בעודו בחיים. לעיתים קרובות היו אלה גם קרובי-משפחה של הנוטה למות. בשל הקיצוצים הרבים בשטח הגטו, נאלצו תושביו לנדוד ממקום למקום. מרבית האנשים החליפות בימי ישיבתם בגטו – בניגוד לרצונם, כמובן – עם אחת או יותר את מקום מגוריהם. בעניין הדיור היו תלונות לא מועטות נגד כמה עובדים ב"אלטסטנראט", שהיו ממונים על הדיור בגטו, על משוא-פנים וקורופציה.

לא פחות חריפה מבעיית הדיור הייתה בעיית ההסקה בגטו. זמן רב לא נתנו הגרמנים בכלל שום חומרי-הסקה לגטו, אף לא בחורף של שנת 1941-1942, כאשר הגיע הקור ל-30 מעלות מתחת לאפס. תושבי הגטו כילו תוך זמן קצר את כל המלאי הקטן של עצי הסקה שהביאו איתם מן העיר, וכן כמעט את כל הרהיטים המעטים שעוד היו ברשותם. לאחר זאת כבר לא היה להם דבר להסיק בו את התנורים, לא כדי חימום הדירות, לא לייבוש בגדיהם שנרטבו בעבודה בשדה-התעופה ואף לא להכנת תבשיל כלשהו. הדרך היחידה להשגת חומרי-דלק הייתה הריסת גדרות העץ, שהחליפו כמעט כל בית בגטו, כיוון שכל הבתים בגטו נחשבו לקניינה, אסרה העירייה להרוס אותם או חלקים מהם לרבות הגדרות. שומרי הגטו קיבלו פקודה להקפיד על קיום האיסור, אך המצוקה והעוני חזקים היו מן האיסור. בלילות האפלים אפשר היה לשמוע את גניחתם של קרשי הגדרות, הנהרסים בידי יהודי הגטו הרועדים – מקור ומאימה ופחד. גם דבר זה עלה בדם ולא פעם נפל "פורץ הגדר" חלל במקום ה"פשע" בכדור שנורה בידי הזקיף הקרוב.

רק בסתיו 1942 נתנו הגרמנים, אחרי השתדלויות רבות, עצי הסקה בכמות מסוימת, אך גם זאת קיבלו תושבי הגטו לא מן המוכן, אלא אחרי עבודה לא מועטה. הגרמנים העמידו לרשות הגטו מספר קורות-עץ, שהובאו בדוברות בזרם הנהר ויליה. הקורות נסחבו מן המים והונחו על החוף. שם נוסרו במסור לבולי עץ וחולקו לתושבי הגטו. כל העבודה הקשה הזאת בוצעה במסירות גדולה בידי פועלים יהודים בארגונו של ה"אלטסטנראט". ברם, תושבי הגטו צריכים היו להביא בעצמם את בולי-העץ הביתה, לנסרם ולטוב אותם לגזרים קטנים, כדי שאפשר יהיה להכניסם לתנור או לכיריים. נוסף על הקורות עלה בידי ה"אלטסטנראט" לקבל מן הגרמנים רישיון בכתב להביא לגטו מן הכפרים הסמוכים כמות לא גדולה של עצים. כמות זאת כשלעצמה לא יכלה לפתור את שאלת חומר-הדלק בשביל הגטו – אפילו במקצת מן המקצת; אבל בעזרת שוחד ותחבולות אחרות עלה בידי ה"אלטסטנראט" לסדר את העניין כך, שבשעת הכנסת העצים לא היו מציינים על גבי הרישיון את כמות העצים. הסדר זה איפשר להכניס לגטו עצים בכמות גדולה פי עשרה מן הכמות המותרת לפי הרישיון. בדרכים אלה סופק אפוא במידת-מה הצורך הגדול בחומר-דלק להסקה, אבל הבעיה לא נפתרה כהלכה והדבר גרם לתושבי הגטו סבל וייסורים.

גם בעיית התאורה הייתה חמורה בגטו. תחילה לא הפלטה תחנת החשמל העירונית בין העיר והגטו בשימוש בזרם החשמל. אף על פי כן היו כבר אז קשיים בתאורה. מספר תושבי הגטו היה גדול פי כמה ממספר האנשים שגרו בשטח זה לפני הקמת הגטו. בשל מחסור בחומר-דלק להסקה היו תושבי הגטו משתמשים לפעמים בזרם החשמל לא לצרכי תאורה בלבד, אלא גם לבישול ולהסקה. משום כך גדלה במידה רבה צריכת החשמל בסלאבדקה. רשת החשמל והמתקנים בגטו לא התאימו לצריכה הגדולה ולכן אירעו קלקולים כמעט בכל יום. בקושי הצליח ה"אלטסטנראט" להשפיע על אנשי התחנה העירונית לתקן את הרשת והמתקנים. הם היו מצטדקים - ואולי גם לא בלי יסוד - שבתנאי-המלחמה אין להם החומרים הדרושים לכך. היה זה דבר שכיח ורגיל בגטו שרובעים שלמים היו שרויים שעות רבות בחשיכה גמורה. נוסף לכך היה אור החשמל בגטו קלוש מאוד בשל הצריכה הגדולה.

למרבה התלאות בא בסוף 1942 משבר קשה בהספקת דלק לתחנת החשמל של העיר. ואז הונהגו הגבלות בצריכת החשמל לכל תושבי העיר. מובן, שהנפגע הראשון היה הגטו, ובמשך זמן רב, ודווקא בחודשי החורף, שרוי היה כל הגטו בחושך.

אחת הדאגות הקשות בגטו הייתה בקשר להלבשה והנעלה. אחרי החיפושים וה"מסירה" נותרו בידי רבים רק חליפה אחת, זוג נעליים אחד ומעיל אחד, ואותם לבשו תמיד. כבר באותו זמן היו כל אלה בליים ומשומשים, שכן הגרמנים החרימו את הבגדים ואת הנעליים הטובים ביותר. בשלוש שנות הישיבה בגטו בלו הבגדים והנעליים עד שקשה היה לתקן אותם. קשה יותר היה לתפור בגדים או נעליים חדשים, מאחר שכמעט אי אפשר היה להשיג אריג או עור. הבעיה הייתה חמורה במיוחד לגבי עובדי שדה-התעופה, שבגדיהם לא רק נתלכלכו ונרטבו, אלא גם נקרעו לקרעים מחמת העבודה בטיט ובחמר ומחמת ההליכה מן הגטו למקום העבודה וחזרה בדרך נרפשת ובלתי מרוצפת.

מבחינה מוסרית היה קשה מאוד להשתמש ב"ירושה" של 9,000 חללי "האקציה הגדולה", אשר יורדאן העמידה ב"נדיבות ליבו" הטבטונית לרשותו של ה"אלטסטנראט" לצרכי הגטו. ברם, נוכח המחסור הגדול בבגדים, נעליים ופריטים אחרים, לא הייתה דרך אחרת להתגבר על כל הקשיים והמעצורים הפסיכולוגיים, אלא לקבל את הירושה הנוראה ולהשתמש בה. ה"אלטסטנראט" חילק בין תושבי הגטו הנזקקים מן החפצים שנמצאו בדירות חללי ה"אקציה". אך הבגדים והנעליים שנמצאו בדירות היו ברובם מסוג גרוע והיה צורך לתקן אותם, כדי שאפשר יהיה להשתמש בהם. למטרה זאת הקים ה"אלטסטנראט" מתפרה וסנדלרייה, שצורפו במשך הזמן ל"בתי-המלאכה הקטנים".

במחצית השנייה של תקופת הגטו כמעט אי אפשר היה לקבל עורות לתפירת נעליים או לתיקונם, ודבר זה הכביד מאוד על גיוס האנשים לשדה-התעופה, כי ממש לא היה להם במה ללכת לעבודה. אז התחילו ליצור נעלי-עץ, ששימשו תחליף לנעלי-עור, אבל הן הכבידו מאוד על ההליכה ופצעו את הרגליים בשל משקלן הכבד וטיבן הגרוע, ובעיקר בשל אי-גמישות הסוליות. נעלי העץ נעשו בבתי-המלאכה מבולי-עץ שנתקבלו מן הגרמנים, ורבים מיהודי הגטו היו מהלכים בנעליים אלה.

כאמור, היה הגטו מוקף מכל צדדיו גדר תיל דוקרני. לא זו בלבד שהגרמנים נתכוונו ליטול מן היהודים את האפשרות למגע-ומשא כלשהו עם הלא-יהודים, אלא רצו גם לבודד אותם כליל, כדי שיהיו מנותקים מכל העולם ולא יידעו כלל מה מתרחש ומה גורלם של אחיהם היהודים בערים ובארצות אחרות. לכן הטילו הגרמנים איסור חמור על כל לא-יהודי להיכנס לגטו בלי רישיון מיוחד. רישיונות כניסה נתנו הגרמנים רק לעיתים רחוקות מאוד. לתושבי הגטו אסור היה לשלוח מכתבים אפילו בתוך גבולות ליטא. כמובן, לא היה שום קשר טלפוני בן הגטו והעיר.

במפקדת הגטו היו טלפונים אחדים, אבל רק לשימושם של הגרמנים. במשך הזמן נעשה הדבר לא נוח לגרמנים עצמם, כי תכופות הצטרכו ה"שטאט-קומיסאריאט" והגסטאפו למסור בדחיפות הוראות ל"אלטסטנראט", למטרה היהודית ול"בתי-המלאכה הגדולים", ומשום כך התקינו הגרמנים טלפונים במוסדות אלה, אך אפשר היה להתקשר בטלפונים הללו עם המרכזייה העירונית רק דרך מפקדת הגטו. שם היו שואלים על מספר הטלפון העירוני המבוקש. במפקדה יכלו תמיד להאזין - ואומנם היו מאזינים - לשיחות שהתנהלו דרך הטלפונים היהודיים. בכל זאת מצאו, בתחבולות מתחבולות שונות, דרכים להתקשר בטלפון עם העיר בלי שמפקדת הגטו תרגיש בכך; הדבר היה כרוך בסכנה גדולה.

סכנת-נפשות ריחפה על יהודי שהאזין לרדיו ושכל שכן אם החזיק מקלט-רדיו, הגרמנים ראו בזאת מעשה של ריגול. כן אסור היה ליהודים לקנות או לקרוא עיתונים. כמובן שהיה קשה מאוד לגרמנים לבצע תוכנית בידוד כזאת בשלמותה. למרות הכול "הסתננו" לגטו הידיעות

על המאורעות החשובים ביותר, בעיקר על המצב בחזית. נתקבלו בגטו גם עיתונים גרמניים, כמובן "בגנבה". עם זאת, כמו צריף סמיך כיסה על כל מה שהתרחש בגטאות אחרים בליטא, וכל שכן בגטאות בפולין. קשה לתאר את הצימאון שהיה בגטו לידיעות על היהודים במקומות אחרים.

והנה יום אחד הורם הצעיף באורח בלתי צפוי לגמרי. ביולי 1942 התקבלה בחוגי ה"אלטסטנראט" ידיעה סודית שאישה אחת, פולניה, באה לקובנה מווארשה והיא רוצה להיכנס לגטו כדי למסור ידיעות חשובות. בזהירות גדולה הכשירו את הקרקע להבאתה אל הגטו בהסתר, לבל יידעו שמץ דבר לא הגרמנים ואף לא הציבור היהודי. יהודי אחד, ראש פלוגת עבודה עירונית, שאפשר היה לסמוך עליו, קיבל הוראה להביא את האישה לפלוגת העבודה שלו בעיר ומשם לגטו. במקום העבודה של הפלוגה ענדו על בגדיה מגן-דוד-צהוב והביאוה לגטו כ"יהודייה".

הייתה זו אישה כבת שלושים ושמה אירנה אדמוביץ'. עוד לפני המלחמה התקרבה בפולין לתנועת "החלוץ" עד כדי כך, שהייתה לציונית ולידידה מסורה של העם היהודים הנרדף. היא לא הייתה הטיפוס של רות העוזבת את עמה כדי להיצמד לעם אחר. להפך – הייתה חדורה כולה רעיון הלאומיות הפולנית, דיברה בהתלהבות גדולה של שחרורה ושיקומה של פולין והייתה גם נאמנה בכל נפשה לדת הקתולית. אולם עם כל זאת הייתה לה זיקה עמוקה לעם ישראל ואינטרס נפשי בקורותיו, המלאות רדיפות וייסורים, בעתידו ובמאבקו לחיים חדשים.

עוד לפני המלחמה הייתה אורחת רגילה ורצויה בקיבוצי ההכשרה של "החלוץ" בפולין וידידה נאמנה שלהם. כינוה בלשון הלצה "די חלוצישע שיקסא", וכך גם הייתה מכנה את עצמה. היא התמצאה היטב בכל בעיות "החלוץ" והכירה בשמותיהם את כל מנהיגיו. היא דיברה עם חברה וחברותיה היהודים אידיש נאה למדי ומתובלת מילים עבריות רבות. ידידותה ואהבתה לכל אותם החברים והבחורות שהתכוננו לעלות ארצה ולחיות שם חיים חדשים היו טהורות בהחלט, בלי שום תערובת של רגש רחמנות כלשהו, שיש בו כדי להשפיל.

כאשר החלה המלחמה בין פולין לגרמניה, היא באה בתור פליטה לוויילנה וכמובן מצאה שם מייד את מכריה מ"החלוץ" בפולין, שבאו גם הם לוויילנה בתור פליטים. השתדלה ככל יכולתה לבוא לעזרתם. לאחר זמן-מה חזרה אירנה אדמוביץ' לוורשה שהייתה בידי הגרמנים וקיבלה שם משרה במוסד לטיפול סוציאלי. היא קשרה מייד קשרים הדוקים עם גטו ורשה, אבל לא הסתפקה בזאת.

היא הייתה נוסעת בפולין מעיר לעיר, כדי לאסוף ידיעות על החיים והסבל בגטאות. היא לא התחשבה כלל בכל הסכנות שהיו כרוכות בפעולתה ועשתה את עבודתה בנאמנות ובמסירות-נפש שאין כדוגמתה.

רצונה הכביר להושיט עזרה מוסרית לכלואי הגטאות הוא שהביאה ב-1942 גם לגטאות וילנה, קובנה ושאוולי. היא ישבה יום שלם בחוג צר של עסקנים ציוניים בגטו קובנה וגוללה לפנייהם את כל מגילת עינויי היהודים בוורשה, לודז', לובלין, קראקוב, למברג, ביאליסטוק, גרודנה, וילנה ועוד. האורחת סיפרה ותיארה הכול בהבלטה, ברבגוניות ובעסיסיות, כפי שמסוגלים יחידי-סגולה בלבד. אף כי הלך-רוחה היה פסימי מאוד לגבי עתיד היהודים בגטאות – והמציאות האיומה אימתה אחרי כן את פסימיותה – שילבה בסיפורה גם דברי עידוד ונחמה.

היה זה יום גדול לעסקנים הציוניים שישבו עימה ושמעו את סיפורה הארוך והמזעזע וגם מסרו לה על החיים בגטו קובנה. הם הציגו לפנייה את ההווי בגטו והראו לה את המוסדות החשובים ביותר – את משרד ה"אלטסטנראט", בית החולים, בית היתומים ועוד ועוד, הכול כמובן בסודיות גמורה למחרת עזבה את הגטו כדי לבקר בגטו שאוולי.

לאחר שבועות אחדים ביקרה שוב אירנה אדמוביץ' בגטו קובנה, סיפרה את רשמיה בגטו שאוולי והשלימה את דבריה על גורלם של יהודי פולין. היא נפרדה מבני-שיחה בלבביות ויצאת מגדר הרגיל ובדברי-ברכה חמים.

אירנה – כך קראו לה אחרי-כן כל אלה שבאו עימה בקשר בשני ביקוריה – עשתה רושם כביר על כל שומעיה, שנמנו ברובם עם החוג של העסקנים הציבוריים בגטו, שעמדו בראש ונשאו בעול ב"אלטסטנראט". אירנה אמרה שהיא מקווה לשוב ולבקר בגטו קובנה. היא יצאה לפולין וכנראה לא יכלה לבוא שנית לליטא. בסתיו 1943, אחרי חיסולו של הגטו בוילנה, ביקרה בגטו קובנה חברתה של אירנה, גם היא עלמה קתולית פולנייה, שבאה בשליחותה. שמה היה יאדוויגה (יאדזיה) דודזיץ. היא גרה בוילנה ועזרה הרבה ליהודי הגטו בתור מנהלת בית מלאכה שבו עבדו פועלים יהודים. שתי נשים אלה היו היחידות שמהן קיבלו בגטו קובנה ידיעות ברורות על המתרחש בעולם. אירנה אדמוביץ' נשארה בחיים ואחרי המלחמה עזרה לפליטים יהודים בפולין. יאדוויגה נהרגה בהפצצה בזמן נסיגתם של הגרמנים מוילנה.

אחרי ביקורה של אירנה גבר בגטו הצימאון לדעת על המתרחש בעולם, שכן הידיעות שהופיעו בעיתונים הגרמניים היו כמובן חד צדדיות ולא אובייקטיביות. לאט-לאט בער במוחם של עסקנים אחדים בגטו הרעיון הנועז להעמיד מקלט-רדיו במקום בטוח וחשאי. ידועה הייתה מראש הסכנה הגדולה הכרוכה בדבר, אך החליטו לא להתחשב בה. כמובן, אי אפשר היה כלל לרכוש מקלט בעיר ולהכניסו לגטו. אנשים מהימנים התחילו להכניס בסתר חלקי-רדיו שהצליחו להשיג במקומות-העבודה אצל תושבי העיר. כאשר היו כל החלקים הדרושים, הרכיב את המכשיר מומחה לרדיו שנמצא בגטו. הייתה גם בעיה קשה למצוא מקום מתאים ומוסווה בשביל המכשיר. אחרי שקלא וטריא ממושכים הועמד המכשיר במרתף בית המרקחת של הגטו; התפקיד המסוכן להאזין לשידורים הוטל על מנהל בית המרקחת, א. סרבניצקי ז"ל, ולאחד מעוזריו. לאחר שנה של ניתוק גמור מכל העולם, התחיל אפוא חוג מצומצם מאוד של עסקנים בגטו לקבל ידיעות ששודרו מלונדון, ממוסקבה, משטוקהולם... היה זה בערך בסתיו 1942, כאשר החל כבר להשתנות המצב בחזית לרעתם של הגרמנים, אבל הללו היו מסתירים את הדבר מקוראי העיתונים בדברי-שקר.

לפי הידיעות שנקלטו נצטיירה לפני חוג העסקנים של הגטו תמונה על המצב בחזית ובעולם – שונה לגמרי מן התמונה שנצטיירה מן הביולטין הרשמי של המפקדה הגרמנית הראשית. אין מילים לתאר כמה עידוד ותקווה שאבו מן הידיעות הקלוטות. יום אחד שירת הרדיו את הגטו שירות חשוב למדי: היה זה בקשר עם מפתו של מוסוליני. הידיעה הסנסאציונית נתקבלה בגטו מן הרדיו בשעה שש בבוקר בקירוב. הייתה סכנה גדולה שכול הגטו יתפרץ בשמחה ספונטאנית כאשר יגיע הדבר לאוזניו, והתפרצות זאת עלולה הייתה להמיט על הגטו צרה גדולה.

הכול זכרו עוד את אשר אירע בגטו בקשר עם מעשה "סטלינגרד". ה"אלטסטנראט" נתן הוראה דחופה למשטרה לעמוד על המשמר ולהסביר לציבור לא לגלות את רגשות השמחה. הגרמנים, שזועזעו אז עד היסוד בגלל הידיעה הבלתי-צפויה, הביעו את תמהונם הגדול על השקט והשלווה ששררו באותו יום היסטורי בגטו. לא קשה לשער מה הייתה תגובתם, אילו ידעו מה גרם לכך, שכבר בשעות הבוקר המוקדמות ניתנו הוראות מתאימות לתושבי הגטו כיצד עליהם להתנהג...

במשך הזמן נוצר גם קשר-מה בין גטו קובנה והגטאות בוילנה ובשאוולי, אבל היה זה קשר מקרי ולא תקין. פעמים אחדות ביקרו בגטו קובנה יהודים מוילנה, משאוולי וגם מריגה, שבאו בכל מיני אמתלאות והזדמנויות, כמובן – בליווי שומרים גרמנים. באותה דרך ביקרו גם יהודים אחדים מקובנה בגטאות וילנה ושאוולי. כל ביקור של אורחים מגטאות אחרים היה מאורע גדול וחשוב. החליפו עם האורחים ידיעות, דעות ורשמים. במצב הקודר של החיים בגטו היו הפגישות הללו מעודדות קצת את האורחים והמארחים כאחד.

מזמן לזמן היו באים לגטו קובנה גם יהודים יחידים מערים ועיירות, שניצלו בדרך נס מן השחיטות שנערכו ביהודים בערי המחוז בליטא בקיץ ובסתיו 1941. מסיפוריהם המחרידים נודעו לגטו הפרטים המזעזעים על הרגעים האחרונים של יהודי קהילתיהם, שהוצאו כולם להורג. האנשים שבאו לגטו הסתתרו לפני כן ביערות או אצל איכרים, עד אשר עלה בידיהם להגיע לגטו קובנה אחרי נדודים ועינויים נוראיים.

עדותו של ד"ר אהרון פרץ במשפט אייכמן

אב בית-הדין: מה שמך? ת. ד"ר אהרון פרץ.
היועץ המשפטי: אתה גר בחיפה, נתיב האופקים 14? ת. כן.
ש. אתה עובד בבית חולים רמב"ם בו אתה מנהל את המחלקה הגינקולוגית? ת. כן.

ש. עם פרוץ מלחמת גרמניה - ברית-המועצות היית בקובנה? ת. נכון.
ש. באוגוסט 1941 הועבדת כפועל כפייה וכרופא גם יחד? ת. נכון.

ש. שם היית עד חיסול הגיטו ב-1944, כאשר הועברת למחנה שטוטהוף? ת. נכון.

ש. איך נראו השבועות הראשונים של הכיבוש הגרמני מבחינת היהודים?
ת. הגרמנים נכנסו ב-14.6.42 לקובנה. בימים הראשונים התחילו, מה שקראנו בשם פוגרומים. האקציות הקטנות האלה בימים ההם נבדלו מהאקציות שבאו אחריהן בפראות ובספונטניות שבהן. אז היו הפוגרומים המפורסמים בסלבובדקה, שהיתה פרבר של קובנה, איפה שהייתה הישיבה המפורסמת.

ואז בלילה אחד נהרגו כאלף איש בחורי ישיבה וראשי ישיבה. אזרחים קפצו מהגשר של וילנה והגרמנים למדו לירות בתוך מטרה צפה על הנחל. שם הם היו צריכים לחפור קבריהם. זה היה הפוגרום הראשון.

ש. מתי זה היה?

ת. 3-4 ימים אחרי הכיבוש. זאת אומרת ב-26 או ב-29 ביוני או בתחילת יולי. אחר כך היה פוגרום ברחובות קובנה, איפה שאספו יהודים בגרז', שמו להם צנורות מים בתוך הפה, והם התפוצצו מהמים. שם היו 40 קרבנות. אחר כך אספו יהודים בבית הקברות ושם הרגו אותם. מובן מאליו שאז הסתתרו היהודים בבתיהם. הוציאו אותם מבתיהם ובתחילת יולי אספו ברחובות שלמים את היהודים. משפחות-משפחות ואת הגברים הביאו לפורט השביעי.

ש. מה זה פורט השביעי?

ת. קובנה היתה עיר מבוצרת מימי מלחמת העולם הראשונה. שם היו מבצרים, בנויים בתי אבן עם חצרות גדולות. היה הפורט הרביעי, הפורט השביעי והפורט התשיעי המפורסם שהיה למקום של הרג המוני לא רק של יהודי ליטא, אלא גם של יהודים מארצות חוץ. בפורט השביעי אספו יהודים, רק גברים, והם שכבו על החול בלהט השמש במשך כמה ימים. ואז היו מוציאים חבורות חבורות והם בעצמם חפרו בורות, קפצו ונורו. רק יחידים ניצלו משם, והם סיפרו לנו אחר כך את הזוועות.

ש. כמה אנשים נהרגו?
ת. בפורט השביעי נהרגו 7,000 איש.

ש. תיכף בימים הראשונים?
ת. תיכף בימים הראשונים.

ש. כמה יהודים היו בקובנה?
ת. בקובנה היו יותר מ-40,000 יהודים. כשנכנסנו לגיטו היו כבר רק 32,000.
ש. מתי נכנסתם לגיטו?
ת. ב-15.8.41 גמרנו את הגדר והגיטו נסגר.

אב בית-הדין: אתם בעצמכם?

ת. היהודים בעצמם בנו את הגדר ובנו את הגשר שקישר את הגיטו הקטן עם הגיטו הגדול. וב-15 באוגוסט סגרו את השער. הגזירה הזאת להכנס לגיטו נראתה אז בעינינו כהצלה, כי היהודים רצו להסתגר מהר לתוך איזה שטח סגור כדי להשתחרר מהזוועות היום יומיות, מהמכות היום יומיות, אבל כנראה שגם הגדר הזאת לא הצילה אותנו.

כמה ימים לפני שנסגר הגיטו והיהודים הלכו בשיירות, ברגל ובעגלות, וסחבו את המטלטלים שלהם, ביום חמישי, הוא גם נקרא אצלנו "יום החמישי השחור", **נלקחו אצלנו יותר מ-1,000 איש והם נעלמו**. זה היה כמה ימים לפני סגירת הגיטו.

כמה ימים אחרי סגירת הגיטו כשקיוונו ששם בתוך הגדר יתנו לנו לנוח קצת, לנשום, כבר בימים הראשונים קיבל האלטסטנראט, מועצת הזקנים, בקשה לאסוף אינטליגנטים כדי למיין ארכיון בעיר. וביקשו באופן מיוחד שהאנשים יהיו צעירים, אינטליגנטים, בעלי השכלה גבוהה, מלובשים היטב. וכמובן, שלא עלה בדעתנו **שיש כאן מרמה**, ואנחנו אספנו את האנשים הכי טובים בעיר.

היו גם כאלה שהתנדבו, חשבו שזאת תהיה עבודה מעניינת, לפי ההשכלה שלהם. יותר מ-500 איש, 530 איש, עזבו את הגיטו, עזבו משפחות, רובם היו נשואים. חיכו לשובם, חיכו יום יומיים והם לא חזרו. אחר-כך נודע לנו שהם נורו. זה היה כבר אחרי שהיתה לנו הגדר.

ש. ואז ראיתם שהגדר הזאת לא תגן עליכם?
ת. כן. אחרי האקציה הזאת של האינטליגנטים - וכל אקציה היה לה שם אומלל משלה - נשאר הרבה נשים אומללות, בודדות וגורלן היה גורל קשה.

ש. אוכל היה?

ת. בזמן הראשון שהסתגרנו בגיטו היה המצב קשה מאוד. היינו כל כך המומים, כל יום ירדה מכה חדשה על ראשנו ולא היתה לנו כל אורינטציה וכל כוח הסתגלות, אותם הדברים שאחר-כך התגלו כשהיה כוח עצום של הסתגלות למחלות והסתגלות לרעב והסתגלות למצוא ולהמציא דרכים, למצוא מקורות פרנסה ומקורות אוכל. כוח זה בזמן הראשון לא היה לנו. כי הגזירות היו באות והחיפושים והיחידות שהיו נכנסות לגיטו ועושות שמות, כל זה לא נתן ליהודים אפשרות לחשוב על אוכל ובחצי השנה הראשונה הרעב היה קשה.

ש. אתה זוכר מעשה בנערות אשר יצאו לחפור תפוחי אדמה?

ת. כן, בזמן הראשון הגיטו היה חלק של העיירה סלבודקה והיו מצופפים אותנו יותר ויותר לתוך שטח קטן. אבל בתוך השטח הזה היו גנים והיו שם תפוחי אדמה וירק. והנשים בזמני הרעב היו הולכות לנסות ולמצוא תפוחי אדמה וירק. והן היו אז מקבלות יריות מאחורי הגדר. היריות האלה היו יריות של כדורי דום-דום - אני טפלתי בהן - אלה היו כדורים אשר מתפוצצים בתוך הגוף ומרסקים את הגוף.

והירות באו בדחיפות. פעם היה זה רב שעבר ולא הרים את הכובע כשראה גרמני. פעם היה זה רופא, חבר שלי, **שלא ראה את איש הס"ס בזמן ולא הרים את הכובע**, הוא קיבל כדור בכלייה ומת כעבור יום.

אחר-כך התחילו החיפושים והשוד באופן מאורגן ואז, מובן, כל יום היו קרבנות כדי להפחיד אותנו, כדי שהיהודים ימסרו מה שיש להם. ויצאו צווים מיוחדים על מסירת דברי ערך, זהב וכסף, כמו בכל הגיטאות קיבלנו צו למסור הכל, וכדי לחזק את הפקודה הזאת היו מזמן לזמן יורים באנשים. היו מחפשים, היו מפשיטים את הנשים ערומות.

ש. ברחוב?

ת. בבית שלהן היו מחפשים במקומות האינטימיים ביותר, כאילו יש כסף וזהב. אני קבלתי לטיפול שתי נשים כאלה אשר נפצעו על ידי אנשי הס"ס שהיו בכסיות עור, ואני הייתי צריך לתפור את אברי המין שלהן שנפצעו על ידי החיפושים.

ש. אורגנו עבודות, האנשים התחילו לצאת לעבודות.

ת. מובן מאליו שזאת היתה התקווה, **היתה אשליה** שהם זקוקים לעובדים, לפועלים. בהתחלה הוצאו 5,000 "שיינים", הם נקראו **"יורדנשיינים"**.

ש. מה זה?

ת. יורדן היה העוזר של השטאטקומיסר, הממונה על העיר, והוא היה עוזרו לעניני יהודים. הוא היה סדיסט וכשהוא היה מגיע לגיטו ידענו שזה קשור עם צרות. הוא חילק 5,000 **תעודות** והוא אמר שצריך לחלק אותן לעובדים מקצועיים. אז היה ברור לנו שהם כאילו נידונים לחיים, והאחרים - לא. אחר-כך התברר שגם זה לא עזר. באקציה אחת התעודות האלה עזרו, למי שהיתה תעודה לא הלך לצד הרע. אבל אחר-כך איבדה התעודה את ערכה.

ש. מה זאת היתה **יחידת המשטרה השלישית**?

ת. זאת היתה יחידה מיוחדת. המפקד שלה היה האופטמאן טורנבוב. אני זוכר היטב את פרצופו עד היום. בדרך כלל הוא היה שיכור, כשהוא היה שותה ומנגן על פסנתר היה ידוע לנו שמחר הוא יהיה בגיטו. הוא כאילו היה מחדד את ציפורניו על ידי השתיה והנגינה. ובאמת ביום המחרת היה מופיע בגיטו. הוא היה מארגן את החיפושים, הוא הכניס את כל הטרור והפחד לגיטו, הוא היה מעביר את כל האקציות שם.

ש. ב-17.9 נעשה נסיון של חזרה כללית לאקציה? ת. כן.

ש. איך זה נעשה?

ת. זה היה פתאום. זה היה בגיטו הקטן - ואני אז הייתי עוד בגיטו הקטן, שם היה גם בית החולים ובית יתומים ובית זקנים - ופתאום קיבלו פקודה, הגיעה מכונית עם כל הפוליצייוקומנדו והם התפזרו לחצרות ולבתים וגירשו את כל האנשים לרחוב בידיים מורמות. אנחנו התקרבנו לבנין אחד ובמגרש שעל ידו ראינו עומדים אנשי ס"ס, גרמנים במדים, והם התחילו למיין את האנשים, חלק מהם היו מונחים על מכוניות משא, אלה שהיה להם ה"יורדנשיין" הלכו לצד אחד ואלה שהיו בלי ה"יורדנשיין" הלכו לצד שני.

ופתאום הגיע גרמני אחד במכונית ואמר "הכל עבר כתיקונו, זה ארך מחצית השעה", ופיזרו את כולם. אנחנו לא הבנו ומובן מאליו, כמו תמיד בחברה, התחילו כל מיני השערות. והיהודים התחלקו לפסימיסטים ולאופטימיסטים. האופטימיסטים אמרו שהנה הגיעה פקודה מלמעלה והצילו אותנו, ויותר זה לא יהיה. הפסימיסטים ראו בזה חזרה שהגרמנים רצו בה לדעת אם היהודים יתנגדו, אם הדבר "ידפוק". האקציה הזאת היתה באמת נסיון, לא לקחו אז אף אחד.

אבל כעבור כמה ימים איזור אחר של הגיטו היה מוקף באותו הקומנדו ואנחנו ראינו זאת דרך הגדר. אנחנו היינו בגיטו הקטן וראינו ששם התרחש משהו. הגברים היו בעבודה. הרוב היו נשים וילדים. סגרו אז את האיזור הזה ואנחנו אחר-כך ראינו שיותר מ-15,000 איש עלו להר, ושם היתה הדרך המפורסמת לפורט התשיעי. הגברים באו מהעבודה ומצאו את הבתים ריקים. זאת היתה אקציה קטנה.

כעבור שבועיים שלושה היתה אקציה של הגיטו הקטן. שם היה גם בית החולים. חלק מהאוכלוסיה השאירו שם. הילדים והחולים, וחלק העבירו מעל לגשר לצד השני. **החלק שנשאר שם הוצא לפורט התשיעי.** כאשר אנחנו עברנו את הגשר ונכנסנו לגיטו הגדול, מובן מאליו מחוסרי כל, כך כמו שיצאנו מהבית ראינו איך שבית החולים עולה באש. שרפו שם את החולים ואת הילדים. רופא שהיה בפנים עם שתי אחיות גם הם נשרפו. את התינוקות, מובן מאליו ביחד עם האחיות שטיפלו בהם, הוציאו לפורט התשיעי.

ש. מה קרה להם בפורט?

ת. אנחנו לא ידענו, היו כל מיני ניחושים. אחר-כך, על ידי קשר עם ליטאים, סיפרו לנו שכולם נורו בבורות שהיו מוכנים מראש ונהרגו.

ש. ד"ר פרץ, אתה גינקולוג, היו לידות בגיטו בזמן הכיבוש?
ת. היו לידות כי לגיטו נכנסו נשים בהריון, בכל חודשי ההריון.

ש. מה היתה הפקודה לגבי נשים בהריון?
ת. מיולי 1942 הוצאה פקודה שאסור לנשים להרות וללדת.

ש. לאיזה נשים?

ת. לנשים בגיטו, לנשים יהודיות. גם האלטסטנראט וגם הרופאים, לא לקחנו את הפקודה יותר מדי ברצינות. כי בכל פעם שקבלנו מכה חדשה צריך היה לעבור כמה זמן כדי להאמין ולהסתגל לדבר. אבל כשבאה אלי פעם אשה בחודשי הריון גבוהים, וסיפרה לי שפגש בה איש ס"ס, רשמ את כתובתה, ואמר שהוא יבוא כעבור שבועיים ואם היא תהיה עוד בהריון יהרוג אותה, אז היה ברור הדבר. ואני קבלתי הוראה מהאלטסטנראט להפסיק כל הריון והריון שיבוא אלי.

ואנחנו קיבלנו אישור מהגרמנים שרק אלה שהן בחודשים השמיני והתשיעי להריון יורשו ללדת ולא יותר. עמדנו בפני בעיות קשות, כי להפסיק הריון בחודשים הששי והשביעי זה גם דבר קשה ומסוכן. התנאים היו קשים, כי כאשר יצאנו מהגיטו הקטן שרפו את בית החולים. הניתוחים היו נעשים בתנאים קשים, במטבח, בצפיפות איומה. והיו קרבנות. אבל ראש ועד היהודים היה רופא מפורסם בקובנה, רופא פנימי, הוא הבין את הבעיות האלה, והוא אמר לי שמותר לנו להפסיק הריון בגלל סכנת החיים של האשה, כי אכן לפנינו סכנת חיים של האשה בכל מקרה ולכן "עליך להפסיק כל הריון". אנו היינו מפסיקים כל הריון.

היו נשים שהראו סימני גבורה ולא רצו בשום אופן להפסיק את ההריון. מובן מאליו שבמקרים כאלה עודדנו אותן, אף על פי שאני עכשיו מרגיש עצמי אשם. הייתי מעודד אותה, הייתי מוסיף לה כוח. כל מיני תופעות בחוץ או בשורות שהיו מבשרים על המפלה של היטלר - היו מעודדים את האשה להשאר בהריון.

אני זוכר מקרים כאלה כמו מקרה של עורך דין שבא עם אשתו. הם חיכו הרבה שנים לילד והיא לא הרתה. והנה היא באה בגיטו ואמרה: אני בהריון. אינני רוצה להפסיק את ההריון. הנה עכשיו יש קונפרנציה בקזבלנקה. תמיד קיוונו שאיזה קונפרנציה תביא את הגאולה. היא

אמרה שאולי כדאי לחכות. היא שאלה אם היא יכולה לחכות עם ההפלה עד גמר הקונפרנציה בקזבלנקה. אמרתי לה: את יכולה. הקונפרנציה בקזבלנקה לא הביאה את הישועה.

אחרי כל מאורע פוליטי היו באות נשים ושאלות: אולי לחכות עוד כמה זמן עד הפסקת ההריון. היו גם כאלה שסיכנו ולא הפסיקו. מובן מאליו שגורלן היה מר, אחר כך, אחרי שהשמידו את הילדים. נשים שאסור היה להן ללדת היו מתחפרות בתוך הכרים, לא היו צועקות כדי שלא ישמעו את הצעקות.

נתבקשתי ללכת ללידה כאשר נזעקתי על-ידי מילדת או אחות, כאשר היה איזה סיבוך נתבקשתי לא לבוא ללידה נורמאלית, כי על-ידי כך אני יכול לעורר את החשד של הסביבה.

ש. מועצת הזקנים שלכם, היא היתה מקובלת על היהודים?

ת. מועצת הזקנים היתה מקובלת. בראשה עמד יהודי בעל מוסר גבוה. וידענו שהוא כואב את כאב הגיטו. הוא הגן על האינטרסים, עד כמה שאפשר היה להגן, בכבוד. כל הועד היה מקובל.

אב בית-הדין: מה היה שמו?

ת. ד"ר אלקס. הוא היה אחד הרופאים המפורסמים בליטא.

ש. ספר לנו משהו על הילדים בגיטו קובנה.

ת. אני חושב שאולי הטרגדיה הגדולה של העם היהודי היתה הטרגדיה של הילדים. הילדים בגיטו היו משחקים, צוחקים. במשחקים שלהם השתקפה הטרגדיה של העם היהודי. הם היו משחקים בקברים, היו חופרים בור, שמים בו ילד וקוראים לו היטלר. הם היו משחקים בשער של הגיטו, חלק מהם היו גרמנים וחלק יהודים. הגרמנים היו צועקים ומכים את היהודים. הם היו משחקים בלוויות. כל המשחקים האלה.

הילד היהודי היה מבוגר לפני זמנו. אנו תמיד התפלאנו איך ילד בגיל 3-4 הבין את כל הטרגדיה של המצב, איך הם השתדלו לשתוק כאשר נחוץ היה, איך הם ידעו להסתתר. לא האמנו שילדים קטנים, שרצינו לתת להם זריקה כאמצעי שינה, היו אומרים, כמו שאמר לי אותו זאטוט: "לא צריך, אני אשתוק". התפלאנו על הבגרות הזאת של הילדים.

מובן מאליו, ששיא הזוועות בגיטו היתה האקציה של הילדים. זה היה בסוף מרץ 1944. כמו שאמרתי, כל מכה שהיינו מקבלים חשבנו שיותר גרועה ממנה לא יכולה להיות. ההורים בגיטו נחלקו לשנים: חלק אחד השתדל למצוא בשביל הילדים מקום, להוציא אותם החוצה בכל מיני דרכים, במזוודות או בעגלות, מכוסים.

ש. אל מי?

ת. הם היו מוציאים אותם כדי למסור אותם או לליטאי, בכפר או בעיר, בשביל כסף או איזה קשרים אחרים. חלק מהילדים האלה היו חוזרים בחזרה לגיטו אחרי כמה זמן. חלק מההורים ששלח אותם עברו חוויות קשות, כי מפעם לפעם הילד נעלם ולא ידעו איפה הוא. היה מופיע בגיטו, היו מחזירים אותו. את הכסף לקחו ואת הילד היו מחזירים.

היו הורים שהחליטו לא למסור את הילדים, למות יחד אתם. אני השתייכתי להורים אלה. שמעתי כל כך הרבה זוועות על ילדים בודדים מסתתרים במקומות בודדים, לבד, ללא שפה, עם פחד מוות. החלטנו שנמות עם הילד ביחד. התברר אחרי ה"קינדראקציה" ("האקציה של הילדים"), בזמן האקציה שזה בלתי אפשרי לעשות. יכולים להיות מצבים שהילדים הולכים ואתה נשאר בחיים. בשביל ההורים זה דבר שלא יכלו לשאת. אחרי האקציה התחילו לחפש אמצעים. חלק קטן של הילדים נשאר אחרי האקציה, רק אותם הילדים שהסתתרו בבונקרים.

ש. מה היתה ה"קינדר-אקציה"?

ת. זה אחרי תקופה שקטה באופן יחסי בגיטו. לא חיכינו ולא ציפינו לשום מאורע. פתאום המשטרה שלנו היהודית בגיטו קיבלה פקודה להופיע בבוקר במקום ידוע, כאילו עם התירוץ לקבל אינסטרקציות בקשר להתקפת אויר. את המשטרה הזו לקחו, האוכלוסיה בגיטו לא ידעה.

בבוקר נכנס אוטו לגטו, והודיע: "כל אחד שיופיע בחוץ - יומת". וקול זה הלך והתגבר בכל סימטאות הגיטו. באופן אינסטינקטיבי, אולי, אם בגלל זה שאנו ידענו שמשהו קרה בגיטו השכן, שבלי, עם הילדים, אמהות התפרצו בצעקות, הם הרגישו כאילו שהסכנה לילדים הגיעה.

אז חלק מהאמהות בבתים איפה שהיו מרתפים, "מלינוס", כפי שזה נקרא, ירדו עם הילדים לתוך "המלינות". לתוך הגטו נכנסו מכוניות עם מוזיקה, בתוך המכוניות ניגן פטיפון, כדי לא לשמוע את הצעקות של הילדים. בן רגע גרמנים ואוקראינים התפשטו לכל החצרות והתחילו להוציא את הילדים שמצאו בדרכם. היו מכניסים אותם למכוניות, לפעמים גם עם זקנים, סבים וסבתות. היו מעבירים אותם לכיוון, שבשבילנו לא היה ידוע אז.

ש. כמה ילדים היו?

ת. האקציה של הילדים נמשכה שני ימים. ביום הראשון נכנסתי עם ילדים במרתף, הזרקתי להם סמי רפואה. 17 ילדים היו במרתף. את היום הזה עברנו במרתף. כאשר יצאנו, נודע לי שביום הזה הלכו 1,000 ילדים. למחרת חשבנו שהזוועה נגמרה. פתאום אנשים לא הלכו לעבודה, אבל כבד השתרר, כי מכל בית נקרע ילד.

למחרת אנשים עמדו בחוצות, והתפוצץ משהו. נכנסו יחידות אלה ושוב כל אחד רץ לתוך המרתף. אני החלטתי, שמתי את הילד שלי עם אשתי במרתף. שם היה מדף שכיסה את הכניסה. לפני שהילדים נכנסו, כל פעם אמא היתה מגישה לי את הילד באשנב, ואני הייתי מזריק לו תרופות כדי שישתוק.

עליתי הביתה, ישבתי בקומה השניה ליד החלון, הסתכלתי מה קורה ברחוב, ראיתי סצינות מרעידות. זה היה ליד בית החולים. ראיתי מכוניות, מזמן לזמן נגשים ילדים, אמהות עם ילדים, או ילדים בלי אמהות, ומאחריהם הולכים שני גרמנים עם רובים כאילו מובילים גזלנים. זורקים אותם לתוך המכוניות. ראיתי אמהות שצעקו.

אמא ששלושה מילדיה לקחו, נגשה לאוטו וצעקה: "תן לי את ילדי". והוא שאל: "כמה הם ילדיך?", היא ענתה: "שלושה". והוא אמר: "אחד את יכולה לקחת". היא עלתה עלהמכונית, שלוש הילדים הושיטו ראשיהם אליה, וכל ילד רצה ללכת עם האם. האם לא יכלה לבחור, והיא ירדה לבד מהמכונית, עזבה את המכונית.

אמא שניה נתלתה על המכונית ולא נתנה לה לנסוע, וכלב נשך אותה. הם היו עם כלבים. אם אחת הלכה עם שני ילדים - וזאת ראיתי מחלוני - וביקשה שהגרמנים יחזירו לה ילד אחד. הוא לקח את הילד בכתף וזרק לה. סצינות. כאלה היו כל יום.

ירדתי מהבית שלי על יד בית החולים, נכנסתי לבית החולים. שם בבית החולים שכבו חוץ מהחולים גם ילדים חולים. אז בא אחד, קבוצה של 3 אנשים, ביניהם היה ד"ר... שהיה כאילו הממונה על הרפואה בגיטו, והודיע לנו שידוע לו כי ילדים מסתתרים מתחת למזרונים ומתחת למיטות, והוא חוזר כעבור שעה ואם אנו לא נמסור את הילדים - כל הצוות של בית החולים ילך יחד אתם. מובן מאליו שבבית החולים התחילה פניקה. שם שכבו חולים עם מחלות מדבקות. הגרמנים פחדו שמא יידבקו ולא נכנסו.

היו כמה ילדים שהסתתרו בתוך בית החולים. לקחנו אותם והכנסנו אותם לצריף של המחלות המדבקות. השכיבו אותם במיטות. עשו להם גליונות חום. לשם הם לא נכנסו. גרמני שהיה יחד אתם, מדרגה יותר נמוכה, הודיע למפקדים שהוא עבר בעצמו את החדרים ולא מצא איש. הם לקחו שני זוגות, היה רופא זקן ששכב חולה עם עוד יהודי, - והסתלקו מבית החולים.

אב בית-הדין: לא הבנתי.

ת. הם לקחו שני זקנים, זוגות, רופא אחד זקן, ד"ר קבקר, עם אשתו, ולקחו אותם. בינתיים חזרתי שוב הביתה ומהחלון הצצתי שוב. העצבים שלי לא החזיקו מעמד, כי ראיתי שלתוך החצר שלנו נכנס גרמני עם אוקראיני, עם גרזן. שמעתי הריסות. כאילו למטה הורסים ומחפשים את הבונקר, וחשבתי שבעוד רגע אשתי והילד שלי יופיעו ברחוב, כמו שהיו מופיעים אנשים שהתחבאו בבונקרים שנתגלו. לאושרי הם לא מצאו את הבונקר ויצאו ריקם מהחצר.

כך עבר יום שלם, ובסוף היום הסך הכל היה 300 ילדים. בגיטו נשארו עוד ילדים, אבל לא באופן כשר, כי ילד לא היה צריך להיות בגיטו. הבן שלי בבוקר חיפש מקום איפה להסתתר והתייעץ אתי.

ש. בן כמה הוא היה?

ת. בן 7 או 7 וחצי. הוא היה סוגר עליו ארגז ושאל אם רואים אותו, נכנס לארון, מסתכל דרך החלון אם אינו רואה גרמני. הוא ראה מה קרה לילדים אחרים. הפחד הזה של הילדים, כי ראו מה שהיה, והקשיים להחזיק את הילד בגיטו נעשו בלתי-אפשריים. ואז גם ההורים שחשבו קודם למות יחד עם הילדים חיפשו דרכים להוציא אותם לצד השני של הגדר.

היועץ המשפטי: במקרים מסוימים גם הצלחתם?
ת. במקרים מסוימים הצלחנו.

השופט הלוי: מי היה ד"ר במיכן?

ת. הוא היה שייך ל-ס"ס והוא כאילו טיפל בענינים הרפואיים של הגיטו. כל הגישה לעניני רפואה ובריאות בגיטו - תמיד שאלנו את עצמנו: מה זאת אומרת, הם הורגים אתכם בהמונים ודואגים לבריאותכם. זאת אחת התכונות של המשטר הזה - לדאוג; אחד דאג בשביל היריות והמוות ואחד דאג בשביל לחם ואחד דאג בשביל בתי-חולים.

וכשהם היו נותנים לנו אחר כך פקודה לפתוח בית-חולים בגיטו השני - נראה לנו מוזר: למה בית-חולים? האנשים הולכים ונהרגים. וכך זה, אף על פי שבית החולים הביא לנו תועלת, יכולנו לסדר חדר ניתוח פרוביזורי, לעשות ניתוחים בתנאים אפשריים יותר. במיכן זה לא התענין באופן מעשי אם יש לנו תרופות, אם יש לנו מכשירים או לא - זה לא עניין אותו. הוא רק היה נכנס, צועק ונותן פקודות שלא היתה להן שום שייכות למקצוע הרפואי שלו.

השופט הלוי: הוא היה רופא? ת. כן.

השופט הלוי: והוא השתתף באקציה נגד היהודים?
ת. כן. רופאים כאלה פגשנו לא פעם, ביחוד במחנות הריכוז.

היועץ המשפטי: ד"ר פרץ, הזכרת את המשטרה היהודית בקובנה. אני מבין שהמשטרה היהודית לא היתה שנואה על האוכלוסייה.

ת. המשטרה היהודית בקובנה לא היתה שנואה על האוכלוסייה. הכרנו את הבחורים. בחורים אלה אפילו עזרו לתנועת הפרטיזנים שהתפתחה בגיטו, עזרו להם לצאת, עד כמה

שיכלו. לא אגיד שביניהם לא היו גם אנשים שפלים בודדים, אבל לא ברובם; בחלקם הם גם שילמו בחייהם.

אב בית-הדין: מר האוזנר, מדוע לא תשב?
היועץ המשפטי: כל זמן שהער עומד גם אני אעמוד.

אב בית-הדין: זה לא אומר כלום.
היועץ המשפטי: יום אחד הגיעו יהודים מחוץ-לארץ לקובנה.

ת. בסוף 1941 קיבלו פקודה בגיטו לפנות אזור של הגיטו בשביל יהודים שיבואו. מובן מאליו שכל הגיטו היה מתוח מי היהודים שיבואו אלינו לגיטו. האזור הזה נשאר פנוי. **ראינו מזמן לזמן ששיירות של יהודים ברחוב הראשי של הגיטו שהוביל לפורט התשיעי, והיהודים האלה היו שואלים: Lager? der weit noch ist, "האם עוד רחוק המחנה", כי אמרו להם כי הם נוסעים למחנה. אנחנו ידענו לאן הדרך מובילה - לפורט התשיעי, לבורות.** דבר זה אושר על ידי הבריגדה של היהודים שעבדו בגסטפו והעבודה היתה ביחוד למיין את החפצים של היהודים, ואז הביאו את החפצים של היהודים מחוץ-לארץ ובחפצים מצאו פתקאות, הזמנות להופיע בתחנת רכבת זו וזו.

היועץ המשפטי: **אתה זוכר מאיזה ערים היו אלה?**
ת. הם היו מוינה, מברלין, מפרנקפורט אם מיין, אבל גם יהודים הולנדיים ובלגיים באו לפורט התשיעי. גם שמענו בעקיפין, שהם התנגדו כאילו להתפשט וכך הלאה ונאבקו עם הגרמנים.

שם בתוך המזוודות ובתוך החפצים שהביאו להם, היו אפילו הודעות שיתכוננו לחורף קשה, כי הם נוסעים ל"אוסטן". והם לקחו עמם אפילו תנורים קטנים וחפצים חמים. על המזוודות שלהם היתה כתובה המלה "ישראל" אצל כל גבר, והמלה "שרה" אצל כל אשה, דבר שאצלנו לא היה. אנחנו ידענו בדיוק לפי החפצים שלהם, שהם ממערב אירופה. להם אמרו, שיביאו אותם לעבודה ב"אוסטן", והביאו אותם לקובנה.

ש. **מה עשיתם בפנים כדי להחזיק את הנפש היהודית?**
ת. לזה נעשו הרבה דברים. אבל לא אגיד שכל זה נעשה באופן מתוכנן ומאורגן. אצל כולנו, וביחוד אצל היהודי הליטאי שהוא חיוני מאד, השתדלו להחזיק גם את הרוח ואת הנפש. ואחרי הפקודות ב-1942 למסור את כל הספרים ולסגור את כל בתי הספר, לא להורות, לא ללמד, מובן מאליו שגם אחרי זה היו יהודים מסתתרים ולומדים. היו יהודים שהיו יוצאים לבריגדות, כדי לרכוש קצת אוכל, ובמקום אוכל היו מביאים בשקים שלהם איזה ספרים שמצאו בבתים חרבים.

ש. **הארגנתם מפעלי סעד?**
ת. היו גם מפעלי סעד שאורגנו על ידי הוועד העליון. ביחוד דאגו לאלפי הנשים הבודדות, כי בדרך כלל בגיטו היו לוקחים בהתחלה ביחוד את הגברים, ובגיטו נשאר מספר גדול של נשים. כל אשה היתה יותר בסכנה מאשר הגבר, כי לא היה מי שיגן עליה, ולאלה דאגו בכל מיני צורות.

ש. **חינוך נתתם לילדים?**
ת. היה חינוך. פתחנו כאילו בית ספר מקצועי, ותחת המסווה הזו היו, כמובן, מלמדים גם ילדים. אני צריך להגיד שצלם האלהים היהודי לא אבד מעל פנינו גם בימים הגרועים ביותר. ביחוד זה בא אחרי כן לידי ביטוי, כאשר היינו במחנות ריכוז.

ש. אתה זוכר מאורע אחד עם עורך דין לוריא? ת. כן.
ש. מה היה?

ת. העורך דין לוריא, הוא ואשתו ובנו, בימים שחיסלו את הגיטו, והיה ברור שמוציאים אותנו, ואם מוציאים אותנו, היה בשבילנו ברור שזה למות, הוא החליט עם אשתו לאבד את עצמו לדעת. הוא הרעיל את עצמו, את אשתו ואת הילד שלו, בן יחיד. אבל לאיש האומלל הזה קרה אסון גדול. המנה של הרעל שהספיקה לילד, לא הספיקה לו ולאשתו, והם למחרת שניהם התעוררו ומצאו את הילד מת במטה. הוא החליט, שהוא מובן מאליו אינו יכול לחיות במצב כזה, והוא ואשתו הלכו לגדר, ששם עמדה המשמרת, התפרצו כאילו לצאת ונהרגו על ידי הגדר על ידי המשמר. זה היה כבר לפני חיסול הגיטו.

ש. תתאר את חיסול הגיטו.

ת. בשנה האחרונה היתה כבר החזית הרוסית מתקרבת, ומובן מאליו שהחזית המערבית התחילה לפעול, ועם כל התקרבות החזיתות - גדלו התקוות של היהודים. כי כל סיטואציה שלנו היתה סיטואציה להרוויח ימים, אולי על ידי זה נרוויח גם את החיים. אז התחילו לחפור מתחת לאדמה.

אנחנו היינו קצת נאיביים. חשבנו שאפשר להתחפר מתחת לאדמה או לשכב בעליות מוסתרות ולעבור את המשבר הזה ולהגאל. וכך נחפרו עשרות של מלינות, מהן די משוכללות, ואנחנו החלטנו, כי ברגע שיתחיל החיסול, זאת אומרת החזית תתקרב לקובנה, נרד לתוך המרתפים האלה. חלק מהאוכלוסיה החליט לא להסתתר וללכת לאן שיובילו אותה. ובאמת לקחו את כל האלטסטנראט.

בימים האחרונים ניסו עוד יהודים להתפרץ דרך הגדר. ירו ב-11 איש על ידי מרמה, כאילו המשמר לקח כסף ויתן להם לצאת, ושם הסתתרו איפה שהיו שני גרמנים עם מכונת יריה וחיסלו אותם. אחרי המאורע הזה יהודים כבר לא העיזו כל כך לצאת, ואז התחילו להוציא את היהודים מהגיטו לתחנת הרכבת, לאן יובילו אותם, לא היה ידוע.

אני באופן אישי עם משפחתי נכנסנו לתוך הבונקר. לא חשבנו למות, חשבנו להגאל. אבל הגרמנים ידעו את זאת והתחילו בימים הקשים ביותר שלהם, כשהרוסים היו כבר ליד וילנה, היה להם עוד זמן לחפש את כל היהודים שהסתתרו בתוך המלינות.

השופט רוה: על איזה זמן אתה מדבר עכשיו?

ת. אני מדבר על יולי 1944 בקירוב. הם התחילו קודם כל לחפש יהודים, ואת מי שמצאו, היו מביאים לבנין אחד גדול ושמו אותם לתוך בנין עץ גדול אחד. היו מפוצצים את המלינות, ואחרי ההתפוצצות היו אנשים יוצאים משם פצועים ומעושנים. עד רגע ידוע היו הגרמנים מחזיקים את האנשים האלה. השתייכתי לאותן הקבוצות, שמצאו אותן מספר שעות לפני שהביאו את הטרנספורט האחרון לתחנת הרכבת.

כל יתר הבונקרים שלא יכלו למצוא אותם בקלות, פוצצו במשך הזמן, ואז גוועו בתוך הבונקרים האלה כ-2,000 איש ורק משני בונקרים יצאו אנשים חיים. אושרי, דרך אגב שכתב בזמנו ספר, והיה בתוך בונקר כזה נשאר חי. אבל אלה היו ספורים. רובם פוצצו, ובתוך המפולת גוועו רבים.

אנחנו היינו בטוחים, שכמה אלפי איש, שהתאספנו בתוך בנין העץ הזה, חוסלנו, היינו כבר אדישים והשלמנו. הוציאו אותנו אל הכביש, סידרו אותנו בשורות. באותו רגע עברו ס"ס לויטה והוציאו מהשורות בודדים. בודדים אלה הצטברו לכמה מאות. הם היו מבוגרים יותר, פצועים מהפצצות, בשעה שמצאו אותם בבונקרים, ילדים קטנים, נשים, זקנים, בלואים, והעמידו אותם הצדה.

ברגע שהוציאו אותם והעמידו אותם הצדה, שוב התעוררה התקוה של אלה שהיו בתוך השורות האלה. יש תמונות כאלה שנשארות חרותות לכל החיים. נשארתי בתוך השורות ולצדי הדרך עמדה אחות שעבדה אתי הרבה זמן, מילדת עם הילד שלה, שהוציאו אותה מן השורות והם עמדו בחוץ. זה היה אחרי גשם. היתה שלולית מים, והיא התכופפה להשקות את הילד מהשלולית הזאת.

ובתוך התמונה הזאת קבלו פקודה לזוז. אנחנו עברנו את חוצות קובנה ואת רחובות קובנה. בודדים ניסו לרוץ מהשורות. אבל נמצאו מהשכנים שלנו שתיכף הלשינו והחזירו את האנשים לשורות.

השופט רוח: ליטאים? ת. כן.

שם הביאו אותנו לתחנת הרכבת בקובנה, העמיסו אותנו על קרונות משא. אנחנו ידענו שהצבא האדום נמצא על ידינו, ואולי יחתכו להם את הדרך, הקרונות האלה זזו, הביאו אותנו לגרמניה. הסבל שלנו נמשך עוד כשנה בקירוב.

כאשר אנחנו עזבנו את הגטו, כל הגטו היה בלהבות. ראינו קבוצות אנשים שהתאספו על בית הקברות של הגטו, ששם חפרו בורות וקברו את האנשים שמצאו אותם מתים. כל הגטו היה מלא שברי כלים, נוצות, רהיטים ושמונ.

ש. ד"ר פרץ, הידוע לך כמה מיהודי קובנה נשארו בחיים?
ת. בקובנה היו מעל ל-40,000 יהודים. נשארו בחיים בקירוב, איני יכול להגיד בדיוק, כאלפיים איש.

ש. היש עוד איזה דבר מיוחד שהיית רוצה להוסיף מתמונות השואה בקובנה?
ת. מובן מאליו. כפי שאמרתי, התמונות האיומות ביותר בשבילנו היו התמונות של הילדים. היתה עוד אקציה אחת גדולה. זה היה ב-82 באוקטובר, זה היום שלקחו 10,000 איש לפורט התשיעי. היתה הסלקציה.

ש. איך נראתה הסלקציה הזאת?

ת. בגיטו תלו הודעה יומיים לפני זה, שב-28 באוקטובר בשעה שש בבוקר, על כל אזרחי הגיטו בלי יוצא מהכלל להתאסף למגרש זה וזה. מי שחולה ואינו יכול לזוז, צריך להדביק פתק על הדלת שלו, שהוא נמצא בבית והוא חולה. זה היה יום סתו, ובשש בבוקר היה עוד חושך, ומכל סמטאות הגיטו השתפכו האנשים למקום המיועד, יהודים קטנים, נשים עם עגלות ילדים.

ירד אז שלג. כולם התאספו, אחד חיפש את השני. התאספו אז 27,000 איש על המגרש הזה. אמרו לאלטסטנראט שרוצים רק לבחור באנשים העובדים, כדי לתת להם מנות טובות יותר של אוכל, ואת החלק השני של אלה שאינם עובדים יושיבו אותם במקום אחר והם יקבלו מנות אחרות של אוכל.

מובן מאליו כי אחרי האקציות הקודמות לא כל כך האמינו. אבל זהו בטבע של אדם וזה היה גם בטבע שלנו היה כל פעם להאמין שאנחנו נישאר בחיים. התאספו 27,000 איש על המגרש הזה וחיכו מבלי לדעת מה יהיה גורלם. פתאום הגיע אוטו וממנו יצא איש ס"ס רויקה, אשר בגיטו הכירו אותו, והוא נעמד על גבעה קטנה. הוא היה גבוה. היה נראה כמו סוס גזעי והתחיל להעביר על ידו את היהודים. אנחנו לא ידענו מהו המשחק הזה. עמדנו רחוקים מהמוקד.

אב בית-הדין: מה פירוש המוקד?

ת. המרכז. אבל לאט לאט ראינו את המשחק. הוא היה מפריד את האנשים עם האצבעות שלו לצד שמאל או לצד ימין. ראינו כי לצד שמאל עוברים אנשים בריאים יותר וצעירים יותר, פחות ילדים. מהצד הזה גם לוקחים אותם ומלווים אותם שוטרים יהודיים מהגיטו. לצד השני היו עוברים אנשים מטופלים יותר בילדים, זקנים, בלואים, עייפים יותר וכך הלאה, ואותם היו מקבלים כבר הגרמנים והליטאים ומכים אותם, והיחס היה אחר.

הבנו שלצד אחד הולך המות ולצד שני הולכים החיים. זה היה הכוח של המשטר הזה, שהיה תיכף מחלק את האנשים. ומובן מאליו כי על ידי זה היה מקטין כל התנגדות. כי כל אחד קיווה בכל זאת לחיות. את החלק הזה שהלך למוות, הכניסו לגיטו הקטן שהריקוהו קודם מאדם, והם לנו שם, וגם באותו לילה חיפש כל אחד מקום טוב יותר ופנה טובה יותר. הם חשבו ששם יישארו, ובארבע בבוקר התחילו שיירות של אנשים לעלות להר **שהוביל לפורט התשיעי**.

ש. כמה היו?

ת. 10,000 איש היו ביום ההוא. אחדים ניסו לברוח מהשיירות. אותי קראו לבית שכן ליד הגדר. שם שכבו שלש נשים שקיבלו כדורי דומדום בשעת נסיון לברוח.

ש. איזה יום זה היה? ת. זה היה ב-28 באוקטובר 1941.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, יש לו שאלות לעד?
ד"ר סרבציוס: אין שאלה בפי.

השופט רוח: **היש לך מושג כמה יהודים ניצלו על ידי זה שהוצאו מהגיטו?**
ת. אני מוכרח להגיד שמושג סטאטיסטי אין לי. אני מעריך אותם רק בעשרות ולא במאות.

אב בית-הדין: תודה רבה, ד"ר פרץ, סיימת את עדותך

ד"ר אהרון פרץ: במחנות לא בנו

ד"ר אהרון פרץ כתב את קורותיו בשואה כיהודי וגם כרופא בספר הנקרא: **במחנות לא בנו - רשימותיו של רופא, הוצאת מסדה, תש"ך-1960**. מובאים בזה שני קטעים שבחרתי מספרו {עמ' 21-31 ו-עמ' 49-64}.

בני משפחתי הלכו לדור עם קרובי-משפחה ואני עצמי החילתי יוצא לעבודת-לילה בשדה התעופה שהיהודים הקימוהו תחת הצלפות השוט של גזע האדונים. בחרתי בעבודת-הלילה, שכן לא היה לי מקום ללון בו. לא היה עוד בית-חולים, והחולים היו מתענים בתאים קטנים. בלילות לא הנחתי את את-החפירה מיד, ובשעות היום הייתי עורך ביקורי-חולים.

זוכר אני לילה כבד באדמת-חימר לחה שביצתה לופתת את הברכיים והזרועות היגעות החופרות באדמה אינן נשמעות עוד. הרגליים כורעות תחתיהן, עולה שחר אפור וצונן של סתיו. אנו משרכים לאטנו את דרכנו לגטו, אני עובר בשער ויושב לפוש על ספו של בית למען

יעמדו לי כוחותיי להגיע הביתה. הידיים מזוהמות, הרגליים מטונפות בבוץ, העיניים נעצמות מעייפות, ובכל האברים יצוק כאב מפרך.

מחשבות מימים עברו מזדחלות לתוך המוח. מיהו היושב כאן, על הסף, כשק מכורבל? האתה הוא זה, הסטודנט הצעיר והתוסס? הזה כל אשר שרד מחייך הרצופים ניצחונות, מעמלך ומהצלחותיך? רופא הוא היושב כאן, או קבצן שנידון לחזר כל ימיו על הפתחים? אני מגרש מעלי את ההרהורים ומתנמנם. זעקת-שבר מעירה אותי:
- דוקטור, היחפז, אישה בסכנת מוות!
כנכוה ברותחים אני קופץ ממקומי. בן-רגע נשכח הלילה הכבד. חילצתי את אבריי המיוגעים, פקחתי את עיני לרווחה והלכתי בעקבות האישה אשר הביאתני אל קיטון אפלולי ונמוך, באחת מסמטאות הגטו.

על המיטה הייתה שרועה אישה חיוורת כסיד, ללא דופק וללא סימני-חיים. לצידה – זוג תאומים שרחצו בדם אמם. אך נפלה עיני על האם וילדיה – והשלכתי מעלי את מעילי, הפשלתי השרוולים, שטפתי את הבוץ מעל ידיי והתחלתי במאבק עם מלאך המוות. סילקתי את השיליה, הדמם נפסק והאישה פקחה את עיניה, העניקה לי תודה במבטא המלא רוך ובקצות אצבעותיי חשתי בדופקה שחזר. הרגשתי כיצד זרם החיים ניצוק מחדש באבריה. נימחו מליבי עקבות הלילה, ושוב הנני רגוע, מאושש ומעודד, כשכל גופי לוחב שוב דם ואש. מלאתי את חובתי – הפחתי חיים חדשים ביצור אנוש. עדיין נזקקים לעזרתי! ומיהו שנזקק לה? מה צופן העתיד לאישה זו? מה מצפה לשני ילדיה הרכים? הלא העברתי אותה בשלום בסכנת-חיים אחת בלבד, ועדיין אורבות לה מכל צד אלפי סכנות. האם חסד עשיתי עמה בהצילי את נפשה מאסון-טבע למען תוציא את נשמתה מקלע מרצחים?

בכל עת תמיד, כאשר נקראתי להושיט עזרה ליולדת, היה משתכח מליבי מעמדי בעולם, שכן רק הודות להשראתה של השיכחה ניתן היה להמשיך בעבודה. אולם אך סרתי מעם היולדת אחרי הלידה או אחרי ניתוח, ומייד החלו מתעופפות במוחי המחשבות כעורבים שחורים: על מה כל אלה? לשם מה השתדלתי לחלץ מרחם אמו את הילד דווקא חי? מי מצפה לו בעולם זה שבחוץ, מלבד התליין?

מספר הלידות נתמעט והלך מחודש לחודש. הגסטאפו כבר העביר בעל פה צו האוסר על הנשים להרות וללדת ילדים, ונשים היו כובשות את פניהן עמוק בכר לבל יישמעו אנקותיהן בעת שיאחזון ציריהן, פן יישמע קולן בחוץ. ועל אף הכול היו האמהות עולצות לקול בכיו הראשון של תינוקן, אף כי היו מבכות את מר גורלן.

החודשים שבאו היו שלווים יותר. מפעם לפעם הייתה כנופיית המשטרה באה לפקוד אותנו, עם מפקדה בראשה. לחזיר מפוטם זה היו פנים מנוונות, שפתיים עבות, עפעפיים נפוחות ומבט של רוצח. סיפרו עליו כי ימים רבים לפני שהיה יוצא להתקפה על הגטו, היה שותה לשכרה ומרבה לנגן בפסנתר. היי"ש והמוסיקה סייעו לו לחדד את ציפורניו, למען יוכל לנעוץ אותן עמוק יותר בגופנו וירבה הכאב.
ושב פקודה: יש לארגן בית-חולים. ושוב יש להכין את כל הדרוש כדי להושיט עזרה לבריות.. כמה צביעות ולעג היו בפקודות הללו. החיים חייבים להימשך. תבוא פקודה אחרת, ושוב ירצחו ויעלו באש. אך לפי שעה צריך לשרור סדר.

תכופות שואלים אותי: לשם מה דאגה זו לבריאותם של היהודים? לשם מה הקימו בתי-חולים והפקידו רופאים בגטאות ובמחנות? הלא במוחותיהם קיננה אך מחשבה אחת: להרוג ולאבד. התשובה היא – שכל זה למען הסדר הוא. האחד דואג לבריאות, בעוד שחברו ממונה על המוות. האחד דואג למזונך, שעה שחברו מחניק אותך בגז מרעיל. האחד מצווה להקים בית-חולים, וחברו – להעלותו באש. ומעולם לא חסרו יהודים תמימי-לב שביקשו לפרש כל פקודה חיובית כאות לחיים. מעתה יניחו נפשנו, וההוכחה לכך: הנה מצווים עלינו לבנות בית-חולים, מאפיה, בית מרחץ וכדומה. והנה בא יום ועימו ונגוזו כל האשליות. כל

אשר נבנה, נחרב במחי יד. ושוב היו הבריות מתגודדים סביב מבולבלי-דעת ואובדי עצות – ליד השוקת שנתרוקנה.

28 באוקטובר

האוויר טעון סכנות חדשות. תרועות אזעקה עולים מצד העיר. נוקבים תאריכים. מספרים על בורות פתוחים לקלוט השלל. הקדחת אוחזת בכל. כולם מתרוצצים כבתוך בולמוס. חשים, כי הנה קרבות ובאות השעות הגורליות. מי ייפול קורבן הפעם הזאת, ומה מספרם? ושמה ילכו כבר כולם בעקבות הראשונים ויושם קץ לייסורים. פקודה הודבקה על גדר הגטו: כל תושבי הגטו, ללא הבדל גיל ומין, חייבים להופיע ב-28 באוקטובר, בשש בבוקר, במקום מסוים. ושוב ניחושים וסברות: יש הנותנים אמון בדברי מרצח-הגסטאפו שהבטיח, כי יבחרו מהם רק את המסוגלים לעבוד וזה הכול. אחרים סבורים – תהייה זו השחיטה ההמונית הגדולה בכל השחיתות שנערכו עד כה. צדקו האחרונים.

ה-28 לחודש. השעה 5 בבוקר. שלג קלוש כיסה על פני הביצה הסתווית העמוקה. בוקר צונן. אני יוצא מן הבית, ובני הקטן נצמד בכל כוחו אלי ואל אשתי, כאילו הוא נזהר מלעמוד בדרך החלקלקה. מכל פינות הגטו, מן הסמטאות הצדדיות, נשפכת שפעת בני אדם - וכולם בכיוון אחד, למקום המיועד מאות ילדים בעגלות וברגל. מהם התולים עצמם בגוף אביהם ואמם, אחרים הולכים בכוחות עצמם. יותר מן המבוגרים חשו הילדים בסכנה הקרבה ובאה. אך הדבר לא השפיע על מצב רוחם. הנה מתרוצץ נער קטן ומשחק בשלג הטרי, נפרד מעל אמו וחוזר ובא אליה; הנה תינוק הנם בעגלתו. עדיין השעה מוקדמת, הילדים עודם אחוזים קורי תנומה; אך זה עתה הוצאו מיצועיהם החמימים.

אני לוחץ בחוזקה את ידו של בני ומתיירא להסתכל בפניו. אני נמנה עם אלה החוזים בספקנות את שובנו חזרה באותה דרך. איני מגלה את אוזן אשתי, אני מחניק את מחשבותיי בליבי, מתלוצץ עם בני הקטן ומביא אותו לידי שחוק. כמה ערב קול שחוקו לאוזניי? כמה זמן עוד אשמע את קולו התמים?

גוש-האדם הדחוס מתקרב למקום, עשרים ושבעה אלף איש מצטופפים במקום אחד. האנשים נחלקים לקבוצות לפי מקומות העבודה. אובד הקשר עם ילדים ובני משפחה. צעקות מכל עבר ואיש קורא לחברו. ילדים שוכבים בתוך עגלותיהם ומחשקים בקרני השמש העולה. השעה שבע. צינה. מה יעלה בגורלו של גוש האדם בן אלפי הראשים. לשם מה הזעיקונו למקום הזה? האם כדי לבשר לנו טובות? דומני שלא!

ממרחק קרבה ובאה מכונית. מתוכה יוצא איש גסטאפו. הוא עובר בתוך ההמון, שולח מבט לתוך גוש האנשים כאדון הבודק את עדר עבדיו, וכולו אומר ספוק ונחת רוח. הראש מורם, שחוק שטני וחצוף מרחף על שפתיו, סיגריה תקועה בפיו – הוא צועד גאה ונישא, ומציב עצמו בראש גבעה, מורם ושולט על פני כל.

המתיחות גוברת. העצבים רוטטים. מחכים. קבוצה של רופאים הצטרפה לקבוצת-העבודה שעבדה בשדה התעופה. מצויידיים היינו בסרטי-שרוול ממוספרים, סגולה שבאה להבטיח אותנו בעת מיון האנשים. קבוצת-עובדים באה מעבודת לילה. הבגדים מרופשים, הפנים יגעות.

המרצחים הבינו יפה מה עמוק הוא יצר החיים באדם, והתאמצו בכל עת לחלק את אנשי המחנה לבעלי זכויות-יתר ולמיעוטי זכויות. עד לרגע האחרון לא ידע איש היכן אורב מלאך המוות, - מה טוב ומה רע. היו נצמדים לשדרת עובדים זו או אחרת ומאמינים, כי אכן זקוקים הם לעובדים ויניחו אותנו לסבלותינו. התהלכנו אחוזי דמיונות-שווא, שדווקא בנו לא תפגע הרעה. האשליה היו נחלתו של כל אדם, ומשום כך היה כושר ההתנגדות מועט כל כך.

עשרים ושבעת אלפים בני אדם מוקפים בשרשרת דלילה של עמדות-שמירה, בניע קל של גוש-אדם זה והם, שומרינו, היו נשחקים לאבק. אך בליבו של כל אחד מקננת התקווה, כי הוא יצא בשלום. תלויים לו בצווארו ילדים, הורים, משפחות שלמות: תנועה בלתי זהירה אחת בלבד – והכול יורד לטמיון. ולכן עומדים אפוא אחוזי ייאוש ומצפים לפסק-הדין.

הילדים נתקפים באי-שקט והם פורצים בבכי. מרחוק מתנועע גוש האדם לכיוון הגבעה. הוא מצטמצם לשדרת אדם דקה ומתקרב לאיש הגסטאפו. הוא ניצב וחלק, בתנועת אצבע אחת, את הגוש לשניים, חלק אד פונה שמאלה, מתקבל על ידי המשטרה היהודית המוליכה אותו למקום מרוחק יותר, החלק השני מוקף על ידי חיילים ליטאים ומובל לכיוון ההפוך.

ככל שאני מיטיב להתבונן במתרחש, כך נעשה המשחק ברור ומחריד יותר. אני מחזיק את בני המשפחה לצידי ועורך לעצמי חשבון מדויק היכן אני מצוי. מלבד משפחתי צמודים אלי שארית-משפחה אחת עם שני ילדיה הקטנים. אני מנסה לנתח בקור רוח את מצבי. לא הרחק ממני מתמשכת השדרה השנייה שפנתה ימינה. אלה הנידונים. משפחות גדולות מטופלות בילדים הרבה, אנשים קשישים, חולים ולובשי בגדי סחבות מובלים ימינה, כשהפרגול מזרזם בדרכם. ילדים תופסים בבגדי אמותיהם ואינם מסוגלים להדביק את צעדן. שם, רחוק יותר, עומדים האנשים שנשלחו שמאלה. מראה פניהם צעיר ובריא יותר – בלי ילדים או אבות לילד אחד. בעיניי נראה הדבר כאילו צעדם בטוח יותר ופניהם מאושרות יותר. ברור הוא, אלה כאן – צועדים לקראת המוות. אלה שם – זכו בארכה.

אומר אני לאשתי, כי משפחותינו, המטופלות בשלושה ילדים, צפויה ההליכה לכאן, למוות. הצגתי לפניה את הברירה – כולנו יחד, והגזר ברור אזי לכולנו, או כל משפחה לחוד – סיכוי קל לכל אחד שידלג על פני מתרס המוות. האישה רוצה בהיותנו יחד, גם אם פירוש הדבר למות.

השעה היא שלוש אחרי הצהריים. המתיחות גוברת מרגע לרגע. אלפים כבר נשלחו לשני הצדדים. לא חשוב להם מי אתה והיכן אתה עובד. הגסטאפו זקוקה למספר מסוים, והתליין מקבל כל הזמן, באמצעות שליחים, סך הכול של אלה שכבר נשלחו על ידו מות. הוא נותן מבט בנותרים, שעדיין לא עברו על פניו, והוא מחשב ואומד – באיזו מידה התקדם במלאכתו, האחד – לכאן, והשני – לשם. ילדים רכים – לכאן; אנשים קשישים – לכאן; וסתם כך – לכאן. משחק גורל לחיים ולמוות.

איני עוצר עוד כוח להמתין. כל אוצרות הנשמה שלי מרוקנים. להמשיך כך גרוע בעיניי מן המוות. אני עוקר בכוח ממקומי, תופש בידו הקטנה והצוננת של ילדי ובידי השנייה תופש את זו של אשתי ויוצא לקראת הגורל: בכל אשר אפנה ייטב רק לא לחכות יותר. אנו מתקדמים הלאה לכיוון הגבעה פסקתי לחשוב. הוקל ללבבי. לכהרף עין ניפגש מבטי במבטו הנפחד של בני, בעיניו שגונן כתכלת-השמייים, וליבי נקרע בי לגזרים. אני מתיירא להביט בעיניה של אשתי. טרגדיית האם של כל הדורות נשקפת מעיניה. היא מסתירה את פחדה, כדי שברגעים האחרונים לא יתחמץ ליבו של הילד.

הנה אני ניצב לידו, פנים אל פנים מול התליין. הוא עוצר אותי למשך שניות על ידו, שולח מבט במשפחתי, תנועת אצבע לצד ימין – והאישה עם הילדים ניתקים בריצה ממקומם לעבר קבוצת האנשים הנידונים. הוקל לנו. הסיוט נגמר. הקיץ הקץ.

פתאום, אני שומע איש מחברי הוועד היהודי אומר:

- מבקש אני שהלה יפנה שמאלה, הוא רופא אצלנו. אנו זקוקים לו מאוד.

איש הגסטאפו רוכן ופונה אחורה, ידיו על ירכיו, סיגריה תקועה בפיו, והוא שואל בנהמת קול:
- מי האיש?

הלה חזר על בקשתו, ואיש הגסטאפו הניע ידו ואמר:

- לדידי.

אך בכוח רב החזרתי עתה אלי את משפחתי. לאוזנם לא הגיע דו-השיח ולא תפסו כלל על שום מה הם חוזרים מדרכים. פנינו לכיוון החיים. במקום שאליו הוליכו אותנו, כבר נתקבצו כמה אלפי בני אדם, מהם המתרוצצים בהבעה חייטית של אושר על פניהם, אחרים יושבים ומקוננים על בני משפחה שכוונו לצד האחר. רבות פרשות-חיים החצויות היושבות כאן. המחצית האחרת הלכה לשם, בסמוך לעמדו של התליין נתחוללו מחזות קורעי לב. הוא קרע הורים מעל ילדיהם וילדים מעל הוריהם. תוך שניות נאלצו ילדים להחליט – ללכת עם ההורים למוות, או להיפרד מן הקרובים להם ביותר ולהישאר בחיים.

מי שהיה עד למחזות התופת הללו נוכח לדעת כי אין גבול לעומק הסבל האנושי. הבנים שהלכו יחד עם הוריהם לא טובים היו מאלה שניתקו מעל אביהם ואמם. היו אלה פרקי-זמן זעירים של עצזועי נשמה, והחלטות מקריות הן שהוליכו לכיוון זה או זה. הגוש הגדול של "המאושרים" נע תוך ערפל שבין האושר הגדול והאסון הגדול. בני הקטן כבר מצא חפץ במשחקים עם חבריו הילדים. הוא קפץ לתוך החיים, וכבר הוא מבקש להוסיף וליהנות מהם. שם, בעברו השני של השדה, רודפו יחד 10 אלפים בני אדם, כעגלים מובלים לשחיטה.

כל העת מוסיפות ובאות חבורות חדשות של מאושרים. אמהות דואגות שילדיהן יביאו מזון לפיהם ויחמו את יצוריהם. אחרים מתרוצצים אחוזי בהלה, בוחנים כל הקרב ובא שמא ימצאו ביניהם קרו באו גואל. ואחרים שוב יושבים שפופים, עייפים ושבורים ואינם מהרהרים עוד מכל וכל, ורק מבטם הקהה שלוח לעבר לשם. בכל מצב מזדחלת החוצה מפלצת הקטנוניות שבאדם. קמה מהומה. החלה רדיפה אחר איש צעיר, אשר ניצל את ההזדמנות וגנב שקית קמח מתוך בית נטוש, מצעקים ומחרפים. כל בעל זרוע מפליא מכותיו בנפש הנרדפת. על רקע הסבל האנושי קשה במיוחד לראות באפסות האנושית.

יורדת החשיכה. המשטרה היהודית מכריזה שדרושים 800 עובדים למשמרת הלילה בשדה התעופה. פירוש הדבר: אתם שנשאתם בחיים, חייבים להכיר טוב העל נדיבות-ליבם של הגרמנים ולגמול להם בעבודה. ליבך השבור אינו מעניינם, דעתם אינה פנוי הליום החרדות שעבר עליך – אתה אינך אלא עבד. שוב צצו בתוכנו נפשות פחדניות – וקראו: יהודים, לכו לעבוד, החיה עלולה חס וחלילה, להתקצף ולהינחם על מעשיה. חייבים אנו לפנקה, להחניף לה ולהשקיטה בדמנו ובזיעתנו. בשבילי היה זה הרגע הנורא בכל אותו יום. נחושה החלטתי – את גופי המת הם יולילו למקום העבודה. לא משתי ממקומי.

בא הערב. איני יודע מיהו שבישר כי אפשר לחזור לבתים. לא יום אחד כי אם אלפי שנים חלפו מאז. משרכים את הרגליים כזקנים תשושים, הולכים הביתה. מספר חדרים בביתנו עומדים בריקנותם. באוויר תלויים עדיין צלילי צחוקם של ילדים, עריסות ריקות ומסביב פזורים צעצועי ילדים. אחד השכנים ובני משפחתי, איש מכובד ובנקאי לשעבר בעיר פולנית גדולה, סבור כי העולם זכה זכייה גדולה בכך שנשאר בחיים, והוא מחמם את איבריו הקפואים בכוסית יי"ש וסעודת ערב דשנה. הוא, אין לו כל רצון לראות את החדרים הריקים ולא לשמוע את זעקת-המוות שמזדעקת מכל פינה. בני הקטן מחבק אותי ושואל בקול מבויש, אנה הלכו החברים שבחברתם היה משחק כל הימים. הילד לא ידע להבחין בהבדל שבינינו לבינם, בינו לבין חבריו. ואכן לא היה כל הבדל. אנו פשוט משכנו כרטיס-הגרלה אחר. השכנים שבבית נצמדו אלה אל אלה, פחד דבק בהם מפני הדלתות הפתוחות והחדרים השוממים. לא פסקה השיחה על גורלם של אלה שנשאר שם. ושוב צפו ועלו שתי דעות, שתי השקפות עולם, כבכל מקום ובכל זמן – של בעל האשליות הוורודות הנתפס להשערות בעלמא, ולעומתו רואה השחורות, שלרוע מזלנו הצדק תמיד עימו.

בוקר אפור של חודש אוקטובר. חלונותינו נשקפים לעבר הגבעה. על הכביש, במעלה הגבעה מתמשכים צללים שחורים. אלפים מטפסים ועולים, לבורות הפתוחים. עגלות ילדים לעשרות דחופות בידי האמהות יוצאות לטיול ארוך. הטורים מתמשכים באיטיות, בשקט, שום דבר אינו מתחולל עוד – בודדים בלבד מנסים עדיין להיחלץ מטבעת עמדות המשמר, אך הפרגולים דוחקים אותם שוב לתוך השורות.

הגטו-זוטא שנתרוקן שימש לאנשים תחנת ביניים – בין הבית לבין בור הקבר. הם הובאו לשם, כדי שיעשו את לילם בבתים השוממים. ושוב התעורר בהם יצר החיים. יש שתפסו לעצמם בחוזק יד את הפינה הנוחה ביותר וכבר החלו מטפסים שוב בסולם ההזיות. נסתדר איכשהו ונמשיך לחיות. אחרים כבר חזו את המוות המתקרב וביקשו להתחפר כחפרפרת, או לבלוע את צלוחית הרעל שהייתה מוכנה עימהם מראש.

בשתיים אחר חצות החלו מוציאים קבוצות בני אדם אל המצודה התשיעית. כל הבוקר כולו ועד לצהרי היום נמשך מצעד המתים. בודדים הצליחו להבקיע לעצמם מפלט דרך התיל הדוקרני ולהימלט לגטו. נקראתי לבית שעמד בסמוך לגדר. שני בחורים הרוגים שבטנם רוטשה ברירות. שלוש נשים פצועות קשה בכדורי דום-דום – זהו הסיכום שלה קפיצה הנועזת.

לעת בוקר נראתה הכיכר הגדולה, שבה נערכה פעולת המיון, כשדה לאחר קרב. נותרו שם גוויות מתים אשר נפלו מרגשת לב או ממתיחות שלמעלה מכוח הסבל. עשרות בתים נעולים על בריח ומסגר, מתוך הבתים הפתוחים בקעו יבבות של משפחות מיותמות. עדיין נמצאו בעלי תקווה. בני אדם נצמדו לכל שמועה ושמועה. אך הידיעות שבאו מן העיר, היו חותכות בבשר כסכינים. **נאלצנו לתת אמון בבלתי ייאמן. עשרת אלפים בני אדם, נשים תמימות, תינוקות רכים, ירדו לבורות האפלים.**

ימים כבדים היו תלויים מעל לראשינו. לא הספיקה העת להתאבל או לשקוע בהרהורים, היו משלוחים לעבודה. נמצאו קבוצות-עבודה רבות שבהן היו היהודים עמלים בזיעת אפם. אלפים היו יוצאים עם שחר וחוזרים בשעה מאוחרת בערב. היו כורים בורות, לשים חימר, מטעינים מלט ונאנקים תחת עולו של השוט הגרמני. בעיות המזון הלכו והחמירו מיום ליום. לאחר ימי הזוועה שעברו עליהם היו היהודים אובדי עצות ולא הירבו לתת דעתם על דאגות פרנסה.

החורף הראשון בגטו היה חורף של רעב. לעיתים קרובות הייתי עושה לילות שלמים אצל חולים. בלילה ללא שינה נעשית הרגשת הרעב קשה במיוחד. כל האיברים נתקפים חולשה, והגוף מכביד כעופרת. לפנים היה יהודי מניח על השולחן פרוסת לחם ומעט שומן – ולפניך סעודה נאה לכל דבר. החולים היו משלמים לא בכסף – כי אם במצרכי מזון. אומנם הרוב היה מחוסר כל וסבל רעב, אך אלה שנתברכו במזונות, הבינו כי גם הרופא זקוק לאכילה. כשהייתי מביא הביתה קצת לחם, או מעט שומן וירק, הייתה השמחה בבית גדולה. התזונה העיקרית הייתה דייסה של קמח דגן, והברכיים היו מתפוקקות מחולשה. הנשאר בחיים ממשיך לחיות. דאגות היום-יום דחקו החוצה את המחשבות השחורות על איימי ה-28 באוקטובר.

בסוף נובמבר שוב נחרדנו למשמע הידיעה, כי אלפים יהודים שהובאו מקלן, פרנקפורט ווינה, הובלו אל המצודה. המקום הפך לשדה-קטל בינלאומי ליהודים מערים אירופיות שונות. למחרת היום כבר פירקו מכוניות משא את בגדיהם שהובאו מן המצודה. היהודים אשר מיינו את הבגדים מצאו תעודות שונות בתוך הכיסים. בין השאר נמצאה הודעה שלפיה צריך פלוני להתייצב ביום ובשעה מסוימים בתחנת הרכבת כדי להצטרף למשלוח היוצא מזרחה. היהודים הגיעו לקובנה בשיירה ארוכה של קרונות-משא, שהיו טעונים מכל אשר להם. הם התכוננו לחורף קשה במזרח וטלטלו עימהם אף תנורי-חימום. הם הובאו עד קובנה. שם נצטוו לצאת מן הקרונות, ולעבור כביכול למחנה. הם חלפו על פני הגטו שלנו, תחת משמר

של שוטרים מזויינים. אחד מהם אף פנה אלינו ושאל אם רחוקה עדיין הדרך למחנה. אשר לנו – הרי הכרנו את הדרך יפה, היא הולכה לכיוון אחד בלבד. שבועות לאחר מכן היו מוספים לספר על רגעייהם האחרונים. הם גילו התנגדות, ומתו מות גיבורים.

ילדים

המחזות שנתחוללו ליד הקרונות שעה שהילדים נקרעו מעל הוריהם, יללתן של האמהות, ומעשי האכזריות שנתלוו לכך, שימשו נושא לסיפורים מפורטים שהכול חזרו ודשו בהם בגטו, אך הסכנות שארבו לילדים בתוך הגטו נדמו קשות יותר. תהליך הוצאת הילדים בגניבה מבעד לגדר ומסירתם לידי איכרים, גבר והלך. אמהות היו באות לבקש סמים כדי להרדים בהם את הילדים לפני העברתם דרך הגדר ומבעד לשער. אחד הילדים שקיבל זריקת לומינאל, נמצא מת במקום המחבוא, לאחר שהוציאו אותו מתוך ילקוט-הגב ילדים אחרים, בגילי שלוש-ארבע שנים, שהבינו את המתרחש והתחננו שיעבירו אותם ללא תרופות – בהבטיחים שיתנהגו בשקט ויעצרו בעד בכיים. לעיתים קרובות הייתי נדהם מגילויי התבונה המוקדמת הזו ועד מה העמיקה הבנתם של הפעוטות לגבי מצבם. לאוזניך היו מגיעות שיחות בין ילדים, שהיו דוקרות את ליבך כמדקרות חרב.

הייתי מרבה להתבונן במשחקי הילדים שבחצר. הם היו משחקים ב"אקציות", חופרים בורות ומתחלקים לשני מחנות – של יהודים ושל גרמנים. הילדים "הגרמניים" היו שואגים, נוהמים וצוחים בקולי קולות ומעמידים פני גזלנים והיו מחרפים את הילדים "היהודיים". לעיתים היו בוחרים מביניהם היטלר, מעמידים אותו בבוקר ומכסים בעפר. הם היו משחקים גם בבריגאדות-עבודה ועוברים על פני משמרות הגרמנים שהיו מפליאים מכותיהם ומקללים בקולי קולות. כל הטרגדיה היהודית נשתקפה במשחקים הילדותיים הללו.

בני מהרהר בדרכים היכן להסתתר בשעות סכנה. לעזוב אותנו לא רצה. ואנו, הוריו, שמחנו מתוך קלות-דעת על עיקשותו. כמה קלות דעת וסכנה היו טמונים ברגשות זז, ומה מעט היה חסר, שהדבקות הרבה הזאת בהורים תעלה במחיר חיי הילד.

בשעות הפנאי החלו יהודים לרדת למרתפים ולחפור בהם חפירות. כתולעים היו מחפשים במעמקי האדמה את הביטחון הנספך. מהם שעשו זאת בכוחות עצמם, ולעומתם בעלי האמצעים היו שוכרים פועלים לעבודות החפירה. נמצאו אף קבלנים אשר קיבלו על עצמם את חפירת ה"מאלינעס" – כפי שנקראו הבונקרים בלשון הגטו. התהלכו סיפורים על "מאלינעס" המצויידות באמצעי נוחיות, מוסווים ומוצנעים יפה, ובהן מלאי של מצרכי מזון ומים לצרכי שהייה ממושכת. בימים של סכנה, היו יהודים מצטנפים שם במשך ימים עד שחלפה הסכנה.

קרב ובא האביב: מרס 1944. הגטו שטוף בבולמוס הניצחונות שבחזית. הקווים הגרמניים מתפוררים. הרוסים בולעים שוב ברדיפתם מאות קילומטרים והגרמנים נסים על נפשם. כל יום מביא עימו ערים שנכבשו מחדש ויהודי הגטו רואים שוב קרני תקווה חדשים. כל יום שחולף מקרב את קיצו של היטלר. המדינאים והאסטרטגים של הגטו שלנו מסיבים מסביב למפות גיאוגרפיות, מרבים בדברי פרשנות, מתווכחים ומחשבים מניין ומתי תצמח הישועה.

בעיות התזונה בגטו נעשו קלות יותר, באשר האנשים הורגלו למצב. לכלכלת הגטו היו חוקים משלה. חוש ההמצאה של היהודי היה שוקק-חיים אפילו בין גדרות התיל הדוקרני. את מקור ההכנסה העיקרי היוו הבגדים, אשר תוך סכנות נפשיות הוצאו למכירה בכסף בין האיכרים או שהוחלפו במצרכי מזון. התפרנסו על כך המוכרים, המתווכים ו"המשווקים". מלבד הבגדים המוכנים שעוד נשאר בגטו אחרי כל הפעולות והגירושים כשהם מוצפנים אצל

שכנים וידידים, התפתחה תעשיית-לוואי זעירה: את הסדינים היו גוזרים לגזרים ומוכרים לנשי האיכרים כצעפי ראש ציירים היו מציירים דגמי פרחים על גבי המטפחות ושאו מכך את קיומם; הייתה גם תעשיית ממתקים שהובאה לעיר למכירה; ייצור הסבון, הנרות ומוצרים אחרים הבטיחו קיום למשפחות רבות. לא חסרו גם סרסורים בחפצי זהב ואבנים יקרות, שהיהודים השכילו להסתירם.

ה-27 במרס 1944. בוקר ככל הבקרים. היהודים יצאו לעבודה, בגטו שקט. אני מתקין עצמי לצאת לבית-החולים. בשמונה בבוקר באה במרוצה מבוהלת אח השכנות ומפיה מתמלטת צעקה:

"דוקטור, המשמרות סגרו על הגדר סביב! מכוניות משא הגיעו לשער. הילדים!"
הצננו מבעד לחלון ומייד הבחנו במכונית משוריינת. זו חולפת ברחובות הגטו ומתוכה בוקע קולו המחריד של הכרוז:

- הקשיבו, הקשיבו! כל היוצא מפתח ביתו, יומת בירייה!
הקריאה חוזרת ונשנית ללא הרף, בחדגוניות, לאל שינוי נוסח והיא ממלאה את האוויר אימת-מוות. קולו של המרצח עודנו מנסר באוויר – והנה קרב ובא טור של אנשי S.O. מזוינים, ששורותיו האחוריים מתפצלים ופורצים לתוך הבתים שבשכנות. ככל שהטור מתקרב אלינו, כך הוא מתקצר והולך. והנה כבר עומדים החיילים לפתחנו, כל קורה במהירות של שניות... וכרעם היכו המילים:
- להחביא את הילדים!

מכל החדרים שטף ופרץ גל של אמהות וילדיהם בזרועותיהן, בעיני-אם קרועות לרווחה מאימה תפסה אשתי את הבן בזרועותיה ורצה עימו למטה, למרתף.
מזווה מרובע מכוסה מדפים היסווה את הפתח למחבוא. המזווה נפתח ובזה אחר זה החלו זוחלים לתוך המאורה. ברגעי הסכנה הללו השתררה מעין משמעת פנימית בין האנשים, ותוך שניות נעלמו עשרים וכמה אנשים, מבוגרים וילדים, באפילה העמוקה של המרתף. אני נכנסתי אחרון, כשבידי מזרק ממולא, וסגרתי אחריי את המזווה.
הכל התיישבו או השתרעו על העפר הצונן, הצמידו את הילדים אל הגוף, ובעצירת נשימה הקשיבו לכל רחש הבא מן החוץ.

הנה כבר מגיע לאוזנינו הד צעדיהם ושפשוף מגפיהם. מבעד לחרך דקיק באשנב המרתף הקטן חודרת אלומת קרני אור, הנשברת לעיתים בשל הרגלים החולפות דרכה. רעש מכוניות, נפצי יריות ומעל לכל – צעקות וגידופים של פיות חיילים.
בני יושב לידי ונדחק בכוח לתוך זרועותיי. קול אישה חותך את האוויר.
- ילדי! – היא פורצת בזעקה, ונשטפת בדמעות עד כלות הנשימה.

ליד אשנב המרתף שלנו נשמעת אנקה עמוקה של גבר, ללא מילים. אישה אחרת מפילה תחינתה לפני הגרמני שישאיר לה את ילדה היחיד, ויבביתה שוברות את ליבותינו מכאב. ממעמקי המרתף החשוך שלנו היינו עדים להשתוללותה של החיה למעלה. לילדים הקטנים הכרח היה להזריק סמי הרדמה, משום שהחלו לגלות סימני אי-שקט, וכל רשרוש למטה היה נשמע היטב למעלה ברחוב. ילד כבן ארבע לא רצה בשום אופן להירדם, וכאשר היה פורץ בבכי היו כובשים את ראשו בתוך כר. יהודי גס-רוח אף איים עליו כי יחנוק אותו. האם באה אלי בזחילה והתחננה שיזריקו לילדה זריקה נוספת מוטב שימות מן הזריקה שלי מאשר מידי הרוצח איש הגסטאפו. הסכנה שנשקפה לשאר שבעה עשר הילדים שבמרתף הייתה גדולה מדי, ועל כן הזרקתי לו עוד זריקה והוא נרדם.

מן המרפסת שמעל לראשינו מגיע הד מגפיים כבדים הצועדים במהירות, כאילו רודפים אחרי מישהו. צריחת ילד "אמא!" העביר הצמרמורת בעצמותיו כבהלם חשמלי. בני הקטן נדחק אלי ביתר שאת ולוחש על אוזני:

"אבא! – אנו אבודים!"

ליבו החל הולם בחוזקה, חשתי ברעד החולף בנשמתו העדינה והילדותית.

צעקתו של הילד למעלה נאלמה דום, אך למטה, במרתף, נשארה הצעקה תלויה באוויר וצבטה את הלב בצבתות ברזל.

שעות הסיוט נמשכות. העיניים עייפו מן החשיכה. איננו יודעים מהי השעה ומחכים לאות מלמעלה על חלוף הסכנה. הקולות שם נעשים קלושים יותר וכבר נשמעים כמגיעים ממרחק. היושבים במרתף החלו מתלחשים זה עם זה בשקט, ולהגיש מזון לפי הילדים. הרגשנו, כי היום כבר מאחורינו, ויחד עימו – חלפו הסכנות. שכן, שנשאר למעלה, בישר לנו בנקישה, כי רשאים אנו לצאת, וכי לא נשקפת לנו עוד סכנה. האור החשמלי סינור את העיניים. הפעוטות שבין הילדים חילצו את איבריהם שנרדמו בשינה המלאכותית והתנוודדו כשיכורים.

לאחר שהיינו מנותקים במשך יום תמים מן המאורעות בגטו, הגיעה לאוזנינו בשורת-היום האיומה: אלף חמש מאות ילדים וקשישים נלקחו על ידי הגרמנים. האמהות עצמן נאלצו להעלות את ילדיהן לתוך המכוניות. אמהות שהיו מתמהמהות ליד המכונית או שביקשו להצטרף אל ילדיהן, גורשו במכות הפרגולים. כלבי-פרא משוטים קרעו את בגדי האמהות הנאבקות. **אחת האמהות שנצמדה לדופן המכונית ומיאנה למוש ממנה – ליבה פולח בכדור.** הילד שבמכונית היה עד למחזה וייבב בכל כוחו. כל אותו זמן השמיע רדיו במכונית **מנגינות בקולי קולות כדי שיבבות הילדים ייבלעו ברעש.**

מכוניות עמוסות יצאו לפרוק מטען וחזרו כדי להעמיס נוסעים חדשים. סבתות נתלוו אל נכדיהן, ושאר-בשר נצמדו אלה אל אלה בתוך המכוניות. מייד נודע בקהל אילו מבין השכנים, הידידים והמכרים נלקחו מן המקום. חבר למשחקים של בני נתלש מזרועות אמו. היא לא הצליחה להסתירו בעוד מועד, שהרי הכול התרחש תוך שניות מספר... אל בית-החולים הגיעו מכוניות מיוחדות והוציאו מתוכן את הילדים שנמצאו בחדר הילדים ואת כל היתומים שהתגוררו במוסד. כמה מן הילדים הצליחו להסתתר במיטותיהם של המבוגרים, במרתף בית-החולים ובבתים סמוכים.

דירתנו נמצאה בסמוך לבית-החולים. הצעקה "אמא" שהדה הגיע למרתפנו יצאה מפיו של אחד מילדי בית-החולים. הילד התחבא מאחורי וילון שעל מרפסתנו, ושם הדביקוהו אנשי הגסטאפו.

כל האנשים הקשישים, החולים הקשים והנכים הלכו יחד עם הילדים לדרכם האחרונה. אומנם הילדים שהוסתרו נשארו בחיים, אך מה צופן להם המחר? היכן נוכל להסתירם שוב? והאם יוכלו אחר-כך לצאת לרחוב?

בני היה מעלה לפניי מפעם לפעם רעיונות חדשים היכן וכיצד להסתירו. הוא כבר מחה מליבו את מוראות היום החולף והוא משתעשע בהמצאות. הוא נתכנס לתוך ארגז בגדים ומבקש שאסגרנו מעל לראשו. הוא רוצה להיווכח אם יוכל לנשום שם. הוא מסתתר בתוך ארון ויושב שם כמה רגעים, למען ידע אם החיים בתוך ארון הם בגדר האפשרי. אנו המבוגרים תשושים כל כך מן היום שעבר עלינו, שאיננו עוצרים עוד כוח לחשוב. העצבים אינם מסוגלים עוד להחזיק מעמד במתיחות הנוראה הזאת ועוד מעט ויתפוצצו. השכבנו את ילדינו לישון, כשבליבנו כוסס הפחד העמוק מפני המחר הבלתי ידוע.

ה-28 במרץ 1944. כבר בהשכמת הבוקר עומד הגטו על רגליו. מציצים מכל החלונות, לעבר הגדר. אף שהגרמנים שוב הבטיחו כי הפעולה נגמרה, עדיין אחוז הגטו חלחלת פחד-מוות. גם הלילה לא הביא עימו רווחה. באוויר ריחף ההמשך של האתמול מלא החרדות. לא קוננו על קורבנות האתמול, ולא הירבו בדיבורים על פרטים או מעשי זוועה – כפי שהדבר קרה בסיום כל פעולה. הכל חשו, שאנו מצויים עדיין בעיבורה של מלחמת הדמים, וכי המרצחים עדיין לא זללו לשובע. מספר הילדים שהוסתרו ונשארו בגטו עדיין היה גדול מדי, ואין יודע

מתי שוב יעוטו על הגטו כעופות טרף, ושוב יטפוף דמן של אמהות. העיניים והאוזניים נתחדדו כדי לקלוט כל רחש, לבל נחמיץ את הרגע המכריע ונסתיר את הילד. היינו מוכנים כולנו להתקפת-פתע. החישוב היה כזה: הגסטאפו יודע את מספר הילדים המצויים בגטו, הם ידעו היטב כי כמה מאות ילדים הוסתרו במאורות שונות, והם החליטו כפי הנראה להקדיש יום נוסף בחיפושים אחר המסתתרים. באמצעות ידיעות שנמסרו להם על ידי מלשינים, הם ביקשו לחסל חיסול מוחלט את המדורים התחתונים של הגטו.

רחובות הגטו רחשו אדם. איש לא יצא לעבודה. הכול צופים לעבר שער הגטו. כל מכונית העוברת בשער מעוררת גל של בהלה ממהומה. אבות ואמהות שאיבדו כבר אתמול את יקיריהם, יושבים בקיניהם המרוקנים בעיניים עששות ונשמות שוממות ואינם מסוגלים לתפוס את אשר אונה להם. לפתע נפוץ גוש האנשים הצפוף שברחובות לכל עבר, כלאחרי התפוצצות פצצה. הכול נמלטו לתוך הבתים. ליד השער הופיעו מכוניות, ועל הכביש המוליך אל הגטו הופיע טור-רגלים: הכנופיה האוקראינית. המרתף שוב פתוח ומוכן לקלוט להצפין בחיקו האפל את אמהות הנרדפות ואת ילדיהן. הפעם החלטתי להישאר למעלה כדי לקיים קשר עם העולם שבחוץ. כל הבית נתרוקן והכרח שמישהו יישאר על פני השטח. לפני שהפתח המוסווה של הבונקר נסגר, נאלצתי להזריק סמי הרדמה לפעוטים שבין הילדים.

את הילדים עצמם כבר לא ראיתי, ורק אחוריהם המגולים הופיעו לעיניי מבעד לאשנב. האמהות היו מביאות את ילדיהן אל החרך הפתוח ואני הייתי מזריק את הזריקות. גם קול בכיים של הילדים לא הגיע עוד לאוזניי, כי עם היעלמו של ילד אחד מייד בא אחר במקומו. סכנת חיים, סיבוכים בעת לידות, ניתוחים בחדרוני הגטו הקטנים, ניתוחי בטן לאור הנר, ניתוחים תחת איום של אקדח שלוף – כל אלה נשתכחו מליבי או שאשכחם עוד, אך הזריקות המועטות של הלומינאל שהזרקתי בבשר ישבניהם הקטנים של הילדים מבעד לאשנב הזעיר שבבונקר, לא יישכחו.

בית העץ בן הקומותיים עומד בריקנותו. חלק מן השכנים נתפזר לכל רוח, והשאר יושב למטה. אני לבדי יושב בחדרי שבקומה העליונה, וחלוני נשקף אל שלושה רחובות של הגטו. לא הרחק מביתנו עומדות שתי מכוניות משא ומסביבן מתרוצצים גרמנים ואוקראינים. ברחובות דממת מוות, ואפשר לחוש בנשימה העצור של הגטו. זוגות-זוגות פונים המרצחים לכיוונים שונים. גרמני ומקל בידו ואוקראיני עם רובה על השכם וגרזן ביד. חולפת שעה קלה וכבר מופיעות הקבוצות הראשונות. הם באים מעברים שונים בליווי הליסטים המזויינים. האנשים הצעירים יותר מופרדים מן החבורות, והילדים עם הזקנים מושלכים לתוך מכוניות המשא.

אם שילדה נקרע מעליה ניצבת מרחוק בזרועות פשוטות ובעיניים קמות. ילדה קטנה פונה אחורנית אל אמה ומבקשת משהו. הנה הולכת אם ושלושת ילדיה, את האם מנתקים מעליהם, והיא מתחננת לפני הגרמני שיניח לה לפחות ילד אחד. ההיתר ניתן. היא עולה על המכונית, ושלושת ילדיה נמשכים אליה כציפורים אל קינם. היא נאבקת עם עצמה רגעים מספר וחוזרת ויורדת בידיים ריקות. אין היא יודעת להחליט מי מהילדים יקר לליבה ביותר.

מבית סמוך הוצאה קבוצת אנשים גדולה יותר, וילד כבן 4 נעקר מתוך הקבוצה. הוא פונה לאחור, מביט בנשאים ושואל:
- ואני?

האם משיבה לשאלה בזעקה שיש בה כדי להבקיע שחקים ולשומם ארץ. היא מעדה מתעלפת. אני מביט מבעד לחלון ומאזין למתרחש. השרירים בגופי משתרגים. הדם פורץ בעורקים. נשמעות דפיקות עמומות. אלה המרצחים המהרסים את הקירות בגרזנים ובכשילים שבידיהם. הם עוקרים את הלוחים ומקרקים קירות, ומחפשים. לעיתים הם מוצאים את מבוקשם ולעתים הם חוזרים בידיים ריקות.

לי נדמה, כאילו מבטי-השנאה שלי הם שהדפו אותם מביתנו. הם חולפים על פני הבית – ואינם נכנסים.

משאיות עמוסות נסעו מן המקום תחת משמר חיילים כבד, כאילו לא ילדים הם יושבי המכוניות כי אם פושעים ורוצחים מסוכנים.

בפינתנו משתרר שקט. הם פנו לרובע אחר. הבית שלנו נעלם בינתיים מעיניהם. אני מאותת למרתף – חיזוק ואימץ.

אני קופץ אל מעבר לרחוב ונכנס לבית-החולים, כדי לעמוד על הנעשה שם. כעבור רגעים אחדים מתקרבת מכונית לפתח בית-החולים, ומתוכה יוצאים מספר קציני גסטאפו גבוהים עם משרתיהם. אחד מהם מבקש לראות את מנהל בית-החולים ומודיע לו, כי הגיעה לאוזניו הידיעה, כי בבית-החולים מסתתרים ילדים, והוא מזהירו, כי אם לא נוציא אליהם את הילדים תוך מחצית השעה, יילקחו כל עובדי בית-החולים יחד עם הילדים. בהלה גדולה פרצה בקרב העובדים, שכן ילדים רבים הוסתרו בבית החולים, ואם יפתחו בחיפושים, אין ספק שימצאום.

נכנסתי עם חבר לחדר הניתוחים, התיישבנו על שולחן הניתוחים, ונפרדנו זה מזה ומן העולם הנאה. הזכרנו זה לזה רגעים יפים מחיינו בעבר, והרבינו שיחה על נושאים מופשטים, כדי להחניק את הרעד שבלב. לנו היה ברור: מעתה גורל אחד לנו ולילדים. אין אנו טובים מהם. מה טעם יהיה לחיינו אם נקנה אותם במחיר חייו של ילד תמים. חלק מאנשי הסגל שמר על קור-רוחו, אולם היו שנתפסו להיסטריה וצעקו: "אנו רוצים לחיות!"

חלק מן הילדים המסתתרים ואמהותיהם יצא בעצמו מן המחבואים ומסר עצמו לידי הגרמנים, בהפסיקו את המאבק עם המוות. חלקם הסתתר בחדר המחלות המדבקות – החדר שהגרמנים נמנעו מלעבור את ספו. למען ילדים אלה הוכנו בחופזה גיליונות-מחלה, שנרשמו בהם תאריכים מוקדמים ועקומות-חום. ואכן, התקווה כי ילדים אלה יישארו בחיים, נתגשמה.

סניטר גרמני מאנשי ה.ס.ו. ששימש כמשגיח על בית-החולים ונהנה כל הזמן ממתנות ודמי שוחד, סייע לנו במצוקתנו הקשה. כאשר חזר ובא קצין הגסטאפו, הוא התייצב לפניו והודיע, כי הוא עצמו ערך חיפושים בכל הבניין ולא מצא עוד ילדים. הם הסתפקו בכך שנטלו עימם שני רופאים קשישים וחולים עם נשותיהם והסתלקו.

ושבו נחלצנו מבור קבר. לא קשה לצפות למוות כאשר מתייחסים אליו בביטול. הכבידה רק המחשבה הקשה על האישה והבן שנשארו עדיין שם במרתף.

כאשר חזר ונשתרר שקט בבית החולים ואנשי המשמר נטשו את הפתח, חזרתי אל מקום התצפית שלי ליד החלון. שוב נשמתי לרווחה, והמחשבה שהנה אני מצוי כאן למעלה שעה שהיקרים לי ביותר נמצאים עדיין למטה, נסכה בי אומץ. נקודת התצפית שלי איפשרה לי לראות חלק גדול מן הגטו ולכאוב על ידי כך ביתר חריפות את מוראות היום.

כמתחת לאדמה צפו ועלו שוב זוגות של גרמנים ואוקראינים. הם עוברים שוב בחצרות סמוכות. הגרמני, האדם המעולה יותר, בן הגזע העליון, צועד בראש, ומאחוריו מזדנב האוקראיני. הוא אינו פונה לדבר עם האדם הנחות, והוא משליך לעברו מפעם לפעם, כמו לכלב, סיגריה. האוקראיני עוקב אחר מבט אדונו ומוכן למלא את כל פקודותיו. הרחוב מתמלא הדי יריות. היה זה יהודי שהוציא את חוטמו החוצה, ואיש ה.ס.ו. קלע ופגע ביהודי, ואחר הצית בשלוות-נפש סיגריה.

ממרחק, רואה אני בית שהקיפוהו סביב – זה זמן מה נערכים שם חיפושים ואילו הם מעלים חרס. בידיהם כתובות שנמסרו להם על ידי בני-בליעל יהודיים, שקיבלו בתמורה את חייהם במתנה. לבסוף הוצאה משם קבוצה גדולה שהסתתרה בתוך מרתף, ואנשיה הוכו באכזריות. נראה הדבר, שהיטב חרה להם על שנאלצו להרבות בחיפושיהם. אנשים קשישים וילדים הופרדו מן הקבוצה ונלקחו מן המקום.

והנה מתקרב זוג מרצחים אל ביתנו: איש 0.0, הנועל מגפיים נוצצים וחבוש משקפיים ואוקראיני שלראשו כומתת פרווה ממורטטת, עיניו מזרות-רצח ובידו גרזן. הם כבר עומדים בתוך חצרנו. כל גופי אחוז בעויות. אני נצמד לאדן החלון ומתאמץ לשמור על שלווה-נפשי. הבית רועד מעוצם מכותיהם. קולות וברקים עולים מלמטה. הגרון הוא שמשבר את הקירות והספים... צמרמורת מקפיה חולפת בקרקפתי. אני מלטף את השיער המזדקר על ראשי וכוסס את ציפורניי. לרגע נפסקות המהלומות. העיניים הלטושות אל הרחוב כואבות. מה עלי לעשות? עוד מעט ואשתי ובני יופיעו לאור היום, ברחוב. האצטרף אליהם בריצה, או שמא מוטב לבלוע כאן למעלה את גלולות הרעל המוכנות עמי תמיד, ושוב מתגלגל קול הרעם מלמטה. פירוש הדבר – עדיין לא גילו. שרירי הלחיים כואבים תחת לחץ השיניים ההדוקות. אני חש, שלא אוכל לעמוד בזה עוד. עם כל הד של התמוטטות שבא מלמטה מתמוטט משהו בקרבי.

שניות מתמשכות כשנים. מלאכת ההריסה והשבירה למטה נפסקה, ושני המרצחים יוצאים מן החצר בשקט ובנחת, כאילו לא אירע דבר, לא מצאו – אין בכך כלום. נשימתי נתקצרה. מחזה שהתחולל אותה שעה ברחוב גאל אותי ממתיחות הנפש האיומה. שני אחים קטנים צועדים לעבר המכונית. מאחוריהם – חייל מזויין. האח הקטן יותר כושל ונופל. הגדול ממנו מסייע לו לקום והם ממשיכים ללכת. המראה הזה עורר בי גלי סערה. פרצתי בעויות של בכי. יבבתי ורעדתי בכל גופי כאחוז קדחת. התחלתי מתרוצץ בכל החדרים השוממים, התפלתי ממיטה אחת לשנייה ושעה ארוכה לא שקטה בי רוחי.

הקול לי מעט. בכי העוועים שחרר את המטען החשמלי שהצטבר בתוכי במשך כל אותו יום. האח הקטן נפל והבכור הקימו על רגליו. כמה טבעית וחסרת משמעות תופעה זו בימים כתיקונם, וכמה מזעזעת בטרטיות תמונה זו ביום שהוא בגטו. אך נרגעתי מעט וירדתי במרוצה במדרגות הבית כדי להיווכח מה עוללו המרצחים. כל המרתף היה הרוס, הדלתות שבורות והקירות מטים לנפול, ורק מחיצת קרשים דקה עדיין הפרידה בין הבונקר והמסתתרים בו לבין החוץ. למרבה המזל היו הקטנים עדיין אחוזי תנומה כתוצאה מן הזריקות שקיבלו ולא שמעו את הלמות הגרזנים. בעיניים קמות ובנשימה עצורה הביטו הבוגרים והילדים המבוגרים יותר בפני המוות ועמדו במבחן. די היה ברחש או ציוץ קל מפי אחד הילדים – והם היו מתגלים מייד.

ביום ההוא גילו הגרמנים את רובם הגדול של הבונקרים. כשלוש מאות נפש הובלו לשם, במעלה הגבעה, אל המצודה שעדיין לא שבעה דם יהודי. עד שעת לילה מאוחרת נמשכה השתוללות החיה שבדרכה הרסה ודקרה, פיצחה מרתפים בעזרת גרזנים ורימונים והשביעה רעבונה במוות ובמעשי הרס.

רק למחרת היום, כאשר הורגש כי חלפה הסכנה המיידית, החלו אמהות תולשות את שער ראשן, מטיחות את ראשיהן בכתלים, מייבבות ומקוננות, ואף תפילה אחת הייתה על שפתותיהן: ולואי ולא יארכו שם ייסורי הילדים. משאלה אחת בלבד פיעמה בלב ההורים: מי ייתן וכבר בא קץ לעינויי ילדיהם, וכי כבר מצאו את מנוחתם בחיק האדמה, **קשה היה להביט בעיני האמהות. הכול פחדו מלשאלו שאלות. הצטרפו לתאניה והדקו שפתותיהם.**

במחנות-עבודה סמוכים התנהל שוד-הילדים בקצב מהיר יותר, אך פחות מחריד. שם ישבו כולם בבניין גדול אחד ומספר הילדים היה רשום בדייקנות. בעת שהגברים והנשים נמצאו במקומות העבודה, הגיעו מכוניות, הטעינו את הילדים והסתלקו. אמהות שנותרו במקום נאבקו עם השודדים ונפלו שדודות בכדורי הרובים לרגלי המכוניות העוקרות ממקומן.

באחד המחנות שבעיר-שדה הוצאו הפעוטות עירומים ויחפים אל השלג שירד זה עתה. כאשר ניסו הילדים, באורח אינסטינקטיבי, להיחלץ מידי המרצחים כשהם נפוצים לכל רוח, נמנעו הקלגסים מללכלך את ידי-האדונים האריות הנקיות שלהם על ידי מגע בילדי היהודים

– בעזרת מקלות ארוכים ועקומי צוואר נתפסו הילדים בצווארם ונסחבו אל המכונות. **באותו מחנה לא שרדו הילדים כלל – כולם הלכו ללא שוב!**

חלפו ימים והגטו שרוי במעטה של קדרות ויגונים, הבכיות חדלו. כבדות ומזוויעות מדי היו המכות שהוכינו מכדי שאפשר יהיה, כרגיל, להגיב עליהן בדמעות. רבים מן הילדים שבמו ידי הבאתים לאוויר העולם, נסחפו בסערה. אמהות היו פוגשות בי ובאנחות קורעות לב היו משיחות לפניי על זיכרונות הלידה ועל ילדם – כמה נאה, נבון ומוצלח היה. "לשווא היה עמלך, הרופא, לשווא נתת נפשך עלי, הכול נסחף עם הרוח. כמה איום הוא ההכרח להמשיך לחיות ולשואל: ומה צופן לנו העתיד? מה טעם בעינויים הללו?" חיי הילדים אשר בנס הצילו את חייהם בסערת שני הימים, נעשו ללא נשוא. בעיני השלטונות לא נותרו עוד ילדים בגטו. אין מקבלים עוד מנות מזון בשבילם, הם פשוט אינם קיימים עוד, ומספרם הופחת ממניין התושבים. כמה עשרות הילדים שעדיין נותרו בגטו, חייבים אפוא להיעלם בדרך כלשהי. אך כיצד? ולאן?

אותם ההורים, שעד כה לא אבו להיפרד מעל ילדיהם, התרוצצו עתה אובדי-עצות וחיפשו דרכים להוציא את ילדם אל מעבר לגדר. ילדי שלי יושב חבוש בחדרו ומשקיף ללא הרף מבעד לחלון, שמא יתקרב גרמני. כשאף יופיע לנגד עיניו איש בלבוש שרד, מייד יחוש בבהלה למצוא לעצמו מסתור. הבט לא אוכל בעיניו התכולות. בליבי כבר גמרתי אומר לנתק אותו מעלי ולמסרו בידי זרים. כאן גדולות הסכנות מבכל מקום אחר. וגם ליבו שלו אינו נחוש עוד, והוא מוכן שאוליכנו באשר אבחר. בקשה אחת בפיו, שנצא עימו גם אנו, שכן אינו רוצה להישאר בחיים בלא אבא ואמא. נקרתה לפניי הזדמנות לצאת העירה ולבקר אצל מכרים נוצרים, אך בעת שסירבו כולם לבקשתי היה בפיהם תירוץ אחד: ילדה היו מסתירים, אך מפני ילד הם יראים.

עברו שבועות קשים בחיפושם. הזמן אינו עומד, מתקרבות סכנות חדשות של גירושם, והילד עדיין בגטו. אישה שהייתה בעבר אומנתו של ילדי שמעה על המאורעות שהחרידו את הגטו – והחליטה לקחת את הילד אליה ולעבור עימו לכפר. הוצאת הילד אל מחוץ לגטו נעשתה קשה מיום ליום, והשמירה על הגדר הלכה וכבדה. גם הביקורת שליד השער הוחמרה. את הילדים בני השלוש היו מוציאים בתרמילי-גב – אך מה יעשה בנער בן שמונה שנים? מדי יום ביומו הייתה האומנת מייחלת לבוא קבוצת-העבודה היהודיות, בהמתינה במקום שנקבע מראש ובכל יום הייתה חוזרת לבדה.

חמש פעמים העירונו את הילד עם שחר, הלבשנוהו בגדי עבודה, נפרדנו ממנו, שפכנו דמעות כמים, וחזרנו כלעומת שבאנו בלא יכולת למלטו החוצה. המשמרות שהבחינו בי ובבני, שמתייצבים בין השורות היו מגרשים אותנו משם וחוסמים בפנינו את הדרך אל מחוץ לגטו. מה קשה היה לחזות בייסורי הילד ובעינוייה של האם, אשר נתלוותה אלינו מדי בוקר כמלווה את המת.

בוקר אחד עלה בידי להידחק עימו לתוך השורה, והנה עומדים אנו בין העובדים היהודיים. אולי נצליח הפעם להימלט מעיניהם הצופיות של השומרים ולצאת את מחוץ לשער. באורח אינסטינקטיבי, היה הנער תופש אותי מדי פעם בזרועי. ומדי פעם עודדתי בדברים שיצעד באומץ בכוחות עצמו – באשר לא אמוש ממנו. מפחד שמא יבחינו השומרים בתווי פניו הילדותיים העדינים, היה כובש את עיניו בקרקע ומתיירא להביט נכחו. חשתי בליבו ההולם בחוזקה ומפעם לפעם הייתי מאמצו ומחזקו במילים. האם נשארה בגטו מייחלת בשברון-ליבה לאות חיים מן העבר ההוא.

בסירה עברנו את הנהר, ובעודנו בתוך הסירה תלשתי מעל בגדי הנער את מגיני-דוד הצהובים, שם, מעבר לחוף, כבר ציפתה לנו האומנת. ברחוב סובבו איכרים ותלו בנער מבטים זרים, שהיו מעבירים חלחלה בגופו. הוא חש עצמו אובד דרך בעולם הנכרי. נמנע

ממני לנשקו, ורק אמרתי לו כמה מילות-פרידה, ביקשתי ממנו לבל ישכח כי יהודי הנהו, ואם לא ימצאו עוד – שינקום את דמנו.

לאחר מכן ניחמתי על דברי. המילים המעטות שלי הסעירו את ליבו הילדותי, ואגלי דמע גדולים התגלגלו על לחיי-הוורוד הענוגים שלו.

דמעות אלה רידפו אחריי במשך שנתיים ימים, בכל דרכי נדודי באירופה. הם גזלו את מנוחתי על גבי קרשי-העץ הקשים של מחנות ההסגר, הם הפרו את שלוות רוחי והדידו שינה מעיניי. כאשר היה הרעב מענה את גופי, ונבצר ממני לתת תנומה לעיניי מחמת מכת הכינים וחולשת הגוף, הייתה קמה לנגד עיניי דמותו המתרחקת מעליי לאיטה, מתנדדת כשיכורה. מבט עיניו המלאות באותו בוקר אחרון, בבוקר הפרידה בינינו, נחרתו במוחי כמדקרות חרב מלוטשת.

בשובי לגטו, מצאתי את אשתי משתטחת על קברי קרובי-משפחתה בבית-העלמין. כשעיניה נפוחות מדע. בינות לקברים האלמים הוקל לה לשאת את סבלה. אך בליבנו הרגשנו כאילו נגולו אבנים כבדות מליבנו. יהיה עימנו אשר יהיה – מה טוב שהנער כבר נמצא מעבר לתיל הדוקרני.

אריה סגלסון: בלב העופל

אריה סגלסון, שופט מחוזי בדימוס היה עלם בן 18, חבר בית"ר. כשנכלאה משפחתו בגטו קובנה. שפר מזלו והיה בין המעטים שעלה בידיהם להשיג מקום עבודה, שפירושו, סיכוי לשרוד.

בני משפחת סגלסון הועסקו במוסדות הממשל הגרמני והיו מקורבים לאלטסטנראט ולד"ר אלחנן אלקס שעמד בראשו.

אריה סגלסון כתב את ספרו: **בלב העופל – כיליונה של קובנה היהודית – מבט מבפנים**, הוצאת יד ושם, תשס"ג-2003.

בספרו החשוב משרטט סגלסון תמונה מהימנה של חיי היהודים בגטו קובנה, סגלסון מתאר את מעשי הרצח שבוצעו בפורטים {המבצרים} השונים שבקרבת קובנה ומתאר את דמויותיהם של אנשי הממשל הגרמנים.

בחרתי להביא מספרו את הקטעים הנמצאים בעמ' 80-84 ועמ' 118-129.

רוב הבתים בסלובודקה היו בתי עץ. לא היה שם ביוב ומעולם לא הותקנו בבתים מים זורמים. את המים לשתייה, לבישול, לרחצה וליתר הצרכים שאבו מתוך בארות עמוקות שחפרו בחצרות. בורות שנחפרו סמוך לבתים שימשו חדר שירותים ומעליהם העמידו מבנה קטנטן מקורה שהסתיר את הנכס. בחצרות שהתגוררה בהן יותר ממשפחה אחת הקימו שירותים כפולים, כלומר באמצעות מחיצה יצרו בו שני תאים כדי לשמש שני אנשים בו זמנית. לכל תא הייתה דלת משלו, וכשנפתחה אחת הדלתות לרווחה, הסתירה את הדלת השנייה, ועד שהיה נכנס מישהו לתא שהתפנה וסוגר מאחוריו את הדלת, נראתה מבחוץ רק דלת אחת.

כשנכנס לשם אבי באותו בוקר, רצה הגורל והוא מצא דלת אחת פתוחה ותא ריק. דלת התא השני הייתה סגורה, כלומר המקום היה תפוס. אבי נכנס פנימה וסגר את דלת הקרשים. בינתיים שמע אבי ריאות וקולות של גברים דוברי יידיש. הוא הסיק שאלה יהודים שהליטאים

מצאו אותם מסתתרים בבתייהם. הרוצח הליטאי הבחין שאבי עדיין לא חזר והחל לדפוק בקת הרובה על אחת משתי הדלתות אבי לא הבחין על איזו מהן דפק, שהרי הדלתות כמעט צמודות זו לזו.

מאחר שאבי לא ענה ולא פתח את הדלת, המשיך הליטאי לדפוק ברובהו ביתר שאת על הדלת עד שנפתחה לרווחה וכיסתה את דלת התא שאבי נמצא בו. מהתא שנפתח נשמע קול של אישה. החייל הליטאי משך אותה החוצה והיכה אותה.

כך ניצל אבי באותו יום ממוות בטוח. באותה שעה לא נתן איש מאיתנו את דעתו על גורלם של 500 היהודים. התחלנו אפילו לקנא בהם. אמי אמרה, לא במעט צער, שאילו יצאנו אבא ואני שעה או שעה וחצי לפני כן, היינו מגיעים לשער הגטו בזמן ויוצאים לעבוד, וכל הסבל היה נחשך מאיתנו. אמא אפילו יעצה לאבא שייגש לקומיטט ויברר אם נוכל להצטרף למחרת היום ל"בריגאדה" של המשכילים ולצאת איתם לעבודה.

מצב הרוח היה ירוד, והסקרנות לדעת מה קורה בחוץ גדלה והלכה מרגע לרגע. לא נשמעו עוד יריות ובחוץ נראו אנשים שיצאו מבתייהם. מצאתי את עצמי בחצר. במרחק כמה מטרים בלבד הייתה מוטלת על האדמה גופתו של השכן שזה עתה נורה למוות.

רצתי לדודי משה שהתגורר לא הרחק מאיתנו. מצאתי אותו בביתו עם אשתו רעיה וביתם הקטנה קטיה. התפלאתי על שלוותם ועל קור רוחם. הבנתי שבקרבת מקום מגוריהם לא קרה דבר. הם אומנם שמעו יריות, אבל לא נתנו עליהן את הדעת, שהרי תושבי הגטו כבר התרגלו לשמוע יריות.

משם רצתי לדודה אלתה שגרה עם ביתה לליה ועם סבתא חיה. בדרכי חזרה פגשתי את חברי יוחנן. מפיו שמעתי בראשונה שקבוצת ה-500 אכן יצאה מהגטו והוסעה אל הארכיון. לאמיתו של דבר, באותו יום, 18 באוגוסט, נאספו מהגטו והוסעו במשאיות לא 500 יהודים, כפי שנדרש הקומיטט לגייס, אלא 534 גברים, כולם צעירים ומשכילים.

בשעה שבע בבוקר הופיעו ליד שער הגטו יחידות משמר מתוגברות וחמושות של פרטיזנים ליטאים ושוטרים גרמנים ובראשם ס"ס – האופטשרפירר הלמוט ראוקה (Rauka), הממונה על ענייני הגטו מטעם הגסטאפו. ראוקה, שברבות הימים התברר שהוא רוצח אכזרי ו**באקציה הגדולה שילח כ-10,000 יהודים מגטו קובנה למותם כפורט התשיעי**, היה עוזרו של ייגר, ראש הגסטאפו בליטא.

היהודים שהתייצבו ליד השער כותרו בטבעת הדוקה של פרטיזנים ליטאים מספירת היהודים המכותרים התברר שמספרם מגיע ל-300, כלומר חסרו 200 איש להשלמת המכסה. ראוקה הורה מייד לליטאים להיכנס לגטו ולחטוף בכוח 200 יהודים ולהביאם לשער הגטו כדי להשלים את המכסה. לא נאמר לליטאים שעליהם לחטוף יהודים משכילים דווקא, אלא כל מי שיזדמן בדרכם. זו הייתה למעשה הפעם הראשונה שנושא ההשכלה ירד מהפרק ושונה לגמרי מהפקודה המקורית של יורדן. הדבר נודע מייד לכל שוטרי הגטו שעמדו ליד השער ולאנשי משרד העבודה ועורר בקרבם חרדה גדולה. החרדה הצטרפה לספקות שהתעוררו עוד קודם לכן, כשראו את השמירה המוגברת שהופיעה בשער הגטו. השוטרים היהודים המשיכו לעמוד ליד השער וראוקה לא ביקש מהם לעשות דבר. חברי יצחק לוריא, שעמד באותו יום ליד שער הגטו, פגש אותי כעבור ימים מספר והביע לפניי את ספקותיו אם מישהו מה-500 אומנם עודנו בחיים.

כעבור זמן קצר הביאו הפרטיזנים הליטאים 234 יהודים שחטפו ברחובות ובבתים הקרובים לשער הגטו. עכשיו, כשהתנהל הכול בשקט ובסדר, הועמסו על המשאיות 534 גברים יהודים צעירים והוסעו משם תחת משמר כבד. **איש מהם לא חזר עוד חי**. המספר 534 התברר סופית למחרת היום, לאחר שבדקו בקומיטט מי היהודים החסרים ומה שמותיהם.

מיהודים שעבדו מחוץ לגטו, במחנות של הצבא הגרמני או של המשטרה הגרמנית, שמעתי כי ליטאים סיפרו להם ש-500 יהודים שהובאו מגטו קובנה הוצאו להורג בפורט הרביעי של קובנה, הנקרא בליטאית פאנמונה (Panemune), ונקברו שם בבורות שהכינו הגרמנים מבעוד מועד. הפורט הרביעי היה מצודה גבוהה סמוך ליער, ובזמן מלחמת העולם הראשונה שימש להגנה על קובנה. הגטו שקע במרה שחורה, ואט-אט נמוגה התקווה שמישהו מתוך אותם 534 יראה עוד אי פעם בחיים. מנגד פשטו שמועות, שאת מקורן ייחסו לאלטסטנרט, שכל 50 היהודים בריאים, הם נמצאים במחנה סגור לא הרחק מקובנה ומועסקים בעבודה חקלאית.

החיים בגטו חזרו למסלולם ויהודים החלו לצאת לעבודה אל מחוץ לגטו, מי למקום עבודה "טוב" ומי, בלית ברירה, למקום עבודה "רע". גם אבי ואני יצאנו לעבודה; פחדנו להישאר בבית, כי הגרמנים הודיעו שיפשטו על הבתים, ויהודי כשיר לעבודה שייתפס בביתו יירה למוות בו במקום.

כשבועיים לאחר שיצאו 534 היהודים מהגטו לא שבו, גילה יורדן לדוקטור אלקס, שכבר שימש ראש האלטסטנרט, שכל הגברים הוצאו להורג עוד באותו יום; פעולת עונשין על שעובדים יהודים השחיתו 50 שקי סוכר שנועדו לצבא הגרמני, הסביר יורדן. זו הייתה כמובן עלילה חסרת שחר. **רצח המשכילים היה נדבך מתוכנן מראש של תוכנית ההשמדה, שנועד לחסל מנהיגים בכוח ולהשאיר את היהודים כעדר ללא רועה.**

נוסף על "שמירת השקט" הייתה לגרמנים עוד מטרה: הם הניחו שכדי להפוך את תושבי הגטו לעדר של עבדים, עליהם לחסל כל אפשרות של מנהיגות לוחמת שעשויה לצמוח מקרב השכבות המשכילות של היהודים.

לגרמנים היה נוח יותר להוציא לפועל את מדיניות ההשמדה בעזרת מנהיגות האלטסטנרט, שאת חבריו מינו בעצמם וסמכו עליו שלא יטיף להתנגדות ולהתמרדות. על כן, לא רק בגטו קובנה, אלא גם בגטאות אחרים, רצחו הגרמנים כבר בימים הראשונים לאחר הקמת הגטאות את המשכילים הצעירים בתחבולות שונות כדוגמת גיוס צעירים משכילים לעבודה בארכיונים או במשרדים ממשלתיים אחרים.

אינני אומר בכך שהגרמנים ציפו לשיתוף פעולה מוחלט של חברי האלטסטנרט בכל הנוגע להשמדה, אבל ברור למדי כי היהודים שנבחרו לא היו לוחמניים מטבעם, לא על פי השקפותיהם הפוליטיות ולא על פי גילם. כל עוד לא יוכח אחרת, אני משוכנע שחברי הקומיטט לא ידעו מה הגרמנים זוממים כשמסר להם קמינסק את פקודתו של יורדן לגייס 500 גברים משכילים, ולא עלה על דעת מישהו מהם כי גורלם של המתנדבים נחרץ להשמדה. עם זאת, אני סבור שזימונם הבהול של חברי הקומיטט לממשל העירוני כדי לשמוע מפי קרמר את פקודת "ההתנדבות" היה חייב לעורר בליבם ספק כלשהו.

בסופו של דבר, זו לא הייתה הפעם הראשונה שהגרמנים העבירו בפרך יהודים במקומות שונים בעיר ומחוץ לה, אבל מעולם לא הודיעו מראש לנציגי הקומיטט על דרישה מוזרה כפי שהודיעו הפעם. על "גיוס בהתנדבות" איש עדיין לא שמע. על כן ייתכן גם ייתכן שהפעם הייתה צריכה להידלק אצל נציגי הקומיטט נורה אדומה ולגרום לכל הפחות לדיון בתוך הגטו. אבל היהודים הטובים האלה, שקיבלו את הפקודה מהרוצח, היו תמימים וקיבלו את דבריו בבחינת "כזה ראה וקדש". אלה שקיבלו את הפקודה העבירו אותה לגטו בתום לב וללא הערות או הסברים אחרים.

מדוע החריש האלטסטנרט? מדוע אנשיו לא גילו מייד לתושבי הגטו את דבר הירצחם של 534 היהודים? במבט לאחור ניתן להסביר את שתיקת האלטסטנרט במדיניות שנקט מאז הוקם לאחר הכיבוש הנאצי, והיא להרגיע את היהודים, להימנע מזריעת בהלה, להשתדל לחיות מיום ליום, לבצע את כל הוראות הגרמנים ללא כל התנגדות, בתקווה שהמצב לא

יחמיר עוד. **באותם ימים עדיין לא האמין איש שבסופו של דבר יושמדו בשלוש השנים הבאות רוב רובם של כ-35,000 יהודי קובנה שנכלאו בגטו.**

ייתכן שבהלה בגטו ואובדן כל התקווה לשרוד היו גוררים סירוב למלא את פקודות הגרמנים, ועל התקוממות מאורגנת באותם ימים לא דובר כלל. התקוממות הייתה פוגעת במדיניות האלטסטנרט לעתיד, גם אם נקבל את הדעה שהם פעלו כפי שפעלו רק לטובת הכלל ולהישרדותו של הציבור היהודי.

הבטחה שזוהי האקציה האחרונה קיבלתי בשנת 1942 מהממונה במינהלת העיר על מקום עבודתי – מחסנים שרוכז בהם הרכוש היהודי השדוד ובעיקר באחת הכנסיות העתיקות שנבנתה בליטא לפני למעלה ממאתיים או שלוש מאות שנה.

הממונה, ארנסט (Ernst) שמו, ס"א-אוברשטורמפירר, היה אז בן 40 להערכתי. הוא מעולם לא פגע בי ולא אמר לי מילה רעה. בתוקף עבודתי הרביתי לשוחח איתו כמעט מדי יום ביומו. לא אוכל לומר עליו מילה רעה, גם אם הוא עומד לנגד עיני במדיו החומים ועל שרוולו הסרט האדום שבמרכזו צלב הקרס. אילולא היה נאצי, הייתי חושב שלפני אדם מנומס ונעים הליכות. כזה הוא היה כלפיי, וגם דודי משה ואבי, שהכירו אותו היטב בעבודתם איתו, הסכימו איתי. מובן שאינני יכול להעיד כיצד נהג ביהודים לפני בואו לליטא.

אני זוכר כי לאחר האקציה שבה הוצאו מהגטו 500 יהודים ולטענת הגרמנים נשלחו לריגה, באתי לעבודה במחסנים, וכשבא ארנסט הוא חייך חיוך רחב ואמר שהוא שמח שחזרתי בריא לעבודה. עכשיו, כך אמר, לא יהיו עוד אקציות וכל היהודים שנשארו בגטו ימשיכו לעבוד. ושוב הדגיש: לא יהיו עוד אקציות. הרשיתי לעצמי לשאול: "ומה, הר אוברשטורמפירר, אם בכל זאת תהייה עוד אקציה ושוב יהרגו יהודים, מה צפוי לי אז?" והוא השיב בלי היסוס: "nu ja", אם בכלל זאת ולמרות הכול תבוא פקודה מברלין לבצע עוד אקציות, נמלא אותה כמובן, ולך יקרה בדיוק מה שיקרה ליהודים האחרים. אם יהרגו אותם, תוצא להורג גם אתה". אכן ג'נטלמן! ואומנם ב-22 באוקטובר 1942 שוב התקיימה אקציה, ושוב נשלחו 370 יהודים לריגה. והיו עוד אקציות והגטו חוסל בסופו של דבר.

מה היו שוות ההבטחות של הגרמנים? כפי שרימו את באי כוח האלטסטנרט ב-14 באוגוסט 1941, כך המשיכו לרמות את היהודים. חברי האלטסטנרט ראו נכוחה שרומם, ולדעתי מאז לא יכלו עוד לתת אמון בהבטחותיהם של הגרמנים. כשהופיע הרוצח ראוקה, איש הגסטאפו, באלטסטנרט והודיע כי ב-28 באוקטובר 1941 הוא רוצה להכיר את כל אוכלוסיית הגטו, ולכן חייבים הכול – זקנים וצעירים, ילדים ואפילו חולים – להתאסף בכיכר הדמוקרטים, אסור היה לחברי האלטסטנרט להאמין לו שהתייצבות כל תושבי הגטו היא לשם היכרות בלבד. מאז התברר שהגרמנים מוליכים אותנו שולל, היה צריך להתייחס אליהם לפי דבריו של הכוהן הגדול לאוקואון: "quid duid id es timeo Danaos et dona ferentes" (יהיה אשר יהיה, אני מפחד מהיוונים ומהמתנות שהם נותנים). מהבטחות הגרמנים חייבים היו לפחד. מסופקני אם כך נהג האלטסטנרט בהמשך קיומו של הגטו. לעומת זאת, 200 מתוך 500 הגברים המשכילים שנרשמו לעבודה בארכיון מייד לאחר שפורסמה ברבים דרישת הגרמנים לגייס 500 יהודים לעבודה זו, איבדו את האימון בגרמנים ולא התייצבו ליד השער. אכן, הם צדקו. אלא שבמקומם נרצחו 234 יהודים אחרים. 534 יהודים, צעירים, משכילים, ממיטב הנוער שנכנס לגטו, הולכו אל מותם בתרמית ובמרמה. לי אבד באקציה הזאת בן דודי היקר ז'ורז'יק סגלסון, בן איליושה (אליהו) ואנה, שהאמין לגרמנים.

האקציה הגדולה

ביום שננעלו שעריו של גטו קובנה נכלאו בתוכו כ-32,000 יהודים, גברים, נשים וטף, זקנים וצעירים, מוקפים בגדר של תיל דוקרני ובמשמר כבר של שוטרים גרמנים וליטאים. האלטסטנטר, הגוף האחראי לפני הגרמנים, החל מייד היערכך לניהול העניינים הפנימיים של הגטו והקים בראש ובראשונה את המוסדות ההכרחיים שהתחייבו מהמצב החדש והבלתי צפוי שנוצר: משטרה יהודית (Judische Ghetto Polizei), משרד העבודה (Judischer Ghetto Arbeitsamt), משרד הדיור, משרד הספקה, כבאות אש, משרד רווחה ושירותים סוציאליים, מחלקת בריאות (Sanitätsdienst) ועוד.

נראה שהיהודים שהתמנו לעמוד בראש הגטו הביאו בחשבון כי שהותנו בגטו תהייה ממושכת. הפוגרומים והשחיתות שביצעו הפרטיזנים הליטאים עם גרמנים מיחידות שונות, בניצוח העוצבה בפיקודו של קרל ייגר (ששימש גם מפקד האזור של הס"ד שנכנס לפעולה ביום ב-28 ביוני 1941, ארבעה ימים לאחר כניסת הצבא הגרמנים לקובנה), הופסקו, ואנשי האלטסטנטר סברו לתומם שלא יישנו. המטרה העיקרית שהציב לעצמו האלטסטנטר הייתה ליצור תנאי חיים נאותים לתושבי הגטו ולהימנע במידת האפשר מלהזדקק להתערבות השלטונות הגרמניים בחיי היום יום.

המושג "הפיתרון הסופי של הבעיה היהודית" עדיין לא קנה לו שביטה בתודעתם של אנשי האלטסטנטר, אם כי כבר בתחילת חודש אוקטובר 1941 נפוצו בגטו שמועות שמקורן באוכלוסייה הליטאית בקובנה, כי **שבויים רוסים חופרים בורות גדולים בפורט התשיעי**.

השמועה לא פסחה גם על משפחתנו. מצב הרוח הקדיר והלך. אחי ואני ניסינו להרגיע את הורינו ולשכנע אותם שאין שום אמת בשמועות, ומפיציהן אינם מבקשים אלא לזרוע פחד ובהלה בגטו. אבל בינינו לבין עצמנו הבענו חרדה לגורלנו ונטינו לקבל את השמועות כנכונות סברנו שבסופו של דבר הגרמנים ירצחו את כל יהודי הגטו, אם כי לא יעשו זאת בבת אחת. דבר כזה, כך חשבנו, לא ירשו לעצמם, ולו רק בגלל דעת הקהל הליטאית. זו הייתה מחשבה תמימה, כי רוב הליטאים לא היו מתנגדים שהגרמנים יחסלו את כל יהודי ליטא. ובכל זאת, גם לאחר שכבר עברנו כמה אקציות והחיים בגטו החלו להתמסד, השתדלו הגרמנים להסתיר מעיני הליטאים את מעשי הזוועה שעשו.

רוב תושבי הגטו כבר עבדו במקומות עבודה קבועים מחוץ לגטו וכבר החלו להסתגל למציאות. מצבם של 1,000 היהודים שעבדו בשדה התעופה היה קשה יותר בגלל התנאים הגרועים והעבודה הקשה; אבל גם הם התפללו שלא יהיה גרוע יותר. אבי ואני כבר עבדנו במחסני העירייה, אחד ממקומות העבודה המכובדים ביותר בימי הגטו. עבודה בבריגאדה של יורדן נחשבה לכבוד גדול. עצם העובדה שהחזקנו **בפנקס עבודה בחתימת ידו של יורדן זיכתה אותנו ביחס מיוחד משוטרי הגטו היהודים**. זכור לי שבאתי לסדר עניין כלשהו באלטסטנטר, וכשהתקבלתי אצל מר יעקב אולייסקי והצגתי לו את פנקס העבודה שלי, הוא לא האמין שיורדן חתום עליו ולאחר מכן ביקש ממני את הפנקס כדי להראות אותו לעובדים האחרים. בתור אנשי הבריגאדה של יורדן התהלכנו בגטו בגאווה, כאילו שכחנו שגורל אחד מחכה לכולנו.

יורדן היה בא לבית העירייה הישן פעמיים בשבוע ולפעמים יותר, תמיד בענייני העבודה. לעיתים היה בא עם עוזרו פשל, שנחשב בעינינו ל"גרמני טוב". יורדן היה מזכיר לנו בביקוריו שנשמור על התעודות; לאחר האקציה של חיסול הגטו הקטן לא הזכיר אותן עוד, אבל לא ייחסנו לכך שום חשיבות.

ב-25 אוקטובר 1941 נכנסה לגטו מכונית ובה ס"ס-האופטשטורמפירר היינריך שמיץ (Schmitz) והלמוט ראוקה, שניהם אנשי גסטאפו מקובנה. תחילה סיירו השניים בסמטאות הצרות של הגטו ולאחר מכן נעצרו ליד כיכר הדמוקרטים. מטרת בואם לגטו לא הייתה ידועה לאיש ועוררה דאגה רבה. למחרת, בשעות הבוקר המוקדמות, הופיע ראוקה במשרדי האלטסטנרט והודיע כי ברצונו לעשות היכרות עם כל אוכלוסיית הגטו. עוד בישר, כי החליט להשאיר בגטו רק את היהודים העובדים בעבודה קשה, אותם ואת בני משפחותיהם, ויקציב להם מנות מזון מוגדלות כדי להמריץ אותם להגדיל את התפוקה. את יתר תושבי הגטו יעביר לגטו הקן.

כדי להוציא לפועל את תוכניתו ייערך ב-28 באוקטובר מיפקד של כל תושבי הגטו, ועל האלטסטנרט לפרסם בשמו צו המחייב את כל תושבי הגטו ללא יוצא מהכלל, לרבות תינוקות וחולים, לצאת מבתיהם לא יאחר מהשעה שש בבוקר ולהתייצב בכיכר הדמוקרטים. ראוקה אף פירט כיצד עליהם להסתדר בכיכר: משפחות-משפחות, כל ראש משפחה לפני משפחתו; בראש יעמדו חברי האלטסטנרט ושוטרי משטרת הגטו ובני משפחותיהם, אחריהם יעמדו עובדי שאר המוסדות של הגטו ועובדי קבוצות העבודה המועסקות מחוץ לגטו, ואחרונים יעמדו עובדי שדה התעופה. שוטרים של משטרת הגטו ישמרו על הסדר בכיכר וידריכו את הנאספים היכן עליהם לעמוד. הגטו יהיה נעול, ואיש לא יורשה לצאת.

אנשי האלטסטנרט הוכו בתדהמה למשמע הודעתו של ראוקה. איש מהם לא הבין מה פשר ה"היכרות" שראוקה מבקש לעשות עם האוכלוסייה; איש מהם לא הבין מה מסתתר מאחורי תוכניתו של ראוקה לחלק את אוכלוסיית הגטו ולהחזיר את מקצתה לגטו הקטן שחוסל רק לפני זמן קצר; ועוד לא הבינו מדוע ראוקה דורש שהאלטסטנרט הוא שיפרסם את הצו המחייב את כל יהודי הגטו להתייצב בכיכר הדמוקרטים. הרי באקציות הקודמות לא נדרש האלטסטנרט לפרסם דבר: הגרמנים פשטו על הגטו, הוציאו בכוח את היהודים מבתיהם, הוליכו אותם אל הכיכר, ושם מיינו אותם והחליטו מי יילקח אל הפורט התשיעי. אם כן, מדוע ראוקה נוהג הפעם אחרת ומטיל את הבאת היהודים לכיכר הדמוקרטים על כתפיו של האלטסטנרט?

ראוקה דיבר בשקט ובקור רוח, וחברי האלטסטנרט ששמעו אותו היו נרעשים ונפחדים; הכול היו תמימי דעים שאסון שכמוהו לא ידעו עד כה עומד להתרגש על תושבי הגטו. הכול הבינו שאין בכוחם להעביר את רוע הגזרה שנגזרה על יהודי גטו קובנה, ומה שנועד לקרות הוא שיקרה.

לעומת זאת התעורר ויכוח בקרב חברי האלטסטנרט אם הם חייבים לפרסם את הצו של ראוקה. למה להם לעזור לגרמנים לרכז את כל תושבי הגטו בכיכר הדמוקרטים, שאלו אלה מחברי האלטסטנרט שהתנגדו לפרסומו של הצו: הרי אין זה מחובתו של האלטסטנרט לגרום להבאתם של כל יהודי הגטו לכיכר, דבר שייחשב כשיתוף פעולה עם הגסטאפו. יבואו הגרמנים לגטו, וכשימצאו את הכיכר ריקה מאדם, יתכבדו ויעשו את מלאכתם כעצמם: יפשטו על הבתים ויאספו את היהודים כפי שעשו באקציות הקודמות. אל לו לאלטסטנרט לסייע בידי המרצחים הגרמנים להוציא את תוכניתם לפועל. אחדים מחברי תמכו בפרסומו של הצו. אלה סברו שאין להרגיז את הגרמנים ולעורר את חמתם ללא כל צורך ותועלת, דבר שבסופו של דבר יפעל לרעת היהודים. האלטסטנרט, כך טענו, אינו רשאי לקבל עליו את האחריות של אי פרסום הצו, מה גם שאיש עדיין אינו יודע מה עומד להתרחש. ההחלטה אם לפרסם את הצו אם לאו הייתה קשה ביותר. ייתכן שהאלטסטנרט הביא בחשבון את השמועה על הבורות שנחפרו בפורט התשיעי, ולעומת זאת ייתכן שדבריו של ראוקה נכונים, ומקצת מיהודי הגטו יוחזרו לגטו הקטן.

ביוזמתו של הדוקטור אלקס הוחלט לפנות אל הרב הראשי של יהודי קובנה, הרב אברהם דובר כהנא שפירא, ולבקש את עצתו. בשעות הערב המאוחרות יצאו לביתו של הרב שניים או שלושה מחברי האלטסטנרט ושטחו לפניו את הבעיה. הרב, חולה ובא בימים, התרגש מאוד ואמר שישתדל לפסוק בסוגיה עד אור הבוקר. כפי שסיפר לנו דודי משה סגלסון

למחרת, בינתיים, עד שיאמר הרב את דברו, זומן דודי אל הדוקטור אלקס, ידידו משכבר הימים.

בפגישה הזאת נודע לדודי מפיו של הדוקטור אלקס על דרישתו של ראוקה, על המחלוקת באלטסטנרט ועל הפנייה אל הרב שפירא. הדוקטור אלקס ידע שמשה סגלסון בא בדברים לעיתים קרובות עם יורדן ועם עוזרו פשל במקום עבודתו וביקש מדודי לשמוע אם רמזו על דבר מה שעומד לקרות בגטו ב-28 באוקטובר. דודי סיפר לדוקטור אלקס על היחס החיובי של יורדן ובייחוד של פשל לכל עובדי קבוצת העבודה ועל כך שלפני האקציות היה יורדן מזהיר את העובדים שישאו את התעודות, אבל בביקורים האחרונים לא אמר דבר בעניין, לא במפורש ולא ברמז. עם זאת, לנוכח המצב החמור שנוצר, הבטיח דודי שלמחרת היום ישאל אותם אם יש יסוד לפחד. אלא שלא יורדן בא לבית העירייה למחרת, אלא פשל.

היחסים בין פשל לדודי היו טובים עד כמה שכלו להיות יחסים בין יהודי לבין קצין ס"א ועוזרו של יורדן. דודי פנה אל פשל וסיפר לו בגלוי על הידוע לו מביקורו של ראוקה באלטסטנרט, וביקש מפשל שיגלה לו מה עומד לקרות בכיכר; האם קרב סופם של כל תושבי הגטו? "הגרמני הטוב" העמיד פני תם. אילו תוכננה אקציה, אמר, אין ספק שיורדן היה יודע על כך. הרי הוא הממונה על הגטו ולא ייתכן שתתקיים אקציה, או אפילו חלוקת אוכלוסין, בלא ידיעתו. לשאלתו של דודי אם יורדן צפוי לבוא היום לבית העירייה, השיב פשל בשלילה, אבל הוסיף שיורדן עצמו לא היה עונה לו אחרת.

דבריו של פשל הועברו לדוקטור אלקס עוד באותו יום לפני הצהריים, ולו רק כדי להרגיע את כל חברי האלטסטנרט, אבל כמובן לא פתרו את השאלה אם לפרסם את הצו. כששאלתי את דודי מה דעתו על התשובה של פשל, הוא ענה לי שלעומת הרוצחים האחרים פשל הוא רוצח הגון, אבל כשהיה חייב לשקר – ישקר, ובמקרה הזה שיקר.

משקריו של פשל הסיק דודי כי משהו נורא עומד להתרחש. אולי אף קץ הגטו וקצנו שלנו. באשר לפרסום הצו לא הייתה לדודי דעה מגובשת. הוא סבר שהגרמנים יעשו ממילא את מה שכבר החליטו לעשות, בין שהאלטסטנרט יפרסם את הצו ובין שלא יפרסם אותו. אנחנו, מכל מקום, איננו צריכים להקל על הגרמנים את ביצוע פשעיהם כלפינו.

למחרת בבוקר, כשבאו חברי האלטסטנרט אל הרב שפירא, הוא ישב ליד שולחנו ועיין בערמת ספרים. הרב הישיש נראה עייף מלילה קשה שעבר עליו. הוא עדיין לא החליט בסוגיה שהובאה לפניו וביקש עוד שהות קצרה. **כעבור שעותיים-שלוש החליט הרב שפירא שעל האלטסטנרט לציית לפקודת הגסטאפו והתיר לו לפרסם כרוז המורה ליהודי הגטו להתייצב בכיכר. הרב נימק את החלטתו בכך שאם יצאה הגזרה על קהילה מישראל להשמדה וישנה האפשרות להציל מקצתה על ידי אמצעים למיניהם, חובה על ראשי העדה לאזור עוז ולעשות מעשה מתוך האחריות המוטלת עליהם, והם צריכים לנקוט את כל האמצעים האפשריים ולהציל כמה שאפשר להציל.**

ראוי להדגיש שבאקציות הבאות, כשנתבקש האלטסטנראט להכין רשימות שמיות של האנשים שיוצאו מהגטו וישלחו לריגה, **פסק הרב שפירא אחרת משפסק ערב האקציה הגדולה וקבע שאין למסור לגרמנים שום רשימה ואין לקבוע מי יימסר לידי הגרמנים.**

השאלה אם מותר או אסור למסור יהודים לידיה גרמנים ניצבה במלוא חומרתה לא רק לפני האלטסטנרט בגטו קובנה, אלא גם לפני יודנרטים בגטאות אחרים שנמצאו במצב דומה. ההתלבטות של חברי האלטסטנרט אם לפרסם את המודעה מובנת מאליה: איש לא חשב שמדובר בחלוקה טכנית או מינהלית של תושבי הגטו. היה ברור לכל שהגטו עומד לפני אסון שכמוהו לא ידענו עד כה.

משנכשל האלטסטנרט בגיבוש עמדה אחידה, בחרו חבריו להתחמק מאחריות ומסרו את ההכרעה לרב שפירא, הרב הראשי של קובנה, אדם דגול, צדיק ולמדן, שהיה מקובל על כלל יהודי קובנה. ברגע הגורלי ההוא היה מצופה מיושב ראש האלטסטנרט שיקבל עליו מנהיגות ויכריע בעצמו, אבל מנהיג הוא לא היה. אנשי האלטסטנרט – כל אחד ואחד מהם – היו יהודים טובים, ישרים ותמימים, אבל מנהיגים לא היו. בימי פורענות הייתה עדת ישראל זקוקה למנהיג, וכדי שלא ימצא לה מנהיג, ביצעו הגרמנים את אקציית האינטליגנטים והותירו את יהודי קובנה כעדר ללא רועה, עדר שנוח היה לגרמנים להובילו לטבח. ייתכן שהיה צריך להתייעץ בחוגים רחבים יותר של הציבור, אבל הזמן דחק, ולאחר קבלת חוות דעתו של הרב שפירא לא היה עוד זמן לעשות זאת. גם ארגון לוחם מחתרתי עדיין לא היה קיים בגטו. אילו היה קיים, אולי היה מחליט אחרת משהחליט הרב שפירא. האלטסטנרט קיבל את החלטתו של הרב שפירא ללא עוררין, בבחינת כזה ראה וקדש.

הצו פורסם אפוא כדרישתו של ראוקה, וב-28 באוקטובר, בשעה שש בבוקר, התייצבו כל תושבי הגטו בכיכר. כך הוציא ראוקה לפועל את השלב הראשון בסלקציה של האקציה המתוכננת היטב. אילו נאלץ ראוקה להוציא מבתיים בכוח כ-30,000 איש, היה עליו להפעיל מאה אנשי ס"ס לפחות, וייתכן שהמבצע היה מלווה בשפיכות דמים ונודע מחוץ לגטו – ובכך הגרמנים לא היו מעוניינים.

לדעתי, החלטתו של הרב שפירא ובעקבותיה פרסום ההודעה שירתו את האינטרס של הגרמנים וסייעו בעקיפין בביצוע האקציה הגדולה, שהסתיימה ברצח של כ-10,000 יהודים. עם זאת, הרב שפירא לא חרג מפסיקת הרמב"ם, שהרי ראוקה לא איים על האלטסטנרט שאם לא יפרסם את הצו ייהרגו כל יהודי הגטו. אומנם הרב שפירא היה ער לאפשרות של גזרה על קהילה להשמדה, אבל הדבר לא היה ודאי, ולכן פסק שאם יש אפשרות להציל מקצת מיהודי הגטו, חייבים ראשי העדה לנקוט את כל האמצעים שבידם כדי להציל כמה שניתן הציל. כך הכריע גם האלטסטנרט, אחרי לבטים רבים: יש להציל את מי שניתן להציל.

אי התייצבות בכיכר, כפי שדרשו הגרמנים, עשויה להמיט אסון על כל הגטו. התרסה כלפי הגרמנים לא תפחיד אותם מן הסתם ולא תניע אותם מהגשמת תוכניתם. האלטסטנרט האמין אפוא שמתוך ניסיון לחבל בתוכניות הגרמנים יאבד גם הסיכוי הקטן שעוד היה להציל את מי שאפשר להציל. אין ויכוח על תום הלב של האלטסטנרט בגישה זו; בפרסום המודעה אומנם שירת האלטסטנרט את האינטרס של הגרמנים ועזר בעקיפין בביצוע האקציה, אבל אין לראות בכך שיתוף פעולה ישיר עם הנאצים. לעומת זאת, במבט לאחור, יש בהחלט מקום להתווכח אם אכן כך היה צריך לנהוג.

עם פרסום המודעות בכל סמטאות הגטו ובפינות הרחובות הסמוכים לשער הגטו החלו תושבי הגטו להתגודד סביבן. התגובות לא איחרו לבוא. היו שהתנגדו להליכה לכיכר, בעלי התעודות הלבנות, "תעודות חיים" כפי שכוננו, היו רגועים יותר: הם עדיין האמינו בכוחן המאגי. הם לא אמרו "אותנו לא יהרגו", אלא הרגיעו את האחרים, "הפסימיסטים": הרי לא ייתכן שיהרגו את כולם; לכן חשוב להתייצב בכיכר ולא להרגיז את הגרמנים, שמא בכל זאת אינם מתכננים רצח המוני.

גם אנחנו, עובדי קבוצת יורדן, "המיוחסים" כביכול בעיני תושבי הגטו, חשבנו שלנו לא יקרה שום דבר; היינו בטוחים בכך: הרי יורדן עצמו הבטיח לנו שכל עוד אנחנו עובדיו לא יאונה לנו כל רע. איש מאיתנו לא טרח לחשוב מה יקרה כשנפסיק להיות עובדיו; אולי מחר כבר לא נהייה עובדיו? ברגעים הקשים האלה היה נוח יותר לדבוק באשליה שאנחנו "יהודים מוגנים".

בדרכי הביתה ניגשתי קודם לחברי יוחנן אארונובסקי; הוא ואביו החיית עבדו בקבוצת עבודה של הגסטאפו שנמנו עמה בעלי מלאכה למיניהם, ואפילו שני רופאי שיניים שטיפלו אישית באנשי הגסטאפו. הוא ואביו היו שקטים: "הגרמנים זקוקים לנו", הסביר אביו של יוחנן. חזרתי ל ביתו של דודי משה סגלסון, ואשתו אמרה שהוזעק אל הדוקטור אלקס. החלטתי לחכות לשובו ולשמוע את החדשות האחרונות מכלי ראשון. עוד אני מחכה, וגם אבי בא:

האווירה בבית עכורה ומרוב מתח לא מצא לו מקום, ולכן החליט לגשת למשה כדי לנסות לשאוב מעט ידיעות; מי יודע, אולי חל בינתיים שינוי כלשהו לטובה? משה חזר בתוך זמן קצר. פניו אמרו הכול ולא היינו צריכים לשאול שאלות. המצב בכי רע. אנחנו עומדים לפני השעה הגורלית ביותר בחיינו, אולי שעתנו האחרונה. זו גם דעתו של הדוקטור אלקס. איש מהיהודים אינו יודע להעריך את המצב, ואין כל ספק שהגרמנים יוציאו את תוכניתם לפועל בקפדנותם האופיינית. לא נותר אלא להתפלל לשמיים, אולי משם יבוא עזרנו.

מכל מקום, יהיה אשר יהיה, מחר בשש בבוקר נתייצב כולנו בכיכר הדמוקרטים. אבא ומשה, אחיו הצעיר ממנו בארבע שנים, הרגישו אחריות כבדה כלפי אמם, אחותם ובתה הקטנה. דודתי אחות אבי, אלתה מלצקי, התגוררה עם בתה לליה ועם סבתי בבית מחסה משותף ששימש לפנים בתור בית-ספר. בבית המחסה, שהיה בנוי אולמות-אולמות, התגוררו עשרות אנשים. לכל אחד מהם הייתה מיטה משלו ומתחתיה הציוד האישי, מעט הבגדים שנתרו. בעלה של אלתה, בומה מלצקי, נורה למוות כבר בימים הראשונים לכיבוש קובנה. סבתא חיה הייתה כבת 68. לכל בר דעת היה ברור שלאנשים מסוגה אין עוד סיכוי לחיות. דודתי הייתה בת 35 ובתה לליה הייתה כבת תשע או עשר. הכרחי אפוא לעזור להן להגיע לכיכר ולדאוג שנעמוד שם כולנו יחד, משפחה אחת ששלושה מבניה עובדים בבריגאדה של יורדן: דודי, אבי ואני. הצעתי מייד שניגש לבית המחסה ונביא אותן לביתו של משה, ובתוך פחות משעה חזרנו איתן לשם. נדברנו להיפגש למחרת בבוקר בכיכר ולעמוד במקום שנועד לבריגאדה של יורדן ומיהרנו הביתה: השעה כבר הייתה מאוחרת והעוצר עמד להתחיל.

בבית מצאנו את אמא, את אחי, את פשל ויניקוב ואת שני ילדיה. פשל הייתה היסטורית, אנחנו היינו מאופקים יותר. התקווה הייתה הנשק האחרון שלנו, ונאחזנו בה כמו טובע בקש. לא היה לנו הכוח הנפשי, אולי גם הגופני, לשכב לישון ולהירדם. ברגע מסוים התגנבה לליבי מחשבה: אשאר בבית, לא אלך לכיכר, אסתתר בעליית הגג במסתור שסידרתי לעצמי ואשכב שם כל היום עד שתסתיים האקציה. אמרתי זאת לאחי והוא אמר שיישאר איתי. הוריי שמעו את שיחתנו והחלו להתחנן שלא נעשה זאת. מנוסח ההודעה שפרסם האלטסטנרט ברור שהגרמנים יעברו מבית לבית, וכל מי שיימצא בבית יוצא להורג בו במקום. אמא פרצה בבכי וניסתה לשכנע אותי שהסיכוי לחזור מהכיכר גדול לאין ערוך מהסיכוי שהגרמנים לא יגלו אותנו בבית. הייתי עקשן מטבעי ולא רציתי לוותר. אבא התערב ואמר שאינני צריך להחליט כרגע כיצד אנהג מחר, ומוטב שנלך לישון; מחר מחכה לנו יום קשה.

אבא, אחי ואני ישנו במיטה אחת. אחי בן ה-12 ישן לידי וחיבק אותי חזק. אבא ואמא כבר נרדמו, אבל אנחנו עוד היינו ערים. פתאום החל אחי לבכות. שאלתי אותו מדוע הוא בוכה, והרי בשעות הקשות שידענו עד כה לא ראיתי אותו בוכה. אחי ענה שהוא בוכה כי הכאבתי מאוד לאבא ואמא כשאמרתי להם שאסתתר בבית ולא אלך לכיכר. אומנם גם הוא החליט להישאר איתי, אבל אסור לנו לפגוע בהורים ולגרורם להם ייסורים שאולי ילוו אותם כל החיים, אם יחזרו מהכיכר וימצאו את שנינו מוטלים מתים. אמרתי לאחי שאינני מאמין שהגרמנים מסוגלים לעבור ביום אחד בכל הבתים ולחפש מסתתרים; לכל היותר יעשו בדיקות נקודתיות. אחי ענה מייד, שאילו התאפשר גם להורים להסתתר איתנו, לא היה הולך לכיכר, אבל המסתור צר מלהכיל את כולנו, ולכן אל לנו לגרום לקרע במשפחה ברגע הגורלי הזה, ומה שיעלה בגורל אחד מאיתנו יעלה בגורל כולנו. נדהמתי מדברי אחי. ילד בן 12, אפילו לא הגיע למצוות, ובר הוא בוגר כל כך, מדייק כל כך בפירוש מצוות "כבד את אביך ואת אמך". בלי להסס אמרתי שאני מוותר, ומחר נלך כולנו כאיש אחד אל גורלנו.

על הגטו ירד לילה כבד. כשהעיר אותנו אבא משנתנו, הוא החזיר אותנו למציאות השחורה משחור: כבר כמעט חמש, עוד מעט אנחנו חייבים לצאת לכיכר. אמא הרתיחה מים, זה ה"תה" ששתינו באותם ימים. פשל ביקשה שאעזור לה ואשא את בנה הקטן לכיכר. כולנו שתקנו, אבל מליבו של כל אחד בקעה תפילה חרישית לבורא עולם שיחזיר אותנו הביתה

בשלום. כשעמדנו בפתח ביקשתי מאבי שיניח לייד הדלת חפץ כלשהו, באופן שמי שייכנס לבית יזיז אותו בלי משים; אם יוזז ממקומו, נדע אם גרמנים נכנסו לדירתנו בהיעדרנו. רציתי לדעת אם צדקתי בהנחתי שלא ייתכן שהגרמנים יעברו בכל הבתים בגטו ויחפשו בהם יהודים מסתתרים. אבא הניח לייד הדלת מטאטא.

ברחוב ראינו משפחות עושות את דרכן לכיכר הדמוקרטים. איש לא דיבר, השתיקה הייתה רועמת, אלא שלמרבה הצער לא רועמת דיה להגיע לאוזניו של היושב במרומים. מצעד של מתים-חיים. צועדים לעקדה כי אין ברירה, אבל ניצוץ התקווה עדיין מהבהב בליבם. ואל ישראל היום איש וישפוט אחרי עשרות שנים אם כך היו יהודי גטו קובנה חייבים לנהוג, או שמא היו חייבים לנהוג אחרת; ואל יאמר מי שלא היה שם שהוא היה נוהג אחרת: מי שלא היה שם לעולם לא יבין זאת.

השתלבנו בתוך המצעד הנורא הזה. נשאתי בזרועותיי את בנימ'לה, ילד זהוב תלתלים ילד שלא הספיק לחטוא, ילד יקר מכול לאמו. פשל הובילה את משה'לה. מיליון ילדים הושמדו במיתות משונות. הרוצחים לא יינקו מדמם. אות הקלון ילווה את בני העם הגרמני עד סוף כל הדורות. כשהגעת לכיכר הדמוקרטים מסרתי את בנימ'לה לידיה של פשל. היא ושני ילדיה התערבבו בין אלפי היהודים שהתאספו בכיכר ועדיי לא ידעו היכן לעמוד. מאז לא ראיתי עוד לא את פשל ולא את שני ילדיה.

השוטרים היהודים מילאו את חובתם וכיוונו את האנשים למקומות שהיה עליהם להסתדר בהם. שוטר שהכיר את בני משפחתנו הוביל אותנו למקום שיועד לבריגאדה של יורדן, מאחורי אנשי האלטסטנרט ומשפחות השוטרים היהודים. היינו קבוצת העבודה הראשונה מכל הקבוצות האחרות. מאחורינו עמדו אנשי קבוצות העבודה בגסטאפו, והיהודי בנו ליפצר, ראש הקבוצה, עמד בראשם. היינו אפוא בחברה טובה במושגי הימים ההם.

דודי משה, אשתו רעיה, בתם הקטנה קטיה, סבתא חיה, דודתי אלנה ובתה לליה, כבר עמדו שם. עמדה איתם אישה צעירה שלא הכרתי, אחר כך נודע לי שהייתה שכנתו של דודי שבעלה נרצח בידי הליטאים בימי הפוגרומים הראשונים בקובנה. היא חיה בגפה והתחננה לפני דודי שיצרף אותה למשפחתו. דודי הסכים. שתי משפחות סגלסון עמדו זו לידי זו – משפחה גדולה אחת. כשהצצתי בשעון כבר הייתה השעה שש. השמיים עדיין לא התבהרו. היה בוקר קר, שכבת שלג דקה כיסתה את הכיכר, כמו סדין בן היאה למתים. על הגבעה שלצדנו הצטופפו פרטיזנים ליטאים במדיהם – לא פחות מ-250 איש – ובפינה אחרת של הכיכר עמדו שוטרים גרמנים, אלה ואלה חמושים ברובים וחבושים קסדות.

לא היה לאן לברוח, לא היה היכן להסתתר. ואפילו נמצא בקרבנו מישהו בעל תכונות מנהיגות והיה קורא לכל העדה להתמרד, הרי בידינו הריקות היה כל ניסיון התמרדות מסתיים במרחץ דמים חד צדדי. אולי ניסיון התמרדות כזה היה משאיר עוד דף הרואי נוסח מצדה בהיסטוריה של עם ישראל, אבל באותם רגעים איש מאיתנו לא חשב על ההיסטוריה ולא פעל למענה. איש מאיתנו לא חשב על התאבדות קולקטיבית. הרי אחדים מאיתנו עוד קיוו לשוב לבתיהם בגמר האקציה, ואפילו מי שהכריז בקולי קולות שזו דרכנו האחרונה, עדיין קיווה בסתר ליבו שלו זה לא יקרה. זו דרכו של אדם כל עוד נשמה באפו.

סמוך לשעה שבע החלו להגיע לכיכר אנשי הגסטאפו, הוואפן-ס"ס וממשל העיר. אחד הראשונים שנראו בכיכר היה טורנבאום, מפקד הפלוגה השלישית של המשטרה, ואיתו כלבו הגדול, שנאה כחיית טרף איומה. והה הפתעה; יורדן ופשל הגיעו לכיכר וניגשו אל טורנבאום. ראינו אותם מברכים איש את רעהו במועל יד.

לא חלפו דקות, והנה הופיעו גם צמד השושבינים של כל אקציה, ס"ס-האופטשטורמפירר שמיץ וס"ס-האופטשטורמפירר ראוקה מגסטאפו קובנה. ראוקה החזיק בידו שוט עור. נראה שהרכבם של מנהלי האקציה כבר היה שלם. הם עמדו לא הרחק מאיתנו והבחנו בפניהם

הצוהלות; יש להניח שהיו שתויים מעט. יורדן ופשל עמדו צמודים זה לזה. שניהם ייצגו באקציה הזאת את מושל העיר קרמר. הבחנו שירדן ופשל התנתקו מכל הפמליה והחלו להלך בין היהודים שעמדו בכיכר, ובליבנו התפללנו שייגשו אל קבוצת העבודה שלנו. בלי כל יסוד השלינו את עצמנו שיעזרו לנו ברגע הקריטי ביותר בחיינו. עד היום אני תמה איך השלכנו את יהבנו על שני הגרמנים האלה והמשכנו להאמין לדבריו של יורדן. כאשר עמד לידנו, נרה יורדן חמור סבר. פשל, לעומת זאת, חיך, ספק צחק, כאילו בא לכיכר למאורע משמח כלשהו. השניים עצרו לדינו. הורדנו מייד את הכובעים. לי היה נדמה שהגיבו בתנועת גוף כלשהי לעומתנו קודם שנפנו ל"עבודתם". הסלקציה החלה. זו הייתה הסלקציה הראשונה שנכחתי בה, ולעולם לא אשכח אותה. אי אפשר לשכוח. אני חי את התחושה הזאת, ועד עצם היום הזה היא אינה מרפה ממני לא בהקיץ ולא בחלום.

רחל סלקיה: שנזכה לספר... על גטו קובנה

רחל סלקיה כתבה במבוא לספרה: **שנזכה לספר...**, הוצאת מוזיאון הלוחמים והפרטיזנים, תשמ"א-1980, את הדברים הבאים:

"כיום 35 שנים לאחר גמר מלחמת העולם השנייה, מתהלכת אני חופשייה, אך איני יכולה להשתחרר מהמאורעות ומהזוועות ודמויות רבות ניצבות לפני בתמונה בהירה. תמונה רודפת תמונה ודחף פנימי עז מבקש ודורש ממני: ספרי, כתבי! משאלה אחת ויחידה הייתה לכולנו והיא: הלוואי ונזכה לספר... ומשאלה זו הייתה ברכת כל הברכות. אם נזכה לספר, משמע, שנישאר בחיים, ולהישאר בחיים פירושו הצלה, שנינצל מעמק הבכא ומגיא הצלמוות, שיעמדו לנו כוחותינו ונעבור את השואה ונהייה חופשיים ותתעורר בנו התקווה ויהיה לנו עתיד, נהיה עדים חיים ועלינו מוטלת החובה הקדושה "והגדת לבנך ושננתם לבניך". הלוואי ונזכה לספר... הגיע הזמן לקיים.

בחרתי להביא קטע מספרה {עמ' 52-57}

החשודה

ביום ראשון אחרי הצהריים פשטה שמועה בגטו שלא בישרה טובות. על כל השוטרים היהודים בגטו להתייבב בכל הרכבה למחרת בשעה שבע בבוקר ליד המפקדה הראשית. עליהם היה להופיע מגולחים, מצוחצחים ובתלבושתם המלאה, לא על העל דעת איש, שהגרמנים זוממים דבר נורא ליום המחרת.

ען כבד ירד על הגטו. אנשים התרוצצו כעופות בלול. ציפו ליד הגדרות, אולי יצליחו להעביר פתק למכריהם בעיר. טיכסו עצות ותחבולות, ירדו למחבואים ולא מצאו מנוחה לנפשם.

למחרת היום ב-27 למרץ יצא "האיינזאץ" בשעות המוקדמות של הבוקר כרגיל לשדה-התעופה, הפועלים ל"בריגדות" – לעיר, והעובדים בגטו – ל"ווערק-שטאטן" מרכז המלאכה. בגטו נשארו: החולים, הזקנים והילדים הקטנים ואמהותיהם. הגרמנים סקרו את המסדר של השוטרים, עברו בין שורותיהם, עשו איתם תרגילי משטר לשם הסוואה, פקדו עליהם ללכת ימינה, שמאלה, קדימה ואחורה, להתפקד, להסתובב, להעביר את הזמן עד שיגיעו המכוניות וכשהגיעו ניתנה הפקודה: "איינשטייגן!" משמע, לעלות עליהן ומייד. כיתרו אותם מכל

הצדדים גרמנים מזוינים והובילו אותם ל"פורט" התשיעי לחקירה. ראש המשטרה, סגניו, קציני המשטרה ואלה ששימשו בפקידים אחראיים, עונו עד מוות, אך לא גילו דבר, היתר הוחזרו אחרי ה"אקציה" לגטו.

אך הוסעו השוטרים ולגטו הגיעו אוטובוסים בזה אחר זה. חלונות האוטובוסים מרוחים היו בסיד סמיך לכל יראו מהמתרחש פנימה ומבפנים החוצה. רמקולים הכריזו והזהירו את התושבים לבל יעזו לצאת מפתח ביתם, כל הממרה ייהרג במקום. פלוגה של גרמנים ואוקראינים מצוידים בנשק, בקרדומים ובמוטות ברזל פשטו לכל הרחובות וסרקו את כל בתי הגטו. מהומה ובהלה וחרדה אחזו את כולם.

בבלוקים (שלושה בלוקים גדולים בני שתי קומות) בהם גרו הצטופפו הרבה משפחות עם ילדים קטנים, התחילה התרוצצות. חשך עולמן של האמהות אך לא איבדו את עשתונותיהן. הנשים אספו את ילדיהן, פעוטות על זרוען, וביד השנייה תפסו בידי הילדים הקטנים והחזיקום ורצו איתם למקום סתר.

אישה צעירה מבוהלת עם תינוקת בת אחד-עשר חודש (היא נכנסה לגטו בהיותה בחודשי הריונה הראשונים וילדה את ולדה בגטו. בעלה הרופא נלקח ממנה ב"אקציה" הראשונה של 534 הצעירים והחסונים ובעלי ההשכלה והוצא להורג עם כולם) הסתובבה אנה ואנה במסדרון אובדת עצות. לפתע הבחינה בהרבה ילדים קטנים אצים עם אמהותיהם ורצה אחריהם. היא התחננה בפני הנשים, שכנותיה, שיחביאו במחבוא גם את תינוקה שלה, אך הן לא אבו לשמוע בטענה, שילדתה קטנה מדי ועלולה בבכייה לגלות ולחשוף את מקום הסתר.

חושך במחבוא והיא תפחד מהחושך ותבכה. לתינוקת אי אפשר להסביר ואילו את בני השלוש, ארבע וחמש הזהירו לבל יבכו וירימו קול כלשהו. היא התחננה לפני האמהות, בכתה, סיפרה להן, שבעלה לא בחיים, לפחות תישאר עם בתה, היא שבעה, רק עכשיו גמרה להניקה ואין סיבה שתבכה. אך הנשים בשלהן:

"זוזי מפה, לכי מכאן, התרחקי מהר מהמקום!"

דחסו את כל הילדים הקטנים למקום סתר, מהדלת הקטנה הוציאו את כף המנעול, תלו שטיח קיר ישן מעליה, קרבו מיטה וארון ולא עלה על דעת איש, כי מאחורי הקיר קיים מסתור והחבאו שם ילדים.

האוזניים היו כרויות לכל רחש ומהחוץ הגיעו חדרו צעקות אימים, צווחות מחרישות אוזניים, הלמות קרדומים ונפילת מחיצות. האישה עמדה חסרת ישע ולא הפסיקה להתחנן:

"רק היא לבדה נשארה לי מכל המשפחה, האין אני אמא כמוכן, במה נבדלת אני מכן?"

ברגעי ייאושה האחרונים, שקלה רגע וחשבה, אולי תצליח לשכנען באיום ולהשפיע עליהן ופלטה בין שיניה:

"אם לא תסתירו את ילדתי, אגלה את מקום הסתר".

הנשים היו מוכנות לשמע האיום הזה להסתער עליה ולרוצחה נפש, אך האוקראינים הופיעו על הסף וכשראו את האישה עם תינוקה בזרועותיה, הוציאוה מחיקה החוצה לאוטובוסים. האישה נתקפה בהיסטריה, צעקה וצרחה, רצה אחריהם לאוטובוס לראות את מקום ילדתה-תינוקה וכשחזרה לפרוזדור לא עמדו לה כוחותיה והתעלפה ... הגרמנים והאוקראינים שאלו על יתר הילדים וכשלא קיבלו מענה מניח את דעתם, התחילו לעקור אריחים, לדפוק בקירות, להרוס מחיצות, להזיז רהיטים, קרעו טפטים ושטיחים וגילו את מקום הסתר של הילדים והוציאו את כולם לאוטובוסים שחיכו בחוץ. את היללות והבכיות שפילחו שמיים דלה שפת אנוש מלתאר במילים. צעקות הילדים: "אמא, סעי איתי, אל תעזביני!" ו"ילדי, מחמל נפשי, אישון עיני...". רעמו, פלחו את האוויר והרעידו את הלבבות. האמהות האומללות שלא בנקל הוציאו את ילדיהן מזרועותיהן, הוכו באכזריות נוראה. סחבו את הפעוטות, דחפו את הזקנים והחלים, למסרבים הרביצו מכות רצח ומילאו את האוטובוסים שנסעו וחזרו ונסעו.

האישה שנטלו ממנה את שלושת ילדיה הקטנים, לא הפסיקה לטעון, שלולא ההלשנה לא היו מוצאים את המסתור. לא הועילו טענות האישה הצעירה ושל השכנים סביב, כי היא התעלפה ואיבדה את הכרתה וממילא לא יכלה להלשין. היא לא השתכנעה ואמרה: "אם העזה להוציא מפי המילים כאלו: 'אם לא תסתירו את ילדי, אגלה את מקום הסתר', יכלה גם להלשין. סוף מעשה בדיבור תחילה. היא רצה אחרי תינוקה לאוטובוס ובדרך גילתה להם את מקום הסתר", טענה. "ועוד ביקשו ממנה שהיא תתרחק מהמקום עם תינוקה, שלא ייפול חשד וגם זה לא עשתה. כתקועה למקום נשארה עומדת וזה לבד כבר עורר חשד בלב הרוצחים צמאי הדם".

לאישה הצעירה כאב הדבר מאוד. היא ניסתה בקולה הרך והעדין להתגונן, להישבע, להסביר לה, להרגיעה, אך לא הצליחה לשכנעה. האישה ששכלה ביום אחד את שלושת ילדיה הרגישה כנראה צורך נפשי עז להוציא את מרירותה, למצוא שער לעזאזל ולא פסקה לטעון שרק היא ובגללה שכלה את שלושת ילדיה. משהייתה פוגשת בה ורואה אותה, התנפלה עליה וקראה: "צאי מכאן מלשינה!" היא האמינה שהייתה הלשנה, אחרת לא היו מוצאים את הילדים. האישה הצעירה הייתה הקולר עליה הלבשה את כל צרותיה. לא עזרו כל הראיות שגם ביתר הבלוקים הוציאו את כל הילדים מהמחבואים ושם לא היה מי שהלשין, כל זה לא עזר. היא החדירה את חשדה בליבות יתר השכנות בבלוקים בבטחה כזו ומצאה במעשה זה פורקן למרירותה ושמחה שהצליחה להדביקה בשם: המלשינה, "הנה המלשינה הזאת!", "אל תדברי עם המלשינה!", "היזהרו, המלשינה מתקרבת!"

האישה הצעירה הרגישה שהיא מנודה ואין סובלים אותה עוד. כדי להקל על שתיהן יעצו לה ללכת ל"ארביסטטמט" ולדרוש מקום מגורים חדש, לעקור מקומה מהבלוקים. עתה נשארה לבדה, בלי התינוקת, ולא יהיה קשה למצוא עבור אדם יחיד מקום מגורים לאחר שהוציאו בשני ימי ה"אקציה" זקנים וטף לרוב. היא שמעה בעצת שכנותיה ועקרה את מקום מגוריה הרחק, הרחק מהבלוקים. ופעם כשיצאה מדירתנו לאחר ביקור אצל מכירה, נידח לה מכירתה בראשה וכשיצאה סיפרה לכולנו, כי חושדים בה שגילתה מחבוא של ילדים קטנים בבלוקים והיא אינה מוצאת לעצמה מנוחה. גם למחרת, ביום ה-29 במרץ נישנה הסיוט בכל היקפו: "כל עוד אני חיה לא אמסור לכם את ילדי!", ניהלה אם מאבק עם האוקראינים. ירו בה והוציאו את ילדה מידיה, אך כבר מידיים מתות. את גווייתה זרקו לבור בסביבה. עם הוצאתם להורג של הילדים והזקנים נשתרר השכול בכל הגטו. ויחד איתם נעלם גם החיוך האחרון...

בלילות הבהירים של לפני ערב פסח, לאור הירח המלא, שוטטו ברחובות הגטו אמהות שכולות, כשידיהן מורמות לשמיים ושאלו-צעקו: "ילדי, איפה אתה ילדי כעת?" וקולות בכי ויללה פראיים וצעקות קוראות-לב הדהדו באוויר והרטיטו כל לב: "אייכה, איפה אתה ילדי???"

רחל סלקיה
לזכר "האקציה" זקנים וטף
(שהתקיימה בגטו קובנה בימים 28.3.1944, 27)

דם – מים.
כמים ניגר הדם.
דם חם, רותח, קולח
וזועק: נקם! נקם!

בגיל הרך – ילדים קטנים,
נגדם הביטו הלוחמים!
מזויינים גדוד גרמנים,
סביב הטף והזקנים.

צעקות מחרידות לב, תחנונים:
- למה תחריש, איכה, אלוהים!?
באין ילדינו, מה טעם לחיים?
החיים והמוות עבורנו שווים.

נטולי אזרחות – בלא דין דיין,
עלינו שליט הוא השטן.
לב אנוש, מצפון אדם,
חדל הרגיש, קולו נדם.

לא מבוסס עולם נברא,
קץ ליקום עם הבריאה!
באין תקומה, הפקר הוא הדם –
יצוף הים היבשה וישלוט ים...

גטו קובנה 1944

לזרסון-רוסטובסקי תמר: יומנה של תמרה

תמרה לזרסון נולדה ב-6 במרץ 1929 בקובנה. מתאריך לידתה, אנו למדים שכתבה את יומנה בימי נעוריה. היא גדלה במשפחה משכילה, שהייתה רחוקה ממסורת היהדות. חגי ישראל לא נחוגו במשפחתה. היא אינה זוכרת אף סדר פסח בביתה. היא קיבלה את חינוכה בבתי ספר ליטאיים.

בשנת 1943 תודעתה משתנית והיא הצטרפה למסגרת החדשה של תנועות הנוער החלוציות שנקראית בשם "א.ב.צ." {"ארגון ברית ציון"}, שהייתה פעילה במציאת דרכים לפרוץ את הגטו ולהצטרף לפרטיזנים.

בהתלהבות האופיינית לגילה מטילה תמרה את עצמה אל תוך הזרם של הפעילות התנועתית. משתתפת בחוגים, לומדת עברית. וכך לאט לאט מתחוללת בה התמורה הנפשית העמוקה. לא עוד ילדה הקשורה לתרבות העם הליטאי. לא עוד ילדה הרחוקה מתודעה יהודית וציונית. כאן בתוככי השואה היא מגלה כי היא בת לעם עתיק שיש לו מולדת עתיקה אותה הוא מבקש להחזיר לעצמו.

ב-13 במאי 1943 רושמת תמרה ביומנה: "אנו מחכים, מחכים לחופש. הלבבות הולמים חזק. ואולי בעוד שבוע ייפתחו כבר השערים, שערי בית-הסוהר. כחי לי מולדתי היקרה. אני אבוא אלייך במהרה, עוד קצת ואני שלך. ארץ-ישראל!".
ב-20 במאי רושמת תמרה שוב ביומנה:
"נדמה לי כי זמן כה רב תעיתי ללא מטרה. עתה סוף סוף מצאתי מטרה בחיים. סוף סוף איני גלמודה, בת בלי מולדת, בלי עם! לא! מצאתי לי מטרה!
להיאבק, ללמוד ולמסור כוחותי לטובת מולדתי ועמי..."

תמרה שרדה את השואה. בהיותה בת 15 חוזרת לקובנה ההרוסה. הוריה ואחיה הגדול נרצחו במחנות. מכל משפחתה ניצל רק אחיה הצעיר ויטס. תמרה מצליחה להשלים את השכלתה. משנת 1947 עד 1952 למדה באונברסיטה של קובנה כימיה, שם הכירה גם את מיכאל רוסובסקי שעמו נישאה.

בשנת 1969 ביקשה היתר לעלות לישראל. רק בשנת 1971 קיבלה המשפחה את האישור והיא עולה לישראל עם בעל ושתי בנותיה. הם השתקעו בחיפה.

בית לוחמי הגיטאות הוציא לאור את יומנה. שם הספר המלא:
לזרסון-רוסטובסקי: יומנה של תמרה, תשל"ו-1976.

הבאתי קטעים מיומה הנמצאים בעמודים: 46-47, 51, 56-57, 111-114, 63-64, 87.

14 באוקטובר (יום ד')

קר, היום – רוח כזאת! הצטננתי, וכי מה אתם חושבים – לעמוד במזג אוויר כזה יום שלם בשדה! וכבר אינני כותבת – לעבוד, כי אין זאת כבר עבודה שם! כל הזמן דוקר לי בגבי, בדיוק כמו בזמן "האקציה" בשנה שעברה (ב-28 באוקטובר, כאשר עמדנו במשך כל 12 השעות בכיכר הדמוקרטים, מבלי לדעת, כיצד ייפול הפור – לחיים או למוות).

גם אני עצמי קצת אשמה, כי אני מסרב להתלבש חם יותר. אך כל זה לשם זהירות. אני אומרת: אם כבר עכשיו אתלבש חם, אז מה אעשה בחורף? הרי אין לי יותר בגדים חמים. ככה – הבאתי הביתה חבילה לא רעה. היה טוב ללכת, כי החבילה חיממה את הגב.

16 באוקטובר (יום ו')

הנה פגע הרעם באנשים המסכנים: הודעה רשמית, הדורשת 15 גברים ו-15 נשים לריגה. השתררה בהלה גדולה. אין מתנדבים. יהיה רע, כשייקחו בכוח. הביקורת ליד השער החריפה. אינם מרשים להביא דבר – לא בסלסלות רשת ולא בתרמילי צד. האנשים התחכמו להתקין לעצמם ביטנה כפולה, סוליות כפולות, החביאו ביצים בתוך הכובעים ובדרך הערמה זו מביאים עוד משהו לגטו, אך הרבה הרי לא תחביא.

17 באוקטובר (יום ז')

הלילות אינם שקטים. חוטפים אנשים לריגה. איש אינו רוצה ללכת מרצונו הטוב. הבהלה עצומה. קורעים אותנו לגזרים, עד שלא יישאר מאיתנו מאומה.

18 באוקטובר (יום א')

הימים לא שקטים. שוב אנחות, בכי. שוב הורסים משפחות, מפרידים גברים מנשותיהם. וממש נורא, מה שנעשה פה. אנו גרים לא רחוק מבית-המאסר, ממנו בוקע בכי תינוקות קורע לבבות. איש מהמוסעים לריגה אינו חושב כי יחזור, כפי שגם אנו איננו מקווים לראותם עוד מתי שהוא. אך המספר הנדרש (300 איש) טרם נאסף. אולי בגלל זה, שרבים משתחררים בעזרת הפרוטקציה – ובמקומם מחפשים אחרים. (זהו סיפור ללא סוף).

19 באוקטובר (יום ב')

בכל לילה מצודים חדשים (לריגה). את מרבית המשפחות לוקחים יחד עם התינוקות והזקנים. אך, אילו ריגה זאת כבר הייתה נוסעת! כי גם הביקורת ליד השער נעשתה חמורה מאוד. אינם מרשים להביא דבר, על כולם מאיימים שייקחום לריגה. לכן גם אנשים מעטים מאוד הולכים (לבריגאדות). בבריגאדה שלנו היו היום 20 נשים במקום 100.

27 באוקטובר (יום ג')

מזג האוויר נהדר. השמש מחייכת בעליצות, וקרניה האחרונות כאילו מבקשות לחמם אותנו לפני שתעלמנה. איל אף להשוות לשנת אשתקד, כי אז בזמן הזה כבר היה שלג.

28 באוקטובר (יום ד')

שנה חלפה. לא! לעולם לא האמנתי שכל כך מהר – כהרף עין, יכולה לחלוף שנה. יום זיכרון עצוב. אבל אין להתלונן. אני כמעט שמחה, כי כל זה התרחש אשתקד. אמנם, אין אנו יכולים לדעת, מה צפוי לנו בעתיד, אך על כך, אחים, מוטב שלא נחשוב כעת. שיהיה מה שנגזר עלינו, ובינתיים אנו מרוצים מפרוסת לחם קיבר וממיטה חמה. ליום הזיכרון חיברתי שיר "28 באוקטובר".

29 באוקטובר (יום ה')

אתמול הבאתי מצרכי מזון. סחבתי על כתפי החלשות 20 ק"ג. ובעצמי אינני תופסת עתה, כיצד הגעתי. אבל היום עצמותי ממש שבורות, ואצטרך נגד רצוני לשכב במיטה. אבל יש לי קורת-רוח רבה.

30 באוקטובר (יום ו')

היום הייתי ליד השער, אבל אסרו בתכלית האיסור להביא משהו. לכן רציתי להיות פקחית וחזרתי הביתה. נוסף לכך בחוץ כבר קר, לכן לא היה לי כדאי לצאת. ובכל זאת נמצאתי מפסידה. בערב לא הייתה כל ביקורת, והכול עברו יפה. כבר אין מה לכתוב.

31 באוקטובר (יום ז')

הימים חולפים מהר. לגטו זורמים ירקות רבים, אבל עתה מתחילים כבר לחסל את הבריגאדות העונתיות. אני מתחילה לחשוב על בריגאדה אחרת, אבל אינני יודעת, אם כדאי לי ללכת. קר ואין לי נעליים. בקיצור, עוד אחשוב על כך.

1 בנובמבר (יום א')

הזמן רץ מהר. בחודש זה מתחיל החורף, אשר לאמיתו של דבר אין אנו מצפים לו כלל. היום קיבלנו עצי הסקה. עמלנו רבות עד שהבאנו אותם הביתה. אנחנו מתכננים להעמיד כירת ברזל, שתצרוך פחות עצים ותחמם יותר, אבל בוודאי יהיה קשה עם עצי הסקה. הם יספיקו רק עד חודש דצמבר. ואחר כך – מקווים שהמלחמה תסתיים.

2 בנובמבר (יום ב')

יום לא נעים. הפרידו אותי מהבריגאדה ושלחו לעבוד בשדה-התעופה. זו לי פעם ראשונה שהייתי בשדה-התעופה. אבל זה עדיין לא כלום. העיקר הוא, כי בשובנו משדה-התעופה כלאו אותנו – 8 נשים חפות מפשע – בבית הסוהר של הגטו. הצרה היא, כי לנתי בלילה קר בחדר קר, שכובה על דרגש ערום, כשבטני מצפצפת. התא היה מלא. בפינה עמד דלי לעשיית הצרכים, והסרחון האיום לא נתן לעצום עין. לעולם לא אשכח לילה זה. שוכבת לי אני מאחורי סורג כפול ומהרהרת: למה ומדוע? לא עשינו כל רע, הנה הגיעו זמנים! אין זה מספיק, שהגרמנים שופטים ורוצחים אותנו, כפי שעולה על רוחם, גם המשטרה שלנו משתוללת כאוות נפשה. ואני עדיין הייתי מאושרת, כי בבוקר פדה אותי אבי בעזרת ויטמין פ., ואילו את האחרות שלחו שוב לעבודה. חזרתי הביתה לאחר ליל-נדודים אבל עליזה. הנה, אמרתי, תפשתי שתי ארנבות בירייה אחת. בכל זאת שאלתי את אבי: האם עתה, לאחר שישבתי בבית-הסוהר, יישאר כבר עלי כתם לכל ימי חיי?

3 בנובמבר (יום ג')

הלילה בבית-המאסר השרה עלי דיכאון. אין כבר רצון ללכת לבריגאדה בראותם שיכולים לגרום לך סבל נורא כזה, ללא כל בוושה, כשאתה חף מפשע לגמרי. באו זמנים, שכל נוכל שופט אותך כרצונו. לצדק אין עוד מקום בעולמנו.

4 בנובמבר (יום ד')

אכן, לא הלכתי היום. לעזאזל הבריגאדה, בבית טוב יותר! כעת אנו מתכוננים לקראת החורף. מתקינים חלונות כפולים, מתקינים את הדלתות, סותמים את הסדקים בסמרטוטים ובכל מיני דברים של מה בכך. אני סבורה, שלא אקפא בחורף, כי המעיל "היפה" של ויטס עובר לרשותי. עדיין יש לחשוב בדבר הכפפות. אך מה יש כאן לחשוב הרבה? "אכנס לחנות – ואקנה"?? אין עוד מה לכתוב. היו לי שלמים ובריאים.

5 בנובמבר (יום ה')

לא כלום. החיים נמשכים במסלולם הקודם. ויטס בינתיים הפסיק ללכת (לבריגאדה). כעת אנו עוד מתקיימים על הגזר שלי. מזג האוויר יפה. אני עובדת הרבה, כי אין לי מה לקרוא. אני מאוד מתגעגעת למילה מודפסת שמזמן כבר לא ראיתי. וכי מה תעשי? צריך להשלים עם זה: בגטו אין ספריות, ואת ספרינו שרפנו, כי צריך היה למסור אותם לגרמנים.

6 בנובמבר (יום ו')

אנו עוקבים אחרי החדשות הפוליטיות. בינתיים ניצחונות גדולים באפריקה. בעלות-הברית כבשו, כך אומרים, את אלז'יר ומרוקו. על זה מדברים הרבה בגטו. אבל מה התועלת בכך? לנו לא נעשה טוב יותר.

7 בנובמבר (יום ז')

החלה קרה. היום ירדה שכבת שלג דקה, אך הוא נמס מהר. אנו מקווים שהחורף יחוס עלינו ולא יהיה קשה. אני לא אלך יותר ל-מארווה, אין לי חשק. ייתכן שבכלל לא אלך, ואולי אלך לבריגאדה אחרת. ויטס, העצלן הזה, נרפה לחלוטין: שכב לו במיטה, התחיל להשתעל. ומה תעשה לו? אינו רוצה ללכת לבריגאדה – וזהו.

8 בנובמבר (יום א')

ויטס נכנס לבית-ספר מקצועי, לקורס פחחות. הוא יהיה פחח בדיוק כפי שאני אהיה נגר. אך מה יעשה? שילמד קצת. כעת כל-כך קר ללכת לבריגאדה, היה קופא המסכן. הכול רודפים אחרי חדשות, אבל הן כה מעטות והחיים כה משעממים, חדגוניים, עד כי באמת יומני יהיה לא מעניין כלל, כי אין על מה לכתוב.

17 בנובמבר (יום ג')

שחררו את בני הערובה האסורים. היום תלו מודעה מטעם ה-ס"ד, שבגטו לא תהייה שום "אקציה" ושהאנשים לא יעזו לעורר בהלה. מי שמעורר בהלה – ייתלה. נוסף לכך – מודעה שנייה, הדורשת למסור את הנשק המצוי בגטו. כי אצל האיש שירה נמצאו שני אקדחים. חוץ מזה נמצא תיק מלא שעוני זהב וסכום כסף גדול. אחרי שהמודעות נתפרסמו – נרגעו הרוחות.

18 בנובמבר (יום ד')

הפושע המסכן נתלה היום בפומבי על יד מועצת הגטו, אחרי עינויים איומים. המפקד בכבוד ובעצמו הריץ אנשים מבתיהם לחזות במראה הזוועה הזה. אני, הילדה הפרועה, מבלי שאוכל לכבוש את סקרנותי, הלכתי גם כן לחזות בתלייה. והמראה כלל אינו כה מזעזע. רק תוקפות אותך הרחמים בהביטך באדם שסבל כה הרבה, אם כי אחרים אומרים, שאין לרחם עליו, כי במעשהו המטופש עשוי היה להביא כליה על הגטו כולו.

19 בנובמבר (יום ה')

על כרחי ניצבת שוב ושוב לנגד עיניי התלייה שראיתי. ומהם כל החיים לעומת המוות? לשם מה לחיות, לסבול, להיאבק? הרי בין כך וכך מצפה לך המוות... תיעלם מהעולם, כאילו לא היית קיים כלל.

**אכלה כעשן מופץ לו ברוח
ואיש את זכרי לא ינצור,
רבבות שחיו וסבלו בימי חלד
ומי כאן את שמם עוד יזכור.**

20 בנובמבר (יום ו')

החיים נמשכים ולא יעצרו המוות, ואף לא כל מאורע מזעזע אחר. החיים נמשכים ונמשכים... המתים נשכחים מהר, כי העולם מיועד אך ורק לאנשים חיים... היום קיבלתי 12 ק"ג תפוחי-אדמה מ"פרמה". החלה עונת התפודים הרקובים. מוזר, קרה גדולה טרם הייתה, ואילו התפודים כבר הספיקו לקפוא. אנו עדיין מודים לאלוהים, על כי אינם מסריחים, כי אשתקד אכלנו גם את המסריחים.

21 בנובמבר (יום ז')

זו הפעם הראשונה במשך שנה וחצי, שעלה בדעתם (של הגרמנים) לתת גם לנו מחצית חפיסת סבון, קצת "פניקס" וקופסת גפרורים. גם זה לטובה, שנזכרים לפעמים גם בנו.

7 בדצמבר (יום ב')

ויטס שוכב במיטה, הצטנן קצת. לכל הפחות ימים אחדים ישהה בבית. בין היתר שכחתי לכתוב, כי אתמול קרו בגטו כמה מקרים בלתי-נעימים. אך מוטב שלא אזכירם. אומר רק שהכול נגמר בשלום.

8 בדצמבר (יום ג')

מזג האוויר נפלא. בחוץ ממש אביב: השמש מחייכת בנועם, השלג נמס והרוח הקלילה מנשקת וכאילו מלטפת אותך. בחיק הטבע אתה שוכח את מצוקתך.

9 בדצמבר (יום ד')

קודם לא היה לי רצון להזכיר, כי ב-3 בדצמבר (לפני שבוע) החזירו לגטו את מכרנו ג. (ייטס), עליו כבר סיפרתי אשתקד, את המורה למוסיקה לשעבר, ועתה הוא יושב בבית-הסוהר. מדוע? ומה קרה לאשתו? – לא יודעים. כששומעים את הסיפורים עליו, נדמה כאילו אתה קורא רומן בלשי מרתק מאוד. סבורים, כי יענדו לו את הסימן (היהודי) וישלחוהו חזרה לגטו.

10 בדצמבר (יום ה')

הימים חולפים במהירות. ויטס מביא לפעמים משהו, אבל עכשיו לא כדאי בכלל להביא, כה קטן ההבדל בין המחירים בגטו ובעיר. אני מצרפת בזה טבלה של אי-אילו מחירים:

המצרך	בעיר	בגטו
לחם	120 רובל	130 רובל
קמח	60 רובל	80 רובל
ת"א	20 רובל	30 רובל
גזר	40 רובל	45 רובל
קמח לבן	70 רובל	85 רובל
אפונה	55 רובל	65 רובל
חלב	60 רובל	120 רובל

ואם לפעמים לוקחים לך משהו, אז יוצא לך יותר ביוקר, מאשר אילו קנית בגטו. הזול הזה נובע מהעובדה, שהרבה מצרכים זורמים מעל לגדר. כולנו בריאים ועודנו חיים.

11 בדצמבר (יום ו')

בגטו החלו לארגן קונצרטים על מנת להשכיח קצת את המצב. הנה גם מחר מתקיימת ארוחת-ערב לרופאים. מכינים כריכים אחדים, כוס תה, ותוכנית מיצירות הגטו. ישנם פזמונים ושירים יפים מאוד. וככה האנשים שוכחים עצמם לערב אחד, כאילו הם בעולם אחר לגמרי. אם כי אנשים מהמעמדות הנמוכים יותר רוגזים על כך מאוד, אבל הם אינם צודקים. בגטו רבים הכותבים: אבא חיבר אפיגרמות רבות מענייני דיומא וגם ויטס כותב שירים, והנה כתב בפרוזה "יום אחד בגטו".

12 בדצמבר (יום ז')

הנני כותבת לאחר שחזרתי מהעיר. כבר מזמן לא הייתי שם. אתמול קיבלתי "פאסירשיין" לבית-חרושת "גומה", שבו גם היום "עבדתי". כתבתי עבדתי, אך לא נכנסתי אפילו לתוך בית-החרושת. כל היום שהייתי אצל הטמפל-הופים. שם קיבלתי אוכל היטב ועוד נתנו לי הרבה מצרכי מזון חיוניים לבית, חינם אין כסף. הם אנשים נחמדים מאוד. מוצאם מפולין, מכריו של אבא. בקיצור, היו לי 15 ק"ג ואני מרוצה ביותר. אולי אלך לעיתים קרובות, אינני יודעת, אך כדאי.

13 בדצמבר (יום א')

אתמול הייתה לי באמת הצלחה. אלוהי, אני אוהבת אותך, על כי נחת מזג אוויר יפה כזה. חשבתי כי באמת הגיע חודש אפריל, כה חמים היו קרני השמש. והיום כבר שונה, מעונן, ערפילים מכסים את השמיים. אני מרגישה כאילו הייתי באנגליה.

14 בדצמבר (יום ב')

עצי ההסקה אוזלים. הכירה שלנו עוד לא מוכנה, וכשתהייה הכירה – לא יהיו עצים. כן, זהו מספר! אין סימן שעומדים להביא עצי הסקה לגטו, נצטרך לקנות. כך, לעולם לא יכול להיות טוב. אם עתה הוטב קצת מצב מצרכי-המזון, אז חסרים עצי הסקה. כאלה הם החיים!

15 בדצמבר (יום ג')

שוב עניינים. אפילו דרך השער הקטן כבר אינם מרשים להעביר דבר. היום הייתה ביקורת איומה ולקחו את הכול, מפני שבשער ניצב המפקד, והוא נמרץ ביותר בשטח זה. ככה – הערב רומנטי ומצב-הרוח לא רע.

16 בדצמבר (יום ד')

אין חשמל. משהו התקלקל בתחנה, ולכן גם אנו וגם העיר שרויים באפלה. איני יכולה לכתוב לאור הנר. לעזאזל!

17 בדצמבר (יום ה')

משיחים שכל מדינות הברית (האנטי-נאצית) ערכו מפגן מחאה. לשתי דקות נעצרה בהן התנועה, וכולם הרכינו ראש לאות הזדהות עם סבלותינו. נעים מאוד שנזכרים בנו, אך מה התועלת בכך?

18 בדצמבר (יום ו')

בגטו מצב-רוח עכור, כי הגרמנים לא איחרו להגיב על המחאה של אתמול. מספרים על הפגה בגרמניה, וברדיו כל דקה מכריזים: את היהודים יש להשמיד, את היהודים יש להשמיד! לכן, בגטו החלה בהלה.

19 בדצמבר (יום ז')

חסל! כבר ברור לחלוטין, כי לא יהיה לנו חשמל. בעיר ישנו, אך בתחנה חסר פחם למכונות, לכן אנו נסבול – מנתקים את החשמל בגטו. נסתדר גם בלי חשמל, כפי שהסתדרנו ללא דברים אחרים, שרק יתנו לחיות! או, החיים! מה מתוקים החיים נוכח המוות!

3 בספטמבר (יום ו')

גשם. השמיים קודרים. מצב-רוח קודר. נורא, דברים איומים מתרחשים. כפי שנודע לי אתמול לוקחים הגרמנים איתם ממקומות נסיגתם גם ילדים בגיל 2-10. משלוחי ילדים אלה מגיעים לליטא, ופה חלק נרצח וחלק נמכר ב-2-3 מרקים לילד. נורא, השערות סומרות בשמעך על המציאות האכזרית הזאת. הנה, למה שהגיעה תרבות אירופה המערבית! אכן הכול, התרבות כולה אינה מתקדמת אלא נסוגה אחור חסר רק שהגרמנים יתחילו לטרוף ילדים חיים. הנה לאן מובילה המלחמה! הנה לאן מובילה המימרה, כי אנו נלחמים למען עתידם של הדורות הבאים, והדורות הבאים – אותו דבר: אנו נלחמים למען הדורות הבאים. וכך לנצח נצחים. האנושות שוקעת, התרבות שוקעת והעולם נסוג אחורה.

8 בספטמבר (יום ד')

אני נורא עסוקה. לצערי, אין לי זמן לכתוב. אני משתייכת לארבעה חוגי-תרבות, ששנים מהם אני מדריכה. אני עושה עבודה גדולה. צילה ואנוכי מצאנו את ילדי ז'אז'מר המסכנים. אנחנו עוזרות להם, לילדים אומללים אלה, הזקוקים כל כך לעזרה. אנו מעניקות להם לימודים

ותרבות, אנחנו מלמדות אותם ברוח היהדות. אני חיה! אני מרוצה מעצמי, כי מרגישה שאני מביאה תועלת. הידד!
בגטו רבו השינויים. הקאפו יותר ויותר מתערב בחיים הפנימיים, והיזמה האישי נעלמה. זה גרוע יותר. החזית מתקרבת. קובנה נהפכה כבר לאזור ראשון. ככה – אני כותבת מעט, קוראת את ניטשה. מתעצלת ל כתוב עוד משהו. שלום!!

**פורחים ימי חייך כסער,
כחלום שנות נעוריך בחלד,
אתמול רק היית עוד ילד,
היום שבע-ימים ושבע-צער.**

8 במרץ (יום ד')

פורים. באשר למרוויאלא – רע. היא רוצה שאבוא, אך לי אין אומץ. האל בראני פחדנית. אין מה לעשות.

ב-6 התקיימה מסיבה, יום טרומפלדור. הצליחה לא רע. לי לא היה תפקיד, ובכלל – נעשיתי אדישה. אני רוצה מהר ככל האפשר לעשות ויברח. אך כל זה אינו מתבצע כל כך מהר. ואני אינני יכולה לעזור לעצמי. מזג אוויר נהדר. השמש מאירה ומחממת יותר ויותר. מהשלג לא נשאר אפילו סימן. שמחה ממלאת את הלב: זהו האביב. עוד חורף אחד חלף, עוד חורף אחד פחות, ואולי הוא האחרון? של הגטו או של החיים? ואת, השמש, הכוכב הגדול, את שותקת! מה היה גורלך, לולא היה לך למי להאיר? ככה דיבר זרתוסטרא, ככה אומרת גם אני. מה ערכו של בית-חרושת ללא פועלים? מה היה שווה האידיאל ללא אידיאליסטים? אך, מספיק כבר לפטפט שטויות. ככל שהזמן מתקדם יותר אני כותבת יותר שטויות. אינני שבעת רצון מהפעולה (בתנועה). זה לא מה שחשבתי. התאכזבתי מרה. הכול משחק, משחק מכוער, מעשה מרמה, שכל מטרתיו מסתיימות באהבה, בחתונה ובילדים. כאלה הם החיים. זרתוסטרא דיבר דברי אמת מרים.

27 במרץ (יום ב')

"אקציה". 1,500 ילדים קטנים וקשישים נלקחו לפורטים. 40 שוטרים סיימו את חייהם בפורט ה-9. את האחרים החזיקו עוד ימים אחדים ושחררו תמורת ידיעות שמסרו. רובם של המחבואים נפרצו. ניספה הדור הצעיר עד גיל 12. ניספו הקשישים. ניספה גם אנחנו. את האמהות, האמהות, האמהות!!! חתולות שורטות, נושכות, אך את גוריהן לא תחנינה. תרנגולת מכסה בגופה את אפרוחיה ומגינה עליהן, ואילו אם יהודיה נאלצת למסור את ילדה ולראות, כיצד הוא נזרק למשאית.

אך היו גם אמהות גיבורות, שחינקו בו ידיהן את ילדיהן! שציוו על הגרמנים לרצוח אותן, ורק מעל גוויתיהן נלקחו ילדיהן. כבוד נצח לאמהות אלה! והבנים? זוגות צעירים מסרו את כל שהיה להם (יקר): הגבר נשא במו ידיו את הוריו הזקנים-הנכים למשאית, והאישה הלכה בשאתה על ידיה את התינוקות. נורא! ואיזו שמש זרחה באותו יום! והיא חייכה מעל לרקייע. כן זכית את, במשך השנים הארוכות שאת מאירה, זכית לחזיונות נאים! עד כי הצחוק תוקף אותך – חא, חא, חא... וגם את (השמש) צחקת לבני-אדם.

4 באפריל (יום ג')

על-פני השטח נדמה, כי נרגע הכול. מי שהאסון לא פגע בו נשאר שקט. ומי שנעקר הלב ממנו – האם יגליד כבר הפצע על ידי השתתפות בצערו? לא, לא יגליד. השבע אינו מבין את הרעב. בכל אופן, הגטו אינו מבטיח לנו שום דבר טוב. מי שמסוגל עדיין – בורח. ברוח, תחילה המבוגרים, אחריהם הצעירים... מצב-הרוח מדוכא. אין ניסים בעולם...

12 באוקטובר (יום ד')

חלפו 5 חודשים. שמש סתיו ירדה על האדמה. חיי האביב הצעירים כבו. מתחת לרגליים עלים מצהיבים. הנוף השתנה. מתו אנשים. הגטו, שטבע בלהבות, השאיר עקבות שמטריפים

את הדעת. לא נותר אף בית. במקום שבו הזדקפו בניינים גאים – רק ארובות קודרות ואפורות מזדקרות אל מול הרקיע; מעידות שהמקום הזה – בית-קברות. הן מתמתחות אל מול השמיים, כאילו מתחננות למרומים לנקום על העוול שנעשה. אנו כבר חופשיים. זה 5 חודשים שהשלכתי מעל ידי את האזיקים. המשחררים הגיעו, אך, אבוי לי! רק קומץ יהודים הצליח להינצל מכל המחנה הגדול. אודים אחרונים מהמדורה הגדולה. המסכנים האלה! חיי פנו שוב בכיוון אחר.

אני יתומה גלמודה בעולם, כמו אבן. קשה היא דרך החיים. הוריי הוצאו בידי הקיץ הזהובים. הם ניספו. אח, מסכנים שלי! אבא מסכן שלי! אמא! הם לא יכלו להימלט... ונותרה לי רק אנחת כאב מהלב הדואב. אך ויטוקס הקטן, היקר שלי, חי! עדיין אינני בודדה. יחד איתי ישנו חברי לאסונות ולשמחות – אחי האהוב! כמה מאושרת אני שהוא הצליח להימלט! ואף איש יותר... רק שני נצרים מגזע עתיק ימים.

בעצב מרשרש בצידי הדרך חורש האלונים שנכרת. רק אלונים אחדים נותרו... הם מתלוננים על אחיהם שנגדעו. ואני הולכת להתנחם אצלם, כי גם אנחנו רק שניים. אך רצוני הגדול ניצח. השועים אתם, אלונים, אני תלמידה! אני שוב יושבת על ספסל הגימנסיה הישן ודולה מלוא חופני השכלה.

האם אני מאושרת? אני שותקת ורק משפילה את ראשי על חזי. לא, אינני מרגישה את עצמי מאושרת. אחד אחרי השני מרחפים לנגד עיני המראות: מראות העבר הקרוב והמאושר. מדוע אומרת אני "עבר מאושר"? כן, אולי גם מאושר. אם כי הידיים והרגליים היו כבולות, אבל הלב חופשי היה. ועתה הלב כבול. בודדה בתוך יער עבות מחפשת אני את הדרך אל הלב הקרוב, לב האם. מבחינה חומרית אני מתקיימת, אך מבחינה נפשית!... הלואי ולא הייתה קיימת הנשמה הזאת! אני לומדת, חיה ונוגסת עלי מדור.

- ילדתי, מה את צריכה עוד?

- את אמא, - אני עונה בשקט מזווית ליבי.

- מה אתם, סוף-סוף, החיים? מקרן החדר האפל מזדחל צל. הוא כה צעיר וכה יפה. אני מסתכלת בו. וככל שאני מביטה יותר, כן נעשים פניו מכוערים יותר וחיוכו מעוות. אני מפנה את פני ממנו. כאלה אתם, החיים! כבר ראיתי את פניכם האמיתיים!

היום ראיתי מקרוב גוויה. בן-אדם יפה ופורח, שנכרת על ידי המוות, שכב בארון מתים. זהו ד"ר סטוקס. ידיים לבנות כשלג מונחות על חזהו, ושפתיו שהכחילו ערוכות לחיוך. הוא מחייך, אך לא לחיים. הוא כבר ראה לפניו את המוות. אבל הוא נראה לי כמו חי. הנה החיוך מתרחב ושרירי הפנים מתחילים לנוע. חזון תעתועים! הוא מת. כיצד זה? הסבר לי, הטבע. הייתכן, שהאדם הוא כה חסר אונים לפי גורלו? כן, ואילו לפני המוות, האם האדם הוא כה חלש, חסר אונים? לשם מה, אם כן, להיאבק. לעבוד ולסבול? לשם מה לשמוח או להתעצב? האם אין זה היינו-הך. הרי בלאו-הכי תשכב מחר בארון המתים ברגליים מתוחות, ואף דמעה אחת לא תלווה אותך בדרכך האחרונה. אפילו לא דמעה אחת! אך לשם מה הדמעות? וכי טוב יותר לראות את צערה ללא-גבול של האם ליד גופת בנה? האם נעשה קל יותר בראותנו את סבלותיה במות תינוקה, דמה ובשרה? לא, מאה פעמים לא! לכן אל תחפש אותה, אינך זקוק לה! האדמה תקבל אותך, העייפה, לחיקה, השמיים יזילו לפחות דמעה אחת - ובכך תסתיים דרכך על-פני האדמה הזאת. למה לשקוע בייאוש, להתאבל? לשם מה לאהוב או לשנוא? אין צורך! כל זה רק חציר יבש בשדות החיים. אבל, בן-אדם, הרי הינך אדם!

אברהם תורי

חיי יום-יום בגטו קובנה

אברהם תורי {גולוב} היה מזכיר האלטסטנראט בגטו קובנה. כאדם הנמצא בצומת ההחלטות והאירועים בגטו, החליט לכתוב יומן על האירועים בגטו וכ"כ אסף והעתיק מסמכים רבים.

אברהם תורי רשם במשך היום כרוניקה קצרה, תוך כדי ההתרחשויות בגטו ובלילות כתב יומן מפורט המסתמך על הכרוניקה הקצרה שכתב במשך היום. הוא גם עסק באיסוף והערכת מסמכים - במיוחד את הפקודות והצווים שניתנו ע"י הגרמנים והליטאים.

אברהם חשש שכל מה שכתב ותיעד יימצא ע"י הגרמנים וכל עבודתו תרד לטמיון. חשוב היה שתישמר עדות כתובה לדורות הבאים, לכן החליט להטמין את היומן. דפי היומן הוכנסו לחמשה ארגזים והוטמנו באדמה. לאחר סיום המלחמה נמצאו שלושה ארגזים. פרופ' דינה פורת מעריכה שהיומן המלא שהוטמן באדמה כלל כ-1500 עמודים, רובם בגודל פוליו, שנכתבו בכתב-יד ובאחת ממכונות הכתיבה של מזכירות האלטסטנראט. למרבה הצער, נמצאו רק כ-700 עמודים מהיומן והכרוניקה. החומר הנמצא מתאר את קורותיה של יהדות קובנה מתאריך 22.6.1941 עד מארס 1944.

היומן והתיעוד יצא לאור כספר ונקרא בשם:
תורי אברהם, עריכה מדעית: דינה פורת: **גיטו יום יום**, יומן ומסמכים מגיטו קובנה,
הוצאת מוסד ביאליק ואוניברסיטת ת"א, תשמ"ח-1988.

פרופ' דינה פורת, העורכת המדעית של הספר השקיעה עבודה רבה לקראת הוצאתו לאור, באימות החומר, בדיקתו, צילומו, מיונו, תרגומו, עריכתו ובהתקנת ההערות והמבואות. מונח לפנינו ספר תעודה רב ערך וחשוב בקורות השואה.

אני בחרתי להביא בפני הקוראים קטעים מהיומן ומסמכים הנמצאים בעמודים:

האסיפה האחרונה

שישה שבועות בלבד חלפו מאז החל מסע הבזק של הצבא הגרמני דרך ליטא. עשרות ישובים יהודיים מושרשים באדמת ליטא, כבר נמחו מן הארץ כאילו לא היו מעולם. במקומם תלי עפר טריים מעל בורות גדולים – קברי אחים חדשים, בלא מצבה, בלא כתובת, בלא סימן היכר כלשהו.

בסלובודקה כבר הוציאו מן הבתים היהודיים, השדודים והאטומים בקרשים, את אחרוני החללים שהיו מוטלים מאז "פתיחת הדמים" בליל 26 ביוני 1941. לא פחות מ-700 קדושים יהודים איבדו את חייהם אותו לילה בידי הרוצחים הליטאיים. מקצתם הוציאו נשמתם בלהבות בתייהם המוצתים והנצורים מכל עבר. רק תל של חול תחוח התרומם מעל לגופות של חללי הפוגרום הראשון שנערמו בחופזה. כך נוצרה "גבעת החול" החדשה ליד נהר היוליה, חוף הרחצה של סלובודקה...

גם במוסך הקובנאי של "לייטוקיס" (Lietukis) בשד' וויטובט כבר לא היה זכר ל-52 היהודים שנקרעו לגזרים בפראות ועונו למוות – הצגה שטנית ששעשעה כל כך קהל צופים ליטאיים,

במשך 4-5 שעות שלמות, באחד מן הימים הראשונים של המלחמה. איבריהם כבר היו טמונים אי שם בבור.

בכלא קובנה, ואף בפורט השביעי, אותו גיא הריגה מחריד, כבר היה שקט. אלפי היהודים שנדחפו לשם בשבועו הראשונים ונדחסו בהעלות הארוכות של המצודה, כבר היו טבוחים בידי "לוחמי החופש" ליטאיים. הם נרצחו בקבוצות קטנות ובהמונים. הקסרקטינים האפורים, ספוגי רטיבות תמיד, של המצודה – שלפני זמן לא רב גדושים היו נשים וטף יהודים שניצודו יחד – כבר היו מרוקנים. לילה-לילה היו שם תליינים ליטאיים בוררים לעצמם קרבנות. הם בחרו את היפות, את הצעירות. תחילה אנסו אותן, אחר כך עינו אותן לבסוף רצחו. "ללכת לקלוף תפוחי אדומה" קראו הליטאים למעשים הללו.

6,000 יהודים בלע הפורט השביעי ב-10-12 ימים בלבד, ונאלם דום. אחר כך לא נשמעו עוד קולות הירייה, חרחורי הגסיסה, זעקה אחרונה של "שמע ישראל"... אמת, נשים ואמהות עקשניות עדיין היו באות מפעם לפעם אל מבוא הכלא, עמדו ועמדו שם שעות. לא רצו, לא יכלו, להשלים עם גורלם האיום של קרוביהם ויקריהם. לכן חיכו, שמא יימצא יקירן בין אלה שהובלו יום-יום מן הכלא לעבודה, שמא בכל זאת עוד יזכו לראות בסימן חיים. ימים שלמים עמדו שם, ומדממת המוות שמעבר לקיר ניסו לקלוט סימן מקרובים שלא היו קיימים עוד. הן לא חששו לבזות את עצמן, בהתחנן לפני התליינים, ואולם ללא הועיל – תמיד חזרו משם חבולות ומושפלות, מונסות ככלבים מצורעים.

ברחובות העיר כאילו רפה עתה ציד היהודים. עיתונים וכרזות הביאו באותיות גדולות את צו ראש העיר הליטאי של קובנה, ופקד העיר מטעם הצבא הליטאי, מיום 10.7.1941, שכל יהודי קובנה, בלי הבדל מין וגיל, חייבים לעזוב את העיר ולעבור אל הגטו, עד ה-15 באוגוסט. כל יהודי שיימצא בעיר לאחר המועד הזה, יירה בלא התראה. כך נאמר בצו זה, שהיה אחת הפעולות הראשונות של ליטא הקמה לתחייה, של עצמאותה המחודשת. היה זה ניצחון, וליטאים חגגו... [...].

מכאן ואילך, היו שוערי הבתים, שכנים, וסתם ליטאים, מתעללים בלי הרף "בשם החוק" ביהודים ומצרים את צעדיהם. הם היו כופים עליהם להסתלק מן העיר לאלתר ותופסים את אותן דירות, חנויות ובתי העסק, שהגרמנים לא הספיקו להחרים לעצמם. יום-יום היו מאות ליטאים זורקים, פשוטו כמשמעו, דיירים יהודים אל הרחוב ותופסים לעצמם את הדירות "המשוחררות". מי שהלך לקבול לפני השלטונות, לא חזר עוד.

יהודים שישבו מחוץ לעיר, מן המקומות שהתחבאו שם עם כניסת הגרמנים לקובנה, וכן ניצולי הכלא או הפורט – לאלה לא נתנו עוד להיכנס אל בתיהם ואפילו לא להציל מחוט ועד שרוך נעל. ואך חסד עשו מקצת השכנים הליטאים תופי הבתים, שלא מסרו את בעליהם לידי זרועות השלטון כפי שדרש מהם "החוק" באותו זמן. יהודים שכאלה למאות, לא מצאו בעיר מקום ללון בו, אפילו ללילה אחד. נוצרים, כמובן, לא נתנו ליהודים לדרוך על סף ביתם, ורשמית, אסור היה ליהודים לגור אפילו באופן ארעי אצל לא-יהודים.

חנויות יהודיות היו תפוסות או סגורות, ובחנויות נוצריות לא מכרו כלל ליהודים. לשוק אסור היה ליהודים להיכנס לפני השעה 10, ואז כבר היה השוק כמעט ריק מאדם. רק שתיים או שלוש חנויות מזון הוקצו לכ-30 אלף יהודי העיר הנותרים! ואף זאת רק לאחר השעה 10, כאשר לא נותרו בהן אלא שאריות. בתורים הארוכים שלפני חנויות המזון הללו, התעללו ביהודים. לא אחת היו המוכרים הליטאיים שופכים עליהם מים, ומניסים אותם מן המקום. יהודים לא מעט ניצודו בעודם עומדים בתורים הארוכים, ולא אחד מהם נלקח מבלי שוב עוד. כך, מיום ליום, הלכו ונעשו החיים בעיר קשים ללא נשוא. יהודים עזבו את קובנה עוד לפני המועד האחרון המותר וחיפשו מבוהלים "רווח והצלה" בגטו. שם כביכול היו, לפי הבטחת השלטון, חיי היהודים ורכושם "בטוחים". אף תהייה הנהלה יהודים עצמית.

ב-1 באוגוסט 1941 – כלומר, שבועיים ימים לפני המועד שנקבע – כבר היו למעשה 90% של יהודי קובנה בתוך התחום שיועד לגטו.

לא הגיעו הדברים אף לידי החלפת דעות עם הליטאים, כי שריהם לא קיבלו יהודים, וראש העיר הליטאי החדש, קאזיס פלאציאוסקאס, אסר על יהודים להיראות בעירייה. הגדיל לעשות המפקד הצבאי הליטאי, יורגיס בובייליס, אשר עצר המוני יהודים והמיתם בפורטים. כך נשאר, אפוא, טענות היהודים מושמעות בחלל ריק, והמרירות – לא היה לה פורקן.

רק ליטאי אחד הואיל לדבר. היה זה קאמינסקאס, פקיד העירייה הליטאית ואיש הקשר עם המושל האזרחי הגרמני של העיר. אבל לשונו הייתה לשון צוים וגזירות. כך למשל: "חייבים אתם להקים בעצמכם גדר תיל דוקרנית מסביב לגטו"; "חייבים אתם לפנות את רחוב יאנובה ורחוב איטליה במשך יומיים"; "חייבים אתם לפנות כמה וכמה רחובות בסלובודקה, כי היהודים המתגוררים בהם הגיעו רק לפני ימים אחדים מן העיר"; "חייבם אתם להצטופף ולהצטמצם יותר - תחום המושב של הגטו הוקטן שוב"; "חייבם אתם להעמיד כך וכך יהודים לעבודה", וכיוצא באלה גזירות.

הנה כך דיבר קאמינסקאס, שרב היה חלקו בגל הראשון של השמדת יהודי קובנה. הוא מעולם לא מצא מילה אדיבה לאומרה ליהודים, וסבר פניו במחיצתם היה תמיד חמור וזועף. את פקודותיו השמיע בקרירות צינית ותמיד הסווה את כוונת הזדון שלו. שליו היה לפני טבח, וכך נשאר גם אחריו.

יום אחד, זה היה לקראת סוף יולי, הביא קאמינסקאס צו, שיהודים יבחרו להם אדם שיכהן כ"ראש היהודים", ועמו עוזרים ויועצים, שישמשו יחד כ"אלטסטן-ראט" [מועצת זקנים – Aeltestenrat] לניהול פנימי של ענייני הגטו. אף מפקד משטרה יהודית עליהם למנות, ולהעביר אליו את כל שמות האנשים הנבחרים.

ככל שהיה המושג "גטו" מעורפל – הן היה זה מושג הלקוח מהווי ימי הביניים – עוד פחות מזה מובנים היו תפקיד ה"אבער-יודע" [ראש היהודים – Ober-Jude], והניהול העצמי היהודי, שעליהם דיברו הגרמנים וקאמינסקאס.

כך כבר לכתחילה הייתה ההכרה, כי תפקיד ה"אבער-יודע", כמוהו כגטו, הומצא במיוחד כדי להשפיל, להעליב ולהכאיב. משמועות שהגיעו מערים אחרות נלמד, שאבער-יודע, הוא, פחות או יותר, שם נרדף לשעיר לעזאזל, לקורבן ראשון של השליחות היהודית.

[...] גבולות הגטו לא נקבעו סופית עד היום הזה, שהרי כל יום מקצצים רחובות מן האור המתוכנן לגטו. ועם זאת, ציד היהודים עדיין לא נפסק. בעיית התזונה הולכת ומחמירה מיום ליום עד ללא נשוא. דרישות השלטון הולכות וגדלות, אבל מאום לא נעשה מצדו להשגת יציבות ולהקלת מצוקות היהודים. נציגי היהודים אינם רשאים עדיין לבוא לעירייה, וקאמינסקאס נפגש עם חברי הוועד היהודי ברחוב או בפינות חצר, ומקשיב להם בחצי אוזן. השלטונות ממשיכים להתעלם מכל ההצעות והבקשות של ועדת ההעברה או דוחים אותן. האינטרס של היהודים עצמם מחייבם אפוא, לעזוב את העיר בכל ההקדם.

* * *

בבניין של בית ספר עממי יהודי לשעבר, ברחוב יאטקובר 24, שקודם לכן הדהדו בו קולות גיל והמולת ילדים, נתאספו ב-4 באוגוסט 1941, 28 עסקני יהודים שנשארו בעיר, **לאסיפה היסטורית אחרונה של הקהילה היהודית בקובנה**.

חלל בית הספר ידע לאחרונה בכי וייסורים. שם היה מקום כינסו הוועד להעברת היהודים מקובנה לסלובודקה. לשם באו הורים אומללים למצוא הצלה לבנים עצורים. שם תבעו נשים את בעליהן שנלקחו מהן. שם תינו את צערן נשים שנאנסו. לשם הגיעו קריאות העזרה הראשונות של יהודים מערי השדה! והדים ראשונים של "שמע ישראל" שעל שפתי המומתים

על קידוש השם. והנה בשעות הרות-גורל אלה של מאבק שבין כוחות לא שווים, בחרה עדת היהודים בקובנה את אחרון ראשי הקהל שלה – את ה"אבער-יודע" הראשון...

הם ישבו שם, בני גילים שונים וזרמים שונים, סביב שולחנות ארוכים. הניעה אותם הדאגה להווה והאחריות לעתיד. הם ביקשו לתחום כראוי תקופה בדברי ימי קובנה היהודית, ולהסיר את הלוט מעל פני תקופה חדשה, אולי אחרונה. איש מן הנאספים לא השלה את עצמו באשר לבאות, אבל איש מהם אף לא חזה את שקיעתו הקרובה כל כך של הקיבוץ היהודי בליטא.

בצבעים קודרים תיארו חברי הוועד את המצב בעיר ובערים הקרובות. מעולם לא הייתה הקהילה נתונה באיום שכזה, ומעולם לא הייתה חסרת ישע כל כך. כל המאמצים של חברי הוועד לשנות את מהלך המאורעות, למתנם – לא הועילו. כל אימת שיהודים ניסו למחות או לבקש עזרה, הם נתקלו בחומה קרה של שנאה ובוז. צל סכנת מוות ריחף על פני היהודים, ולפיכך עליהם לעזוב בבהלה את העיר. אבל אלפי יהודים מתגוללים עדיין בחצרותיה ובגניה של סלובודקה, באין קורת גג לכולם, כי הליטאים לא פינו עדיין את האזור שהוקצב לגטו. הנאספים היו מדוכאים ומיואשים.

ד"ר גריגורי וולף, עסקן ותיק ומכובד בעיני כל ויושב ראש הוועד, ניסה לעודד את הנאספים: "לעם היהודי היו ימים קשים לא אחת בתולדותיו. לא אחת עמד על סף ההכחדה. אבל אותו עם גם יודע, שכל פעם שקם המן חדש והתיימר לכלותו, אבד הוא עצמו. נצח ישראל לא ישקר". ותוך כדי דברי ניחומיו, פרץ ד"ר גריגורי וולף הקשיש עצמו בבכי מר.

30,000 יהודי קובנה, מיואשים ונתונים בסכנה, ציפו לראש הקהל שלהם, שהמשתתפים באותה אסיפה היו צריכים לבחור. הוא היה תקוותם האחרונה, ובו היה כרוך גורלם. מי יהיה האיש? עסקנים ותיקים סירבו ליטול על עצמם את התפקיד, לא רצו לקבל עליהם את האחריות. רק על מועמד אחד לא היה איש מוכן לוותר, על מועמדו של ד"ר אלחנן אלקס. הוא, במידותיו התרומיות, בהכרתו את המנטאליות הגרמנית, בקשרו האמיץ אל העבר היהודי, הוכר על ידי כולם כמתאים ביותר. היצליח לשאת את המעמסה עד הסוף, או ייפול תחתיה? בצניעותו, ניסה ד"ר אלקס לסרב בתואנות כי אין לו כל ניסיון בענייני מינהל ציבורי, כי מעולם לא עסק בכגון אלה, שהרי כל ימיו הקדיש את חייו לרפואה. הוא הפציר בנאספים כי יוותרו על שירותיו, והללו היו עתה אובדי עצות ומיואשים.

אז פנה הרב שמוקלר, רבה של שאנץ, בקריאה לנאספים ולד"ר אלקס: "עדת קובנה ניצבת על סף האבדון. בנותינו נאנסות, גבריו נרצחים, המוות עולה בחלונותינו. יהודים! השלטון הגרמני תובע ממנו "אבער-יודע", אבל אנו זקוקים ל"ראש הקהל", שליח ציבור נאמן. האיש הראוי לכך ביותר, בשעה הרת גורל זו, הוא ד"ר אלקס. אנו פונים, אפוא, אליו ומבקשים ממנו: ד"ר אלקס, "אבער-יודע" תהייה למי שתהייה – לנו תהייה ראש הקהל. כולנו יודעים, דרכך קשה ומסוכנת, אבל אנו נלך איתך עד הסוף, והשם יתברך יעזור לנו. באמונתך היהודית הגדולה, תנהלו ותוציאנו מן הגטו, שהוא גלות בתוך גלות, אל ארצנו הקדושה, ושם תהייה באמת ראש עירנו. היה נא עתה ראש הקהל שלנו. חזק, שלוחי מצוות אינם ניזוקים, בזכות תפילת רבים, אמן סלה".

הדברים יצאו מן הלב, ובאמונתו והתלהבותו חישמל הרב שמוקלר את האסיפה. יהודים בנו. כל אחד חש, יותר משהבין, והיה מוכן לכל. אחד-אחד קמו הנאספים ממקומותיהם וביקשו את ד"ר אלקס להתייצב בראש העדה בסופת העיתים הגדולה. כל אחד הציע את תמיכתו והבטיח שיתוף פעולה מלא. לבסוף קם ד"ר אלקס, וכשהוא מודע לכל מלוא הסיכון שבשליחותו, אמר: "אם סבורים אתם שיהיה בזה שירות לכלל, הריני מוכן". בהרגשה של הקלת מה, ובהוקרה עמוקה, קיבלו הנאספים את דברי ד"ר אלקס. הכל קמו ובירכוהו. ד"ר אלקס תפס את מוקמו ליד שולחן הנשיאות, ובשירת "התקווה" נסתיימה האסיפה. הייתה זו האסיפה האחרונה של הקהיל היהודית בקובנה.

15 בספטמבר 1941

.. ביום 15 בספטמבר 1941 מסר יורדן: לאלטסטנראט 5,000 תעודות לחלוקה לבעלי מלאכה יהודיים בגטו. אלו נקראו בפי אנשי הגטו "תעודות חיים". לרופאים יהודיים, נקבעו, לפי רשימה שמית, בסך הכל 11 תעודות. לבעלי התמחות אחרת מקרב האקדמאים, לא הוקצו כל תעודות. מספר היהודים בגטו היה אז כ-3,000 נפש. המטרה הייתה ברורה.

AUSWEIS

FÜR JÜDISCHE HANDWERKER

DER GEBIETSKOMMISSAR IN KAUFUN – STADT

GEZ. JORDAN

SA – HAUPTSTURMFÜHRER

"תעודת החיים" שהוציא יורדן

4 באוקטובר 1941

ביום 17 בספטמבר 1941 הוקף השטח של "הגטו הקטן" על ידי משמרות מוגברים של גרמנים ו"פרטיזנים" ליטאיים. כל התושבים הוצאו אל כיכר סאיונגוס (Sajungos) שמחוץ לגטו. בעלי התעודות של יורדן, רוכזו בכיכר ליד בית החולים. החולים, הן אלה שאושפזו בבית החולים הכירורגי והן אלה שלא אושפזו כלל, הוצאו לכיכר. ביניהם היו כאלה שנפצעו ונותחו בלילה שלפני כן. שני חולים לא יכלו להחזיק מעמד, ומתו.

ד"ר אלכסיי פיינברג, ששכב חולה בבית החולים, הובל יחד עם הילדים ממעון הילדים לפורט התשיעי. החולים מבית החולים למחלות מדבקות, ואיתם הרופאים וחבר-העובדים שנמצאו במקום, הושארו במוסד ושעריו ננעלו. אין יוצא ואין בא. כאשר הגיע קהל המגורשים לכיכר, החלו "הפרטיזנים" הליטאיים לרוקן את דירותיהם.

לאחר מכן הגיע תורם של המגורשים מבית החולים. הרופאים והצוות הטכני הוצאו מן הבניין, הם הועמדו בשורות והחלו להובילם בכיוון לפורט התשיעי. באותו רגע, הגיעה לכיכר מכונית, וממנה יצא קצין משטרה בכיר. הוא מסר מעטפה להאופטמן טורנבאום, שפיקד על האקציה, וכאשר קרא המפקד הגרמני את הפקודה, נתן מייד הוראה להפסיק את האקציה, וכל הנאספים נשלחו חזרה לבתיהם. אף המשאית, שבה נשלחו ד"ר פיינברג והילדים לפורט התשיעי, הוחזרה.

ההוראה להפסיק את האקציה, הצילה הפעם את היהודים. אותו יום ב-17 בספטמבר 1941, כאשר ריכזו האנשים בכיכר היה בעיצומו, פרצו מספר יהודים, שהתגוררו בבתיים שבקרבת מקום, אל בניין בית החולים כדי להציל את נפשם. [...]

26 בספטמבר 1941

ביום 26 בספטמבר 1941, הייתה אקציה ברובע העתיק של הגטו, באזור הרחוב וליונוס. הסיבה הרשמית הייתה שהיהודים ירו, כביכול, על קצין משטרה גרמני בשם קוזלובסקי.

כל האזור הוקף באנשי צבא רבים, והוצאו ממנו כאלף יהודים. הפעם היה הגירוש סופי וטראגי. האנשים לא חזרו עוד.

בו ביום פורסמה הוראה לנעול ולחתום את דירת המגורשים, וכעבור ימים מספר הועברו הרהיטים והחפצים של המגורשים אל מחוץ לגטו.

בגטו החלה עכשיו תקופה של גירושים. שמועות על חפירת בורות בפורט התשיעי ועל גירושים חדשים בימים הקרובים נפוצו לכל עבר. היו גם כאלה שטענו, כי ראו את הבורות במו עיניהם. אחרים ידעו מת יחודשו הגירושים, ומה יהיה מספר המגורשים.

6 באפריל 1943

היום פשטה השמועה בגטו, כי היהודים שאמרו להביאם לכאן מאזור וילנה, הוצאו להורג. ידיעה זו נפוצה חיש מהר וחרדה אחזה שוב את תושבי הגטו. "האומנם יש אמת בשמועה זו? האומנם נרצחו בדם קר?" – שאלו אנשים איש את רעהו. לא אחד חשב בליבו, לשמע הידיעה הנוראה, כי גורלנו נחרץ; כי אין סיכוי להצלה בכל מקום שהוא. עלינו להישאר כאן במקום ולחכות לגורלנו. אלא אם נזכה לנס, לבוא הגאולה.

מקורה של השמועה הנוראה הוא בליפצר שבא היום מהעיר מוקדם מן הרגיל וסיפר בא.ר. שאנשי גסטאפו מקובנה חזרו אתמול מסביבת וילנה ולפי הסימנים על הנשק והבגדים שהביאו עמם במשאית שהסיעתם יש להסיק שבוצעה אקציה. כבר אמש סיפר לנו על כך ל. אך אתמול לא ידע פרטים. היום נוכח לדעת כי במוסך הגסטאפו הייתה פקודת מסע כתוב לפונאר. מגסטאפו קובנה יצאו למסע לפונאר חמישה מאנשיהם העוסקים בענייני שפיכת דמים. העובדים היהודיים שלנו במוסך יודעים כבר בדיו קלפי ההצטיידות לקראת מסע כזה – אקציה. הם – העובדים היהודיים – מוציאים להם את מכונות הירייה, המכשירים והקליעים. מציידים כל אחד מכף רגל ועד ראש בבגדים הדרושים ובכלי הזין. עובדי המוסך יודעים גם כיצד נכתבת פקודת המסע. ברוב המקרים נאמר בה: "Sonder Auftrag" (משימה מיוחדת). אולם הפעם נאמר בפקודת המסע: אקציה. המקום, פונאר, גם הוא היה רב משמעות. כאשר חזרו – היו מכונות הירייה והרובים מכוסים באבק שריפה של כדורים וקליעים. הבגדים של אנשי הגסטאפו היו מוכתמים בדם והבגדים הטובים שהביאו עימם – מעילים עליונים, מעילי עור ומקטורני פרווה – העידו כי אכן בוצעה אקציה.

עם זאת, לא היה אפשר לדעת אם המובלים למוות היו יהודים, או שמא היו נוצרים. לאחרונה הוצאו להורג גם נוצרים רבים, פולנים וגם ליטאים. אולם הבוקר שמעו פועלים יהודיים בבתי המלאכה של הרכבת, מפי נהג קטר, כי אתמול הוצאו להורג בפונאר נוסעיהם של 88 קרונות רכבת שהיו מלאים יהודים, ונהג קטר נוסף אישר את דבריו. הואיל ועמדו לבוא לגטו קובנה חמשת אלפים יהודים, נתבקשה רק מסקנה אחת: יהודים אלה הוצאו להורג בפונאר.

קראתי היום מכתב מריגה. בעצם, אין זה מכתב אלא מסמך טראגי של העדה היהודית בגטו. ב-6.2.42 נקראו תושבי הגטו להתאסף שוב, בנעריהם ובזקניהם, בכיכר הדמוקרטיים הידועה לשימחה. המטרה: יורדן זקוק לחמש מאות איש לעבודה בריגה. אף לפני כן, ניסה יורדן – בעזרת משמר הגטו של אז, הפלוגה השלישית של המשטרה הגרמנית – להוציא אנשים מבתיהם בלילה, לפי רשימות שהוכנו מראש. אולם אנשים רבים נעלמו מבתיהם ורשימת המגויסים אל נתמלאה, ורק כמה מאות נעצרו ונשלחו לרכבת בשעה שתיים בלילה.

כאשר נודע דבר זה ליורדן, למחרת בבוקר, נתמלא חימה. הוא ציווה להוציא את כל אוכלוסיית הגטו לכיכר הדמוקרטיים. אנשים רבים הבינו, כי לא תצמח להם טובה מהשתתפות בהתכנסות זו, ולכן חיפשו מחבואים לעצמם עד יעבור זעם. הם לא רצו לחזור על הטרגדיה של ה-28.10.41.

מה עשה יורדן? הוא בחר במו ידיו, מבין הנאספים בכיכר, 300 איש. לאחר מכן נכנס לא.ר. והודיע: אם עד השעה 4 אחר הצהרים לא יעמידו לרשותו 200 איש נוספים, יבצעו עוד היום "אקציה" בגטו.

התקיימה פגישה דחופה בא.ר. [= באלטסטנראט] בהתייעצות זאת הייתה הרגשה, כי הגטו עומד לפני אסון גדול, אם לא יגוייסו מייד 200 איש לפי דרישתו של יורדן. באותו זמן, נתקבלה אצלנו הבטחה מן הפלוגה השלישית של המשטרה, כי המדובר הוא באמת בעבודה בריגה ולא ב"אקציה". סוכם אפוא, פה אחד, לגייס את 200 האנשים הנדרשים.

בשעה 4 אחר הצהריים הגיעו לשער הגטו יורדן וראוקה מן הגסטאפו. ביקשנו מהם שהות של שעות אחדות כדי לבחור את האנשים המתאימים. נציגים שלנו (היינו, עובדי משרד העבודה בגטו) עמדו ליד שער הגטו והשתדלו לבחור מבין אלה שחזרו מן העבודה בעיר, אנשים צעירים ובריאים, שאינם קשורים למשפחות גדולות בגטו. ואם כי ראשי הגסטאפו הסכימו כי אנו נבחר באנשים שיצאו לעבודה בריגה, הרי עמדו כל הזמן במקום ונוכחותם אישרה את רצינות המצב.

בלחץ הטרור הגרמני, בחרנו את 200 האנשים. סיפקנו להם אוכל ובגדים; כן אספנו בשבילם סכום של 20 אלף רובל (ד"ר אלקס נתן כסף זה לקצין גרמני. זה הבטיח למסור אותו לעובדים היהודיים בריגה באמצעות ועד משלהם שאמורים היו לבחור. קצין זה, שבא באופן מיוחד מריגה, גם הבטיח לד"ר אלקס, כי האנשים מגטו קובנה נוסעים באמת לשם עבודה; וכי הוא יביא מהם מכתבים כאשר יגיעו מקום. הוא קיים את ההבטחות).

כאשר השלמנו את בחירת האנשים, תבענו מיורדן לשחרר מספר אנשים שנחטפו בבוקר, בכיכר, על ידי אנשיו. בין אלה, היו אבות למשפחות גדולות; אבות ואמהות שהשאירו ילדיהם בבית ללא כל השגחה; בעלי מקצוע מעולים, שהיו נחוצים במקומות עבודה שונים. יורדן הסכים, בסופו של דבר, לשחרר חלק קטן מהם, כ-15 נפש.

לנגד עיניי ניצבת, כמו חיה, התמונה של צעקת העובדים המגויסים. פעמיים, בשני חלקים, הובלו לתחנת הרכבת, תחת שמירה צבאית קפדנית. רחובות קובנה היו מכוסים מעטה עבה של שלג. על המדרכות הלכו אנשים, באופן חופשי, בכל הכיוונים. באפלת השעה המאוחרת של הלילה ראו האנשים החופשיים שעל המדרכות קבוצות של יהודים הצועדים בליווי חיילים מזוינים. משהו לא נורמאלי. בשעה מאוחרת כזאת, לא היו אנשי העיר רגילים לראות יהודים. ואלה לא נראו כאנשים ההולכים לעבודתם.

מאחורי המחנה הצועד ומלוויו, נמשכה שורה ארוכה של עגלות שהיו עמוסות צרורות שהכילו בגדים, צרכי אוכל וחפצים שונים. בעיניהם של תושבי העיר, נראו היהודים ההולכים לאיטם, תחת משמר כבד, כשבויי מלחמה המובלים למחנה ריכוז.

בתחנת הרכבת בשאנץ, שם עמדו הקרונות שנועדו להובלת עובדים לריגה, הייתה התמונה נוראה ביותר. בקרונות סגורים, שהיו מיועדים להובלת בהמות וסחורות, היו כלואים 300 האנשים שאותם "בחר" יורדן בבוקר. מבעד לאשנבים הקטנים נראו פניהם המתוחות והמודאגות של העצורים, פנים הכמהות לאור, לבית ולחופש, הם החלו לצעוק בקולי קולות: "הוציאו אותנו מכאן!"

כאשר הביאו בלילה את הקבוצה השנייה והחלו לדחוף את האנשים לקרונות, הם התגוננו. הם לא רצו להיכנס לקרונות. אך שום דבר לא עזר להם. כמה מכות על ראשיהם, כמה יריות מעל ראשיהם – וכולם נדחפו לתוך קרונות הרכבות שחיכו להם. שוב נשמעו קולות בכי בוקעים מבעד לחלונות הקטנים ומהסורגים.

כאשר נגשנו, קופלמן ואני, להוציא את 15 האנשים שיורדן הסכים לשחררם, החל הדחיפה חזקה החוצה של מאות יהודים כלואים. החייל הגרמני שעמד על המשמר, החל שוב לירות מעל לראשי הנדחפים – ונעל את שערי הקרונות.

כאשר ראיתי שלא אוכל להוציא מן הקרונות הצפופים את האנשים שיוורדן הסכים לשחררם, החלטתי לנסות להציל את האנשים שעמדו קרוב לשערי הקרונות. אך איחרתי את המועד. הספקתי להוציא מן הקרונות רק 7 אנשים.

בחשכת הלילה, התחמק מאחד הקרונות עובד יהודי, כבן 35 שנה. הוא ניגש אלי וביקש למסור דרישת שלום לאשתו. היא גרה בגטו, ברחוב קריקשצ'יוקייצ'ו: "היא לא תדע לאן נעלמתי פתאום; נא למסור ד"ש גם לשלושת ילדיי". פתאום נולד במוחי רעיון: הסתכלתי סביבי וראיתי את החייל שעמד על המשמר לפני שהאנשים הוכנסו לקרונות. כאשר החייל עמד עם גבו אלינו, אמרתי לעובד היהודי, הבעל לאישה והאב לשלושת ילדים: "בוא הנה מהר, כאן עומדות העגלות שהביאו את חפצי המגורשים. קפוצ' על אחת מהן, וגמרנו עם הנסיעה לריגה". אומר אלי האיש: "יש איתי חבילה ובה מצרכים שקניתי בעבודה. הם יכירו אותי מייד". "זרוק מהר את ילקוטך ובוא הנה" – אומר אני לו. לא חיכיתי לתשובתו. משכתי אותו אלי והובלתי אותו לאט-לאט לעגלה. עתה הוא נראה כעובד שהביא בעגלה את חפציהם של האנשים שהועברו לריגה. הוא ניצל.

הייתי נרגש כולי והתקרבתי שוב לרכבת. יהודי נוסף, לייב טלז'ק, התקרב בחושך אל הקבוצה של אנשי הא.ר. הוא היה נועז ביותר. הוא שאל אותנו בלחש: "יהודים, איך יכול אני להציל את עצמי? תנו עצה". עצתי הייתה ברורה: "זרוק מהר את חבילתך וזחל לעגלה השנייה". הנה ניצל עוד יהודי אחד.

כאשר לא היה עוד באפשרותנו להוציא יהודים נוספים מן הרכבת, עלינו על העגלה כדי לשוב לגטו. הראש היה מלא מחשבות מדכאות. עינינו הוסיפו לראות מחזות מחרידים: ראשיהם של אנשים מציצים דרך אשנבים נעולים, יהודים המנסים להתפרץ החוצה, כאשר שער הקרון נפתח לרגע, והם נהדפים בגסות חזרה על ידי חיילי המשמר. היינו נרגזים שלא עלה בידינו להציל עוד יהודים. [עד כאן זיכרונות מ-6.2.42].

התמונה הזאת מרחפת לנגד עיניי, כאשר אני קורא את מאזן הדמים שחיבר ישראל קפלן, תושב הגטו, אשר הוצא באותו יום לריגה ביחד עם יהודים רבים אחרים. ישראל קפלן היה מורה בגטו. הא רשם לזיכרון-עולם כל מה שקרה בגטו, הוא היה נכנס אלי, מזמן לזמן, כדי לברר פרטים מאירוע או שיחה מסוימים. אותו ישראל קפלן קרא אלי, דרך האשנב של קרון הרכבת, שאציל אותו. ניגשתי לקרון פעם, ופעמיים, ולא מצאתי דרך להוציאו משם. הרגשתי עצמי אשם, שלא עלה בידי להצילו. איש זה נמצא בריגה מאז השישי בפברואר 1942. במקרה – או שלא במקרה – יצאה משאית מקובנה לריגה. במשאית זו ישב ידידנו הוותיק שלום מאירוביץ, או כפי שכינהו רבים, בנימין השלישי – בגלל נדודיו הרבים גם בימים קשים אלה.

שלום מאירוביץ חזר בשלום מנסיעתו לריגה, ושלשום הביא לנו דרישת שלום מן היהודים הליטאיים שהובלו לשם ב-6.2.42 וב-23.10.42. שתי הקבוצות נמצאות באזורים שונים. אנשי הקבוצה הראשונה עובדים, יחד עם יהודי לטביה, תחת מרותו של האלטסטנראט של יהודי גרמניה. שם עלה שוב לגדולה איש שהיה ידוע אצלנו במעשיו הרעים, יוליוס קאהן. עתה שומעים אנו, כי הוא נמצא בריגה. איש ציבור יהודי נוסף המתבלט לאחרונה בריגה, הוא המלשין הידוע גראנובסקי. הוא עבד במשרד העבודה שלנו. החיפושים שנעשו על ידי הגסטאפו אצל העובדים האחראיים בא.ר. היו פרי יוזמתו. נודע לנו, כי השמועות על אקציה בריגה, היה להן יסוד. נרצחו שם 150 איש, ביניהם 41 שוטרים יהודיים, לאחר ניסיון של מספר שוטרים יהודיים ותושבי הגטו היהודי לעבור לשוודיה. הניסיון הזה לא הצליח. מתברר, כי היהודים שניסו לעבור את הגבול היו מזוינים, וכאשר נתפסו, גילו התנגדות והרגו מספר חיילים גרמניים. כתגמול נרצחו, כאמור, 150 יהודים על ידי הגרמנים, ביניהם כמה יהודים מקובנה.

ישראל קפלן שלח לנו דין וחשבון מפורט: בתקופה שבין 6.2.42 עד 1.4.43 ניספו לא מעט אנשים שהובאו מליטא. רק אחדים מהם מתו מיתה טבעית. רובם נורו בעת שהחליפו חפצים במצרכי מזון, או בנסותם להתרחק במקצת מן המחנה; או מתו מכדור מקרי; אחדים מתו מרעב; או כתוצאה מעבודה קשה ומפרכת; או ממחלות קשות. רשימת הנפטרים שלנו, בדו"ח של ישראל קפלן, היא מסמך דמים מקטע החזית שלנו בריגה.

בין הניספים נמצא גם שמו של שמאי שץ. זהו חבר מימי נעוריי. למדנו במחלקה אחת בגימנסיה העברית במאריאמפול. הוא היה נער שגדל בדחקות, ואף על פי כן סלל לעצמו דרך בחיים. הוא היה ציוני נאמן, חבר פעיל בצ.ס., בלילה האומלל של 5.2.42 – כאשר הפלוגה שלישית של המשטרה הוציאה בכוח אנשים במתייהם והכניסה אותם לבית המדרש שברחוב וליוס כדי להובילם משם לרכבת – פגשתי את שמאי שץ בשעה 1 בלילה. היה זה ברחוב בלינובוס. הוא ואשתו, ועוד אנשים מספר, הובלו בסך. אחריהם צעדו שני גרמנים ושני שוטרים יהודיים.

כאשר ראיתי אותו, התרגשתי מאוד. דומה היה, כאילו מובילים אנשים למוות. שמאי ראה אותי והחל להפנות אלי מבטים. לבסוף קרא: "אברהם, ראה איך מובילים אותנו! הצילנו! זוהי אשתי!" הייתה זאת פנייתו האחרונה אלי. הוא קיבל מכה על ראשו מייד מלווהו הגרמני וקריאותיו נפסקו.

ניגשתי לבית המדרש ברחוב וליונס, שם הייתה נקודת הריכוז של העצורים. היה זה רגעים מספר לפני הובלתם לרכבת. כאשר החלו להוציא האנשים מבית המדרש, ניסה אחד מהם להתחמק – להימלט בחסות החשיכה. באותו זמן, הובאו לשם שמאי שץ וקבוצתו. ראיתי אותו שוב והפניתי אליו את מבטי. רציתי לומר לו: אשתדל לעשות משהו למענך. ניגשתי אל אחד מראשי המשטרה שלנו, בוקאנץ, וביקשתי ממנו להציל את שמאי שץ. באותו הזמן, פרץ מטר יריות מכל הצדדים. הגרמנים הקיפו את האזור, וכאשר האנשים ניסו לברוח מן השורות ולמצוא לעצמם מחבוא כלשהו, פתחו עליהם באש מכל הצדדים. הייתה סכנה לעבור את הרחוב. עמדתי אחורי חומה עתיקה עד שנרגעתי.

שמאי ניצל אותו לילה ממוות והדבר שימח מאוד את ליבי. אך גורלו כנראה נחרץ: למחרת, היה אחד "הנבחרים" של יורדן בכיכר דמוקרטו ונשלח ברכבת. הוא הובא לריגה, ושם הפך להיות שוטר. הוא כתב מכתבים לא רעים. כעבור זמן לא רב היה ניסיון הבריחה לשוודיה – שנכשל, והמרד של השוטרים היהודיים. השוטרים היהודיים נרצחו וביניהם שמאי שץ. ישראל קפלן מזכיר אותו בין הקדושים. בארבעה עמודים של נייר פשוט, רשומים שמותיהם של צעירים יהודיים שהושם קץ לחייהם במסגרת הקבוצה הריגאית.

על ארבעה עמודים של נייר פשוט מסר לנו ישראל קפלן את הדין וחשבון שלו על האירועים העגומים. מכל שורה ומכל שם נוטף דם לתוך הגביע הגדול של ייסורים יהודיים. הוא כבר מילא מזמן גביע זה, והדם היהודי הניגר ממנו הפך לנהרות ואגמים. הדם היהודי השפוך תובע נקמה, זכרו של עמלק ימחה מתחת שמי אלוהים. עם ישראל יחיה לעולם, עד סוף כל הדורות.

7 באפריל 1943

בפונאר שליד וילנה נרצחו ביום הראשון של השבוע 4-5 אלפים יהודים. עד אתמול הגיעו אלינו, בנושא זה, רק שמועות, השערות וסברות היום זוהי עובדה מצערת ומכאיבה הידיעות על כך באו אלינו ממקורות שונים.

המקור העיקרי הוא ליפצר. הוא דיבר בגסטאפו בעניין זה עם שטיץ, עם שמיץ ועם אנשים אחרים. הם סיפרו לו, כי ביום א' הוצאו להורג 4-5 אלפים יהודים. לכל אחד מאלה שדיבר איתם, היה נימוק (או תירוץ) שונה. הראשון אמר כי היהודים עשו "חזירויות". הם פגעו במשטרה הליטאית אשר הוציאה אותם מן הקרונות בפונאר. בהתקוממות זו נפלו שישה שוטרים ליטאיים. אנשי הגסטאפו היו אף הם בסכנה. לכן היטיבו את ליבם באוכל ובמשקה לאחר שובם למחנה שלהם.

21 באפריל 1943

אתמול והיום חגגו היהודים בגטו את חג הפסח. הסדר הראשון נחוג על ידי רבים מתושבי הגטו ברוב פאר והדר. לאחר ההודעה של הא.ר. [=האלטסטנראט] כי המצב הקיים בגטו נראה בעיני הגסטאפו כיציב, וכי אין נשקפת סכנה לתושביו, ראו הם סיבה להתגברות על הדיכאון ולחוג את חג הפסח כהלכתו.

ככה זה תמיד בגטו: פתאום נתקפים כולם במרה שחורה, ולפתע נפתחת לפני העיניים תהום עמוקה, שאין מוצא ממנה. אולם כאשר מתקבלת ידיעה, או רמז כלשהו, או הבטחה מאיש גסטאפו, כי לעת עתה לא יאונה כל רע לתושבים, הם רואים בכך הקלה זמנית למצוקה (גם זו לטובה – אומרים האנשים זה לזה). שיהיה שקט אפילו רק היום, כי מחר יכול לקרות משהו. ואולי תבוא הגאולה בן-לילה. חיי שעה.

אתמול, ביום הראשון של פסח, פשטו היהודים את בגדי החול ולבשו בגדי חג. היה זה יום שמש אביבי ולאנשים היה מראה אחר, רגוע יותר, חגיגי. אתמול נעדרו עובדים רבים מעבודתם. אך הגרמנים אינם מתחשבים בחגי ישראל. מנהל משרד העבודה הגרמני, הרמאן, הודיע אתמול בבוקר, כי הוא יבוא לגטו ו"ידרוס" את תושביו, אם יעדרו עובדים מעבודתם גם היום. ישנם אנשים בגטו, המסרבים לעבוד בשבת ובחגים. יש לנו בעיות בגללם.

הא.ר. החליט לגייס היום לעבודה נשים שהן אמהות לילדים קטנים. עד כה שוחררו נשים כאלה מחובת עבודה. גיוסן הוא בתנאי שנמצאת בביתן אישה מבוגרת, קרובה או שכנה, המסוגלת לטפל בילדים. בשעה 5 בבוקר עמלה המשטרה לאסוף את הנשים האלה, לפי רשימה שהייתה בידה, ולהביאן לשער הגטו, כדי שיצאו משם לעבודה.

יהודים ליד משרדי האלטסטנראט בקובנה [3]

במשרדי הא.ר. עבדו בשני ימי החג כרגיל. אולם העבודה נמשכה בהם רק עד השעה 6 בערב. וזאת, כשי שהעובדים יוכלו לקיים את הסדר בשעות מוקדמות של הערב, אם, חס וחלילה, יהיה כיבוי אורות בגלל פצצות מן האוויר. ואלה הרי התרבו לאחרונה. אתמול, ביום ראשון לפסח, נפטר בגטו הרב שמוקלר. הצטערנו מאוד על מותו, כי הרב שמוקלר המנוח היה קשור בכל נפשו לגטו ולא.ר. כאשר ייכתבו פעם תולדות הגטו, ייזכר בהן לטובה שמו של הרב שמוקלר.

הכרתי היטב את הרב המנוח בעת העברת היהודים לגטו. הרב שמוקלר היה בין החברים הראשונים בוועד היהודי. היה לו, לרב שמוקלר, לב יהודי חם והוא האמין, בכל ליבו ונפשו, בגאולה הקרובה. "במניינים", בבתי הכנסת של השכונות, בדירות הפרטיות, ובכל מקום בו נפגש עם אחיו היהודים, מצא תמיד מאמר חז"ל, אגדה או רמז כדי להוכיח, באותות ובמופתים, כי עוד יהיה טוב ליהודים. "אתם תראו זאת בעיניכם" – היה אומר.

אם היו לנו טענות לרבים ולכלי קודש – והיו לנו טענות לא מעטות אליהם, והיו לנו "חשבונות" איתם על כל צעד ושעל, מן היום הראשון של חורבן יהודי ליטא ועד היום הזה – הרי כנגד הרב שמוקלר היו לנו רק טענות מעטות.

[...] מאות יהודים ליוו אותנו אל מקום מנוחתו. הייתה זאת לוויה המונית. יפה תיאר גולדברג, בטכס ההלוויה את אהבתנו לרב שמוקלר: הגרמנים אומרים כי את היהודים הם שונאים לפי החוק, ואילו את הליטאים הם שונאים בכל ליבם. דומה, אך להבדיל אלפי הבדלות, היה יחסנו כלפי הרבנים: לא מזמן נפטר רבה של קובנה – הרב שפירא. ליוונו אותו כרב ראשי וכנציג העדה כפי שמחייבת המסורת העתידה שלנו; ואילו את הרב שמוקלר ליוונו לפי נטיית ליבנו.

16 במאי 1943

לפני שלושה ימים קיבלתי הוראה טלפונית ממילר, שעלינו לשלוח לשטאדט-קומיסריאט 15, ולאחר מכן – 40, שוטרים יהודיים ולהעמידם לרשותו. על שאלתי לאיזו מטרה נדרשים השוטרים היהודיים, ענה לי מילר בקצרה: "לפעולת שיטור".

סיפרתי על תביעתו המוזרה של מילר לראש המשטרה היהודית בגטו: קיבלנו הוראה כזאת בפעם הראשונה. אומנם, שוטרים יהודיים גויסו, מזמן לזמן, לפעולה בשדה התעופה, בעיר כאשר היה שם מחסור בכוח אדם. אבל לא ברור לנו מהי המטרה כיום.

בשעה 10:30 בערב פגשתי את מרגוליס. הוא היה מודאג מאוד. הוא שאל אותי, אם אני יודע את סיבת גיוסם של 15 השוטרים. לדעתו, צריך הייתי לברר באופן נמרץ יותר מה רוצים מהם. עניתי לו, כי אם התביעה באה ממילר, אין בה כל סכנה. עם זאת, דאגתי גם אני. כבר נענשנו קשה בגטו. טרם שכחנו את עניין 534 הגברים הצעירים. אולי טמון כאן איזה מוקש? שלשום צעדו 15 השוטרים היהודיים משער הגטו, ובדיוק בשעה 07:30 בבוקר הגיעו לשטדט-קומיסריאט. התברר, כי על השוטרים היהודיים הוטל תפקיד מיוחד – לסייע בידי השוטרים הגרמניים והליטאיים בהוצאת מספר מסוים של תושבים ליטאיים מדירותיהם.

לקובנה – כמו לכפרים ולערים אחרות בליטא – הגיעו לאחרונה משפחות גרמניות רבות. באופן רשמי הוסבר הדבר בכך, שבתיהן של המשפחות הללו נהרסו בהפצצות מן האוויר והן מחפשות מקלט בליטא. למעשה, יש לנו כאן עניין של קולוניזציה גרמנית בארץ. זרה. הגרמנים המגיעים לקובנה מקבלים אינפורמציה מאת משרד השיכון שבשטאדט-קומיסריאט באשר לדירות שהוכנו להם. הדירות שנועדו לשיכוןם שייכות למשפחות ליטאיות, שאחד מבניהן גוייס לצבא הגרמני, אך הוא מסתתר במקום מחבוא כלשהו. חלק מן הדירות נבחרו כיון שהן נמצאות בשכונות שבהן יש כבר מזמן רוב גרמני.

כל משפחה גרמנית חדשה עוברת לדירה שהועמדה לרשותה, כשהיא מלווה על ידי ארבעה שוטרים – שוטר גרמני, שוטר ליטאי ושני שוטרים יהודיים. תפקידם – להוציא מן הדירה, בתוך 2-3 שעות את הדייר הקודם (ליטאי או פולני) ולשכן במקומו את המשפחה הגרמנית. תפקיד נוסף לשוטרים: להחרים את הרהיטים והחפצים של המשפחות הליטאיות או הפולניות – שבניהן המגויסים מסרבים להתייצב במחנות הצבא הגרמני – ולהעבירם למרכזי איסוף שנועדו לכך. לעומת זאת, משפחות המפונות מדירותיהן רק בגלל העובדה שדירותיהן נמצאות בשכונות שרוב דייריהן הם גרמנים, אין רהיטיהן וחפציהן מוחרמים.

הנהל של החרמת הדירות הוא כדלקמן: אל הבית שבו מוחרמת דירה לטובת משפחה גרמנית, מתקרבת משאית שבה נמצאים הדייר הגרמני החדש וארבעת השוטרים. הם נכנסים לדירה המסויימת, מודיעים לבעליה כי יש לפנותה בתוך 2-3 שעות, מציעים להם לקחת איתם 30-40 ק"ג של חפצים ולעזוב מייד את דירתם. מקום מגורים חדש – אין מציעים להם.

השוטרים היהודיים ממלאים, לרוב, תפקיד של מתורגמנים, הואיל והם מדברים ליטאית וגרמנית. תגובת הדייר – בכי ותחנונים לביטול הגזירה, לדחותה במספר ימים, ולאפשרות לקחת איתו חלק גדול יותר מרכושו. אך שום דבר אינו עוזר – הדירה מתפנית, החפצים נזרקים החוצה, ואת שאר הדברים, כולל הרהיטים, מעמיסים על המשאית שתובילם לאחד ממרכזי האיסוף, הנמצאים בסלובודקה ובשאנץ.

הבכי והתחנונים של הדיירים הקודמים מופנים לעבר השוטרים היהודיים. וזאת, ראשית כל, מפני שהם מבינים את שפתם של הדיירים, ושנית, מפני שרואים בהם לא רק מתורגמנים אלא גם נותני הוראות. תפקיד נוסף הוטל על השוטרים היהודיים: להקפיד על כך, שהשוטרים הליטאיים לא יגנבו מחפצי הדיירים הקודמים. לשטאדט-קומיסריאט יש כבר ניסיון בהחרמת דירות של תושבים פולניים. את ההחרמה ביצעו, לרוב, שוטרים ליטאיים. ואלה נהגו להביא את החפצים המוחרמים לא למרכזי האיסוף כי אם לדירותיהם שלהם.

בדירות שלא בוצעה בהם החרמת רהיטים וחפצים של הדייר הקודם, היו השוטרים מוסרים הודעה על פינוי מייד של הדירה ועל מקום הימצאה של דירתם החדשה, אי שם בשכונה מרוחקת. השוטרים היו מוציאים מייד החוצה את הרהיטים והחפצים שבדירה.

כל העניין – וחלקם של השוטרים היהודיים בו – אינו מוצא חן בעינינו. הופעתם של שוטרים יהודיים בבתייהם של תושבים ליטאיים שדירתם מוחרמת, כבר עוררה רוגז בקרב האוכלוסייה הליטאית. אחדים מהם חשבו, כי יש כאן עניין עם יחידת שוטרים יהודית, שהעמידה את שירותיה לרשות השלטון הגרמני. בחברה הליטאית החלו לדבר על "קבוצות ס.ס. יהודיות", על "גסטאפו יהודי", על "היהודים שהחלו להשתלט על העיר". הסערה בקרב האוכלוסייה הליטאית גברה והלכה, ואיתה – הרוגז על היהודים.

חיפשנו דרכים כיצד להסתלק מן התפקיד האומלל שהוטל על מספר שוטרים יהודיים. כמעט כל יום דיברתי עם מילר על נושא זה. לא יכולתי לטעון, כי הליטאים כועסים עלינו. זה לא היה מעניין אותנו. אולי להפך: הוא היה נהנה מזה. העליתי לפניו נימוקים אחרים: למשטרה היהודית יש תפקידים משלה בגטו, ואין באפשרותה לוותר כל יום על מספר ניכר מכוחה המצומצם.

מילר הבטיח לי, פעמים מספר, כי בעוד ימים אחדים ייפסק משלוח השוטרים היהודיים לתפקידים אחרים. כדי לשכך את הרוחות בעיר החליט הא.ר. כי השוטרים היהודיים לא יופיעו בעיר במדיהם: פירוש הדבר יהיה, כי עובדים יהודיים מועסקים במבצע פינוי של הדיירים הליטאיים, כשם שעובדים יהודיים עסוקים בעבודות מסוגים שונים.

היו גם מקרים ששוטרים יהודיים שכחו את מי הם משרתים במבצע פינוי זה והתנהגו כאילו הם נותני ההוראות. מקרים אלה היו רק ביום הראשון של המבצע. הא.ר. הורה לשוטרים היהודיים לא להתערב בוויכוח בין השוטרים הגרמניים ובין הדיירים המפונים. השתתפותם של השוטרים היהודיים במבצע הפינוי השפיעה לרעה על יחסם של השוטרים הליטאיים לעובדים היהודיים בשער הגטו. שוטרים אלה החלו להחרים כל דבר שנמצא ברשותם של העובדים היהודיים השבים מעבודתם בעיר.

אנו נמצאים, אפוא, למרות רצוננו, בין שתי לשונות אש. אני נזכר בשיחה עם מילר לפני שלושה ימים. הוא סיפר לי כי ליד שער הגטו נעצר עובד יהודי כאשר ברשותו זוג מגפיים של

גרמני. הוא הביא אותם ממקום עבודתו לתיקון בגטו. "דבר זה אסור לעשותו. זוהי התחכמות יהודית. על ידי שירות כזה בשבי הגרמני, רוצים יהודים מסויימים לזכות באהדה ובתמורה מגרמנים הממלאים תפקידים חשובים במקומות עבודתם". מילר הוציא הוראה האומרת, כי עובד יהודי שייקח עמו, ממקום עבודתו, חפצים לתיקון בגטו – ייכלא בבית הסוהר והחפצים יוחרמו. לא ייתכנו יחסי קירבה בין העובדים היהודיים ובין נותני העבודה הגרמניים. היהודים חייבים למלא את תפקידיהם בעבודה ולא לעסוק בשירותים שונים. אלה דברי מילר. ועוד אמר מילר: "אתה ודאי מבין, כי היהודים – האשמים בפרוץ המלחמה – חייבים לסבול מתוצאותיה".

אנו חייבים, אפוא, לנסות בכל פעם דרכים חדשות, כדי לא ליפול בפח שטומנים לרגלינו. אנו צריכים להשתחוות לפני כל האנשים שכוחם עימם, וקשה להשביע את רצון כולם. התנהגותנו זו נובעת מן הגלות הנצחית שבה אנו נתונים, והיא באה לידי ביטוי בולט בחיי היום-יום שלנו בגטו.

שיעור בשיטת המוסר אצל רבי אברהם גרודזנסקי

5 ביוני 1943

חיי הגטו משתקפים לרוב בא.ר. [=באלטסטנראט], ליד שער הגטו וכן בפלוגות העבודה השונות ובשדה התעופה. לא פות משישים אחוז מתושבי הגטו עובדים כל יום עבודת פרך, מתענים בעבודתם, ומסכנים את חייהם ברכישת מצרכים, לעצמם ולבני ביתם, ובהעברתם דרך שער הגטו, והכל – תחת עינם הפקוחה של השוטרים הגרמניים והליטאיים.

חששם התמיד בעת העבודה, חרדתם ליום המחרת, וכן פחדם מפני השמדה – מייבשים את לשד עצמותיהם. אנשים אלה פונים לא.ר. כדי למצוא הקלה לחייהם הקשים, כדי להחליף את מקום עבודתם בעבודה פחות קשה, כדי לקבל חופשה מעבודתם מסיבות מחלה, כדי להשיג זוג נעלי עץ ובגדים שלמים במקום אלה שבלו מרוב שימוש, כדי לקבל תוספת מזון, כדי להחליף דירה – בנוחה יותר וכדומה.

לא.ר. באים גם כדי לשמוע חדשות. במקום הזה מרגישים את הדופק של הגטו. אצל המסתכל מן הצד יכול להתעורר רושם, כי החיים בגטו מתרכזים רק בפלוגות העבודה, בקבלת מנות מזון. אפשר לחשוב, כי האנשים חיים כאן בפרח מתמיד מפני האויב שישים קץ לחייהם. אכן כזה היה המצב בתקופה הראשונה של הגטו, בעת החיפושים בבתים והאקציות, עד ליום 28.10.41. החיים בעת ההיא היו שוממים, אפורים וריקים מכל תוכן, כמו בבית סוהר, כמו בקבר.

אך מעט-מאט, בהדרגה, השתנה הלך הרוח. האנשים התרגלו במקצת לשער הגטו, לעבודתם, לאי הצדק. הם השתדלו לשכוח את כל הדברים הבלתי נעימים, את הסכנות ואת העול הרובץ על שכמם. אחדים מהם החלו לערוך סעודות לחברים ולידידים, לשתות יין וי"ש. אחרים חיפשו פורקן בלימודים, בכתיבה, במתן הרצאות, בחיבור שירים וכדומה. החיים בגטו נעשו, במרוצת הזמן, רב-צדדיים ורבגוניים. בכל אלה מצאו האנשים הקלה מסוימת מחיי-שעה.

מבחינת החוק היו הדברים האלה אסורים בתכלית האיסור. אסור היה ללמוד, אסור היה לכנס אסיפות או להשמיע הרצאות, אסור היה גם להתפלל. על אחת כמה וכמה, אסור היה לאכול ארוחה דשנה או לשתות משקאות חריפים. וזאת, מפני שהגרמנים ראו בנו עבדים, ולעבדים הן אסור ליהנות מן החיים.

אולם מים גנובים ימתקו... ככל שגובר לחצו של השלטון, ככל שחוקיו הם אכזריים יותר – רבה יותר התשווקה לדעת, למזון רוחני. סלובודקה הייתה, מדורי דורות, מרכז של לימוד תורה, של ישיבות, של פולחן הדת היהודית. לא פעם רציתי לדעת, כיצד נראית סלובודקה בימים טרופים אלה, בימי הגטו? היכן הם כיום תלמידי הישיבות, המתמידים והרבנים?

חלקם הגדול ניספה – כמו רבבות יהודים אחרים – על קידוש השם. רק קומץ קטן נשאר בחיים. הם מתכנסים בלילות, לאחר גמר עבודתם, ב"תפארת בחורים", אגודה לטיפול החיים הדתיים, וכן במסגרת של קבוצות קטנות אחרות, ולומדים תורה ומתפללים. הם ממשיכים. הם שומרים על הגחלת שלא תיכבה.

אושרי – בחור ישיבת סלובודקה לשעבר – עוסק עתה בכל העניינים הללו. הוא משתדל, שבחורים דתיים לא יעבדו בשבתות ובחגים; הוא מכניס אותם לעבודה בבתי המלאכה ולעבודות אחרות בתוך הגטו, כדי שיוכלו לקיים את כל המצוות. הוא קורא לפני הבחורים והמבוגרים עמוד בתלמוד ומבקר ב"תפארת בחורים". בקיצור, הוא עושה דברים רבים בתחום החינוך הדתי ולמען אורח החיים הדתי. אילו היו הגרמנים מודעים לכך – היה אושרי חייב מיתה.

אושרי הוא פקיד במנגנון המינהל בגטו. הוא מנהל את המחלקה לביעור כינים. זוהי אחת התופעות המוזרות בראי העקום של חיי הגטו. תפקידו הרשמי אינו מפריע לו בעיסוקו העיקרי – דאגה ללומדי תורה.

אושרי היה ידידי הנאמן ואני חסידו. וזאת – בגלל יושרו ואמונתו. כאשר ביקר אצלי בימים אלה, בעניינים שהוא עוסק בהם, שאלתי אותו כמו תמיד: "תגיד לי בבקשה, אושרי: מה שלומם של בחורי הישיבות?" אושרי עונה לי בנימוס, בתוספת חיוך: "הכל אצלם בסדר גמור. הדף היומי – הוא דף יומי, בחורי הישיבות" – לומדים תורה, ואותו הדבר ב"תפארת בחורים".

"תגיד לי, אושרי היקר: מיהו היום הרב בסלובודקה?" בעיה זו מעניינת אותי, לאחר פטירתו של הרב שפירא ז"ל, ולאחר מכן, פטירתו של הרב שמוקלר ז"ל, מי שהיה הרב בשאנץ. כאן שמעתי סקירה מפורטת על תולדות הרבנות בסלובודקה, על המחלוקת הגדולה על כס הרבנות, ועל הפשרה שהושגה – הרבנות בסלובודקה הופרדה מן ה"ישיבה" בסלובודקה.

בניין ישיבת סלובודקה [4]

אושרי סיפר לי על הבעיות המעסיקות, בימים אלה, את הציבור הדתי. אחת מהן היא בעיית העגונות. ישנן כיום בגטו אלפי עגונות, ולאחר המלחמה יגדל בוודאי מספרן. במקרים רבים אפשר היום לקבוע בוודאות, כי גברים שזהותם אינה מוטלת בספק הלכו לעולמם. ישנם בגטו עשרות אנשים שיצאו חיים מן הפורט השביעי, שבו ניספו קרוב ל-4,000 גברים. רבים מן הניצולים יודעים לספר, כי ממש לנגד עיניהם נורו גברים רבים הידועים להם בשמותיהם. מן הראוי הלה להושיב מייד בית דין שיגבה עדות מן האנשים האלה ויעסוק בשחור הנשים מעגינות.

אושרי רואה בעייה זו כאחד מן התפקידים החשובים של הרבנים בסלובודקה. משהלכו לעולמם הרב שפירא והרב שמוקלר ז"ל, שוב אין היום אישים בעלי סמכות נאותה להכריע בשאלות מסוג זה. לכן דרוש לעניין זה בית דין מיוחד.

היום שבת, ובשעה 6 בערב, בין מנחה למעריב, נלך שנינו לבקר את איש המוסר הרב אברהם גרודזנסקי. כך נדברתי עם אושרי.

לא מזמן נסתיימה העבודה בפלוגת העבודה, והסמטה מלאה אנשים. אושרי מספר לי כי בימים ההם התאספו כאן, בין מנחה למעריב, המונים – רבים, בחורי ישיבות וסתם אנשים אדוקים. עתה שונה הוא המצב; היום רואים כאן אנשים שפניהם חשכות וקודרות ובגדיהם קרועים ובלויים. עמוסים תרמילים, שבים הם מעבודתם לאחר יום עבודה קשה. פה ושם רואים בחורי ישיבה לבושים בגדי שבת. שבת וחול משמשים כאן בערבוביה. באחד הבתים שבסביבה יתקיים עוד מעט קונצרט של תזמורת המשטרה לכבוד ליפצור: אנשי פלוגתו ומקורביו ממהרים להגיש לו חיוך של צביעות ודברי שבח זולים.

אושרי ואני צועדים בסמטה הצרה המלאה אנשים, ומתקרבים לבית עשוי עץ. אושרי הולך בראש. הוא עולה במדרגות עץ צרות, ואני אחרי. אנו עוברים דרך שני חדרים קטנים, הדחוסים במיטות ובארונות, ונכנסים לחדר השלישי, שגם הוא מלא רהיטים וחפצים שונים. באמצע החדר עומד שולחן עגול, מכוסה במפת קטיפה אדומה, זכר לכיסוי השולחן בבית המדרש. על השולחן ערימה של ספרי גמרא וחומשים.

ליד השולחן יושב הרב אברהם גרודזנסקי, אדם זקן, בעל זקן שיבה ופנים חיוורים וחולניים. הוא לבוש בגדי שבת וכיפה מכסה את ראשו. לידו – "חומש" בעל כריכה שחורה רבי אברהם אומר דברי תורה. סביבו, בחדר הזה ובחדר השני, עומדים בחורי ישיבה, אנשים צעירים וגם מבוגרים. מבטיהם מופנים למקום שבו יושב הרב הזקן. הם בולעים כל מילה היוצאת מפיו.

בחדר צפוף ומחניק. בחוץ חם. האנשים מנגבים את הזיעה מעל פניהם ומתחת לכובעיהם. כאשר נכנסנו לחדר, היה הרב גרודזנסקי באמצע דבריו. הוא הושיט לי האורח, את ידו. ישבתי והייתי מוכן להקשיב לדברי המוסר מפיו של רבי אברהם.

הרב גרודזנסקי ממשיך ומטיף: "קיימת רק גדולה אחת בעולם, והיא גדולתה של התורה, שנתן הקדוש ברוך הוא לעם ישראל על ידי משה רבנו על הר סיני (הזמן קרוב לחג השבועות, והרב מדבר על מתן תורה). היהודים קיבלו את התורה, ועוד לפני שידעו מה נאמר בה, הזדרזו ואמרו: נעשה ונשמע. זוהי תופעה היוצאת מגדר הרגיל. היהודים האמינו בריבונות של עולם, ולכן היו בטוחים, כי תורתנו טובה לכלל ישראל. אף איש אינו יכול לראות את האל בגדולתו, רק משה רבנו זכה לראותו פנים אל פנים. כפי שנאמר: פה אל פה ידבר בו.

אומות העולם רואות גדולה ותפארת בספרות ובאמנות. הערכה זאת שלהן, מקורה בעובדה שאין הן מכירות בחשיבותה של התורה גם רבים מבני ישראל נכשלו בהעדפה בלתי נכונה, וזאת כיוון שלא הבינו כי הגדולה האמיתית גלומה בתורה. התורה אינה תובעת מן היהודי דברים שהם למעלה מיכולתו; היא תובעת ממנו להיות מה שהוא באמת, להתנהג לפי המידות שהוא ניחן בהן, לא לברוח מעצמו, לא להתכחש לאופיו. עליו להיות כמות שהוא, כפי שברא אותו אלוהים.

האדם הוא טוב מטבעו, והוא חייב להקפיד שלא יורידו אותו מן הדרך הישרה. אין להיכנע ליצר הרע. עם ישראל נבחר על ידי בורא העולם להיות עמו. לכן חייבים אנו לסבול יותר מעמים אחרים. הקדוש ברוך הוא נתן לנו את התורה, כדי שנדע כיצד להתנהג. שלוש מידות יסוד קיימות אצל עם ישראל: יראה, רחמים וגמילות חסדים. יראה אין פירושה פחד סתם מפני אלוהים שבשמיים, יראה היא תוצאה של רוממות הבורא. בושה, אין פירושה להתבייש סתם; משמעותה – ענווה. לנוכח גדולתו של הבורא רואה האדם את עצמו קטן עד כדי בושה ממש. מידת הרחמים: אין גבול לרחמיהם של יהודים. כל ישראל הם רחמנים בני רחמנים. וגמילות חסדים – היא היחס של איש לרעהו. בכוחן של כל המידות האלו יכול היה עם ישראל לשאת בכל הצרות שפקדו אותו במשך דורות רבים. הצרות שהן מנת חלקו עתה – כבר ידע העם בימי עברו. בתורה נאמר במפורש על שום מה בא עונש זה או אחר: מדוע חרב בית ראשון, ומדוע חרב בית שני.

"בעלי אמונה, בעלי מידות טובות, יכולים להיות בטוחים, כי יתגברו על כל המצוקות. כלל ישראל יתגבר על כל צרות זמננו". בכך סיים היום הרב גרודזנסקי את שיעור המוסר שלו.

הודינו לרבי אליהו על שיעורו המאלף – ונפרדנו ממנו. יצאנו אל הרחוב. "כבר מלאו 35 שנה להטפת שיטת המוסר מפי הרבי אברהם בישיבת סלובודקה" – אמר אושרי. "והוא המשיך הטפתו גם אחרי בואם של הבולשביקים. עתה מטיף הוא מוסר בביתו. רצו להעבירו לארץ ישראל, אף הוא סירב להיפרד מן המקום ומן התפקיד שקיבל בירושה".

בימים הראשונים של המלחמה ישב רבי אברהם עם 16 תלמידים. כאשר החלו הפרעות בסלובודקה – כך מספר אושרי – הפצירו בו תלמידיו ומקורביו שיפסיק את תלמודו וימצא לעצמו מקום מסתור עד יעבור זעם. אך רבי אברהם אינו אדם הבורח מתפקידו ומגורלו. הוא אמר להם, שדווקא עתה, בשעת חירום, צריך ללמוד תורה. אם נחרץ גורלו למות – טוב שימות ובידיו ספר תורה.

כאשר התקרבה לביתו כנופיית "פרטיזנים" ליטאית, התחבאו שלושה בחורים במרתף ובבית השימוש. "הפרטיזנים" נכנסו לחדרו של רבי אברהם ומצאו אותו משמיע דברי תורה לשלושה עשר תלמידים. הליטאים עצרו את הצעירים והביאו אותם לפורט השביעי. הם השאירו את רבי אברהם, שהיה צולע במקצת, בביתו. באותו יום, הם עצרו רק אנשים צעירים.

רבי אברהם ממשיך בהטפתו כשהוא מוקף תלמידים וחסידים של שיטת המוסר, וזאת – על אף הסכנות והסערות. הוא מאמין באמונה שלמה, כי כלל ישראל ייצא מחוזק מכל התלאות שבימינו. רבי אברהם ותלמידיו הם מעטים אך מהווים חלק נכבד מן המציאות של הגטו.

באותו זמן ובאותו רחוב, נערך, בבניין שבו שכנה לפנינו ישיבת סלובודקה, קונצרט ביוזמתו של יפצר. אחד מן החבורה חיבר פזמון מלא חנופה לכבודו. שם הפזמון: "שיר לכבודך" ("א ליד צו דיר"), שיר מלא התרפסות וצביעות. ליפצר הורה לראשי התזמורת לחבר לחן לשיר ולהכין תווים נגינה, כשי שאפשר יהיה לנגנו בקונצרט הזה. גם הווי זה הוא חלק בלתי-נפרד מחיינו בגטו

צווים, פקודות והוראות של השלטונות הגרמניים והליטאיים שניתנו ליהודים בגטו קובנה

אברהם תורי כינס את הצווים, פקודות והוראות של השלטונות הגרמניים והליטאיים שפורסמו בכתב ובעל פה בגטו קובנה בפנקס מיוחד. חלקם הועתקו מלוחות המודעות או נאספו מבעלי תפקידים שבגטו. ניתנו גם פקודות ישירות לאלטנסטנראט והוא נאלץ להעביר את הפקודות ישירות ליושבי הגטו.

אברהם תורי אסף תיעוד רב, שהתפרסם בספרו, עמודים 489-542. אני בחרתי במספר פקודות וצווים כדי להמחיש את משמעותם.

38. הצו של השטאדטקומיסר באמצעות האופטשטורמפיהרר יורדן מ-3.9.1941
1. כל תושבי הגטו חייבם למסור ללא דיחוי ולא יאוחר מה-4 בספטמבר, 1941, שעה 18:00, את החפצים המפורטים להלן לידי האלטסטנראט, לשם העברתם לרשויות המוסמכות מטעם השלטונות:
 - (1) כספים מכל סוג במטבע רוסי או גרמני אם הוא עולה על 100 (מאה) רובל למשפחה.
 - (2) כל אמצעי תשלום של ארצות חוץ, זהב, כסף, אבנים יקרות ומתכות יקרות אחרות וכמו כן מוצרים מאותן מתכות.
 - (3) ניירות ערך וקבלות על הפקדתם (אם ישנן כאלה).
 - (4) תמונות בעלות ערך, בגדים יקרים עשויי פרוות יקרות ופרוות (פרט לפרוות של צאן ופרוות משומשות מאוד), שטיחים בעלי איכות, פסנתרים.
 - (5) מכונות כתיבה.
 - (6) כל מכשירי חשמל, כולל אלה הנועדים למטרות רפואיות ומקצועיות.
 - (7) בדים טובים לחליפות ולמעילים.
 - (8) פרות ועופות.
 - (9) סוסים על ריתמותיהם ועגלותיהם.
 - (10) אוספים של בולי-דואר.
 2. החל מיום פרסום מודעה זו אסור לשחוט עופות וחיות.
 3. כל תושבי הגטו נדרשים למלא את חובת המסירה באופן הישר והרציני ביותר, כי בזה תלוי גורל הגטו. ביצוע לא ישר או לא מלא של חובת המסירה, יביא לסכנת חיים לא רק לאשמים אלא גם לתושבים אחרים של הגטו. לרשויות השלטון ידוע כי אי-אילו חפצים קבורים באדמה או מוסתרים בצורה אחרת. נוכח הסכנה הצפויה לכלל ולפרט חייבם למצוא את החפצים הללו ולמוסרם ללא תנאי. את החפצים המנויים לעיל חייבים למסור ביום חמישי ה-4 בספטמבר משעה 7:00 בבוקר, עד 18:00 בערב בנקודות הריכוז הבאות: 1. רחוב קראז'ו 2; 1. רחוב בפאדז'ו 15; 3. רחוב וארניו 49; 4. רחוב לינקובוס 41. על הזמן ומקומות המסירה של פרות, עגלות ועופות תימסר הודעה נפרדת.

51. הודעה

מועצת הזקנים נתבעה על ידי מוסדות השלטון להעביר את הפקודה הבאה של מוסדות השלטון לידיעת אוכלוסיית הגטו:

כל תושבי הגטו ללא כל יוצא מן הכלל, בתוך זה גם ילדים וחולים, חייבים לא יאוחר משעה שש בבוקר של יום שלישי, ה-28.10.1941, לעזוב את דירותיהם ולהתאסף בכיכר הנמצאת בין הבלוקים הגדולים ורחוב דימוקרטו, ולהסתדר שם לפי הוראות המשטרה.

על תושבי הגטו להתייצב משפחות-משפחות, ראש המשפחה – בראש. את הדירות, הארונות, המזנונים, השולחנות, וכו' אין לנעול. אחרי השעה 6 בבוקר אסור לאיש להישאר בדירות. אלה שיימצאו בדירותיהם אחרי השעה 6, יירו בו במקום.

ויליאמפולה, ב-27.10.1941.

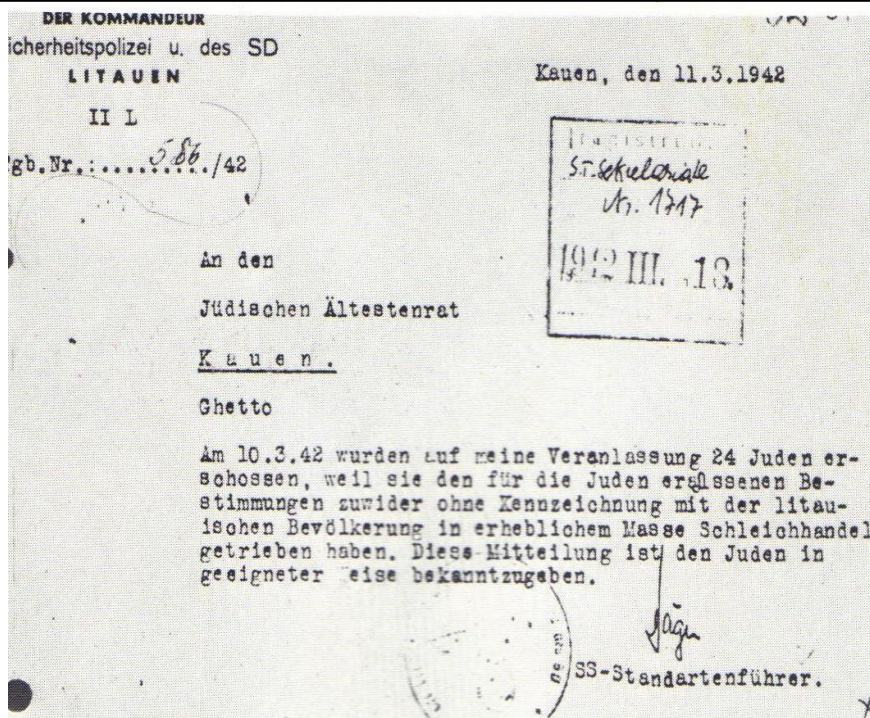
52. פקודה של מפקד ה.ס.ר. מיום 27.10.41

כל תושבי הגטו ללא הבדל גיל ומין חייבים לעזוב את בתיהם ביום 28.10.41 ולהתייצב בשעה 6 בבוקר בכיכר הדמוקרטים. אלה שיימצאו בבתיים, יירו למוות במקום.

האלטסטנראט

53. הוראה מטעם השטאדסקומיסר באמצעות קמינסקאס מיום 8.11.41

כל תושבי הגטו חייבים למסור [לרשויות] את העגלות, הכרכרות ועגלות-החורף שברשותם. האלטסטנראט

**הודעת יגר על הוצאתם להורג של 24 יהודים
שנתפסו ברכישת מזון והלכו בלי טלאי צהוב [3]**

18. הודעה פומבית מספר 2

של הנביטסקומיסר (מושל המחוז) בעיר קובנה

1. על אותו חלק של האוכלוסייה היהודית אשר ברח מקובנה בפרוץ המלחמה או במהלכה ולא חזר לקובנה עד היום – נאסר לחזור לקובנה. על כל בעלי הבתים ומנהלי הבתים נאסר בזה לתת מחסה ליהודים חוזרים.
2. האוכלוסייה היהודית ללא הבדל גיל ומין – חייבת לענווד בצד השמאלי של החזה וכן על הגב, מגן דוד בקוטר של 6-10 ס"מ.
3. ההעברה של האוכלוסייה היהודית מהעיר אל פרבר ויליאמפולה על פי הוראת ראש העיר מספר 15 מיום 10 ביולי 1941 – חייבת להסתיים עד ה-15 באוגוסט 1941.
4. על היהודים אסורים המכירה, ההחלפה או המימוש של כל נכסיהם – הן הניידים והן הבלתי ניידים. גם השמדת מתקנים או דברי ערך אחרים – אסורה בהחלט.
5. ההגבלה בגין שעת האיסור להיראות ברחובות על פי הוראה מספר 15 מיום 10.7.41 מורחבת גם לאזור ויליאמפולה כולל הרובע בו גרים יהודים.
6. יתר החלקים של הוראת ראש העיר מספר 15 מיום 10 ביולי 1941 – מבוטלים בזה.
7. העוברים על ההוראות שבהודעה הזאת יענשו בכל חומרת הדין.
8. הוראות ההודעה נכנסות לתוקף החל מהיום.

השטאדטקומיסר העיר קובנה
חתום – קראמר
א.א. אוברפיהרר

קובנה, 31 ביולי 1941.

19. הודעה מספר 2

של הנבוטסקומיסר קובנה/מחוז

1. על האוכלוסייה היהודית אסור השימוש במדרכות. היהודים חייבים ללכת בזה אחר זה לאורך הקצר הימני של הדרך.
2. על האוכלוסייה היהודית אסורה השהייה בשדרות ובכל הכיכרות – המדשאות הציבוריות. כמו כן אסור ליהודים להשתמש בספסלים שהוצבו למנוחה.
3. על האוכלוסייה היהודית אסורים הנהיגה, ההחזקה והשימוש של כל אמצעי התחבורה הציבוריים כולל מוניות, כרכרות רתומות לסוסים. אוטובוסים ציבוריים חייבים להדביק שלט במקום בולט ועליו הכתוב: "אסור ליהודים".
4. האוכלוסייה היהודית ללא הבדל גיל ומין חייבת לענווד על הצד השמאלי של החזה ועל הגב מגן דוד בקוטר 8-10 ס"מ.
5. על היהודים נאסר לעזוב את מגוריהם משעה 6 עד שעה 20.
6. על האוכלוסייה היהודית אסור להעסיק לא-יהודים או לדאוג לאכסנתם.
7. הצווים שהוצאו כבר על ידי ראשי המחוז והמתייחסים לנקודות דלעיל – מתאשרים בזה.
8. העוברים על ההוראות שבהודעה הזאת יענשו בכל החומרה.
9. הוראות ההודעה הזאת נכנסות לתוקף החל מהיום.

הגביטסקומיסר
במחוז קובנה/מחוז

על החתום: לנצן
א.א. אוברפיהרר

קובנה, 31 ביולי 1941.

קובנה ויליאמפולה ב- 8.8.1942

אל האלטסטנראט של קהילת הגטו היהודי קובנה ויליאמפולה

על פי פקודה מגבוה הנני להודיעכם:

החל מעתה נאסרת על הכל הברכה בהצדעת יד. משטרת-הגטו, מכבי האש ומשרד העבודה וכן שאר מוסדות הגטו יברכו תחילה על ידי הסרת כיסוי הראש ובהזדמנויות אחרות בעמידת דום. בהזדמנות זו הנני מסב עוד פעם את תשומת הלב לכך, שכל תושבי הגטו הגברים חייבים להתהלך בכיסוי ראש בכל עת.

חתום טילה
טרופפיהרר

חותמת משמר הגטו הגרמני – ויליאמפולה

הרייכסקומיסר לאוסטלנד
לוהזה

יהודים בגטו קובנה רושמים הוראות ופקודות שהודבקו על גבי לוח מודעות [1]

צוואתו של ד"ר אלחנן אלקס יו"ר האלטסטנראט של גטו קובנה

אלחנן בן ר' ישראל-מאיר ושרה אלקס נולד בקלוריה שבליטא, בשנת 1879. מאביו קיבל חינוך יהודי תורני רחב. בשנת 1903 קיבל תואר דוקטור לרפואה בקניגסברג, וב-1912 נשא שם את מרים לבית אלבין, שהייתה עמו מאז כל שנותיו.

מ-1914 שימש רופא צבאי בצבא הרוסי וזכה לאותו הצטיינות. אחרי המלחמה עבד בסובלק ובקובנה, שם עמד בראש המחלה הפנימית בבית החולים היהודים, ופיתח גם פרקטיקה פרטית. הוא היה רופאם של עניים ועשירים, שרים ושגרירים. ויחד עם זאת המשיך לטפח את השכלתו היהודית והכללית, להיות ציוני פעיל (בפרט בעזרה ל"חלוץ"), תוך כדי הימנעות מהופעות ציבוריות. צניעותו ואצילות נפשו הקנו לו את הוקרתם של רבים, יהודים ולא יהודים.

ואומנם, ערב ההעברה לגטו נבחר ד"ר אלקס באופן טבעי על ידי ראשי הציבור היהודי בקובנה להיות יו"ר מועצת הזקנים, ובתקופת הגטו התגלה במלוא שיעור קומתו. הוא הפך למנהיג נערץ של הציבור היהודי, וגם כמה מן הגרמנים נרתעו מלנהוג בנוכחותו כפי שנהגו בדרך כלל. הייתה זו אישיותו המיוחדת במינה, שקבעה נורמה של התנהגות ושל עמידה בתנאי הגטו וסייעה גם לחלק ניכר מראשי הציבור להתעלות ולשרת את קהילתם. מועצת הזקנים שנבחרה בקובנה ערב הקמת הגטו כיהנה בו כמעט עד יומו האחרון – תופעה יוצאת דופן בגטאות הגדולים.

ביולי 1944 נשלח, עם שרידי הגטו, לדכאו. שלושה חודשים החזיק מעמד, עד שנפטר באוקטובר אותה שנה. אשתו מרים ניצלה ועלתה ארצה, וכאן קיבלה את הצוואה מידי פנינה ואברהם תורי. המקור נמצא היום בידי הבן, פרופסור יואל אלקס.

**צוואתו היא מסמך אנושי לאומי וציוני שמעטים כמותו נכתבו.
הצוואה נכתבה בעברית והובאה כלשונוה ובמלואה, בפעם הראשונה
בספרו של אברהם תורי: גטו יום יום, עמ' 604-607.**

חברי האלטסטנראט, מימין לשמאל:

צבי לויין, יעקב גולדברג, ד"ר אלחנן אלקס, לייב גרופנקל, אברהם גולוב-תורי [3]

בהגטה הולימפולית (קובנה)
19 אוקטובר 1943

בני ובתי אהובי!

את הטורים האלה הנני כותב לכם, ילדי האהובים בשעה שנמצאים הננו כבר פה, בעמק הבכא, בהגטה הקובנית הולימפולית, יותר משני שנה. נודע לנו שבימים הקרובים יחתך גורלנו: הגטה, שבה אנו נמצאים, תחתך ותקרע לגזרים. אם נכחד כולנו או יישאר מעט ממנו, לאלוהים פתרונים. יראים אנחנו שיישארו בחיים רק העבדים המסוגלים לעבודה והשאר ינדן, מסתמא, למיתה.

נשארנו פה מעט מהרבה: מהשלושים וחמישה אלפים יהודי תושבי קובנה נמצאים כעת פה רק לערך 17,000 ומרבע מיליון יהודי תושבי ליטא (גם חבל וילנה במשמע) נשאר כעת פחות מעשרים וחמישה אלפים פה במדינה וחמשת אלפים שנגלו בימים האחרונים בערום וחוסר כל לעבודת פרך ללטביה. השאר הוצא להורג והומת במיתות קשות על ידי עושי רצונו של ההמן היותר גדול בכל הדורות והזמנים.

גם רבים מהנפשות הקרובות לנו אינם כבר בחיים: הדודה חנה והדוד אריה הומתו בצוותא חדא עם אלף וחמש מאות תושבי הגטה שלנו ב-4 באוקטובר 1941. הדוד צבי ששכב אז בבית החלים שלנו עם רגל שבורה, ניצל בדרך נס. יתר החולים ביחד עם הרופאים והאחיות הרחמניות וקרובי החולים שנמצאו שם במקרה נהרגו או נשרפו חיים בבית החולים שהוצת מהחילים מכל עבריו, אחרי שהדלתות והחלונות נסרו במסמרים באין מוצא ודרך מפני הדליקה.

בהפרובינציה, מלבד שולי [שאוולי], אין בגלוי אף יהודי אחד. הדוד דב ובנו שמואל הוצאו כנראה להורג ביחד עם כל קהילת קלבריה. הגטו שלנו, הודות לגורמים פנימיים וחיצוניים חייתה במשך שני שנה את חייה הגלותית מתוך עבודות ועבודות פרך כללית, מתוך רעב וערום (כמעט כל בגדינו, מטלטלינו וספרינו נלקחה מאיתנו על ידי הרשות עוד לפני שנתיים) במנוחה יחסית.

השחיטה האחרונה היותר גדולה שעלת הלנו בעשרת אלפים קרבנות בבת אחת הייתה ב-28 באוקטובר 1941. בכל אותו יום עמדה כל העדה תחת שבט המושל: מי לחיים ומי למות. אני הוא הגבר שראה עני הלקוחים למות.

בעצמי עמדתי ב-29 לאוקטובר בבוקר השכם בתוך המחנה שהובלה לשחיטה להפורט התשיעי. באוזני שמעתי את הסימפוניה הנוראה של בכיית, יללת וזעקת של עשרת אלפים איש, זקן נער ועולל שקרעה שמיים. אין מי שמע כזאת בכל הדורות והזמנים! עם רבים מהקדושים רבתי בשעה זו את יוצרי ועמם יחד קראתי מתוך לב קרוע: מי כמוך באלמים אדוני! ובחפצי להציל פה ושם פגעו בי החיילים והוכיתי קשה ונפצעתי ושפוך דם הוצאתי על פי פקודת מפקד השמירה ובהתעלפי מתוך חולשה, נשאתי על כפי חברי מחוץ למחנה ובתוך המהומה שנהייתה נצלה עימי כנופיה קטנה של שלושים-ארבעים איש בערך. אודים מוצלים מאש.

מקומנו היה אחד מגיאות ההריגה בהמזרח. לעינינו ולפני חלונות ביתנו עברו לפני שתי שנים בערך הרבה, הרבה אלפים יהודי דרום גרמניה ווינה ביחד עם רכושם וחבילותיהם הגדולות להפורט התשיעי, הנמצא במרחק איזה קילומטרים מאיתנו. שם נהרגו כולם באכזריות קיצונית. לפי שנודע לנו אחר כך בהחלט הוליכו אותם שולל ואמרו להם במקומות מושבותיהם שמוליכים אותם לקובנה כדי להתיישב אצלנו בהגטה.

מיום שנוסדה הגטה הנני עומד בראשה. העדה בחרה בי והרשות אישרה אותי בתור יושב ראש של ועד זקני העדה ובצוותא חדא עם חברי וידידי העורך דין ליב גרפונקל, מי שהיה לפני ציר הסיים הליטאי ועוד אחרים אנשי לבב, רועדים ודואגים וחרדים לגורל שארית הפליטה מוליכים אנו את ספינתנו המטורפת בלב ים, שבכל יום ויום גלי פורענויות וגזירות קשות חשים לבלע אותה. הודות להשפעת עלתה לי לקרע גזר-דינם הרבה ולפזר לפעמים את העננים השחורים שחפפו על ראשינו. בקומה זקופה עמדתי על משמרת, לא רחמים ביקשתי כי אם תמיד תבע את עלבוננו באמונה וביטחון בישרת ובצדקת דרישותינו.

ברגעים היותר קשים של חיינו, אתם, אהוביי, הייתם תמיד הגיגו ומחשבות ליבנו. בלילות הארוכים השחורים יושבת עימי עמכם האהובה על ידי ושנינו חולמים את חייכם ועתידיכם. משאת נפשנו לראותכם עוד, לחבקכם ולומר לכם עוד הפעם כמה קשורים אנחנו אליכם ואיך יפעם ליבנו בעלות זיכרוכם לפנינו. ובאיזה זמן ושעה ביום ובלילה, חביבי, לא יעלה? בעומדנו על ירכתי בור, בשעה שחרב חדה מונחת על צווארנו רק תמונתכם אהוביי הייתה לנגדנו ובתואר פניכם ראיתי הכל.

אתם, חביבי, איך חיייתם בחמש שנה האחרונות שהיו כה קשות ומלאות פורענויות ואסון בשביל היהדות באירופה? לא אפונה, אם גם בישיבתכם רחוק ממקום המהפכה, כואבים אתם את כאבנו ואחוזי צער ויגון רעדתם לכל שמועה שבאה ממקום הבכא ובעומק נפשכם חשתם את הטרגדיה האיומה שאין דוגמתה בכל גלותנו המר.

בנוגע לי אין לי לומר הרבה. חליתי בשנה העברה ב-Rhematismus Articuli Occus קשה וכתשע חודשים שכבתי על ערשי. גם בימי מחלתי היותר קשים נשאתי על שכמי עמל דאגת עדתי ומוטל חולה על מיטתי השתתפתי בפועל ובמעשה בעבודת חבריי. כעת הודות לי וזה כחצי שנה שיצאתי מכלל חולה ואף אם לכלל בריא עוד לא באתי, אבל עוד אני בלי ליאות.

לפני שישה חודשים בערך קיבלנו ידיעה על ידי הצלב האדום מהדוד הנס ששלום לכם. הפתקה הקטנה שנכתבה על שם זר נמצאה בדרך כתשעה חודשים. כתבנו וחזרנו וכתבנו אליכם על ידי הצלב האדום ועל ידי אנשים פרטיים, ההגיעו דברינו אליכם? מצטערים אנו וכואבים, שבמשך ישיבתנו פה בעמק הבכא, לא עלה לנו להתקשר עימכם ולומר לכם שנמצאים אנו עוד בחיים. הננו יודעים כמה מעיק עליכם הספק בנוגע לישותנו וקיומנו ואיזה כוח ועזר נתן לכם הביטחון אם ידעתם שחיים אנחנו.

הוודאות נתנה לכם אומץ לעבודה ולחיים עם מטרה מוצקה ירא אני מאוד את הייאוש והאפטיה שמעבירים את האדם מן העולם, ובכל יום הנני מתפלל שלא תגיעו חביבי למדרגה זו. מסופקני מאוד, אהובי נפשי, אם אזכה עוד לראותכם, לחבקכם וללחוץ אתכם אל ליבי וקודם פרידתי מהעולם ומכם אהוביי חפצתי לומר לכם עוד ועוד הפעם כמה יקרים אתם לנו וכמה כמה נפשנו לכם.

יואל אהובי! היה בן נאמן לעמך. דאג לבני אומתך ואל תדאג להגויים. בגלותינו הארוכה לא נתנו הם לנו אף שמינית שבשמינית מזה שנתנו אנו להם. התעמק בני אהובי, בהשאלה הזאת וחשוב וחזור בנידון זה.

השתדל להתיישב בארץ-ישראל. קשר גורלך ועתידיך לאחד עתידנו. אם החיים יהיו שם בתוקף התנאים, חיי צער, אבל מלאים עניין ותוכן, חיים שיש בהם הכל, גדול כוח האמונה, היא יכלה להעתיק ולהזיז הרים ממקומם. אל תשגיח ימין ושמאל דרכך, בני, נכון לפניך ואם תראה לפעמים את בני עמך בקלקלתם, בזוהמתם ובחטאתם, אז, בני אהובי, אל ייפול ליבך. לא הם, כי אם הגלות המרה אשם בזה. האמת, אהובי, צריך להיות תמיד נר לרגליך, הוא יוליך ויראה לך את דרך החיים.

ובנוגע לך, שרה, בתי האהובה, קראי בעיון את אשר אמרתי בדבריי האחרונים ליואל. הנני סומך, חביבתי, על שכלך הזך ודעתך. אל תחיי חיי שעה ואל תבקשי על דרכך ציים ופרחים. הם כה מהרה יקמלו ויבלו כשבאו. כמה מלאים יופי, חיים טהורים, חיים אציליים, חיים מלאים תוכן. לכו שניכם כל ימיכם יחדיו, שלובים ואחוזים. כל מרחק לא יפרידכם וכל מאורעות חיים לא יבדילכם.

זכרו, שניכם, את אשר עשה לנו עמלק. זכרו זאת ואל תשכחו כל ימי חייכם ומסרו כצוואה קדושה להדורות הבאים. הגרמנים הרגו, שחטו, רצחו אותנו בשלווה ובמנוחה פנימית. ראיתי אותם ועמדתי במחיצתם בעת ששלחו להורג הרבה אלפים איש ואישה, עולל ויונק. איך אכלו אז לתיאבון את הבוטטערבראד של שחרית, בנתנם בינתיים לשחוק וללעוג את קודשינו. ראיתם בשובם מגיא ההרגה, מלוכלכים בדם אהובינו מכף רגלם ועד קודקודם.

בשטימונג היותר טובה ישבו על שולחנם, אכלו ושתו והאזינו למוסיקה קלה של רדיו. תליינים פרופסיונליים!

אדמת ליטא הורטבה בדמנו על ידי הליטאים עצמם, שעימם חיינו הרבה מאות שנה ובכל חילנו עזרנו להם בשעתה לקומם את מדינתם העצמית. שבע אלפים של אחינו ואחיותינו הומתו פה על ידי הליטאים בכל המיתות היותר קשות בימים האחרונים של יוני 1941 ובערי השדה הוציאו הם ולא אחרים להורג את כל הקהילות הקדושות על פי פקודת הגרמנים. בהנאה מיוחדת בדקו הם, מדעת עצמם, במערות וקירות, בשדה וביער והוציאו משם את שרידי הפליטה ומסרו אותם להרשות.

אל תדרשו בשלומם כל ימי חייכם. מקוללים ומנודים יהיו הם ובניהם לכם ולהדורות הבאים!

כותב אני בשעה, שהרבה נפשות רצוצות, הרבה אלמנות ויתומים, הרבה ערומים ורעבים חונים על פתחי ומבקשים עזרתנו וכוחי דל ובתוכי מדבר-שממה ונשמתי פרוחה ואני ערם וריק ומילה אין בלשוני, אבל אתם, אהובי נפשי, תראו לליבי ותבינו את אשר חפצתי ורציתי לומר לכם בשעה זו. לרגע הנני עוצם את עיניי והנני רואה את שניכם עומדים לפניי. הנני מחבק ומנשק אתכם והנני אומר לכם שעד נשימתי האחרונה הנני אביכם אהבכם.

אלחנן

רוכלים באחד הרחובות בסלובדקה [3]

בביטאון הקודם "יהדות הולנד בשואה",
הבאתי קטעים מספרו של יונה עמנואל:
יִסְפָּר לְדוֹר – קורות משפחה בשואה.
יונה עמנואל משלב בספרו גם דברים שכתב אחיו שמואל.

אני ממליץ לקרוא את סיפורה המלא של המשפחה.

הסיפור המלא של משפחת עמנואל ממחיש לקורא את המושג
"משואה לתקומה"
המחבר מספר את תולדות משפחתו לפני השואה ועם פלישת הגרמנים להולנד
הוא מספר על קורות המשפחה בשואה עד הגיעה לארץ-ישראל.

יונה עמנואל מעלה בספרו את הדילמות של היהודי המאמין בשואה
וכיצד המשפחה מתמודדת עם הדילמות תוך כדי דביקות מלאה
במסורת ישראל.

יונה עמנואל מתאר גם את קורות המשפחה
במחנה ווסטרבורק ובמחנה ברגן-בלזן.
זהו מסמך עדות חשוב על ההתרחשויות האכזריות שהתקיימו במחנות הללו.
בספר משולבים מכתבים שנשלחו ע"י בני המשפחה.

כל המעוניין לרכוש את הספר, יפנה למשפחתו של המחבר:
משפחת עמנואל, רח ברנד 17 ירושלים. טל - 026525908
מרים וייטמן, רח' הזית 12/1 אלון שבות 90433, טל - 029931582

"הפורט התשיעי"

גיא ההריגה שבו נרצחה

מרבית יהדות קובנה ויהודים מגרמניה

סביב העיר קובנה היו תשעה פורטים [=מבצרים]. את המבצרים בנו בסוף המאה ה-19 עד מלחמת העולם הראשונה. זו הייתה מערכת של סוללות עפר, חפירות ומנהרות, בונקרים של בטון למקלעים ולתותחים קלים, תאים תת-קרקעיים למגינים מוקפים בגדרות ברזל או בגדרות תיל דוקרני. כבר בתחילת הכיבוש הגרמני במבצרים השני, השלישי והששי הושמדו עשרות אלפים של שבויי מלחמה סובייטים.

במבצר השביעי נרצחו כ-8000 מיהודי קובנה. עדה פארטיזנית ששמה רבקה בלוך ספרה בעדותה: "בלילות היו מופיעים בתאים אנשי משמר ליטאים שיכורים, בפנסים חשמליים היו מאירים את החושך, החזיקו ציפיות לבנות ודרשו שנשליך לתוכן את כספנו, שעונים... תכשיטים וכשלא היה עוד מה להשליך, היו מכים אותנו מכות רצח.

בלילות היו פורצים אלינו אנשי המשמר, שהיו מתחילים לבחור ננשים צעירות ונערות. היו מצווים אותן להתפשט עד עירום ולרקוד לאור הפנסים החשמליים שכוונו אליהן. אז היו הרוצחים מתחילים לבחור "מלכת יופי" כלשונם. אם ניסתה איזו אשה להתקומם, היה מטח של אוטומאט שם קץ לחייה ומצרף אליה גם "חפות".

בחרו את הצעירות יותר, את היפות יותר והוליכו אותן כביכול לעמוד, לקלף תפוחי אדמה, לנקות קסרקטינים. לאמתו של דבר היו מריצים אותן אל בין השיחים שבמדרון המיבצר, אונסים אותן, יורים בהן למוות, ומשליכים אותן לתוך בורות מוכנים להרוגים".

אנשי המשמר הליטאים ששירתו את הגרמנים בתעשיית הרצח ירו באנשים ששכבו בחפירות ובשיפועים. לאחר שנרצחו האנשים בחרו אנשי המשמר הליטאי כשלושים צעירים שאילצו אותם לכרות בור ולקבור במקום מאות נרצחים. לאחר שביצעו את משימתם, נרצחו גם הקברנים.

הפורט השני והשלישי היו סמוכים לשדה התעופה הצבאי שנמצא דרומית-מערבית לקובנה. לשדה התעופה היו מביאים יום-יום, מספטמבר 1941 אלפי גברים ונשים מגטו קובנה. בעד עבירות על "תקנות" עבודות הפרך או בסטייה היציבה משטחי העבודה, או אם התקיים קשר עם פועלים לא יהודים, ירו אנשי המשמר הגרמנים ביהודים. פעולות רצח אלו התבצעו במצרים השני והשלישי הסמוכים לשדה התעופה.

היו גם כאן מקרים שאנשי משמר גרמנים הוביו אל המיבצרים הללו נערות יהודיות ושם אנסו אותן ויר בהן למוות. על "האריים טהורי הגזע", נאסר להשאיר עדות ל"חרפת הגזע", איסור שחל עליו עונש קשה. אנשי המשמר גם לא הצטרפו להוכיח אחריות כלפי היהודים. די שהודיעו לממונים עליהם: "נורה למוות בעת ניסיון בריחה. – וזה הכל.

הפורט השישי נמצא צפונית-מזרחית לקובנה. לאחר כיבוש קובנה. מיד לאחר כיבוש קובנה הפכו הגרמנים את המצר למחנה מעצר של שבויי מלחמה סובייטיים. המחנה נקרא "סטלאג 336". לאחר המלחמה גילתה הוועדה הסובייטית הממלכתית המיוחדת לחקירת רציחות הגרמנים, מערכת שלימה של קברנים המוניים. על פי תעודות גרמניות שנמצאו במקום

התברר שבמקום נרצחו כ-35,000 שוביי מלחמה סובייטיים. לא מעט יהודים היו בין הנרצחים.

בביטאון זה נתמקד בגיא ההריגה הגדול, שבו נרצחה מרבית יהדות קובנה ויהודים מגרמניה והוא "הפורט התשיעי". במקום נרצחו כ-42,000 איש. רובם יהודים.

הפורט התשיעי [1]

קיר המוות בפורט התשיעי [4]

מאיר ילין

המבצר התשיעי-מבצר המוות

דבריו של מאיר ילין הובאו מהספר: **הספר השחור**, שערך וסילי גרוסמן, איליה ארנבורג, הוצאת עם עובד, תשנ"א-1991.

הספר השחור מכיל בקרבו עדויות חשובות מהשואה. זהו ספר תיעוד חשוב. עורכיו כתבו שהתיעוד נעשה "על הטבח האכזרי שבוצע בידי הכובשים הגרמנים-הפשיטים באזוריה הכבושים של ברית המועצות ובמחנות ההשמדה בפולין בשנות המלחמה 1941-1945".

בחרתי להביא מדבריו של מאיר ילין הכתובים בעמ' 324-342 בספר הנ"ל.

רציחות היטלריסטיות, סתיו 1941.

קברם האמיתי של יהודי קובנה ושל תושבי העיר "החוטאים" שנפלו בידי הגסטאפו, נעשה המבצר התשיעי, הנמצא צפונית-מערבית מן היער, בקילומטר השביעי של הכביש קובנה-קלייפדה (ממל). הוא היה החזק מכל המבצרים של "המצודה הצארית ממדרגה ראשונה" לשעבר.

המבנה התת-קרקעי בן שתי הקומות שקוע בצדו הצפוני בתוך האדמה, מדרום – משוריין בחומת בטון איתנה עם חלונות מסורגים ודלתות ברזל כבדות. מתחת לפני הקרקע של המבצר – רשת מנהרות. בתוך סוללות העפר – בונקרים של בטון למקלעים ולתותחים קלים. כל תשלובת הביצורים הייתה מוקפת בחפירה עמוקה ובקיר מוצק בגובה שישה מטרים, שמעליו נמתחה גדר של כמה שורות צפופות של תיל דוקרני, וצריחי משמר... הכל נראה כאן בטוח ולא ניתן לכיבוש.

עם כיבוש קובנה הפכו הרוצחים ההיטלריסטים את המבצר התשיעי לבית חרושת למיתה. לכאן החלו להביא להמתה את כל האנשים ש"הסדר החדש" נטל מהם את הרשות לחיות "מתוך נימוקים גזעניים ופוליטיים". אלה היו קודם כל היהודים, כך הובא לשם כל אזרח מתוך אוכלוסיית העיר שעבר על "חוקים ופקודות" היטלריסטיים, בעיקר אלה שהתקוממו בפעולה אקטיבית נגד הכובש.

תחילה התקיימו ההמתות בירייה בשטחו הפנימי של המבצר. באותו זמן ממש, ביולי 1941, חפרו כמה מאות שבויי-מלחמה סובייטיים תחת משמר כבד, חפירות עמוקות וארוכות, הכינו את שטח ההריגה שההיטלריסטים כינו בציניות אוכלת-אדם – "שלאכטפלד" שבגרמנית משמעותו כפולה – גם שדה קרב וגם משחטה. בלא ששמרו במיוחד על הסוד הגדול של הרצח ההמוני שהיו מבצעים, לא הסתירו הרוצחים את ה"שדה" הזה מעין רואים מן הצד, ותושבי הכפרים שבסביבה לא רק שמעו את היריות ואת הזעקות האיומות של הקרבנות, אלא גם ראו את הרציחות הנוראות שבוצעו כאן.

ואכן, המבצר התשיעי נעשה תיכף מושג-אימים לתושבי קובנה, שכינו אותו מבצר-המוות. אנשי הגסטאפו היו מכנים אותו בלשונם השגורה ללא בושה בשם "אתר ההשמדה קאואן" (את שם העיר הליטאי "קאונאס" שינו הכובשים לקאואן, כשם שכינו לפני מאות בשנים האבירים הגרמנים השודדים – נושאי-הצלב). מאוחר יותר, משרצו לשמור בסוד למה משמש המבצר התשיעי, סימנוהו הגרמני בצופן – "מפעל B-1005".

יהודים מובלים לפורט התשיעי [1]

ההמתה ההמונית הראשונה התקיימה כאן ב-26 בספטמבר 1941, לפנות-ערב, נורות למוות כ-1,200 יהודים מגטו קובנה. רוב המובאים לשם היו קשישים, נשים וטף, ומשפחות גדולות. באותו יום בבוקר הפיצו הגרמנים שמועה, שמן הגטו ירו בסגן-מפקד הגטו, קוזלובסקי, ודרשו ממשטרת הגטו היהודית להסגיר את "המתנקש". מובן שזו הייתה פרובוקציה. בשלוש אחר-הצהריים כותר רובע הגטו שבסביבת המפקדה בשוטרי עזר ליטאים. את היהודים שבאותו אזור גירשו מתוך הבתים והחלו להפריד מהם את הצעירים יותר, את הבריאים יותר ואת כל מי שהיה בידו כרטיס-עבודה. את היתר הביאו ברגל תחת משמר כבד, באמתלה שמעבירים אותם למחנה מיוחד – אל המבצר התשיעי, שם נורו תיכף למוות.

באותו לילה התגנב לגטו דרך המחסום נער בן אחת-עשרה, איציק בלוך, שנס מן ההריגה. הוא סיפר פרטים על הרצח הנורא, איך אילצו את האנשים להתפשט עד התחתונים ואיך נורו למוות ליד בורות שהוכנו מראש. אלא שלא הכל בגטו האמינו לדברי הנער. זו הייתה ה"אקציה" הראשונה שבוצעה "בדייקנות גרמנית". "אקציה" הוא המונח שבו סימנו הגרמנים את הרציחות-ההמוניות המתוכננות שלהם.

האקציה השנייה הגדולה יותר בוצעה בגטו קובנה. ב-4 באוקטובר 1941. כותר "הגטו הקטן", רובע שהיה קשור עם הגטו המרכזי באמצעות גשר-עץ עלי, כדי לאפשר תחבורה חופשית ברחוב שמתחתיו. בבוקר גירשו מתוך הבתים את דיירי "הגטו הקטן" – כשלושת אלפים איש. כינסו אותם למקום אחד וביצעו סלקציה, בהפרידם יותר מאלף וחמש מאות קשישים, נשים וטף, וגברים שלא היו בידיהם "אישורי יורדאן לבעלי מלאכה יהודים".

בטור ארוך הריצו את הנבחרים במיון לכיוון המבצר התשיעי. את היתומים מבית-הילדים, יחד עם מחנכיהם, את מושב-הזקנים יחד עם פקידיו, וכן את החולים שנמצאו בבתים, אספו והשליכו לתוך משאיות וגם אותם הובילו לשם. את בית-החולים של הגטו, שנמצא באזור הזה, עם כל חוליו, רופאיו והפרסונל הרפואי, הציתו הגרמנים ושרפו למוות. רשמית פירושו של דבר היה, שבבית-החולים נתגלו מצורעים, ובגטו נמצאו "חולים במחלות מדבקות"...

אלה ששרדו אחרי האקציה "בגטו הקטן" נחטפו ברחובות, והועברו על גשר העץ לתוך הגטו "הגדול".

את הרציחה הזאת ניהל הקומיסר הנאצי של העיר קובנה, גנרל מאיור של א.א., האנס קראמר, והממונה שלו על הגטו, פקס א.א., פריץ יורדאן.

כעבור שנים-עשר יום בא פקיד הגסטאפו הלמוס ראוקה (זה שבא קודם לשער הגטו ולקח את 500 "האינטליגנטים") אל הנהלת הגטו היהודית והודיע, שב-28 באוקטובר, בשש לפנות בוקר, חייבת כל אוכלוסיית הגטו (כשלושים אלף נפש) להתאסף בכיכר הדמוקרטיה, הואיל והוא רוצה "בעצמו לבדוק את כוחות העבודה". כולם ללא יוצא מן הכלל, בריאים וחולים חייבים לעבור את "הבדיקה". את כל דלתות הבתים יש להשאיר פתוחות, וכן את כל הכניסות לדירות, דלתות המזנונים והארונות, יש להשאיר לא נעולות. מי שיימצא בבית יירה בו במקום.

ואכן ב-28 באוקטובר, מלפנות הבוקר ועד הערב, ביצע ראוקה תחת שמי סתיו נזעמים סלקציה אכזרית של אוכלוסיית הגטו ושלח קודם אל "הגטו הקטן" המרוקן, **ולמחרת – למוות במבצר התשיעי – קרוב לעשרת אלפים אנשים, נשים וטף**. בביצוע הסלקציה הזאת סייעו בידיו ישירות פריץ יורדאן הנ"ל, מנהל "חבורת השוטרים השלישית", סרן טארנבאום, וכן קברניט חיל-האוויר בצבא ליטא לשעבר, קאזיס שימקוס. שמרו על הגטו בעת האקציה, הרכבים של שוטרי-עזר ליטאים, שביצעו למען הגרמנים את מלאכת-הדמים המזוהמת ביותר, הריצו את הקורבנות בסאדיזם נורא קודם אל "הגטו הקטן" ולמחרת אל המבצר התשיעי, אילצום שם להתפשט עד התחתונים ואחר-כך המיתו בירייה.

לאחר הטבח הזוועתי הזה, שכונה בפי שוכני הגטו בשם "**האקציה הגדולה**", נפסקו לזמן מסוים מעשי הרצח ההמוני של קצת מפחות מ-18 אלף הנפשות שנותרו בגטו קובנה. מאז צריכים היו היהודים להיספות "באופן טבעי" – מעבודת פרך, מרעב, וממחלות. וכן נגזר על קבוצות קטנות, שהגרמנים היו חוטפים בשל כל מיני "חטאים", כגון קניית צורכי מזון אצל ליטאים, חמיקה משטח העבודה בלי הטלאים הצהובים, וברור, בעד ביצוע מעשה-חבלה כלשהו או רכישת נשק – שיובלו אל המבצר התשיעי...

המכונים "האלביוודן" (יהודים למחצה), כלומר יוצאי חלציהם של זוגות מעורבים, הובאו לכאן בידי הגסטאפו. וכן רוסים, פולנים וצוענים, שנמלטו העירה. הגרמנים נפטרו מהם, בהעברתם כאילו למקום מגוריהם החדש, אך למעשה – למבצר התשיעי. כך פעל כאן בית-החרושת-למוות בלי הרף. היו נכנסים אליו אנשים חיים. ובחזרה היו המשאיות מוציאות את חפציהם העירה...

בסוף נובמבר 1941 החל המבצר התשיעי למלא תפקיד "בינלאומי". כאן היו מגיעים משלוחים גדולים של יהודים מברלין, ממינכן, מפרנקפורט-על-נהר-מייין, מווינה, מברסלאו (וורוצלאב), בעיקר גברים, וכאן היו מומתים בירייה. מתחנת הרכבת עד המבצר היו מריצים את הקבוצות הללו עם שחר. דרכם הוליכה אותם ליד הגטו, ויהודים רבים ראו אותם ואף שמעו אותם מדברים גרמנית, כששאלו את אנשי המשמר אם רחוקה הדרך לגטו ולמה מוליכים אותם הלאה, והרי הם רואים כאן בסמוך את הגדרות...

על גורלם של תושבי-חוץ אלה נודע לנו תיכף. הגסטאפו לקחה אנשים מן הגטו שהיו צריכים להטעין בתחנת הרכבת משאיות בכל מיני חבילות, ובבניין הגסטאפו לפרוק ולמיין. קל היה לקבוע את הקשר בין האנשים שהובלו למבצר התשיעי ובין המטענים הללו. נמצאו שם הודעות על העקירה לעבודה "נאך אוסטן" – ההודעות השמיות היו נמענות ליהודים, היינו לכל שם הייתה תוספת: לגברים – איסראאל, לנשים – שרה. אל ההודעות צורפה רשימת חפצים שיש לקחתם לנסיעה. נמצאו דיפלומות של רופאים, עורכי דין, מהנדסים, אומנים. היו גם תעודות של אנשי צבא "בצבא הקיסרי הגרמני", מוכתרים ב"צלבי הברזל" בעד ההשתתפות במלחמת 1914-1918. נמצאו אפילו תעודות של רבנים. כמעט בכל מזוודה או חבילה הייתה גם מערכת של בגדי-עבודה....

כפי שמסר משגיח המבצר התשיעי י. נאודז'יונאס (דו"ח הוועדה הממלכתית המיוחדת לחקירת רציחות ההיטלריסטים), אמרה לו אחת הנשים מאלה שהובאו לכאן מגרמניה, שהם נסעו לרוסיה לעבוד... במקום זה כלאו אותם במבנה תת-קרקעי של המבצר התשיעי, ומכאן הובלו בקבוצות של מאה איש כאילו לקבל זריקות וללכת למרתף. את האנשים היו מוליכים אל הבורות וממיתים בירייה.

יהודים מן הגטו, שעבדו בבניין הגסטאפו במיון מטענם של היהודים הגרמנים, סיפרו שיום אחד לפנות ערב באו כמה אנשי גסטאפו, מלוכלכים בבוץ ובדם. אחד מהם פניו היו שרוטים עד מאוד. מדבריהם ניתן להסיק שבעת המתת היהודים מחו"ל נתקלו בהתקוממות מרה.

תבוסת ההשמד של הגרמנים ליד סטאלינגרד ניפצה אצל הגרמנים את האמונה בניצחון. הצבא האדום פיתח את עוצמת-המהלומה הענקית, והגרמנים חשו שיצטרכו לשלם בעד נהרות הדם ששפכו, ובכל מקום שביצעו את פשעיהם הנוראים נגד האנושות, נתלקחו מדורות ענקיות – הגסטאפו הורה לשרוף את ההרוגים שנחפרו מתוך הקברים המונויים. גם מבצרי קובנה, בייחוד התשיעי, עתידים היו "להיטהר".

הקברים המונויים מתחילים

לילה-לילה, למן תחילת נובמבר 1943, הייתה מתלקחת במבצר התשיעי מדורה אדירה. הבהקה נראה במזג-אוויר צח במרחק של 7-8 ק"מ. רוח צפונית הייתה נושאת עימה את ריח הבשר והעצמות הנשרפים עד לגטו, ואפילו עד לעיר קובנה, ואם כי גידרו ההיטלריסטים את ה"שלאכטפלד" ביריעת בד גבוהה וברדיוס של כמה ק"מ מסביב למבצר הקימו לוחות נושאי כתובת שלא לגשת לכאן, מפני שיירו ללא אזהרה, לא עלה בידי הגרמנים לשמור על "סודו" של המבצר התשיעי. מייד נפוצה השמועה, ששם נחפרים ונשרפים ההרוגים...

פחות מחודשיים לאחר שהחל "טיהור" המבצר, נודע לנו מה שהתרחש ומתרחש שם. שערו בנפשכם: האנשים שנאלצו לחפור ולשרוף את ההרוגים, חמקו משם לחופשי! חלקם חדרו לגטו ובאמצעות ארגון הקרב האנטי-פשיסטי שפעל שם, הגיעו איכשהו אל הפרטיזנים בחבל וילנה ונלחמו בגרמנים עד לשחרור ליטא.

עם כמה נמלטים כאלה שוחח מחבר השורות האלה בגטו מייד אחרי מנוסתם מן המבצר. עם אחרים – כבר לאחר השחרור. כך שהמידע על מה שהתרחש במבצר התשיעי מבוסס על הודעותיהם של הנמלטים משם. אלכס (אלתר) פייטלסון, פנחס קראקינבסקי, אהרן וילנצ'וק, ברל נמפל, טוביה פרידמן, ישראל גיטלין, ד"ר מ. פורטונו, ולאדיסלב בלום. כן נעשה שימוש ברשימות שנכתבו בגטו על סמך העדות של הנמלט מן המבצר. אהרן מאניסקין (נפל אחר-כך בקרב פרטיזנים). מכל סיפוריהם משתחזרת תמונה כזאת.

זונדר-קומנדו (יחידה מיוחדת) של גסטאפו בניהולו של השטורמפיהרר רודולף ראדיף קיבל בסתיו 1943 את המטלה הסודית לחסל את הקברים המונויים במבצר התשיעי, ותיכף פתח בהכנות לכך. לבד מלוחות האזהרה הנ"ל וגדר הבד הגבוהה מסביב לקברים המונויים, הקימו כאן צריח משמר חדש. הביאו דחפור, כמה מאות מעדרים חדשים, מספר רב של חביות בנזין, מזוט וחומרי נפץ, הונחו כאן מערכות עץ דליק.

ההשגחה הראשית על העבודה הייתה של קצין הגסטאפו הנ"ל ראדיף. מנהל המשק במבצר היה רידלה, איש גסטאפו אכזרי, שהיה מבקר תכופות בגטו, המשגיח על המטבח ועל מוצרי המזון היה טהיס, אף הוא איש גסטאפו. השמירה על הגטו ועל פלוגת שורפי-המתים הייתה בידי שתי כיתות משמר של גרמנים, שנשתייכו למשטרת ההגנה הווינאית, ובראשם אומני-המשטרה אפל וליצ'אואר. האחרון היה במשך זמן מסוים מפקד גטו קובנה.

הנמלטים מן המבצר, חברי ארגון הפרטיזנים בגטו, שחמקו בחזרה לתוך הגטו, כדי לשוב וליטול חלק בקרב המאורגן נגד הרוח הנאצי, חיברו תעודה על מה שהיו עדי ראיה. עותק אחד של תעודה זו נשלח למפקדת הבריגדה הפרטיזנית שביער רודניצקי על יד וילנה.

העותק השני נמצא אחרי השחרור בארכיון החבוי של הארגון הקרב האנטי פאשיסטי בגטו ונמסר לוועדה הממלכתית לחקירת פשעי ההיטלריסטים בליטא.

הנה הטקסט המלא של התעודה בתרגום מן המקורי הרוסי:

"תעודה. קובנה, 26 בדצמבר 1943.

אנו הח"מ, כלואי המבצר התשיעי, שברחנו בליל ה-25, אור ל-26 דצמבר ש.ז., וסלניצקי י. (ואסילנקו), דיסקאנט א. (וילנסקי), פייטלסון א., גלבטרונוק מ., קראקינבסקי פ., דייטש מ., וילנצ'וק א., פילובניק ס., גמפל ב., אידלסון ש. ומאנייסקין א., חיברנו את התעודה הזאת על הדברים הבאים:

1. בתקופת השנים 1941-1943 נוצל שטח המבצר התשיעי בידי המפקדה הגרמנית לביצוע רציחות המוניות ביריה.
2. כדי למחות את עקבות הפשע הזה חפרה המפקדה הגרמנית את הבורות וחשפה את הקורבנות שנורו וניגשה לשרוף את המתים.
3. כדי לבצע את העבודה הזאת אספה הגסטאפו בסוף אוקטובר ובתחילת נובמבר ש.ז. 72 איש במבצר:
34 שבויי מלחמה סובייטיים (יהודים)*
14 פרטיזנים**
3 רוסים***
4 נשים****
17 יהודים מגטו קובנה*****
4. העבודה הייתה מחושבת באופן שהאוכלוסייה מסביב לא תדע מה מתרחש בשטח המבצר התשיעי. ברדיוס של 2 ק"מ הוקמו עמודים עם מודעות האוסרות את הגישה למבצר, כי העובר על האיסור יומת ביריה. שטח העבודה, כ-2-3 הקטארים, גודר ביריעות בד. האנשים שביצעו את המלאכה, אסור היה שיישאו בחיים. דבר זה מתאשר בעובדה, שיהודי מן הגטו, שחלה ב-5 בנובמבר, ושבעה שבויי מלחמה – קשישים ונכים – נורו למוות ב-13 בנובמבר ש.ז., חרף ההבטחה שהם מובלים לבית-חולים. נשאו אפוא במבצר 64 אנשים.
5. במשך עבודתנו במבצר, כלומר מ-1 בנובמבר עד 25 בדצמבר (יום הבריחה) נפתחו ארבעה וחצי בורות, כל אחד באורך של 100-120 מטר, 3 מטרים ברוחב ומטר וחצי בעומק, והוצאו משם מעל לשנים-עשר אלף מתים – אנשים, נשים וטף. את המתים הללו אילצו אותנו לסדר בקבוצות של 300 בכל מדורה – שכבה אחת של עצים ושכבה אחת של מתים – לשפוך עליהם בנזין ולשרוף. את שרידי המדורות (גחלים ועצמות) היו כותשים לאבק במכבשי-יד. את האבק היו מערבבים בעפר, שלא להשאיר עקבות.
6. כדי למנוע אפשרות של בריחה היו כל המועסקים בשריפת המתים כבולים בשלשלאות. הוקמו צריחים למקלעים. אנשי המשמר היו מזויינים ברובים אוטומטיים ובאקדחים.
7. בין 12 אלף הגופות השרופות היו כחמשת אלפים יהודים, שהובאו מווינה, מפרנקפורט על-נהר-מיין, מדיסלדורף, מהמבורג ומערים אחרות של גרמניה,

* השרידיים של קרוב לאלף שבויי מלחמה סובייטיים (רובם יהודים), שאולצו לחפור קברים המוניים, לכסות בעפר את ההרוגים ולבצע כל מיני עבודות-פרך, נפלו כזבובים מרעב, ממכות-רצח ומעינוניים. את הנחלשים היו ממיתים ביריה, או שניטר גרמני היה ממיתם בהכניסו אוויר לתוך הוורידים.

** חברי הארגון הלוחם בגטו קובנה, שנתפסו בדרך ליער אוגוסטובה כדי להקים שם בטיס פרטיזאני.

*** שלושת האחים קורגאנוב מן הכפר שליד קובנה. אחד מהם, מאקאר, הואשם בפעולה מחתרנית אנטי-היטלרית.

**** אישה אחת פולניה ושלוש נערות מגטו קובנה. עליהן – להלן.

***** בכללם – שלושה מומדים, שנתפסו בהסתתרותם בעיר, ובחורון שהסתתר זמן ממושך בסביבת עיריית מכורתו, ורנה, לאחר שנורו שם למוות יהודי המקום בסתיו 1941.

- כמאה וחמישים שבויי-מלחמה סובייטיים, שבחלקם נורו למוות, בחלקם הורעלו, וכשבעת אלפים יהודים מקובנה. את יהודי גרמניה המיתו בירייה וקברו בעודם לבושים. היתר היו מופשטים עד הלבנים.
8. המצב של גופות המתים העיד, שאת האנשים הריצו לתוך הבורות בקבוצות, אילצו לשכב זה על זה ואחר-כך ירו בהם. משום כך נקברו רבים בעודם רק פצועים או לא נפגעים בכלל מכדורים. מסקנה זו מתאשרת בעובדה, שאצל רבים מן המתים לא נמצאו סימנים של יריות כדורים.
9. ביום הבריחה נשארו תשעה וחצי בורות לא פתוחים. מנהלי הגסטאפו חשבו לסיים את המלאכה עד 1 בפברואר 1944.
10. על סמך העובדה, שמתוך ארבעה וחצי הבורות הראשונים הוצאו כשנים-עשר אלף מתים ונשארו תשעה וחצי בורות לא פתוחים, ניתן לסבור שבטח המבצר התשיעי נקברו עד סוף 1943 כארבעים אלף קורבנות הטרור החייתי של הגרמנים על האוכלוסייה האזרחית. המספר של 40 אלף קורבנות היה מתאשר בשיחותיהם של פקידי הגסטאפו, שניהלו את המלאכה של סילוק עקבות פשעיהם.
- (אחת-עשרה חתימות)

הנמלטים מן המבצר התשיעי מספרים פרטים על עבודתם:

כל בוקר היו כובלים בשלשלאות את רגלי האנשים שהוצאו ל"שלאכטפלד" לחפור ולהוציא את ההרוגים ולשרפם. לאחר שובם מן "העבודה" היו משחררים אותם מן השלשלאות. כדי להיות בטוחים יותר ששורפי-המתים לא יברחו, היו הגרמנים כובלים אותם בזמן הראשון בזוגות, אלא שהגרמנים נוכחו לראות כי הדבר מפריע לעבודה, לפיכך החלו לכבול את רגליו של כל אחד בנפרד.

ביום ערפלי לא היו מובילים לעבודה, שוב – מחשש שירבו הסיכויים לנוס. מגפיים אסור היה לנעול. הם נעלו קבקים ("קלומפס" בליטאית), שוב – כדי להכביד על ניסיון מנוסה (מאוחר יותר הירשו לנעול נעליים של יהודים אזרחי חו"ל שנורות למוות בלא שהופשטו).

ביום הראשון הוצאו כולם אל שטח הקברים ההמוניים, וסמל המשטרה אפל השמיע באוזניהם דרשה. הסביר שכאן נמצא בית-קברות ישן, המרעיל את המים שבהם משתמשת האוכלוסייה. על כן יש לטהר את האדמה מן המתים. בגמר העבודה יובלו היהודים בחזרה לגטו, ושבויי המלחמה – למחנותיהם, וככל שיזרזו לסיים, ייטב להם...

כדי לאשר את הגרסה בדבר "המים המורעלים", הובאו ביום הראשון אל הכלואים במבצר בקבוקי מים מינרליים, ונאסר עליהם לשתות מן הבאר שבמבצר, אלא שהמעשה "במים המורעלים" נשכח חיש מהר...

הואיל ורצו להעלות את פריון העבודה של שורפי-המתים, ניתן להם אוכל טוב. לפעמים אפילו סיגריות וי"ש "לטיהור הגוף" מן הריח האיום ו"המלאכה" הזוועתית. כדי לספק את צרכיהם הגבריים של הכלואים, הביאו הגרמנים למבצר שלוש נערות צעירות מן הגטו. הכלואים סירבו ל"נדיבותם" זאת של הגרמנים והנערות נשארו לעבוד במטבח למען פלוגת שורפי-המתים.

תהליך שריפת המתים היה כדלקמן: דחפור היה חופר ומסיר את שכבת-האדמה העליונה, שכיסתה על הקבר ההמוני. לאחר מכן הייתה קבוצת חופרים מנקה את ההרוגים מן האדמה השפוכה עליהם. אחר-כך הייתה "פלוגת-החלוצים" מושכת את המתים מתוך הבור. אז היו המתים נבדקים בדקדקנות. רופא שיניים שנמצא בין אסירי המבצר צריך היה לעקור את שיני הזהב של ההרוגים. אצל יהודי גרמניה שנורו למוות בעודם לבושים, בדקו את הכיסים. כל חפצי-היקר ושיני הזהב הוכנסו לתוך תיבת ברזל מיוחדת. על כל אלה שמר גרמני. האזהרה הייתה, שכל המסתיר חפץ בעל ערך, ייתלה.

בגמר הבדיקה נשאו את גופות המתים על קרשי-משא אל המקום שבו הייתה נערכת המדורה. ההשגחה על מגזר עבודה זה נמצאה בידי רב-שוטר ואלטרול, סדיסט של גסטאפו, שהיה מכה את האנשים מכות-רצח, ומשתדל להוכיח שהקברים הממוניים הם תוצאות פעילותו. הוא שהיה כאן "הטכנאי של יריות למוות" והיה מצביע על המקומות והגבולות של כל קבר המוני, מספר ההרוגים בו ומאין באו. יום אחד פנה אל שורפי-המתים בדברים הבאים:

"אני מבין שסבורים אתם כי מייד עם גמר העבודה, תומתו בירייה. זה לא בא בחשבון! כשנסיים כאן בהצלחה, נעבור למקום אחר. עבודה בשבילכם יש לנו די והותר. תקבלו י"ש לטיהור הגוף, ואז תעבדו בקלות כאילו העבודה משוחה בשמן"...

דברי ארגעה דומים השמיע רשמית מנהל העבודה של המשטרה באוזני "פועלי המבצר" לאחר שובם מן ה"שלאכטפלד". הוא הבטיח שכבר מחכה להם עבודה במקום אחר.

המדורות נראו כך: היו מסדרים שכבת עץ בריבועים של ארבעה מטרים. מתחת לעץ הייתה חפורה תעלה, שהיו ממלאים אותה בחומר דליק נוזלי. על גבי שכבת העץ היו מניחים שכבת מתים ושופכים בנזין עליהם. מעליהם – שוב עץ, אחר-כך – שוב מתים וכן הלאה, עד 300 מתים – הנורמה למדורה אחת. ההצתה הייתה בניפוץ כמה פצצות-הבערה לתוך התעלה עם החומר הדליק. אדם מיוחד נתמנה לאיסוף אברי הגוף שנשרו ולהטילים שוב לתוך האש.

שבוי-המלחמה ד"ר מויסיי נמיאנוב (מאיר בשירות הרפואי של הצבא האדום), שהיו מכנים אותו בתואר "אמן-השריפה", היה אחראי לכך שהמדורה תבער היטב. הוא אף ניהל את חשבון השרופים. בתוך פנקס היה רושם את מספר המובאים לשריפה, את ה"פופן", כלומר הבובות (הגרמנים אסרו להשתמש בכינוי אחר של המתים).

מדורה הייתה לזהבת יממה תמימה. במקומה היו נשארות עצמות וגחלים שהיו כותשים, מערבבים בעפר האדמה ומפזרים על פני השטח.

בשעת הבעירה היו הגופות שעל המדורה מתכווצות, מתפתלות, מתמתחות. המראה היה כאילו שבו לתחייה. מן הגופות היה ניגר נוזל – השומן המותך, והגרמנים הצטערו על מה שהולך לאיבוד. את השומן ניתן להפוך לסבון... הניצולים מן המבצר מספרים על מקרה מעורר זוועה: מן המדורה התגלגל על האץ גופיף של וולד שנפל מתוך כרסה המנופצת של אמו... הגרמנים היו אמורים כל הזמן שבבורות קבורים גדולי הפושעים שבעולם.

שורף המתים י. גיטלין תפס והעלה על מעדרו את הוולד המת, הטילו על המדורה בקריאה:

- גדול הפושעים שבעולם מוכרח להישרף!

הגרמנים שעבדו בשעת מעשה נתחייכו בשמחה-לאיד.

אצל יהודי גרמניה, שנורו, כאמור, בעודם לבושים, מצאו בעת החיפושים חפצי יקר, תעודות רבות – תעודות לידה, דיפלומות, דרכונים, אישורים של המרת-דת... שבוי-המלחמה הרמאן רובינפלד, יהודי פולני, מצא אצל מת טבעת-נישואים עם כתובת חרותה "רובנפלד", שהתאריך החרות תאם את תאריך החתונה של אחיו. ולא רק אצל אזרחי-חוץ. משה גרבר מצא אצל מת תשלום של הורי כלתו, יהודים מקובנה. ישראל גיטלין הכיר בין המתים את חברו יאנקל שאוזלסקי, קורבן "האקציה הגדולה"... והגרמנים לא פסקו מלהצהיר שזהו בית-קברות ישן או שהללו הם קורבנות הסובייטים, או של פושעים.

באחד הבורות נמצאו ילדי בית-היתומים ושישי ממושב-זקנים, שהובלו מגטו קובנה ב-4 באוקטובר 1941 כאילו ל"מחנה מיוחד".

לאחר שרוקן איזה בור, בדקו הגרמנים אם לא נותר איזה סימן העלול לחשוף את הסוד האיום של המבצר התשיעי. אלא ששורפי-המתים השאירו בכוונה באדמה וכיסו בעפר חלקי גופות ואפילו גופות שלמות של מתים: שיישארו הוכחות!...

מפקידה לפקידה היו מגיעות ועדות לבדיקת "המלאכה". ועדה אחת כזאת באה מברלין הרחוקה. הרכבה כללה גנרל.

א. פייטלסון צותת וקלט כמה משפטים משיחתם. הגנרל ציווה לחסוך זמן ובינתיים לא לכסות בעפר את הקברים שרוקנו, הואיל ועתה חשוב – לשרוף! לשרוף מהר ככל שניתן! קבוצת אנשי גסטאפו מווילנה באה לביקור. א. מאניסקין שמע אותם אומרים כי כאן בוערות המדורות יותר טוב מאשר אצלם. על כן באו להתעניין ב"טכנולוגיה" המקומית...

הגרמנים שבמשמר סיפרו שהעבודה במבצר התשיעי היא משחק ילדים בהשוואה לזו שבלונה ובפסקוב. שם היו המתים מונחים תחת המים, וקשה היה מאוד לחלץ אותם משם.

הנמלטים מן המבצר מוסרים על האובדן הטרגי של הדוצנט באוניברסיטה הליטאית ד"ר חיים נחמן שפירא (בנו של הרב הקובני האחרון) עם אשתו, בנו ואמו בת השמונים. יום אחד בדצמבר 1943 סולקו פתאום שורפי-המתים מעבודתם. הם נאחזו חרדה, סברו שהנה, בא הקץ. למחרת, כששוב הוצאו אל הקברים ההמוניים הבחינו ליד המדורה בעקבות דם טרי. מן הצד התגלגל זוג ערדליים חדשים, שלא יכול להיות מתוך הבורות. חבית הבנזין הריקה שליד המדורה הייתה מנוקבת מכדורים.

לחייט טוביה פרידמן, שהועסק בבית-המלאכה של המבצר בחפירת כפפת מסגינים ישנים לשורפי-המתים, מסרו הגרמנים באותו יום צרור חפצים. יחד עם פייטלסון, שעסק כאן בעבודות מסגרות, פרק את החפצים. בכיסים מצאו פנקס, מראה קטנה, תצלומים, גלויה נמענת לשפירא... הנגר מ. כאס, שהובא למבצר רק לפני ימים מספר, גילה את הסוד: כשהיה עדיין בגטו, אסרה הגסטאפו את ד"ר ח.נ. שפירא, את אשתו, את בנו ואת אמו. דובר שהכל נעשה בשל בקשת מידע עליו מטעם הצלב האדום בחו"ל.

במבצר התשיעי היה לשורפי-המתים שיר משלהם. הוא הובא לכאן על ידי מיכאל גלבטרונוק, שחקן, פליט מוורשה, שנתפס בדרך ליער אוגוסטובה יחד עם לוחמי גטו קובנה. הוא שר אותו לראשונה:

**דם, דם – באדם נהרות חשים,
שתי רבבות מתים פה חדשים...
קנו עיתון, קראו עיתון!
יש לי חדשות ממלוא עולם:
שוד ורצח, התנפלות,
שערורייה ופורענות...
דם, דם – באדם נהרות חשים
שלוש רבבות מתים חדשים...**

וכן הלאה וכן הלאה היה חוזר הפזמון, רק בשורה האחרונה גדל כל פעם המספר ברבבה של מתים.

במרצת הזמן החלו החברים לעזור לזמר, כשהם מתנועעים כבחלום של סיוט. הקבקים שוקעים בבוכ, השלשלאות על הרגליים מקרקשות, צחנת הגופות של המתים, מעורבת בעשן המדורה, מעלה קדחת בראש, והשפתיים ממלמלות:
דם, דם – באדם נהרות חשים...

בריחתם של שורפי המתים

אסור היה שתישאר עדות למה שמתרחש במבצר התשיעי. לא חיה ולא מתה. את המתים שרפו, שורפי-המתים חיכו למותם. מ. גלבטרונוק נמנע מההתאבדות לאחר שנודע לו כי מתוכננת פעולת מרד של הכלואים, והוא נצטרף אליה. ד"ר נמיאנוב הלא-צעיר התחנן לאחת אל אנשי המשמר ששימו קץ לחייו. על כך הייתה באה תשובה צינית:
"חכה עוד מעט, יהודי, אתה מסוגל עוד לעבוד"...

אלא שבני-הנעורים לא אמרו נואש. לוחמי הגטו שנפלו בידי ההיטלריסטים והובאו לכאן, לא השלימו עם הגורל, ומן היום הראשון פתחו בהכנת תוכניות לברוח, להתמרד. אחרי השיבה מן ה"שלאכטפלד" וקבלת האוכל של הערב ועד ההליכה לישון, היה הזמן שנמשך כשעתיים, מנוצל להתייעצויות סודיות. היו ישיבים בכמה תאים נפרדים. נציגי התאים היו מטכסים עצה. הם חישובו כמה אפשרויות. הייתה תוכנית להתנפל על אנשי המשמר, לפרקם מנשקם ולנסות לברוח. תוכנית אחרת – לחפור מנהרה תחת קיר המבצר, שאמורה הייתה להיפתח מתוך באר שנתייבשה באחד התאים. יומיים חפר שמעון איידלמן ונתקל בשכבת אבנים, שלא הייתה אפשרות לסלקה, אך המחשבה של בריחה המונית לא חדלה מלהעסיק את יוזמי פעולת-המרד במבצר.

לאחר שורה של סקירות ובדיקות בתוך התא התת-קרקעי ומסביבו, באותו תא ששורפי-המתים היו כלואים, פותחה תוכנית בריחה פנטסטית. כדי להגשימה נוצרה קבוצת ביצוע של שלושה אנשים: הפרטיזן והחבר הפעיל של הארגון הלוחם האנטי-פשיסטי בגטו קובנה, אלכס (אלתר) פייטלסון, ה"סטארוסטה" (בריגאדיר) של כל העובדים, אלכסנדר (סאשה) פודולסקי, יהודי מלנינגרד, והנפח רומן שאכוב, יהודי מקווקז. השניים האחרונים – שבויי מלחמה סובייטיים – היו כלואים במבצר קרוב לשנתיים, למן רצח היהודים אזרחי-חוץ, והתמצאו יפה בתא התת-קרקעי ובכל שטח המבצר. כל השלושה לא היו מובלים לשריפת המתים, אלא היו מועסקים במסגרות, בטכנאות-מכונות, באלקטרו-טכניקה ובעבודות עזר אחרות במבצר גופא. לפיכך יכלו לנוע ביתר חופשיות בתא התת-קרקעי ובשטח המבצר המגודר והנתון להשגחת המשמר...

התוכנית הייתה כדלקמן: לאחר שהכלואים ננעלים למשכב לילה בתאים, והגרמנים נועלים את המבנה התת-קרקעי והולכים לבית-המשמר שלהם – להגיח מתוך התאים, לעלות במדרגות הברזל שבקצה המסדרון אל דלת שהייתה נעולה במנעול תלוי. מאחורי הדלת נמצא חלל ארוך אפל, שמתגוללים בו שבירי כלים וסמרטוטים. בקצהו של אותו חלל יש דלת ברזל רחבה ומאחוריה – מסדרון תת-קרקעי, המוליך מן המבנה התת-קרקעי אל שטח המבצר. במרחק של כעשרים וחמישה מטרים מן היציאה נמצאת ראשיתה של מנהרה, חסומה בעץ דליק, המוליכה אל מדרון עמוק למטה אל חפירה, המקיפה את המבצר, וכן קיר בטון בגובה שישה מטרים, שעליו רשת צפופה של תיל דוקרני, ומעברו אתה כבר חופשי... לכאורה – קשיים שאין להתגבר עליהם. אך דווקא לאחר התגברותם על כל המכשולים של הדרך המפותלת הזאת, פרצו כל 64 הכלואים החוצה לחופש.

ניגשו להגשים את תוכנית הבריחה הזאת. א. פודולסקי התאים מפתח למנעול התלוי על הדלת של החלל הארוך האפל. אלא שדלת-הברזל הרחבה שם, שדרכה ניתן לצאת מן המבנה התת-קרקעי, לא נפתחה בשום אופן. א. פייטלסון ניסה לחצוב את הבטון מתחת למפתן הדלת, אך מעשה זה היה כרוך בסכנה שבקומה שמתחת יתהווה חור, והגרמנים יגלו אותו. לא נותרה ברירה אלא לקדוח פתח בברזל של אחת מכנפות הדלת.

אצל שאכוב במפחה נמצאה מכונת-קידוח ישנה עם כמה מקדחים, ופייטלסון ניסה אותם – קדח זה ליד זה כמה חורים קטנים בברזל הדלת שעוביו היה שישה מילימטר; הוא קדח לאור פתילה טובלת בבקבוק בנזין, שגנב מתוך החביות שליד המדורה. חורים קטנים כאלה צריך היה לקדוח לאורך מתאר של חור די גדול, שאדם יוכל לחזול דרכו. לפייטלסון אסור היה להיעדר זמן כה ממושך מעיני הגרמנים. מי יקדח, אפוא?

במבצר היה בחור צעיר בעל-כוח, בנו של מסגר – פיניה קראקינבסקי, אחר מלוחמי הגטו שנפל לידי ההיטלריסטים בדרך אל הפרטיזנים. הוא החל לקדוח בערבים, בנצלו את הזמן שלאחר ארוחת הערב עד שהריצו והכניסו את כולם לתאים למשכב לילה. זמן מעט מכדי לבצע משהו ממשי. צריך היה להמציא איזה דבר, שקראקינבסקי יוכל לקדוח את הפתח במשך כל היום. המוצא היחידי היה – שיתחלה ויישאר במבנה התת-קרקעי.

לשורפי-המתים מותר היה לחלות לא יותר משניים בבת-אחת ורק יומיים כל אחד. מי שחלה יותר נעשה לא הכרחי... קראקינבסקי התחזה כחולה. ביום השלישי הכריחו חולה אמיתי ללכת אל הבורות ואת קראקינבסקי השאירו במבנה התת-קרקעי שיוכל לקדוח. הגרמנים היו בודקים ליד הבורות רק את המספר הכללי של היוצאים ל"עבודה", ולעיתים רחוקות נכנסו לשם בדיקה למבנה התת-קרקעי, שם היה האוויר הלח והעמום ספוג בצחנת הגופות המרקיבות ועלולים היו לחלות ב"הרעלת מתים" כפי שכינו את המורסות, שמהן סבלו שורפי-המתים.

המקדחות הקטנות נתקלקלו עד מהרה. אז התקין שאכוב, שעבד במפחה, מקדחות אחרות, עשויות מפלדה קפיצית שמצא אי-שם.

בבוקר, לאחר שהיו האנשים יוצאים ל"עבודה", היה פודולסקי הבריגאדיר, ובעיקר פייטלסון, ולפעמים גם טוביה פילובניק, הספר, אף הוא מלוחמי-הגטו, מכניס את קראקינבסקי שיקדח את הפתח, ואחר-כך היה תולה את המנעול על הכניסה אל החלל עם דלת הברזל. ידיו של קראקינבסקי כבר היו פה ושם שחוקות עד לעצמות. מרוב כריעה בעת הקדיחה, גרמו לו ברכיו כאבים, כדי להחליפו הכניסו את הבחורון הצעיר, מאיר שר, שתפסו הגרמנים ביער ליד ורנה.

בינתיים הכין שאכוב מפתח לפתיחת דלת של תא. פייטלסון שף והתאים את המפתח ומצא שהוא מתאים לכל דלתות התאים. נשארה השאלה איך יחמוק מן התא אחד הכלואים, שיפתח במפתח את כל הדלתות. התאים היו מגודרים מן המסדרון בקיר של כלונסאות ברזל. נחוץ היה לעשות בקיר פתח רחב דיו, שמישהו מהכלואים יוכל לעבור דרכו אל המסדרון ויפתח את כל הדלתות. אז הלם, הלם קראקינבסקי קצרות-קצרות במסמרת אחד הכלונסאות עד ששחרר אותו, וקצה הכלונס ניטן להזזה הצידה. נער רזה יוכל לחדור דרך הבקיע שיווצר ברגע המתאים.. כדי לעמם את רעש הקדיחה של החור בדלת הברזל ואת הנקישות לשחרור הכלונס, וכן כדי להסב את תשומת הלב של הגרמנים מן ההכנות לבריחה, היו יוזמי הבריחה מארגנים אחרי האוכל ערבי "קונצרטים": מ. גלבטרונק הפגין את כישרון המשחק שלו, שבוי-המלחמה אנאטולי גארניק, בחור עליז, רקד "קאזאצ'וק", והקהל מחא כף לפי הקצב והשתתף בריקוד. הגרמנים היו מרוצים מן "העבודה החרוצה" של האנשים, מן המשמעת, הצייתנות ומצב-הרוח הטוב...

להתייעצויות ולהכנות לבריחה נמשכו גם פעילי-המחתרת של הגטו, א. דיסקאנט, וימלוויץ', ט. פרידמן; שבויי-מלחמה י. וסלניצקי (ואסילנקו) ו. סאנקין, הטבח, וכל אחד מהם תרם עצה טובה ויוזמה מסוימת לטובת העניין הכללי.

החור בדלת כבר היה מוכן כמעט, עתה נחוץ היה לפנות את המנהרה מן העץ. ה"סטארוסטה" פורולסקי וכן ד"ר נמיאנוב, המכונה "אמן-השריפה", שהיה אחראי למדורות שיבערו כראוי, פנו אל האומן מטעם המשטרה ב"רעיון", שניתן לשרוף הרבה יותר "בובות", אם העץ יבש. ועץ יבש מונח במנהרה... הוצאה פקודה לביא את העץ מן המנהרה אל המדורות. הכלואים שלא היו בסוד ההכנות לבריחה, כעסו עד מאוד על יוזמי העניין הזה, שתבע עבודה מיותרת. הפקודה הייתה שהחברה תיקח עץ משפת אחת הקירות של המנהרה, כדי ליצור חיש מהר מעבר צר...

מנגד מנדל כאס הכין בינתיים בנגריית המבצר, שבה הועסק, חלקים שניתנו להתחבר לסולם גבוה עד 6 מטרים. הגניב אותם לתוך התא שבו לן והסתירם תחת הדרגש.

הבריחה נקבעה לבסוף ללילה שבין ה-25 ל-26 בדצמבר 1943, הלילה השני של חג המולד, מתוך חישוב שאנשי המשמר יהיו מבושמים כראוי בלי ספק, או מנומנמים לאחר סביאה זלילה במשך כל יממת החג.

בפרוס חג המולד אחרי העבודה ציווה אומן המשטרה אפל לסדר ולהציב את הכלואים והודיע, שהיות שבזמן האחרון עבדו בשקידה, מקבל כל אחד לחג בקבוק יי"ש וחפיסת

סיגרינות, ובנוסף – סעודה חגיגית. והוא סיים בתקווה שלאחר ימי החג יתייצבו כולם לעבודה ביתר מרץ ועוז...

הנאום תורגם בו במקום לרוסית על ידי נמיאנוב, שבשם כל "עובדי המבצר" הודה בגרמנית על התשורות ואיחל לאנשי המפקדה חג שמח.

למחרת, ביום החג, ב-25 בדצמבר, לא עבדו, ואחרי ארוחת הבוקר, אך יצאו הגרמנים מתוך המבנה התת-קרקעי, הודיעו לכל הכלואים שהלילה יברחו כולם באופן קולקטיבי מן השבי האיום ומן המוות הבטוח. לכך הוכנה אפשרות שיש לבטוח בה. האנשים החלו להתכונן לבריחה. הטבח ו. סאנקין חילק לחם לכל אחד, שחך בזמן האחרון מן המנות. את היי"ש שקיבלו אסור לשתות והכריחו לשפכו. נקבעו כמה אנשים, מצויידיים בסכינים מוסתרות, שהוטל עליהם להשיג על מי שלא ניתן בהם אימון. באחד התאים קשרו בחתיכות שמיכה וגזרי עץ סולם תלוי כדי להוריד את האנשים מעל קיר הבטון שמסביב למבצר – כתחליף – במקרה שיישבר סולם העץ שהוכן. בתא שני הרכיבו את קבוצות ההליכה: מי ילך ישר אל היערות לחפש פרטיזנים, מי יסתתר אצל מכרים או קרובי משפחה, אצל לא-יהודים, ומי שיפנה אל הגטו עצמו כדי להשיג בעזרת ארגון הלוחמים שם בסיס של פרטיזנים. הגרמנים החזיקו, כהרגלם, את האסירים במבנה התת-קרקעי "הבטוח" ולא הדאיג אותם מה שנעשה שם...

עם ערב נכנסו השומרים למבנה, חילקו את האוכל של הערב ואחר-כך, אחרי שצהלו "עובדי-המבצר", ספרו אותם, נעלו אותם בתאים, נעלו את המבנה מבחוץ והלכו לחדר המשמר לסיים את חגיגת יום הולדתו של ישו... לאחר המתנה של זמן מסוים ש. איידלסון, לוחם הגטו הפעיל הזריז, הזיז הצידה את כלונס הברזל המשוחרר של גדר התא, זחל ועבר אל המסדרון ובמפתח המוכן פתח את דלתות הברזל הכבדות של כל התאים.

ממושעים על פי הסדר שנקבע רוקנו הכלואים תא אחרי תא. את מדרגות הברזל שהוליכו אל החלל עם הפתח הנקדח, כיסו בשמיכות ובסמרטוטים, לבל יהדהדו צעדי הנמלטים. ליד חור שבדלת הברזל שמרו חרש שני אסירים, ובידיהם סכינים חשופים, על הסדר ועל השקט. את הדרך האירו במציתים ובגפרורים, שמותר היה למעשנים להחזיק.

כמה חברמנים נועזים יצאו החוצה לבדוק את הסביבה. הם שבו והודיעו כי הקטע מן היציאה התת-קרקעית מן המבנה ועד המנהרה, כעשרים וחמישה - שלושים צעדים, נמצא תחת השגחת איש-משמר, הצועד לכאן ולכאן לאורך גבול המבצר, ובחוץ מונח שלג טרי. שבויי-מלחמה, לוחמי-קרבות לשעבר, מצאו תחבולה – לקשור זה לזה שני סדירים, ומאחוריהם כמו מאחורי מרקע הוליכו את הנמלטים בקבוצות קטנות עד המנהרה.

משיצאו מן המנהרה הצטרכו הבורחים לגלוש מעל מדרון בעומק רב. עתה היה השלג לעזר בהחלקה עד לחפירה שליד קיר-הבטון הגבוה, המקיף את המבצר. את שלושת החלקים של סולם העץ שהובאו קשרו במהירות בפסים של שמיכה חתוכה. הראשון שטיפס על הקיר היה בעל היוזמה פייטלסון. הוא הוריד את הסולם-התלוי, במלחצי-חיתוך חתך כמה שורות של התיל הדוקרני ויצר פתח במשוכה. מאחורי המשוכה השתרעה רחבה מושלגת...

כשעה נמשכה הפעולה עד שהיו האסירים האחרונים למעלה. ורק אז, כששכבו הקבוצות הנפרדות מעולפות, מגולגלות במכוון בשלג, ניתן האות להתפזר כל אחד לדרכו. כשבאו הגרמנים עם בוקר להעיר את שורפי-המתים, מצאו מבנה תת-קרקעי ריק... כל הגסטאפו א.ס.א. של קובנה וחיבות המשטרה, הוזעקו. כל תחנות הז'אנדרמריה בליטא הועמדו על הרגליים לעצור את "היהודים המסוכנים ביותר שברחו מן המבצר התשיעי", כפי שנאמר להם בטלפוןוגראמה.

קבוצת הנמלטים שפנו ישר אל היער לחפש פרטיזנים, סבלה קשה. רק שלושה מהם הצליחו להבקיע להם דרך מן היער, שכותר בידי הגרמנים. הצליחו הבורחים שעלה בידם לחדור לתוך גטו קובנה. חבר ארגון הלוחמים הכניס אותם לתוך מחבואיהם, שרף את בגדיהם ואת נעליהם, שנדפה מהם צחנה נוראה של המתים, ששרפו; בסוד הוליכו אותם בלילה למרחץ הגטו, הואיל וגם בשרם היה ספוג צחנה, הגרמנים חיפשו באמצעות כלבי גישוש אנשים שעולה מהם "ריח מתים".

לנמלטים ניתנה עזרה רפואית, בעיקר טיפול בקראקינבסקי, שידי וברכיו היו פצועות מקדיחת החור בדלת הברזל. הארגון האנטי-פשיסטי של הגטו ארגן תיכף את מסעם במכונית אל הפרטיזנים. ב-6 בינואר 1944 הוביל מנהיג תנועת הפרטיזנים בגטו, חיים ילין, אל בסיס הפרטיזנים שביער רודניצקי ליד וילנה קבוצה של 28 לוחמים, רובם בורחים מן המבצר התשיעי.

הבורחים מן המבצר שנכנסו זמנית לגטו, הביאו עימם חפצים שיעידו על אשמת ההיטלריסטים: חופן שיני זהב, שהכריחו אותם לעקור מן המתים; וגם שני רישומים ששבוי-המלחמה אנאטולי גארניק עשה במבצר, הביא עמו א. פייטלסון, מוסתרים בביטנת אפודתו. רישום אחד הראה זוג אסירים כבולים בשלשלאות, תחת שמירתו של גרמני, הנושאים מתים אל המדורה; הרישום השני – לבעל-דרגה-גבוהה היטלריסטי מושטת אצבע משולשת... כן הובאה מחברת קטנה עם רשימות בצופן יידיש, בעיקר בדבר התייעצויות לפרוץ החוצה, שתא קטן של קומסומול אירגן פה בנסתר. התא הקטן היה מורכב מלוחמי הגטו א. דיסקאנט, ס. פילובניק, ב. גמפל, א. וילנטשוק וא. פסיטלסון, שייצג את חברי הקומסומול ואת לוחמי הגטו שנתפסו והובאו אל המבצר בעת ההכנות של פעולת ההתקוממות של הכלואים.

במבצר לאחר בריחת הכלואים

לאחר בריחתם של שרופי-המתים נפסקה "העבודה" בתשלובת ההריגה, ההוצאה מן הקברים והשריפה במבצר התשיעי. סופר שסופם של אנשי המשמר במבצר היה מר: חלקם הוצאו למוות ברייה, חלקם הורדו בדרגה ונשלחו לחזית הרוסית, ללב האש.

כעבור חודש, בתחילת פברואר 1944, שוב התלקחו המדורות במבצר, לשריפת המתים הובאה קבוצת בני-נעורים, מלוחמי-הגטו, שנפלו בכפות הגסטאפו בדרך אל יערות אוגוסטוב. משה רוז'אנסקי, ליאו זימאן, איצק קירקל, חנא מסקופ, יוסל חדש, הנה הביאו את הניג סגלוביץ' שנתפס בעיר בקנותו נשק למען הפרטיזנים בגטו. קבוצת יהודים שנעצרו בעיר בקנותם מזון או שנתפסו מוסתרים אצל ליטאים, וכן חמישים גברים חסונים מתוך מחנות-העבודה היהודיים בסביבת קובנה, הובאו אל המבצר לשרוף את המתים. עתה כבר נזהרו הגרמנים: האסירים היו כבולים בשלשלאות ביום ובלילה. הם לא גולחו ולא סופרו. במסדרון המבנה התת-קרקעי הייתה שמירה מזוינת במשך כל היממה.

את הקברים ההמוניים במבצר התשיעי הכחידו בלי הרף, ואת האנשים שרצחו כאן יום-יום משליכים ישר אל המוקד. ב-28 במרס 1944 בלעו המדורות כשמונה מאות ילדים, קשישים ונכים, שנתפסו בגטו קובנה במשך היום השני של אקציית-הילדים (את קורבנות היום הראשון, כאלף נפשות, העבירו ברכבת לאושוויץ).

במרוצת אקציית הילדים אסרו אנשי הגסטאפו והביאו אל המבצר התשיעי את כל משטרת הגטו היהודית, מאה שלושים וחמישה איש עם מנהיגיהם. הם הואשמו בחסותם על מחבואים בגטו, בגילויי סבלנות וסיוע לתנועת ההתקוממות, וכן בעזרה לבריחת יהודים אל מעבר לתיל הדוקרני, ובייחוד להוצאת ילדים ולהעברתם אל ליטאים בעיר ובכפר. כל מנהיגי משטרת הגטו (פרט לאחד – תנחום ארנשטאם) ו"משמר השער" היהודי כולו נורו למוות. 98

השוטרים הרגילים הובאו בחזרה לגטו. מהם הייתה לנו ההזדמנות להיוודע מה אירע בימים ההם במבצר.

באפריל 1944 חוסלו כל הקברים ההמוניים הישנים. אסירים שהובאו ממחנה פראונישקה חרשו את ה"שלאכטפלד" ושתלו שם תפוחי-אדמה. את הרצח בסרט-נע העבירה עתה הגסטאפו לתוך האזור הפנימי שבחלק המערבי של המבצר, מאחורי קירות הבטון הגבוהים, שעין זר לא הייתה המסוגלת להציץ לשם. את הקורבנות המיתו כאן בירייה ואת הגויות השליכו אל המדורות שהתלקחו יומם ולילה.

לאחר "ניקוי" כל 14 הקברים ההמוניים במבצר התשיעי העבירה הגסטאפו חלק משורפי-המתים אל המבצר השביעי, אחר-כך אל המבצר הרביעי, כדי לחסל גם שם את עקבות הפשע האיום של ההיטלריסטים.

כתובות קורעות מסוות ומאשימות

אחרי שחרור קובנה מן הכיבוש הנאצי, ב-1 באוגוסט 1944, מצאו במקום היריות למוות שבמצבר התשיעי הרבה עץ דליק, חביות ריקות מבנזין ומזוט, וכן את אפרן של המדורות האחרונות עם שרידי עצמות אדם, כפתורים שאוכלו, אבזמים וזוטות מתכת אחרות, שלא הספיקו לערבב בעפר ולקבור.

על קירות המבנה התת-קרקעי, על קרשי הדרגשים ועל הקירות ודלתיות ארוניות-העץ שבתאים, בהם הוחזקו האסירים לפני שנורו וכן שורפי-המתים, היו המון כתובות. הן נעשו בעופרת ובפחם. היו חרותות בטיט או בקירות הלבנים. הכתובות דיברו בשפות שונות, אך הביעו דבר אחד – את הזעקה האחרונה של אנשים חפים מעונים לפני שנספו.

הכתובות שנשארו, הן מן החודשי פברואר – יולי 1944, והן מגלות את הפשעים בעיקר מן התקופה האחרונה של שלטון הנאצים. כשכבר נשמע בקובנה רעם התותחים הסובייטיים מסביבת וילנה, במרחק מאה ק"מ, עוד נמשך הרצח במבצר התשיעי, על כך מעידה הכתובת ביידיש, שנעשתה שלושה שבועות לפני שחרור העיר:

"הירש בירשטיין, הובא הנה 7/7 44. אנחנו שורפים את גופות המתים ומחכים למוות. אחים, נקמו! אנחנו מתים באומץ-רוח למען העם!"*

מייד לאחר שחרור קובנה ביקר מחבר השורות הללו במבצר התשיעי.

ממספר הכתובות הרב העתקתי חלק ואני מפרסם אותן בזה.

כתובות ביידיש:

פילניק בר, 12/2 1944

דניאל ריבאק, מגטו קובנה 14.2.1944 במבצר התשיעי נורה למוות 22/2 1944
אכבר אברהם, נולד בסאלאט, מחוז בירזש, חי בפוסוואל. מ-1935 – בקובנה, עבד במפעל "אומגה". נורה למוות ב-30/3 1944 במבצר התשיעי.

טראלסקי בנצל

צדקרמאן חצקל, וילנה, ונגלובה 8/3

קאמרמאכר, וילנה

קיר שלם היה מכוסה בשמות חרותים בטיט, שמות משפחה ומשפטים בצרפתית. הם כאילו העבירו אותנו ללילה חם בחודש מאי 1944, כשהופרע השקט ברחובות קובנה מהדי צעדים. צעדיו של קהל אנשים רב. מסביב אפלה, אין נפש חיה. שעת המשטר הנמשכת, ואסור להיראות בחוץ, אסור היה לאיש שיבחין בטור האנשים הארוך, תחת משמר כבד, שגורש אל המבצר התשיעי...

* הירש בירשטיין היה פליט מגטו קובנה. הוא נתפס הובא למבצר התשיעי, ולפני שנורה למוות אולץ לשרוף את הנרצחים, שמשפרם לפני נטיגת הגרמנים היה גדול.

הכתובות על קיר המבצר מגלות את סודו של ליל מאי ההוא, סוד שהגרמנים השתדלו להסתירו. הכתובות עשויות בעיקר בצרפתית, אך גם בידיש.

הנה שתיים בידיש:

ב-12 בפברואר נאסרתי בסאנט-איין (צרפת). הגעתי לקובנה – קאונאס ב-18 במאי 1944. היינו 850 גברים צעירים. מה שיתרחש בנו אוסיף ואכתוב ברגע האחרון. מובן שהיהודי הצרפתי האומלל לא כתב "ברגע האחרון" מה שהתרחש איתם, ואף לא הספיק לחתום.
44 18/5 וילי גרינוואלד, ניצה

כתובות צרפתיות:

18/V 44. De Martignes (Rhdne) I Drancy ct'de Drancy I Kaunas. On attend et on verra. Finalement un jour ira de Kaunas I Martignes.

בתרגום לעברית: "ממארטין (רון) ומדראנסי לקאונסט. מחכים ונראה. בסופו של דבר יבוא יום ונשוב מקאונאס למארטין".

הנדונים קיוו. מי היה מסוגל להבין את תכלית הנדודים מצרפת עד לקובנה הרחוקה הלא מוכרת? על המבצר התשיעי ודאי ודאי שלא שמעו...

נפרסם כאן עוד כמה כתובות צרפתיות:

Nabmias Cbaries et ma famille, de Paris

Ullman Karl' depart de Drancy. Arrive Kaunas 18.3.44

Jules Herskoveis d'Anvers, 18.5.44, de Monaco via Drancy-Paris-Kaunas

Grad Manrice, Nice, 18.1.44. Arrive de 900

(נחמיאס שארל ומשפחתי, מפריז)

(אולמאן קארל, נסע מדראנסי, הגיע לקאונאס 44.5.18)

(ז'יל הרפקוויץ מאנטוורפן, 44.5.18, ממונקו דרך דראנסי-פריז לקאונאס)

(גראד מוריס, ניצה, 44.5.18. הגיע עם ה-900).

הרבה שמות של יהודים מצרפת, מהולנד, מבלגיה:

Max Slern de Paris

Israel Jules, de Metz

Hayat Lianc, de Marseille

S. Kool, Amsterdam

Zalecssein volf, de Bruxelles via Drancy

Hilaire Roru, de Nice

Harry et Felix Klein, de Paris

Abrabam Wochsier, de Limoges – Paris

A. Steinberg, de Paris 12-18.5.44

Fiscber Ignacy, Paris

J. Tovbinski, Paris Av. GI

Levy S.

Jerusalimski Samrody

Hollander Simon

Chackl Sandler

Aram Delar Yeki, 1944 29/1

מדוע העבירו ההיטלריסטים אנשים מרחוק, מצרפת, מהולנד, מבלגיה וממקומות אחרים, כדי לירות בהם למוות במבצר התשיעי? ייתכן שמרכזי-הריגה כגון אושוויץ, מיידנק, טרבלינקה, היו עמוסים מדי ב"עבודה". גם אין להוציא מכלל חשבון את האפשרות, שרוצחי-העמים הנאצים התכוונו לבלבל את הקורבנות, ובעיקר את אלה שעוד נשארו במקומות, את הקורבנות ב"פוטנציה".

ייתכן שהמועברים לקובנה היו צריכים לכתוב מכתבים הביתה ש"הגיעו בשלום לקאונאס והם נשארים כאן לעבוד" – משחק שטני כזה עלול היה להקל על ההיטלריסטים את המשלוחים הבאים "מזרחה"... והנה הזכר היחידי שנשאר מן הבאים – הכתובות על הקירות... כשהרגישו בסוף יולי שיצטרכו תיכף לעקור מכאן, חיסלו ההיטלריסטים את בית-הסוהר המרכזי בקובנה; שחררו את הפושעים הפוליטיים, ואילו את הפוליטיים – "החוטאים נגד הסדר החדש" – הובילו אל המבצר התשיעי.

כתובת בליטאית על התקרה המפויחת של אחד התאים מצהירה בקיצור ובחריפות.
"ב-5 ביולי 1944 – נורו למוות מאה אנשים".

בשכבת הטיט של המבנה התת-קרקעי חרותות כתובות בליטאית, שהנה תרגומן לעברית:
אני מת חף מפשע בידי הרוצחים הגרמנים – וליצ'קו סטאסים
שלאמוב פקיס ליאונאס – הגיע לכאן
ו. פטראשקה – נורה למוות 1944.7.12
לפני שנורה למוות בשל פעילות פוליטית – יאקשטאס ולאדאס, 1944.8.8
1944.7.7- דירניצ'יוס אנטאנטס הודיעו לאחי בכפר אטאבאנד'אי, איזור ארז'ווילק.

על-פי סיפורי הבורחים מן המבצר התשיעי השגיוח הגרמנים היטב שלא יישאר זכר לתעודות האנשים שהובאו. אלא שאחרי השחרור נמצאו כאן כמה תעודות של יהודים גרמניים מתגוללות, ביניהן דרכון (עם הסימן הזכור למעציבה "J") של האישה הווינאית היהודית הלנה וייס, וחותרמת על הדרכון ש"נעקרה" ממקומה ב-20 בנובמבר 1941. תחובים באיזו פינה נמצאו כמה כרטיסי-עבודה ודרכונים, שגילו את מקום אובדנם של מאה ומעלה יהודי וילנה. כידוע, השאיר הגסטאפו שם אחרי חיסול הגטו (ספטמבר 1943) מספר מסוים של בעלי-מלאכה יהודים-חייטים, סנדלרים, כובענים, טכנאי-מכונות ואחרים –החזיקו אותם כלואים בלילה בבית-הסוהר הלוקישקי, ומשם היו מובילים אותם יום-יום לעבודה אצל בבתי-המלאכה. כשהתקרבה החזית, הוציאו את קבוצת העובדים הללו כאילו לעבודה במקום אחר.... במבצר התשיעי נמצאו תעודות של אחדים מהם: דרכונו של ראש הקבוצה, קאמרמאכר, כרטיסי עבודה על שם מנדל-מרדכי אורנר, אנאטולי חייקין, פאניה יוכלסון, שוליה בראנצקובסקי ואחרים.

לוחמי הגטו שברחו מן המצבר התשיעי מספרים שבעת שריפת המתים מצאו בבור תעודה על שם הפועל הליטאי ואצלאוואס סיניצקאס. דבר זה מגלה את מקום אבדנם של הרבה אנטי פאשיסטים, שנאסרו ב-1943 בעיר. כך גם חפרו והוציאו מתוך הקבר ההמוני תיבה עם גופות של שלושה לוחמים ליטאים אנטי פאשיסטים, שתלו הגרמנים בפומבי ב-1941 בקובנה.

המשגיח לשעבר על המבצר התשיעי, הליטאי י. נאודז'יינאס, סיפר שבמבצע נורו למוות שלושה כמרים קתוליים. אחד מהם הומת משום שאמר בדרשתו: "לא בצדק פועל השלטון הגרמני, בהשמידו אנשים חפים מפשע. אם הם מפריעים למישהו, הרי אפשר לשכנם מחוץ לעיר שיחיו שם".

בסכמה סופית את מספר האנשים שניספו במבצר התשיעי, קבעה הוועדה הממלכתית לחקירת פשעיהם של הרוצחים ההיטלריסטים, ששם הושמדו שבעים אלף אנשים שקטים, תושבים ושבווי מלחמה סובייטים.

הרוצחים ההיטלריסטים שרפו את הקורבנות, בסברם שבכך ימחו את עקבות מעשיהם הנוראיים. אבל גם את המטרה הצנועה הזאת בהשוואה לכיבוש עולם, לא השיגו. הקירות הנזעמים של המבצר התשיעי עם הכתובות הלאקוניות, התעודות שניצלו מלהבות המדורות, העצמות, הכומתות, שערות הנשים, תותבות השיניים, המשקפיים השבורים, המפתחות החלודים של הדלתות נעלי הילדים ומוצץ גומי – כל אלה שנמצאו בשטחו של בית-החרושת

למוות, ובעיקר- העדים החיים, מדברים בבהירות ובדיוק על הפשעים נגד האנושות שלא היו כמותם ושהפאשיסטים הגרמנים ביצעו שם.

אלכס פייטלסון: "הפורט התשיעי"

אלכס (אלתר) פייטלסון נולד ב-15 באפריל 1923 בקובנה. מאוגוסט 1941 שהה בגטו קובנה. היה חבר בארגון אק"א (אנטיפאשיסטישע קאמפס ארגאניזאציע) ומזכיר תא. עבד במחסן נשק של הגרמנים והעביר משם נשק לארגון: רימונים, אקדחים ותחמושת. היה גם מארגן ומנהל סדנה לייצור נשק קר.

ב-28 באוקטובר 1943 מוביל קבוצת לוחמים ומקים בסיס פרטיזני ביערות אוגוסטאבה. בדרך נתפס על ידי המשטרה הליטאית, שמסרה אותו לגסטאפו.

ב-18 בנובמבר הועבר לפורט המוות – הפורט התשיעי.
ב-25 בדצמבר 1943 היה בין ראשי מארגני הבריחה של האסירים מהפורט התשיעי. הוא הוביל קבוצת חברים לגטו ויצר קשר עם אק"א, אשר העבירה ב-6 בינואר 1944 את בורחי הפורט אל הפרטיזנים ביערות רודניקי - אזור וילנה.

אלכס כתב תשעה ספרים בשבע שפות ומספר מאמרים רב בנושאה השואה.

אני בחרתי להביא את מאמרו שהתפרסם בספר:
גרופנקל לייב [עורך], ברק צבי [סגן עורך]: **יהדות ליטא**, כרך רביעי-השואה 1941-1945, הוצאת איגוד יוצאי ליטא בישראל, תשמ"ד-1984, עמ' 151-157.

"פורט"- המוות

"הפורט התשיעי" היה טבעת בתוך שרשרת של מבצרים שהקיפו את העיר קובנה ויצרו יחד את המצודה, אשר ממשלת רוסיה הקימה בשנות ה-80 של המאה שעברה כהתבצרות צבאית נגד גרמניה. "הפורט התשיעי" נמצא בצפון-מערבה של קובנה, במרחק של כשבעה קילומטר ממרכז העיר מאחורי הפרבר סלאבודקה, בצידו השמאלי של הכביש המוביל לצפון-מערב ליטא. הוא נחשב למבצר הראשי במצודת קובנה.

באוגוסט 1915, בעת מלחמת העולם הראשונה, התקיף צבא גרמניה את מצודת קובנה כדי לכבשה. מפקד המצודה, הגנרל הרוסי גריגורייב, ברח מן העיר והגרמנים כבשו את המצודה. בימי ליטא העצמאית היה "הפורט התשיעי" חלק מבית-הסוהר של קובנה, אך לשמצת תהילתו הגיע בימי הכיבוש הגרמני, בעת מלחמת העולם השנייה. "הפורט" נקבע כמקום השמדה ליהודי קובנה וכן לאלפי יהודים שהובאו ממערב אירופה. מפעם לפעם הומתו שם גם ליטאים ורוסים, וכן שבויי-מלחמה סובייטיים. הוא הפך לאחד מאתרי-ההשמדה האיומים ביותר, שהרייך השלישי הקימם כדי לבצע את תוכנית הזדון של "הפיתרון הסופי לבעיית היהודים".

כבר בסוף יוני 1941 הביאו הגרמנים חמש מאות שבויים סובייטיים ל"הפורט התשיעי". הם נצטוו לחפור בסמוך לחומת הבטון, שגובהה שישה מטר והמקיפה את ה"פורט" מצפון-מערב, ארבעה-עשר בורות שכל אחד מהם מאה מטר אורכו, שני מטר רוחבו ושלושה מטר עומקו. השבויים עבדו משש בבוקר עד שבע בערב. לאכול נתנו להם פעמיים ביום: בבוקר תה עם לחם, ובצהריים מרק מקליפות תפוחי אדמה. השבויים מתו מרעב, עבודת פרך ומכות הרצח של השומרים.

מדי חודש הובאו 150-200 שבויים חדשים, כדי למלא את מספר הנופלים. לא פחות מאלף שבויים עברו את "הפורט התשיעי" עד להשלמת חפירת הבורות. מאלה ששרדו בחיים בחרו הגרמנים בחזקים ביותר, כמאתיים איש, ואת כל השאר חיסלו ביריות.

לאחר כיסוי הבורות שמולאו בגוויות יהודים שהומתו, חיסלו בו כמעט את כל מאתיים השבויים שנותרו עד אז בחיים. רק שלושה מהם – כולם יהודים – שרדו בחיים. מאוחר יותר הובאו ל"פורט" עוד כמה עשרות שבויים, כולם יהודים.

לאחר שהוכנו הבורות החל ב"פורט התשיעי" רצח המוני של היהודים. שם חוסלו קורבנות ה"אקציה" שבוצעה בעיר ב-7 באוגוסט 1941, שבוע לפני נעילת הגטו, קורבנות ה"אקציות" של ה-26 בספטמבר, ה-4 באוקטובר (הגטו הקטן) וה-28 באוקטובר ("האקציה הגדולה"). כחודש אחרי "האקציה הגדולה" הושמדו ב"פורט התשיעי" היהודים שהובאו ברכבת כאילו לעבודה מברלין, וינה, פרנקפורט-ע"נ-מיין, ברסלאו ומקומות אחרים. מאוחר יותר הושמדו במקום קורבנות ה"אקציה" מה-4 בפברואר 1943, הידועה כ"אקציית סטלינגרד", וכן הושמדו שם קורבנות היום השני ל"אקציית הילדים" מ-28 במרץ 1944.

מאחר שבכל בור היה מקום לכשלושת אלפים גוויות, יש להניח שבארבעה-עשר הבורות שנחפרו ב"פורט התשיעי" מצאו את מותם **כארבעים ושניים אלף קורבנות**, רובם המכריע היו יהודים, אך היה גם מספר קטן של לא-יהודים (שבויים סובייטיים, ליטאים, קומוניסטים ואחרים).

את היהודים שהביאו ל"פורט התשיעי" היו מכניסים, לזמן קצר, למבנים ולחצר של המבצר. משם היו מובלים בקבוצות של מאה איש, אנשים, נשים וטף, ערוכים ארבעה בשורה תחת משמר של משטרת-העזר הליטאית והבטליונים הליטאיים. כל קבוצה עברה כ-200 מטר עד לבורות. בדרך, ליד העצים הגבוהים, נאלצו להוריד את הבגדים העליונים ובתחתונים הובלו הלאה עד לבורות.

רק היהודים מגרמניה לא נאלצו להתפשט והם הובלו לבורות בבגדיהם. המלווים התעללו בקורבנות והיכום באכזריות. כל קבוצה נאלצה לשכב בבור. הקבוצות הראשונות הוכנסו בבורות שהיו עוד מלאים מים. מייד לאחר שהושכבה הקבוצה ניתנה עליה אש ממכונות-ירייה. הקבוצה הבאה נאלצה לשכב על הקבוצה הקודמת וחוזר חלילה. לא לכולם היה ה"מזל" לקבל כדור-מוות. על מאות אנשים, שרק נפצעו, הוערמו נפגעים חדשים.

ליד הבורות ובדרך אליהם הדהדה יללה אחת גדולה ובלתי פוסקת. אמהות זחלו לבורות מעל להרוגים, כשהן נושאות את פעוטותיהן בזרועותיהן ומובילות את ילדיהן הגדולים יותר בידיהן, הן שכבו על גוויות הנורים וחיכו למותן. האדמה הייתה רוויית דם ודמעות! הרוצחים, ליטאים וגרמנים, היו שיכורי דם ורצח. לאחר שהתמלאו הבורות היו מכסים אותם באדמה, אך זמן רב לאחר מכן לא שקטה האדמה. הניעו אותה מאות הפצועים שנקברו חיים. במהלך השחיטה והרצח, פנו בחצר ה"פורט" כמה יהודים לקהל-המובלים וקראו להם לנהוג בכבוד עצמי וללכת למוות בראש מורם.

אחרי כל השמדה היו מגיעות ל"פורט" משאיות ועליהן היו מעמיסים את בגדי הנרצחים ומוציאים אותם העירה. חבילותיהם של היהודים שהובאו להשמדה מגרמניה וממקומות אחרים נשארו בתחנת-הרכבת. נאמר לקורבנות שהחבילות "תגענה לידיהם יותר מאוחר". את כל זה לקחו אנשי הגסטאפו לעצמם, לנשותיהם ולאהובותיהם.

חיסול עקבות רצח-ההמונים

בסוף ינואר 1943 נחלה ברית-המועצות ניצחון כביר ליד סטלינגרד, בהשמדה את הגייס הגרמני ה-6. הצבא הסובייטי החל במתקפה על הכובשים הגרמנים בקנה מידה גדול ושחרר חלקים גדולים מאוקראינה ומקומות אחרים ברוסיה, ואילץ את צבא הרייך השלישי לסגת יותר ויותר מהשטחים שכבשו. בהתקדמות אפופת התהילה של הסובייטים היו פעילים גם הפרטיזנים הסובייטיים שפעלו בגבם של הנאצים. הייתה הרגשה, שנה לא רחוק היום ואמריקה ואנגליה יפתחו את "החזית השנייה" בצרפת, וגרמניה תותקף ממזרח וגם ממערב.

מנהיגי הנאצים התחילו להרגיש יותר ויותר שמתקרב יום מפלתה המוחצת של גרמניה ושעליהם יהיה לתת את הדין על כל פשעי המלחמה ורצח-הזוועה שביצעו נגד מיליוני אנשים חפים מפשע. הם החליטו למחות את עקבות רציחותיהם. לשם כך הקימו קבוצות מיוחדות ("זונדרקומנדוס"), אשר השתייכו ליחידה שנקראה "מבצע 1005". תפקידה היה להוציא את גוויות הקורבנות מתוך הבורות שבהם נקברו ב"אתרי ההשמדה" במקומות שונים באירופה וביניהם גם ב"פורט התשיעי" בקובנה, שנקרא על ידי הגרמנים "אתר עבודה 1005 ב". לניהול העבודה ב"פורט התשיעי" נקבע האוברשטורמפירר רודולף ראדיף.

ב-20 בספטמבר 1943 הורתה הגסטאפו לליטאים לפנות את "הפורט התשיעי", שהיה עד אותו זמן ברשותם. האסירים הליטאים שהיו עד אותו תאריך ברשות הליטאים, הועברו לבית הכלא בקובנה. ב"פורט" נותרו רק 28 שבויי-מלחמה סובייטיים, כולם יהודים, ביניהם גם שלושת השבויים שהשתתפו בזמנו בכריית הבורות ושהיו עדי-ראייה להשמדת היהודים. "הפורט התשיעי" עבר לרשות הגסטאפו. ל"פורט" הביאו 100 אתים, משאבות, חביות דלק, גלילי בד רחב, שלשלאות, מוטות ארוכים ואנקולים בראשם, וכן דחפור. השבויים קיבלו פקודה לנסר עצים ולערום אותם בערימות וכן לתקוע מוטות מסביב למקום בו נמצאו 14 הבורות עם גוויות הנרצחים. על המוטות פרשו בד בשני טורים, שגובהו היה שלושה מטר, כדי שאף אחד לא יוכל לראות את הנעשה. במרחק-מה מה"פורט" נקבעו שלטים עם כתובות שהזהירו, שכל המתקרב ל"פורט" יירה ללא כל התראה.

ל"פורט" הובאו 16 יהודים מהגטו, שנחטפו בעיר שם עבדו, וכן שלוש נשים יהודיות. בסוף אוקטובר הובאו ל"פורט" חמישה שבויים נוספים. ב-25 בנובמבר 1943 נורו שבעה שבויים אשר העזו להכריז על עצמם כחלשים או חולים. כך נותרו ב"פורט" 26 שבויי-מלחמה.

ב-18 בנובמבר 1943 הובאו ל"פורט" 12 פרטיזנים מהגטו שנתפסו. היו אלה חלק מהגברים שתנועת המחתרת הפרטיזנית בגטו שלחה ב-28 באוקטובר, מוסוים כקבוצת עובדים, לכיוון יערות אוגוסטבה, כדי להקים שם בסיס לפרטיזנים. כל "משימת אוגוסטבה" נכשלה. חלק מהמשתתפים נהרגו וחלקם נפלו חיים בידי הגרמנים, אשר החזיקו בכלא קובנה ובמשך מספר שבועות עינום והיכום באכזריות.

ב-27 בנובמבר 1943 הובאו שבעה אסירים נוספים וביניהם שני פרטיזנים מגטו קובנה שנתפסו, נער יהודי בן 15 (מאיר שר), שלושה רוסים (האחים קורגאנוב) מסביבות ינובה וכן אישה פולנייה.

מספר "אנשי הפורט" החל מה-27 בנובמבר ועד לתאריך הבריחה לא נשתנה. הרכבם היה:

26	שבויי-מלחמה יהודים
14	פרטיזנים מגטו קובנה
17	גברים מגטו קובנה יחד עם הנער הצעיר

3	נשים מגטו קובנה
3	רוסים מסביבות ינובה
1	אישה פולנייה
64	סך-הכל

60 היהודים מבין "אסירי הפורט" היו משלוש קבוצות נפרדות:

1. שבויי-מלחמה סובייטיים;
2. פרטיזנים מגטו קובנה;
3. כלואי גטו אחרים.

האנשים מכל הקבוצות לא היו מקשה אחת. הם נבדלו זה מזה באופיים, מזגם, חינוכם, השכלתם, השקפת עולמם, מקצועם, גילם ועוד. היו ביניהם שלושה רופאים, רוקח, מהנדסים, טכנאים, שחקן תיאטרון, צייר, רב, בעלי מלאכה ואנשים בעלי מקצוע אחר או בלי מקצוע מוגדר. היה ביניהם גם איש "העולם התחתון" מאודסה, בעל הכינוי "מישקה ברודיאגה". כן היה ביניהם הנער הצעיר. הוא התחבא במשך שנתיים ביערות, שם קפאה לו אוזן. הוא נתפס על ידי ליטאים שהסגירוהו לגסטאפו וב-27 בנובמבר 1943 הובא ל"פורט". אנשי ה"פורט" קראו לו "איש היער".

לכל המובאים ל"פורט" רוקנו את הכיסים, חלצו את המגפיים והנעילום בנעלי עץ ("קלומפס"). כולם הוחזקו במבנה ארוך בן שתי קומות, שהכניסה אליו הייתה דרך שער-ברזל גדול שהיה סגור על מנעול. במבנה היו 14 תאים – שבעה בכל קומה. אסירי ה"פורט" תפסו רק ארבע התאים בקומה התחתונה: הגברים בתאים מספר 3, 6 ו-7, בכל אחד מהם 20 איש וארבע הנשים בתא מספר 5. שלושת התאים הנוספים בקומה התחתונה וכן כל שבעת התאים בקומה העליונה היו ריקים. הקיר שהפריד בין התאים למסדרון היה עשוי סריגי-ברזל. מהמסדרון אפשר היה תמיד לראות מה נעשה בתוך התאים. מדרגות-ברזל הובילו מהקומה התחתונה לקומה העליונה.

על 64 אסירי ה"פורט" הופקד משמר כבד של 35 גרמנים, מזויינים בנשק אוטומטי ומכונות-ירייה. הם נחלקו לשתי קבוצות שהיו מתחלפות ביום ובלילה. האחת הייתה מורכבת מקציני גסטאפו והשנייה מקציני "משטרת ההגנה" (שוץ-פוליצי) של וינה. בראש כל קבוצת משמר עמד מפקד משמר.

בכל תא היו שתי קומות של דרגשי-עץ רחבים וארוכים, שרופדו בשכבה דקה של קש. כל אסיר קיבל שתי שמיכות דקות: האחת כמצע למשכבו והשנייה להתכסות בה. מגבות, כרים או סבון-רחצה, לא ניתנו.

בכל המבנה ובתאים עמד ריח בלתי נסבל של רקב בשר-אדם. הקירות, הדרגשים, האנשים ובגדיהם – הכול היה ספוג בריח האיום. מנות המזון שקיבלו לא היו רעות, יחסית. מזמן לזמן קיבלו גם סיגריות לעישון. גם נאמר להם כי אל להם לחשוש לחייהם, וכי אחרי שיסיימו את עבודתם ב"פורט התשיעי" יועברו לעבודה דומה למקום אחר.

המבנה הארוך בן שתי הקומות נחלק לשניים על ידי מבנה בן קומה אחת. זה יצר שתי חצרות: האחת קטנה והשנייה יותר גדולה. בחצר הקטנה נמצאו בית-המשמר, הנפחייה, המטבח, בית המרחץ וכן הנגרייה והמספרה.

בבוקר היה המשמר פותח את דלתות התאים בצעקה "מהר לקום!" בחוץ היה עוד חושך. אסירי ה"פורט" היו הולכים לבית השימוש. אחרי כן היו מתרחצים ומתנגבים בגופיותיהם שהיו מלאות טפילים למיניהם. לאחר מכן, עם אור ראשון, היו מובילים אותם ל"עבודה". "שדה הקרב" – כך קראו הגרמנים למקום בו נמצאו 14 הבורות. כדי להבטיח שלא יוכלו לברוח היו מובילים את אסירי ה"פורט" לעבודה באזיקים על רגליהם וכך היו נשארים כל זמן עבודתם. תחילה כבלו אותם שניים-שניים. דבר זה הפריע ל"עבודה" ולכן כבלו, לאחר מכן, כל אחד בנפרד. השרשרת הקצרה ל הרגליים הפריעה מאוד להליכה וכל צעד רחב היה גורם

לכאבים איומים. בעת ההליכה היו נעלי-העץ טובעות בקרקע הבוצית. המשמר היה תמיד עצבני ודחק באנשים למהר וללכת.

לא כל 64 האסירים היו עסוקים ישירות בעבודה האיומה של הוצאת הגוויות מהבורות ושריפתן. שלושת הרוסים ניסרו כל הימים עצים ב"חצר הקטנה" של ה"פורט"; שתי נשים עבדו במטבח של האסירים, ושתיים – בזה של המשמר. חוש בריא לחש לאסירי ה"פורט" להציע עצמם כבעלי מקצוע שונים, היכולים לבצע עבודות שונות בתוך מבני ה"פורט". בשל כך עבד חלק מהאסירים לא ב"שדה הקרב", אלא בפנים: שניים עבדו בנגרייה; אחד, רוקח במקצועו, היה מנקה את שני הזהב שנמצאו לפעמים על הגוויות שהוצאות מהבורות; אחד עבד בנפחיה (הוא היה כובל את האסירים באזיקים); אחד – **כותב מאמר זה – היה מכונאי הרכב של ה"פורט"**; אחד – ספר של אנשי המשמר; ואחד היה פועל ניקיון. אליהם צריך להוסיף את ראש קבוצת אסירי ה"פורט", אלכסנדר פודולסקי (שבוי-מלחמה, יליד לנינגרד). שניים – אך לא יותר משניים – היו רשאים להישאר בחדרים ולא ללכת ל"שדה הקרב", במקרה שלא חשוב בטוב וקיבלו רישיון המרופא מ.פורטנו (גם הוא אסיר). יחד עם שלושת הרוסים וארבע הנשים היו אלה 22 איש, שלא היו יוצאים ל"עבודה". עובדה זו, שמספר אסירים היו עסוקים בעבודות-פנים בתוך בנייני ה"פורט" והייתה להם אפשרות תנועה יותר גדולה, הוכיחה את עצמה מאוחר יותר, כחשובה ביותר בשביל כל האסירים.

42 אסירי ה"פורט" הכבולים, שהיו מוצאים כל יום ל"שדה הקרב", חולקו לקבוצות אחדות, הכול לפי שיטת העבודה הגרמנית: ה"חופרים", ה"מושכים", ה"מחפשים", ה"סבלים", ו"מכבי האש".

בתחילת ה"עבודה" היה הדחפור מסיר מהבורות את שכבת האדמה הבוצית. מהמקום בו עבד הדחפור היו עולים אדים סמיכים ומפיצים סירחון נורא של בשר-אדם רקוב, אותו הסירחון שעמד בבניין, שבו החזיקו את אסירי ה"פורט". לאחר שהסיר הדחפור את השכבה העליונה היו ה"חופרים" מגיעים באתים עד לגוויות הנרצחים. אז היו ה"מושכים" תוקעים מוטות ארוכים עם ווי-ברזל ב"בובות" (כך, ולא אחרת, היו צריכים, לפי פקודת הגרמנים, לקרוא לגוויות הנרצחים), מוציאים אותן מהבורות וזורקים על פתח הבור. אי אפשר היה להכיר מישהו. לרוב הם היו עם פיות פתוחים. אפשר היה לראות, שבזמנו רק נפצעו או בכלל לא נפגעו מהיריות וכי נחנקו בבורות. היו גם גוויות שאפשר היה להכיר. היו אלה שנרצחו כשהם לבושים בבגדיהם. גוויותיהם נשתמרו יפה, מאחר שהקרקע בה נקברו הייתה אדמת-חרסית שנמצאה גבוהה יותר.

את הגוויות שהושלכו על פני האדמה היו ה"מחפשים" בודקים ומורידים כל דבר בעל ערך: טבעות, עגילים, שיני-זהב, תותבות וכדומה. את כל האלה היו ה"מחפשים" צריכים לזרוק לתוך תיבה שעמדה לידם ונשמרה בקפדנות על ידי קצין הגסטאפו. כפפות לא היו לאסירים ועליהם היה להחזיק בגוויות הרקובות-למחצה בידיהם.

אחרי החיפושים היו ה"סבלים" מניחים שתי "בובות" על אלונקה ונושאים אותן למגרש. שם היו מכינים מדורה לשרפן. במגרש זה, שהיה מוקף בתעלה לא עמוקה שנחפרה סביבו, היו "מכבי האש" בפיקודו של "מפקד מכבי האש" (ד"ר מ. נימינוב, שבוי-מלחמה, לשעבר רב-סרן בשירות הרפואי) מסדרים שכבת עצים ועליה שכבה של "בובות". על ה"בובות" היו שמים שכבת עצים נוספת ועליה שוב "בובות" וכך הלאה. "מפקד מכבי האש" היה רושם בפנקס את מספר ה"בובות" שנשרפו. על ערימת העצים עם ה"בובות" היו מתיזים בצינור חומר דלק ומציתים אותה. המדורה הייתה בוערת כל הלילה.

בלילות החושך של חודשי אוקטובר, נובמבר ודצמבר 1943, הייתה להבת אש מאיר את כל הסביבה של ה"פורט התשיעי" ומטילה פחד-מוות בליבותיהם של היהודים ששרדו בגטו. למחרת היו כותשים שת שרידי העצמות על משטחי-ברזל במכבש-יש שמשתמשים בו כדי להדק חומר בסלילת כבישים. את האפשר היו מפזרים על כל המגרש.

אסירי ה"פורט" עבדו כל הזמן תחת משמר כבד ומזויין. משמאל לשטח המגודר היה מגדל עץ ועליו זקיף ומכונת ירייה. על כל צעד ושעל עמדו קציני גסטאפו. אחרי ה"עבודה" היו מחזירים את האסירים לבניין ומסירים מרגליהם את האזיקים. עד לקבלת הארוחה וסגירת התאים (בשעה 7 בערב) ניתנו לאסירים שתי שעות חופשיות, בהן יכלו האסירים לעבור מתא לתא ולהכיר מקרוב את חבריהם לאסון.

יש לציין שמפקד-המשמר וכן קציני צבא גרמניים, ואפילו גנרלים, שהיו באים ל"פורט התשיעי" כדי לבקר את "עבודת" האסירים, ניסו לשכנעם כי ההרוגים ששכבו בבורות נרצחו על ידי השלטון הסובייטי, וכי השלטונות הגרמניים החליטו לשרוף את הגוויות מאחר שהן "מרעילות את המים הזורמים בעיר".

הבריחה מן ה"פורט"

אי אפשר לתאר את הסבל הפיסי של אסירי ה"פורט" מעצם שהותם ב"פורט המוות" ומ"עבודתם" האיזומה והמגעילה שהגרמנים אילצו לעסוק בה. אך גדול יותר היה סבלם הרוחני. היה ברור לכולם, שעם סיום "עבודתם" יחסלו אותם. לא עלה על דעת מישהו שהגרמנים ירשו לעצמם לשאיר מישהו שישימש עדות חיה לניסיונם לטשטש את עקבות הפשע המחריד – רצח אלפי אנשים חפים מפשע: גברים, נשים וילדים. את אסירי ה"פורט" עינתה במיוחד הידיעה שבין אלפי הגוויות, שהוכרחו להעלותן מהבורות ולשרפן, נמצאו גם בני-משפחותיהם: בנים ובנות, הורים, אחים ואחיות, קרובים ומכרים. רדפה אותם גם המחשבה, שהנה בניגוד לרצונם ובעל כורחם עוזרים הם, היהודים, לנאצים לטשטש את עקבות פשעיהם האיומים ואולי גם להיחלץ, לאחר תבוסתה של גרמניה, מהעונש המגיע להם.

רבים מבין אסירי ה"פורט" נתקפו ייאוש. הם איבדו כל תקווה להינצל אי פעם ממצבם חסר המוצא. בכל זאת נמצאו גם ביניהם מספר אנשים, אשר החליטו לתכנן פעולת גבורה כדי לאפשר לכל האסירים לברוח מה"פורט", ולא להירתע מביצועה למרות שנראתה דמיונית. היה ברור, שרק קבוצה קטנה של אסירים צריכה לתכנן את הפעולה ולעשות את כל ההכנות לביצועה. הדבר צריך היה להישמר בסודי סודות עד לרגע האחרון של הבריחה. לא כל האסירים, במיוחד שבויי-המלחמה, היו מהימנים ולא עם כולם אפשר היה למצוא שפה משותפת. היה גם ברור, שהתוכנית צריכה לאפשר את בריחת כל האסירים, ללא יוצא מהכלל, וזאת בשל שתי סיבות: ראשית, כדי שיהיה מספר גדול יותר של ניצולים שיוכלו לספר מה עוללו הגרמנים; ושנית, במקרה שרק חלק מהאסירים יצליח להימלט היו מחסלים מייד את השאר ולפני החיסול היו מענים אותם קשות כדי להוציא מפייהם איך בוצעה הבריחה, דבר שהיה מקל על הגרמנים לארגן את הרדיפה אחרי הנמלטים.

כפי שכבר נזכר לעיל היו לאסירי ה"פורט" שתי שעות מנוחה לאחר שובם מה"עבודה", עד קבלתם את ארוחת הערב ונעילת החדרים. זמן זה נוצל לפגישות בין האנשים. ב-21 בנובמבר 1943 התקיימה בתא מספר 3 התייעצות בין נציגי התא ובין נציגי התאים 6 ו-7. ההתייעצות נסבה על עיבוד תוכנית לבריחה מן ה"פורט" ודרכי ביצועה. הנציגים הקימו ועד בן שישה חברים, שניים מכל תא: מתא מספר 3 – מ. זילמליץ וא. פייטלסון; מתא מספר 6 – ט. פרידמן וי. וסלניצקי; מתא מספר 7 – שני שבויי-מלחמה סובייטיים: האחד היה מארק אמנוליביץ, ושמו של השני לא זכור למחבר מאמר זה.

כדי לא למשוך את תשומת ליבם של האסירים להתייעצות הוטל על הפרטיזן מיכאל גלבטרונק (יצחקי), מי שהיה בזמנו שחקן התיאטרון הממלכתי בקובנה בשנים 1940/41, לצאת למסדרון הגדול ולשעשע את ה"אסירים" בשירים ובסיפורים שונים. כמו כן הוצב הפרטיזן שמעון אידלסון על המשמר בקצה המסדרון, המוביל לתא מספר 3, בו התקיימה ההתייעצות.

תוך הידברות מוקדמת עם מ. זימלביץ, הציע א. פייטלסון לפרק את אנשי המשמר מנשקם בבואם לנעול את התאים בערב, ואז לברוח מן ה"פורט". אך תוכנית זו לא נתקבלה, ובמקומה החליט הוועד לכרות מנהרה ודרכה לצאת מה"פורט".

בקצה המסדרון הארוך אשר בקומת הקרקע נמצא חדר, ששימש מחסן למדי צבא גרמנים בלויים. ממחסן זה הייתה כניסה לחדר פינתי שני, מקום בו נמצאה באר מים לא עמוקה. הכוונה הייתה לחפור מתחת לבניין על ידי העמקת הבאר, לצאת בלילה דרך המנהרה, לעבור בחצר את הדרך המובילה ל"שדה הקרב", לרדת בין העצים והשיחים ומשם לברוח מן ה"פורט". הפרטיזן שמעון אידלסון התנדב לחפור את המנהרה.

למחרת היום, 22 בנובמבר, בצאת אסירי ה"פורט" ל"עבודה", הודיעו ש. אידלסון וא. פייטלסון כי הם חולים. בשל כך לא נשלחו לעבודה והושארו בבניין. הם נכנסו לחדר, שבו נמצאה הבאר. מתחת למדרגות שליד בית השימוש מצאו את לחפירה. ש. אידלסון ירד בבאר והתחיל לחפור. פרטיזנים מהימנים היו מוציאים את האדמה בכיסיהם ומפזרים אותה ב"שדה הקרב". חיש צצה הדאגה, שהדבר עלול לעורר את תשומת ליבם של הגרמנים, שכן האדמה הייתה שונה מזו של אדמת מקום העבודה. נמצא מוצא: במסדרון המבנה, ליד תא מספר 1, הייתה באר מים עמוקה. קרש אחד מהמכסה שעל הבאר היה שבור. התחילו אפוא לשפוך את האדמה לתוך הבאר.

ציור "האצבע המשולשת" שהשאירו בורחי הפורט התשיעי על קיר תא בכלא [1]

יומיים חפר אידלסון את המנהרה המתוכננת וביום השלישי הגיע לשכבת אבנים גדולות והמשך החפירה נעשה בלתי אפשרי. הסתבר שתוכנית חפירת המנהרה והבריחה דרכה לא ניתנו לביצוע. נוסף לכך, בין שבעת שבויי-המלחמה, שנורו ב-25 בנובמבר 1943 בשל בריאותם הירודה, היו שני חברים מהוועד. כתוצאה מכך התפורר הוועד.

מצב-רוחם של אסירי ה"פורט" נעכר עוד יותר. הניסיונות ליצירת מגע בין התאים, כדי לתכנן דרך בריחה אחרת, לא הצליחו. שבויי-המלחמה הסובייטיים נמנעו מלדבר על הנושא, ושללו בכלל כל ניסיון של בריחה. כל אסירי ה"פורט" היו עצבניים ושבורים, ובכל זאת לא כבה ניצוץ התקווה. הוחלט לבצע את התוכנית שהעלתה בהתייעצות של ה-21 בנובמבר, היינו לפרק את אנשי המשמר מנשקם בשעה שיבואו בערב לנעול את החדרים.

ב-5 בדצמבר נעשו אפילו ההכנות האחרונות לפעולה זו. באותו יום הובאו ל"פורט" במשאיות תפוחי-אדמה למטבח האסירים. האסירים הצליחו ל"קלקל" משאית אחת כדי לנצלה לבריחה. ברגע האחרון נודעה תוכנית הבריחה לשבויי-המלחמה. באי כוחם הקימו מגע עם

הפרטיזנים, ואז התברר שהתוכנית לפרוק את נשקם של אנשי המשמר אינה בת ביצוע. הוקם ועד חדש ובו שלושה אנשים: א. פייטלסון (פרטיזן), ה"בריגדיר" אלכסנדר פודולסקי ורומן שאחוב (שבוי-מלחמה). התגבשה תוכנית שלישית, מסובכת מאוד ומלאת סכנות, אך דווקא תוכנית זו, על אף היותה כה דמיונית, עלתה יפה ובוצעה בהצלחה.

בקצה קומת הקרקע של המבנה (מהצד השמאלי), בו נמצאו תאי האסירים, היו מדרגות ברזל. מדרגות אלו חולקו לשניים על ידי גשרון, אשר חלקו הימני הוביל למעבר תת-קרקעי (יצוין להלן כ"טונל" א'). חלקו השמאלי של הגשרון הוביל אל הכניסה למסדרון הקומה העליונה של המבנה, בו נמצאו התאים הריקים. הדלת ל"טונל" א' הייתה סגורה במנעול תלוי רגיל. ה"בריגדיר" אלכסנדר פודולסקי, יחד עם מחבר מאמר זה, הכינו מפתח למנעול, פתחו את הדלת ונכנסו ל"טונל" א'.

נורת חשמל חלשה האירה את "טונל" א'. בירכתיו נמצאו שקים מלאים מדי צבא גרמניים בלויים. הם סילקו הצידה את השקים ופילסו להם דרך לקצה ה"טונל", מקום בו נמצאה דלת ברזל אשר סגרה על היציאה. הם מצאו, כי אם יחפרו מתחת לדלת-הברזל אפשר יהיה להגיע לאותו מקום אשר אליו תכננו להגיע על ידי חפירה דרך הברזל.

ה"טונל" א' הוביל למעבר תת-קרקעי שני (להלן יצוין בשם "טונל" ב'). המעבר דרך ה"טונל" ב' היה חופשי. אחרי היציאה ממנו צריך היה לעבור בריצה מגרש ריק ולהיכנס למעבר תת-קרקעי נוסף ("טונל" ג'). היציאה מ"טונל" ג' הייתה סתומה בעצים. צריך היה למצוא דרך לנקות את המעבר מהעצים. לאחר היציאה מה"טונל" מספר ג' יימצאו היוצאים על תל מוגבה. צריך יהיה לרדת ממנו ולעבור תעלה ואז יעמדו לרגלי חומת הבטון, שגבהה שישה מטר ואשר הקיפה את ה"פורט". לאחר שיעברו את החומה יימצאו מחוץ לגבולות ה"פורט".

לאחר שאושרה התוכנית המורכבת על ידי הוועד החדש, ניגשו להגשימה. ה"בריגדיר" אלכסנדר פודולסקי מסר את מפתח המנעול התלוי למחבר המאמר, א. פייטלסון, והלה הביא מהנפחיה פטיש ומפסלת והתחיל, בנקישה אחר נקישה, לפורר את הבטון אשר מתחת למפתן דלת-הברזל. מ. גלבטרונק (יצחקי) עמד על המשמר ליד החלון בתא מספר 8, אשר בקומה העליונה של המבנה, ממנו אפשר היה להשקיף על החצר הגדולה ולתת סימן לא. פייטלסון לצאת מה"טונל" במקרה שיתקרב מישהו מאנשי המשמר.

לאחר שהפסיק א. פייטלסון להוציא את הבטון משטח של 20 ס"מ מרובעים עלה בליבו הספק שמא עושה הוא פתח בקומה התחתונה של המבנה, מקום בו נמצאים בתי השימוש, דבר שהיה מושך מייד את תשומת ליבם של הגרמנים. חברי הוועד בדקו את הדבר והגיעו למסקנה שספקותיו של פייטלסון הם מבוססים. הרעיון לחפור מתחת לדלת-הברזל ירד מן הפרק ובמקומו עלה רעיון דמיוני יותר מהקודם: לקדוח פתח בדלת-הברזל עצמה, כך שאדם יוכל לעבור דרכו. לשם כך היה צריך לקדוח בדלת 350 חורים. במשך שלושה ימים קדח א. פייטלסון במקדחת יד ובשלושה מקדחים שבורים שמצא בנפחיה. הוא עבד בחצר בתור מכונאי הרכב של ה"פורט" ולעיתים קרובות היה מפסיק את עבודתו. כדי שהיעדרו מן העבודה לא יעלה חשדות בלב הגרמנים, הוחל למסור את עבודות הקידוח בדלת-הברזל לפרטיזן "פיניה" (פנחס) קרקינובסקי, בן למסגר, אשר בעצמו למד מסגרות בבית-הספר המקצועי של "אורט" בקובנה.

א. פייטלסון מסר, אפוא, את המקדחה עם המקדחים לידיו של פ. קרקינובסקי וב-8 בדצמבר 1943 התחיל קרקינובסקי בעבודתו. בימים הראשונים ביצע את עבודתו בשתי השעות הפנויות שהיו לאסירים אחרי שובם מ"עבודתם" ועד לנעילת החדרים. חיש מהר התברר שההספק בשתי שעות-עבודה אינו מספיק. הועלה החשש שהאסירים עלולים לסיים את "עבודתם" ב"שדה הקרב" בטרם יהיה סיפק בידם לקדוח את הפתח בדלת-הברזל. הוחלט אפוא כי אל קרקינובסקי יצורף אסיר נוסף, מאיר שר – "איש העיר", וכי שניהם יקדחו יום שלם. למטרה זו "נקבע" שקרקינובסקי ושר יהיו תמיד "חולים" ובמקרה שבאמת יחלה

מישהו מן האסירים, הוא ייצא למרות מחלתו לעבודה. לא הייתה כל ברירה אחרת. עבודת-הקידוח הייתה קשה מאוד. עובי דלת הברזל היה 6 מילימטר והמקדחים היו בעובי של 3 מילימטר בלבד. לא עבר זמן רב והמקדחים נשברו. בנפחייה מצאו קפיצי-פלדה ממזרונים ישנים, התקינו את חוטי הקפיצים למקדחים והקידוחים נמשכו ללא הפרעה.

ב-13 בדצמבר 1943 נשא מפקד-המשמר דברים באוזני האסירים. הוא סיפר להם שב"פורט" ביקרה ועדה, וכי הגנרל שעמד בראש הוועדה הביע את שביעות רצונות מעבודת אסירי ה"פורט", אבל העיר שבמקום מדורה אחת אפשר לעשות שתיים, ובמקום 300 אפשר לשרוף ביממה 600 "בובות". חברי הוועד של האסירים קפצו מייד על הרעיון ואמרו כי לשם כך יש צורך בעוד עצים יבשים, ושעצים כאלה נמצאים אך ורק ב"טונל" ג'. מפקד-המשמר לא יכול היה, כמובן, להעלות בדעתו, כי מוצעת כאן תחבולה כדי לפנות את ה"טונל" ג' מן העצים ולהכינו למעבר. למחרת היום ציווה מפקד-המשמר על האסירים לקחת עימם, בלכתם ל"שדה הקרב", עצים מ"טונל" ג' ככל שיוכלו לשאת. כך החל ההתרוקנות ה"טונל" ג' מהעצים ותוכנית-הבריחה התקדמה צעד נוסף להצלחתה.

הוועד גם חזה מראש, אסירי ה"פורט" יהיו זקוקים, מייד לאחר בריחתם, לאמצעים כספיים כדי לרכוש את הדברים הנחוצים ביותר. האסירים נצטוו שלא למסור לגרמנים חפצי-זהב שימצאו על גופות הנרצחים, אלא להשאירם אצלם. הפרטיזנים משה וימלביץ ושמעון אידלסון הופקדו על איסוף חפצי-זהב בתא מספר 3 ועל הסתרתם. הגרמנים החלו להרגיש שהזהב חדל לזרום לקופת הגסטאפו ומפקד המשמר הזהיר את האסירים שאם ימצא אצל מי מהם זהב – ייתלה. הוועד הורה לאסירים לא לשים לב לאיומי מפקד-המשמר ולהמשיך למסור את חפצי הזהב לשניים שהופקדו על איסופם.

לא נעלם גם מעיני הוועד כי בעת הבריחה יאלצו לעבור מעל קיר בטון שגובהו 6 מטר. למטרה זו הוכן בנגרייה סולם באורך של 6 מטרים, שהורכב משלושה חלקים. הוכנו גם חותלות צבאיות כדי לקשור את חלקי הסולם יחד. את חלקי הסולם הגניבו לתא מספר 3 והסתירום מתחת לדרגשי-השינה. הוכן גם סולם נוסף מחותלות צבאיות במקרה שסולם-העץ יתפרק.

מאחר שבריחה מה"פורט" תיתכן רק בלילה, לאחר נעילת החדרים, בשעה שבע בערב, התעוררה הבעיה איך לפתוח את החדרים. בנפחייה הכינו מפתח לפתיחת מנעולי החדרים. למרבה המזל הסתבר, שיש צורך רק במפתח אחד, שכן הוא התאים לכל המנעולים. אולם פתיחת המנעול הייתה אפשרית רק מבחוץ, מהמסדרון. היה צורך להתקין מעבר בין סורגי-הברזל שהפרידו בין התאים למסדרון. לשם כך הורידו את ההברגה מסורג אחד בתא מספר 3 וזה איפשר לאחד האסירים לצאת למסדרון ומשם לפתוח את הדלתות.

בעת שנעשו כל ההכנות לבריחה נתקפו האסירים פעמיים באימת-מוות, בחשבם שהנה גילה המשמר הגרמני שאסירי ה"פורט" מכינים משהו.

בפעם הראשונה היה זה ב-16 בדצמבר כאשר בצהרי היום, בשעה 12, הפסיקו לפתע את העבודה ב"שדה הקרב" והחזירו את האסירים לחדריהם. רק בקושי הספיקו להבהיל את קרקינובסקי ושר מ"נטל" א', שם עסקו בקידוח דלת-הברזל. אותו יום לא הוחזרו האסירים לעבודתם, אך למחרת הובלו לעבודה כאילו לא אירע דבר. באותו יום עלה בידי א. פייטלסון להיכנס לבתי-המלאכה ושם הראה לו החיית ט. פרידמן שמלה שחורה ארוכה, שמלה קצרה, מכנסי-גולף של ילד בן שתיים-עשרה וכן מכנסי-גבר ארוכים. בכיסי המכנסיים היה גם מכתב בעברית. נתברר שהיו אלה בגדי בני משפחתו של רבה האחרון של קובנה – הרב שפירא: אלמנת הרב, בן הרב, ח.נ. שפירא, שהיה דוצנט לסמיטולוגיה באוניברסיטה של קובנה ועסקן-התרבות החשוב ביותר בגטו, אשתו ובנו יחידו. כל הבגדים היו ספוגי בוך. האסירים שחזרו באותו יום מ"שדה הקרב" סיפרו כי מצאו ליד המדורה שלולית-דם וזוג ערדלים. נראה כי הגסטאפו, שהביאה את משפחת שפירא ל"פורט", לא רצתה שהאסירים יהיו נוכחים בעת רצח משפחת רבה המנוח של קובנה ולכן הפסיקו את עבודתם והחזירו לחדריהם.

בפעם השנייה נבהלו אסירי ה"פורט" בשעה שיום אחד נפתחה לפתע הדלת הגדולה של בית-המשמר וכל הקצינים הגבוהים של הפלוגה המיוחדת פנו למבנה אשר בו קדחו בדלת-הברזל ב"טונל" א'. בדרך נס לא הבחינו הקצינים בשום דבר וחזרו מייד מהמבנה.

ב-21 בדצמבר היה הכול מוכן לביצוע הבריחה מן ה"פורט". הדבר ניתן לביצוע רק הודות לעובדה שחלק מהאסירים עבדו לא ב"שדה הקרב", אלא בתוך ה"פורט", במיוחד בנפחיה. הם יכלו לנוע ביתר קלות, והעיקר – הייתה להם גישה לכלי-עבודה שונים ולחומרים. שבוי-המלחמה שאחוב, יחד עם א. פייטלסון, הוציאו ב-21 בדצמבר את לוח-הברזל שנקדח בדלת והניחוהו בצד. את החור בדלת סתמו בשקים. הם חשבו שבאותו יום תבוצע הבריחה. הפרטיזן טוביה פילובניק מסר לוועד, כי בשעה שגילה את אחד מאנשי המשמר סיפר לו הגרמני, שבקרוב יביאו ל"פורט" קבוצה נוספת של פרטיזנים יהודים שנתפסו. הוחלט אפוא לדחות את הבריחה לימים אחדים על מנת לתת גם להם אפשרות לברוח מה"פורט". לא ניתן להמתין הרבה: החור בדלת הברזל נשאר פתוח ובינתיים ירד שלג. היה חשש כי לפי העקבות, שהיו האסירים משאירים, יהיה קל לרדוף אחריהם וגם לחפשם. הוחלט סופית לברוח בלילה של ה-25 בדצמבר, היינו בחג המולד. בחירת יום זה הייתה מוצלחת מאוד. ביום זה לא עבדו האסירים. באותו יום גם העניקה הגסטאפו מתנה לאסירים – 6 ליטר משקאות חריפים, כדי "לנקות" את הקיבה. "אתם עובדים יפה והיום חג המולד", אמרו אנשי הגסטאפו לאסירים. הוועד אסר על האנשים לשתות את המשקאות. כדי שהבריחה תצליח, אסור היה לאסירים להיות שתויים.

לכל אסירי ה"פורט" נמסר שיהיו מוכנים לבריחה. מצב-הרוח היה מרומם. לאחר ויכוח הוחלט כי בצאתם מן ה"פורט" יחולקו האסירים לקבוצות אחדות, וילכו למקומות שונים לפי בחירתם. קבוצה אחת בחרה ללכת ליערות ואגדז'יגולה, לחפש שם פרטיזנים ולהצטרף אליהם. קבוצה שנייה הייתה צריכה ללכת לכיוון הגטו, לחדור לשם ולהתייצב לרשות תנועת הפרטיזנים במקום. קבוצה שלישית תפנה לליטאים מכרים בקבונה, ושלוש הרוסים, האחים קורגאנוב, ילכו לבתייהם.

ב-25 בדצמבר בערב בא, כרגיל, המשמר לנעול את דלתות החדרים. הם הופתעו מהקונצרט שערכו האסירים במסדרון הכניסה לבניין. האסירים הכריזו בפני המשמר, שקונצרט זה הוא לכבוד חג המולד שלהם. בינתיים מסר הפרטיזן שמעון אידלסון לא. פייטלסון שני ציורים שנעשו על ידי שבוי-המלחמה א. גרניק: האחד – "אצבע משולשת" מופנית לגרמני, והשני – תמונה מהעבודה ב"שדה הקרב". שני ציורים אלה נמסרו על ידי א. פייטלסון, אשר היה בקבוצה שהצליחה לחדור לגטו, לחיים ילין, ראש תנועת הפרטיזנים בגטו.

לאחר נעילת החדרים הקשיבו האסירים לקול צעדי השומרים המתרחקים. בתום ציפיה של מחצית השעה הוציא הפרטיזן ש. אידלסון את הקרש מבין סורגי תא מספר 3, הרחיב את המעבר בין הסורגים, שרופף אתם קודם, ויצא למסדרון כדי לפתוח במפתח שהוכן את דלתות החדרים. נאמר לו, שיפתח קודם את הדלת בתא מספר 7, בו היו שבויי המלחמה, ורק לבסוף את דלת התא מספר 3, שהיה הקרוב ביותר ל"טונל" א' ואשר בו נמצאו הפרטיזנים. הדבר נעשה כדי להבטיח לשבויי המלחמה, שכל אסירי ה"פורט" יברחו יחד ושהראשון יחכה עד שייצא האחרון.

כדי שלא לעורר את תשומת ליבם של השומרים יצאו האסירים קבוצות-קבוצות, האחת אחרי השנייה. הם לקחו איתם את הסולם שהכינו, יחד עם הסולם התלוי, ויצאו דרך ה"טונלים" א' ו-ב', משם היו צריכים לעבור שטח פנוי עד ל"טונל" ג'. לא הרחק משם עמד כרגיל זקיף מהמשמר. כדי שלא יבחינו ביוצאים חיפו שבוי-המלחמה גרניק ועימו שני שבויים אחרים על העוברים במסך סדינים. בהפסקות קבועות עברו שלוש הקבוצות, אחת אחרי השנייה, את השטח הפנוי ונכנסו ל"טונל" ג', מקום בו נמצאו עוד כמה שורות של עצים, אשר היה צריך לסלקם. הם עברו את ה"טונל" ג', עלו על תל וירדו ממנו כשלושים מטר למטה והגיעו לתעלה

עד לחומת בטון שהקיפה את ה"פורט" ושגובהה היה 6 מטר. שם קשרו את חלקי הסולם בחותלות, עברו את החומה ונמצאו עומדים לא הרחק מן הכביש. כאשר היו כולם מצידה השני של החומה, הם התפצלו לקבוצות כפי שנקבע מראש, וכל אחת מהן פנתה לדרכה. הלילה היה בהיר מאוד ומסביב שררה דומיית-מוות.

קל לתאר את התימהון והבהלה שתקפה את אנשי המשמר כשנכנסו למבנה ביום ראשון, 26 בדצמבר, כדי להעיר את האסירים למיפקד וארוחת בוקר, כמקובל, והנה מצאו את החדרים ריקים. כל הימים לא הסירו השומרים עין מאסרי ה"פורט" והשגיחו שאיש לא יוכל להינצל ולשמש עדות חיה לטשטוש עקבות פשעי הנאצים. והנה, ממש מתחת לאפם, ברחו 64 עדים חיים. היו שמועות כי עוד ביום ראשון בבוקר הגיעו ל"פורט" קציני-גסטפאו גבוהים וכי אסרו, וכנראה גם חיסלו, את כל אנשי המשמר. מייד אורגן מרדף בכל הדרכים והשבילים אחרי הבורחים. **לדאבון הלב הצליחו הגרמנים לתפוס 37 איש מתוך 64 אנשי ה"פורט" שברחו. כולם הומתו בירייה.**

מתוך שלוש הקבוצות שנתפלו שיחק מזלם של אנשי הקבוצה אשר פנו לגטו. היו אלה 25 איש. 19 מהם, רובם פרטיזנים, חברי הקבוצה מ"מבצע אוגוסטובה" שנכשל, וכן שבוי-המלחמה ישראל וסלניצקי-ואסילנקו הצליחו לחדור דרך גדר תיל שהייתה פרוצה במקום אחד. שישה מתוך ה-25 נתפסו על ידי הגרמנים ליד הגדר והשער של הגטו. הבורחים נתקבלו על ידי תנועת המחתרת בגטו, ופעיליה דאגו להסתרתם. משטרת הגטו היהודית וכן ה"אלטסטנראט" סייעו לנמלטים. הדבר הראשון עשו היה לשרוף את בגדיהם ותחתונייהם, שהיו רוויים בריח האיום של בשר-אדם רקוב, אשר הורגש מרחוק ויכול היה להסגירם. הובילו אותם מייד לבית המרחץ, שם התרחצו, קיבלו בגדים חדשים והוכנסו למקלט, מקום בו סופקו להם מזון ושתייה. יותר מאוחר הועברו בחלקם לדירה, שהייתה ברשות משטרת הגטו היהודית. ננקטו כל האמצעים שעובדת בריחת אסירי ה"פורט התשיעי" ועובדת היות חלק מהנמלטים בגטו יישארו בגדר סוד לגבי תושבי הגטו. היה חשש שמא ישוחחו האנשים בנושא זה, ללא כוונה רעה, והדבר יגיע לאוזני הגסטאפו. שניים מהנמלטים היו במצב-בריאות קשה מאוד. פ. קרקינובסקי קיבל, עקב הקידוח הממושך בדלת-הברזל, כאבים חזקים בברך, אשר תפחה מאוד, שכן בזמן הקידוח נשען בברכיו על הבטון. הוגשה לו עזרה רפואית ועלה בידי הרופאים לרפאו. טרגי היה גורלו של נמלט שני – הרב ב. שוסטרמן (פליט מפולין). רגליו קפאו והיה צורך לנתחו בבית-החולים. הוא לא עמד בניתוח ונפטר תוך ייסורים רבים.

ב-6 בינואר 1944, בערב, יצאו נמלטי ה"פורט", יחד עם חברים אחדים מתנועת הפרטיזנים בגטו, את השער הראשי של הגטו. כולם היו מזויינים באקדחים, שהיו חבויים בכיסיהם או מתחת לבגדיהם. הם יצאו כאילו היו קבוצת-עבודה. משרד העבודה שליד ה"אלטסטנראט" כן משטרת הגטו היהודית עשו כמיטב יכולתם כדי שהציאה תהייה חדה וחלקה ושמשמר הגטו הגרמני לא ירגיש שביציאה זו ל"עבודה" יש משהו בלתי רגיל. מאחורי שער הגטו המתינה להם משאית. את מבצע הבריחה מהגטו ליער ארגן ראש הפרטיזנים בגטו, חיים ילין, והוא שגם ליווה אותם בעת הנסיעה. הם הגיעו בשלום ליער רודניקי והצטרפו לבסיס-הפרטיזנים שהיה פעיל שם. הם היו הקבוצה החמישית של פרטיזנים, אשר נשלחו מהגטו. בבסיס נפגשו עם אנשי ארבע הקבוצות הקודמות. עלה בידם להגשים את חלומם – לקבל הזדמנות להילחם עם נשק ביד ולנקום בנאצים על הדם היהודי ששפכו. צר מאוד, שלא כל נמלטי ה"פורט" שהגיעו אל הפרטיזנים זכו לראות בתבוסת הצוררים. שמעון אידלסון, אהרן מאניסקין, אבא דיסקאנט וטוביה פילובניק, נפלו במלחמה עם השונא. כדאי לציין שארבעה מבין נמלטי ה"פורט" עלו מברית המועצות לישראל והם: מ. גלבטרונק (יצחקי), א. וילנצ'וק, א. פייטלסון (מחבר המאמר), ו-פ. קרקינובסקי.

סמפו סוגיהארה חסיד אומות העולם שפעל בקובנה

סמפו סוגיהארה כיהן בשנת 1940 כקונסול כללי של יפן בעיר קובנה, בירת ליטא. ליטא סופחה לבריה"מ באוגוסט 1940, והשלטון הסובייטי הורה לכל הדיפלומטים הזרים לסגור את נציגותיהם. בקובנה התקבצו פליטים יהודים רבים שברחו ממדינות מזרח אירופה לאחר הכיבוש הגרמני.

סמפו סוגיהארה וצוות הקונסוליה בקובנה [1]

ד"ר זרח ורהפטיג (לימים שר הדתות) ומנחם סבידור (לימים יו"ר הכנסת), פנו לסמפו סוגיהארה כנציגי הפליטים וביקשו ממנו שיוציא ויזות מעבר לפליטים היהודים והוא נענה לבקשתם.

לפני שעזב את קובנה, ובניגוד להוראת ממשלתו, הנפיק סוגיהארה כמה אלפי ויזות יפניות לפליטים יהודים. ביניהם תלמידי ישיבות מיר וטלז.

כיצד עבדה השיטה? - **סמפו סוגיהארה** הנפיק ויזות מעבר ליפן. באמצעות הויזות הללו, איפשרו לפליטים היהודים לקבל אשרות סובייטיות. ד"ר ורהפטיג מסר לסוגיהרה על תוכנית שלפיה יעברו פליטים יהודים מפולין דרך ברית-המועצות ויפן בדרכם לאי קוראסאו (Curacao) הנמצא בים הקאריבי והשייך להולנד, שהכניסה אליו לא היתה טעונה אשרת כניסה. הסובייטים נתנו את הסכמתם לכך בתנאי שהפליטים יקבלו אשרות מעבר מיפן.

למרות שממשלתו דחתה את ההצעה, החליט סוגיהרה להעניק את האשרות לפליטים היהודים שפנו בבקשה לקבלן. בשבועות הנותרים לפני יציאתו מקובנה, שנועדה ל-31 באוגוסט, הקדיש סוגיהרה את רוב זמנו למתן האשרות הללו. תלמידי ישיבה רבים, כגון תלמידי ישיבת מיר המפורסמת, ניצלו את ההזדמנות והיא לצאת את ליטא, הגיעו לסין ולאחר ששהו זמן מה שם ובמדינות אחרות, ובסופו של דבר היגרו לארצות-הברית ולישראל. נראה שבסך-הכול הונפקו לפחות 1,600 אשרות. על-פי אומדנו של סוגיהרה הגיעו מספרן קרוב ל-3,500.

שלוש פעמים ביקש סוגיהארה אישור מהממונים עליו במשרד החוץ היפני להנפיק ויזות ונענה בשלילה, וכשראה שהמצב הביטחוני מחמיר, הימרה את פיהם של הממונים עליו, והנפיק ויזות ככל שיכול..

אף בתחנת הרכבת כאשר עזב את ליטא, המשיך להנפיק ויזות. ולאחר שהרכבת יצאה מהתחנה זרק את החותמת לידי פליט יהודי, שהנפיק בעזרתה ויזות מזויפות נוספות. מספר הניצולים היה גבוה יותר ממספר הויזות, מכיוון שילדים נכללו בויזה של מבוגר.

מעשיו חשפו אותו ואת משפחתו לפגיעתם של הגרמנים, אך אף שכנראה ידעו על שעשה לא נגעו בו, והוא המשיך למלא תפקידים דיפלומטיים ברחבי אירופה. בסוף תקופת המלחמה נעצר ביחד עם אשתו וילדיו בידי הרוסים, ושהה למעלה משנה במחנה מעצר.

ב-1947 חזר סוגיהארה ליפן. תחת הנימוק הרשמי של צמצומים, הוא פוטר ממשרד החוץ בשל הויזות שחילק בחופשיות. הוא נאלץ לעבוד בעבודות כפיים שונות, במשך תקופה לא קצרה, ואף עבד בחנותו של אחד מראשי הארגונים היהודיים. ב-1960 קיבל משרה בחברה מסחרית ברוסיה, ועבד בה כ-16 שנים.

בשנת 1985 קיבל סוגיהארה הכרה כחסידי אומות העולם על ידי יד ושם. סוגיהארה לא הסכים לקבל כיבודים או טובות הנאה כלשהם, מלבד מלגת לימודים שניתנה לבנו נבוקי בידי מדינת ישראל. ככלל, לא הסכים להתראיין, ובראיון נדיר אחד אמר, **שצריך לעשות את הדבר הנכון משום שהוא נכון - ולא מכל סיבה אחרת.**

סוגיהארה נפטר ב-31 ביולי 1986 בגיל 86, והותיר אחריו אלמנה ושלושה ילדים.

בול שהוצא ע"י דואר ישראל - השרות הבולאי לכבודם של דיפלומטים חסידי אומות עולם

בבול נראים דיוקנותיהם של חמישה דיפלומטים: **סמפו סוגיהארה**, אריסטידס דה-סוזה מנדס, סלהאטין אולקומן, ג'ורג'יו פרלאסקה ושארל לוץ.

ברקע הבול ובמעטפה, נראה תצלום של קהל אנשים הממתינים בתור להתקבל אצל הקונסול סמפו סוגיהארה בקובנה – ליטא, יולי 1940 וכן תצלומים של חותמות של תעודות מגן וויזה.

הרב אשרי אפרים

שאלות ותשובות {שו"ת} בהלכה

בגטו קובנה

הרב אפרים אשרי [קרא אושרי] נולד בקופישוק, ליטא בשנת תרע"ד (1914) ונפטר בניו-יורק, ארצות הברית בשנת ה"א תשס"ד (2003).

הוא למד בישיבות ליטא ונסמך להוראה. בזמן השואה פעל לצד רבו, הרב אברהם דובער כהנא שפירא, שהיה רבה של קובנה ואף השיב לשאלות שהופנו לרבו. הוא שימש כרב בגטו קובנה והקים שם בית מדרש. לאחר שחרורה של קובנה הוא שימש כרבה היחיד, וממנה הוא היגר לאוסטריה שם ייסד ישיבה במחנה הפליטים וועלש (ליד זלצבורג).

בשנת תש"ו היגר לרומא – איטליה, שם פעל רבות להטבת מצב הפליטים והיהדות. ברומא ייסד ישיבה לפליטי השואה בשם "מאור הגולה". מרומא הוא היגר לארה"ב שם שימש כרבה של קהילת "בית המדרש הגדול" בניו-יורק.

הרב אשרי אפרים ריכז את השו"ת שנתן בקובנה בספר: "שאלות ותשובות ממעמקים", ספר שאלות ותשובות ועניינים שעמדו על הפרק בימי הרג ואבדן של שנות תש"א-תש"ה בגטו קובנא, ניו-יורק, תשכ"ט-1969

ספר זה, הינו הספר המקיף ביותר לשאלות שנשאלו בזמן השואה.

הבאתי רק 2 שאלות ותשובות כדי להמחיש את הבעיות שבפניהן עמד האיש המאמין בשואה. לא כללתי בתשובות את כל ה"שקלא וטרייא" ההלכתי. הבאתי רק את השאלות וסיכום התשובות.

בדין ברכת הגומל לשארית פליטת הרג רב {"אקציע" רחמנא ליצלן}

שאלה: ביום מר ונמהר עברה זעם ומשלחת מלאכים רעים של הצורר הגרמני ימ"ש {=יימח שמו}, הלא הוא יום י"ג לחודש מרחשון של שנת תש"ב, בעת העברת הפעולה הגדולה "אקציע" בלע"ז {=בלשון עבודה זרה}, של הובלת למעלה מעשרת אלפים איש כצאן טבחה לשחיטה ובהם נער זקן טף ונשים עוללים ויונקים, וכולם הושמדו ונהרגו בכל מיני מיתות, משונות לאחר שעונו ענויי גוף ויסורי נפש על ידי רבי הטבחים האכזרים שלא ידעו רחם, ובכל זאת לא הורוה עדיין צמאם של הרוצחים השפלים לדם נקיים וחפים מפשע, דם אחינו ואחיותינו הקדושים שנמסרו בידם לעשות בהם כטוב בעיניהם, ועוד ידם של הרוצחים היתה נטויה וחמתם לא שככה אלא רצו לעשות כליה עם שארית יעקב להכחידו מגוי כדי שלא יזכר שם ישראל עוד.

נשאלתי אז בזמן ההוא מהשרידים האומללים שנשארו בחיים כאודים מוצלים מאש וניצלו מפעולת ההשמדה הגדולה הזאת של ה"אקציע" הנ"ל, האם מוטלת עליהם החובה לברך ברכת הגומל על החסדים הטובים שגמל אתם האל, להצילם מפעולת השמדה זו, או מכיון שעדיין לא חלפה מעליהם הסכנה ונפשם תלויה להם מנגד מאחר שעדיין לא נחלצה מצרה נפשם ויושבים הם כאסירי עני וברזל סגורים ומסוגרים בתוך חומות הגיטו המוקף מלבד זאת בגדר של תיל מחושמל, ואין יוצא ואין בא, כי מלבד כל זאת השכין האויב בכל שערי ומבואי הגיטו שומרים מזוינים במכונות יריה לשמור את דרך הגיטו וכל הקרב אל גדר התיל מיד היה מומת בידי השומרים, ואם כן לפי זה דינם של השרידים האומללים הללו הוא כדין יושבי בית האסורים שעדיין לא נושעו ממצוקתם ולא נפדו מרדת שחת.

ולפי זה בודאי שאין מוטלת על הניצולים שום חובה לברך ברכת הגומל כל זמן שהם מסורים עדיין בידי אויבים לעשות בהם כטוב בעיניהם ובכל עת ובכל שעה הם יכולים להתפס ולהמסר למיתה, או דילמא מכיון שסוף כל סוף ניצלו עכשיו ממיתה בעוד שאלפים הוצאו להורג חייבים הם בברכת הגומל אף שעדיין ישועתם האמיתית והצלתם הממשית היא מהם והאלה.

תשובה:...תבנא לדינא מכל הנ"ל דבנידון דידן אין צריכין לברך ברכת הגומל כל אלה שנשארו בחיים מפעולת ההשמדה הגדולה הנ"ל, מאחר שהסכנה לא חלפה מהם עדיין והכורת עדיין מונף על ראשם כי נתונים הם עדיין בידי שונאיהם ומנדיהם הארורים להרוג ולאבד ולמכה ולחרפה וגם עצם הישיבה בתוך חומות הגיטו סכנה כרוכה בה כי מי יודע מה שמתרחש בלבם הרע המלא תועבות ומזימות רצח, כי יתכן מאד שהרוצחים האכזרים כבר חרצו את דינם של כל הנשארים מפעולת ההשמדה הגדולה הנ"ל גם הם למיתה ואבדון ומה שהשאירו אותם לעת עתה לפליטה הוא משום שכך הוא דרכם של הרוצחים המתועבים הללו לעשות את מעשיהם קמעה קמעה כדי לבלבל את היהודים להומם ולאבדם על ידי תקוות שוא ומדוחים להדאיב עוד יותר את נפשם.

כי מדי פעם בפעם היו מוליכים שולל את יושבי הגיטו בכל מיני שמועות של ישועה והצלה כדי להכניס בלבם תקוה ובטחון שנאמר למשחית די, וכשהיו מובילים את הכלואים להוציאם להורג היו מפייחים בהם תקוה כי רק מעבירים אותם ממקום למקום כדי שלא יתאמצו למלט את עצמם ולעמוד על נפשם.

לכן בודאי אין להורות להם שיברכו ברכת הגומל לאחר פעולת ההשמדה הגדולה הנ"ל, כי על ידי זה שיברכו ברכת הגומל יתחילו השרידים האומללים הללו לדמות בנפשם כי אכן סר מר המות וקרובה היא ישועתם לבוא, ובזה נסייע לרוצחים הארורים במזימתם השפלה ונקל עליהם את המלאכה הנמבזה של השמדת אחינו ואחיותינו ח"ו.

וכן פסקתי למעשה שלא לברך ברכת הגומל אפילו בלי שם ומלכות, ואפילו אלה שניצלו מכמה וכמה פעולות השמדה כאלו, מכל מקום כל זמן שעדיין לא נחלצו מן המיצר והם כלואים בתוך חומות הגיטו אף שיש כאן מעין הצלה פורתא מאחר שנשארו בחיים לאחר פעולת "האקציון" מכל מקום אין זו עדיין הצלה ממשית שיהא מוטל לברך על זה ברכת הגומל כמו שביארנו, כי כל זמן שבחוץ משכלת עדיין חרב ובחדרים שוררת אימה הרי נתונים הם עדיין בסכנת מות ואבדון עד אשר קדוש ישראל ירעים קולו ויאמר למשחית הרף, יחיש פדות לעמו הנתון בצרה ובשביה להוציאם משעבוד לגאולה ומאפלה לאור גדול. [5]

דין נשים שנאנסו לבושת על ידי הרוצחים

שאלה: מיד לאחר השחרור ממכלאת הגיטו נשאלתי **שאלה גדולה ונוראה** שהיתה נוגעת לא רק לנידון זה שבא לפני אלא גם למספר רב של בנות ישראל אחרות שזכו להשאר בחיים אחר המאורעות האימות שעברו עליהן כשהיו תפושות בידי הצר הצורר שפרש ידו על כל מחמדיהן ומסרן לקלון ולבושת כדי שפריצי החיות חזירי היער, קלגסי הגרמנים ימ"ש יתעללו בגופן וכבודן.

זוהו תוכן השאלה: אשה אחת צעירה לימים ובת טובים מאחת המשפחות הנכבדות שבקובנה באה לפני ובכה תבכה מבלי הפוגה, ודמעתי על לחיה, כי היא מר לה ואין לה מנחם ונפשה בשאלתה, היות שגם היא כרבות מאחיותיה האומללות נתפסה על ידי הגרמנים הארורים ונמסרה לבושת ומלבד שהזדים התעללו בגופה הטהור עוד חקקו על זרועה בכתובת קעקע את המלים: "זונה בשביל חיילי היטלר".

והנה לאחר השחרור הצליחה למצוא גם את בעלה בחיים ושניהם התכוננו להקים מחדש את ביתם ההרוס שיהיה בנוי על אדני הטהרה והקדושה כראוי לבית נאמן בישראל, ולהיבנות בזרע של קיימא מאחר שכל ילדיהם שהיו להם נספו בידי הגרמנים, אולם כשבעלה ראה את **הכתובת האימוה החקוקה בגופה** נרתע לאחוריו באמרו כי עליהם לברר מקודם אם מותרת היא לו עדיין מן הדין ואם היא לא אסורה עליו מאחר שהיתה תפושה בידי הצוררים לעשות בה כרצונם, אולי נבעלה להם ברצון, ולזאת היא באה לפני לשאול כדת מה לעשות לשברה הגדול כים ועיניה תלויות לרחמים להוציא כאור משפטה.

תשובה: ...ואם כן בודאי אחיותינו היקרות האלה הנעלבות ואינן עולבות ששתו לרוויה את קובעת מנת היגונים מידי חזירי יער ופריצי חיות שעוללו בעפר קרנן וכבודן הרעו והשחיתו תומתן וטהרתן בודאי שעליהן הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו, ועד יזרח להן שמש ההצלחה ותזכינה שירום קרנן וכבודן בה' ובישועתו תשמחנה להקים את הריסות ביתן כמקדם, ובדומה לדינה בת יעקב בחיר האבות שנעשה בה מעשה חמור לטמאותה, ואף שבשעת מעשה גדולה היתה חרפתה ובושתה קשתה וכמו שנאמר (בראשית ל"ד) ובני יעקב באו מן השדה כשמעם ויתעצבו האנשים ויחר להם מאד כי נבלה עשה בישראל לשכב את בת יעקב וכן לא יעשה, בכל זאת הקב"ה בכבודו ובעצמו תבע את עלבונה והשיב לה את כבודה כבראשונה וכמו דאיתא במדרש תלפיות ענף דינה, שהיא נשאת לשמעון אחיה שהיה אחד משבטי יה וחתנה היה יוסף הצדיק שפטפט ביצרו, עצמותיה הועלו לארץ ישראל ואחד מן הזוגות של מקבלי ומוסרי תורה זכה להקבר על ידה.

ולזאת חס מלהזכיר להוציא לעז על בנות ישראל כשרות אלו אלא אדרבה מצוה לפרסם את גודל מתן שכון שיזכו מהשומע צעקת אביונים שבודאי ירפא לשבר לבן של אומללות אלו ויחבש לעצבותן לברכן מברכותיו שתבורכנה מנשים כיעל אשת חבר הקיני שהרי טובתן של רשעים רעה היא אצל צדיקים וכדאיתא ביבמות דף ק"ג ע"ש, ועל ידי כך למנוע מהן עגמת נפש וצער וכמו שקרה לאחדות מהן שבעליהן גירשו אותן בכלל כך, ואי לנו שכך עלתה לנו בימינו.

ומהאי טעמא לדעתי אין להן שום צורך כלל להתאמץ להרחיק על ידי ניתוק את הכתובת המנאצת הנ"ל מעל גופיהן, אלא אדרבה יש לשמור על כתובת זו ולראותה לא כאות קלון ובושת אלא כסמל של כבוד וגבורה להראות שעל קדושת שמו יתברך הורגנו כל היום ודורש דמים אותם זכר, לא שכח צעקת ענווים, כי כתובת זו שבאמצעותה רבו הרוצחים לנאץ ולשקץ את בנות ישראל הישרות והתמימות ולהמיט עליהן קלון עולם, כתובת זו היא לכבוד להן ולעמנו ולאות עולם שעוד נזכה לראות בפגרי האנשים הפושעים האלה שיהיו לדראון עולם, הפושעים האלה שכל צלם אנושי נמחה מעל פניהם ונדמו לחיתי יער ולזאבי טרף ומיהרו

לשפוך דם נקיים ולהמית חסידים וישרים, כתובת זו שהזדים חקקו על זרועות נפשות תמות וטהורות תזכיר אותנו תמיד על הכתוב בתורת משה איש האלוהים, הרנינו גויים עמו כי דם עבדיו יקום ונקם ישיב לצריו. [7]

מושצ'יק זאב (וולף) משורדי גטו קובנה שנפל במלחמת השחרור

מעטים מאד שרדו את שואת יהדות קובנה. אחד מהם היה **מורשצ'יק זאב (וולף)**. לאחר גילגולים רבים הצליח לשרוד ולעלות לארץ ישראל והתגייס לצה"ל.

זאב השתתף במלחמת השחרור ונפל על תקומת מדינת ישראל.

כאשר קראתי את קורות חייו באתר "יזכור" אתר הזיכרון לחללי צה"ל [7], **חשתי מחוייב להצדיע לזאב**, ניצול שואת יהדות קובנה, שלא זכה לחיות במדינת ישראל. **זאב היה בן שבע-עשרה בנפלו.**

להלן הדברים שנכתבו עליו:

זאב, בנם של ינטיל ויוסף, נולד בחודש תשרי תרצ"ב (אוקטובר 1931) בקובנה בירת ליטא. קיבל השכלה עממית.

מתום מלחמת העולם הראשונה עד שנת 1940 הייתה ליטא מדינה עצמאית. בבירתה קובנה ישבו כ-40,000 יהודים. היא נודעה כמרכז חינוכי, רוחני ותרבותי חשוב של יהדות מזרח אירופה, וכמוקד לפעילות ציונית ענפה. בשנת 1940 סופחה ליטא לברית המועצות, אז נסגרו מוסדות החינוך העבריים וחוסלו רוב ארגוני התרבות והחברה.

ב-24 ביוני 1941, ימי מלחמת העולם השנייה, כבשו הגרמנים את ליטא. רק כמה אלפי יהודים הצליחו להימלט לתוך שטחי ברית המועצות קודם לכיבוש. מיד לאחר מכן הוקם גטו בסלובודקה - פרבר של קובנה. בקיץ 1941 נרצחו כ-10,000 מיהודי קובנה לאחר התעללויות קשות.

עם סגירת גטו קובנה, באוגוסט 1941, נמצאו בו כ-30,000 יהודים. בחודשים הבאים נרצחו למעלה מ-10,000 יהודים, והנותרים חויבו בעבודת כפייה.

בסתיו 1943 הפך גטו קובנה למחנה ריכוז. אלפים מתושביו הועברו למחנות קטנים בפרברי העיר ולמחנות עבודה באסטוניה. ב-8 ביולי 1944, בהתקרב הצבא האדום הרוסי לקובנה, החלו השלטונות להעביר את היהודים למחנות הריכוז דכאו, קאופרינג ושטוטהוף בגרמניה.

עד תום המלחמה נספו מרבית יהודי ליטא.

זאב נכלא עם בני משפחתו בגטו קובנה. בשנת 1944, עם חיסולו של הגטו, הועלה עם משפחתו על רכבת לגרמניה. במהלך המסע הנורא הורדו מן הרכבת האימהות והילדים במחנה שטוטהוף, וזאב נאלץ להיפרד מאמו ומאחותו הקטנה. יחד עם אביו המשיך למחנה דכאו שבגרמניה, ושם הופרדו באכזריות המבוגרים מן הילדים. זאב לא שב לראות עוד את אביו, שנספה שם.

מדי יום היה זאב יוצא לעבודה בדכאו, ולמרות הקשיים הצליח להחזיק מעמד. לאחר תקופת מה נשלח, עם קבוצה ובה 130 ילדים, אל מחנה ההשמדה אושוויץ, שם הועבדו בעבודות פרך ובתנאים בלתי אנושיים. בשתי אקציות, שנערכו בערב ראש השנה וביום הכיפורים תש"ה, נשלחו 90 ילדים להשמדה בתאי הגזים.

מספר חבר על פגישתו עם זאב במחנה: "זוכרני את פגישתנו הראשונה במחנה ההסגר אושוויץ, כאשר הגעתי מפולניה ונפגשתי עם זאב ועוד חמישים בחורים בגילו מליטא. היה זה לילה של גורל, הלילה שקבע אז את חיינו. מתוך החברה הליטאית אפשר היה תכף להכיר את זאב כפעיל ונותן רוח להמשכת החיים. למחרת הועברנו למחנה עבודה והתחלנו להסתדר. זאב היה בין המתנדבים הראשונים שיצאו לעבודה. ערב ערב עם שובו הביתה התחלק בלחם שהרוויח עם חבריו. היו אז זמנים קשים ומרים, רבים בינינו התייאשו מהחיים, אבל זאב טען תמיד 'עוד ננקום בהם, אל יאוש חבר'ה! יהיה טוב!'"

עם תחילת המתקפה של הצבא הסובייטי בכיוון קרקוב ואושוויץ, במחצית ינואר 1945, החלו הנאצים בנסיגה חפוזה מאושוויץ. 66,000 האסירים, רובם יהודים, הובלו בטורים ארוכים במסע רגלי מפרך בקור העז, במה שכונה "צעדת המוות". כ-15,000 מביניהם התמוטטו מאפיסת כוחות, או שנורו בידי הגרמנים.

זאב נשלח בצעדת המוות לגונסקירכן שבאוסטריה, שם שהה עד יום השחרור - 5 במאי 1945. ממאה ילדי קבוצתו שהובאו לדכאו נשארו בחיים רק ארבעה, וזאב ביניהם.

עם סיום המלחמה מיהר לשוב לקובנה, בתקווה למצוא את משפחתו וקרוביו, אך שם נסתבר לו כי אף לא אחד מהם נותר בחיים. זאב הצטרף להכשרה ששמה פעמיה לדרך בנתיב "הבריחה", נדד לאיטליה ושם נאסף עם עוד מאות נערים ניצולי שואה על ידי חיילי הבריגדה היהודית. הנערים שוכנו בחווה, שקודם לכן הייתה חוות נוער פשיסטי איטלקי ולאחר המלחמה שימשה מקלט למאות בני נוער יהודי. בחוות ההכשרה קיבלו חינוך עברי, והוכשרו לקראת העפלתם לארץ ישראל.

בפברואר 1947 העפיל לארץ בספינה "חיים ארלזורוב". האונייה יצאה משבדיה ביום 1 בינואר 1947 כשעל סיפונה 664 מעפילים - מרביתם נשים ניצולות מחנות ריכוז, וחלק מאנשי "החלוץ" מדנמרק ומשבדיה. בהגיעה לנמל לה הבר בצרפת עלו עליה עוד מאות מעפילים. תנאי מזג האוויר הקשים אילצו את הספינה לנדוד בין נמלי אלג'יר וטוניס, עד הגיעה לנקודת איסוף נוספת בנמל מטפונטו שבאיטליה, שם עלו על הספינה עוד 734 מעפילים, ובהם זאב. משם המשיכה "חיים ארלזורוב" בדרכה לחופי הארץ, כשיעד ההורדה היה ניצנים. אולם משחתות בריטיות שעטו עליה גרמו לשינוי בתוכנית, והאונייה פנתה לחיפה. הבריטים עלו על האונייה, ובקרב קשה שהתנהל על הסיפון נפלו קורבנות משני הצדדים. בסיומו נעצרו 1,348 מעפילים ושולחו למחנה המגורשים בקפריסין.

לאחר ששהה כחצי שנה בקפריסין הצליח זאב להגיע לארץ ולהצטרף לקבוצת הכשרה של "עליית הנוער" בכפר רופין שבלב עמק בית שאן, בה שהו חבריו מקבוצת "סלוינו" באיטליה. עבד שם כדייג.

בשנת 1948, ימי מלחמת העצמאות, עזב זאב את ההכשרה והתגייס לצבא.

"היה זה זמן בו הדי התותחים נשמעו למרחוק ואויבינו הטרידו את יישובי השלווים", סיפרו חבריו, "תסיסת הגיוס לצבא גברה מיום ליום ואי אפשר היה לעצור בעדה. זאב בין הראשונים אשר מתגייס לצבא. עוזב את החברה ושם פעמיו לדרך אחרת, בתקווה שעם תום הקרבות ובוא הניצחון הוא יחזור לחיק החברה וימשיך לטוות ולרקום יחד את חלום היצירה וההתיישבות. נטלנו ממנו ברכת פרידה ובו בזמן גברה החרדה לזאב, ההולך לקרב הטומן בו הפתעות רבות."

זאב שירת בגדוד 13 בחטיבת "גולני" - חטיבה מספר 1 ב"הגנה". הוא השתתף בקרבות "המשולש" באזור המרכז ואחר כך ירד עם יחידתו לנגב. בימי החופש היה בא לחברת הנוער והיה מרבה בסיפורים על חיי הצבא. סיפוריו היו מלאי התלהבות, סיפורי איש המוכן לכול.

בדצמבר 1948 השתתף זאב במבצע "חורב".

מבצע "חורב" (שכונה גם מבצע "עין", "ע"ש עזה, עוג'ה ועסלוג'), הגדול במבצעי צה"ל במלחמת העצמאות, נערך בשלבי המלחמה האחרונים. הוא נועד למגר את שארית צבא הפלישה המצרי, לסלקו מתחומי ישראל ולאליץ את המצרים לפתוח במשא ומתן לשביתת נשק. במבצע, עליו פיקד יגאל אלון, שותפו כוחות רבים של כמה חטיבות לוחמות, שהורדו דרומה מאזורים שבהם שקטה המערכה.

המבצע החל ב-22 בדצמבר 1948 בהפצצה על ריכוזי הצבא המצרי ובפעולת הטעיה באגף המזרחי של החזית, בכיוון רצועת עזה. מאוחר יותר נע המאמץ העיקרי בשתי זרועות לעבר עוג'ה (ניצנה).

בליל כ"א בכסלו תש"ט (23.12.1948) כבשו כוחות "גולני" את משלט 86 מצפון לח'אן-יונס, איימו על הכביש ומסילת הברזל ויצרו את הרושם שהכוונה היא לנתק את הכוחות המצריים שברצועת עזה. המצרים הגיבו בהתקפת נגד עזה בסיוע ארטילריה ושריון, ובלחץ האויב נאלצו לוחמי "גולני" לסגת. בקרב זה נפל זאב.

זאב היה בן שבע-עשרה בנפלו. הוכרז תחילה כנעדר, ולאחר שנמצאה גופתו נטמן בגבולות. לאחר זמן הועבר למנוחת עולמים בבית העלמין בקיבוץ צאלים, בו התיישבו חברי קבוצת ההכשרה שלו.

במהלך מבצע "חורב" נעשה גם ניסיון לחסל את "כיס פלוג'ה" בו היה כוח מצרי, אך כישלון ההתקפה על עיראק אל-מנשיה מנע זאת. למרות שלא כל מטרות המבצע הושגו המשיכו הכוחות הישראליים להתקדם ואף חדרו לתחום סיני. המערך המצרי התמוטט ונשקפה סכנת כיתור לכל הצבא המצרי ברצועת עזה. בעקבות החדירה לסיני הופעל לחץ מדיני כבד על ישראל והיא נדרשה לסגת, אך האיום בניתוק עשה את שלו, וביום 6 בינואר 1949 הודיעה מצרים על הסכמתה לפתוח במשא ומתן עם ישראל. למחרת פסקה האש בחזית הדרום, ובכך נסתיימה הלחימה בחזית המצרית.

תיקון שיבוש בביטאון הקודם

בביטאון מספר 27 "יהדות הולנד בשואה", היו 2 שיבושים.
האחד, שובש שמו של ספר, והשני, שובש שמו של כותב.

לרוב רובם של חברי הפורום נשלח ביטאון מעודכן ללא שיבוש. ייתכן שרק מעטים מאד קיבלו את הביטאון עם 2 השיבושים הללו. למרביתם **שלחנו פעם נוספת** ביטאון מעודכן. יתכן, **ולמעטים מאד** אין ביטאון מעודכן. כיצד ניתן לבדוק זאת. בעמוד 44 בביטאון צריך להיות כתוב שם הספר: **יִסְפָּר לְדוֹר**. אם כתוב שם אחר, אזי הביטאון אינו מעודכן. אם מתברר לך, שבמחשבך לא נמצא ביטאון מעודכן, ניתן להורידו מהאתר: www.shoa.org.il

ביבליוגרפיה

- אושרי הרב אפרים: **שאלות ותשובות ממעמקים**, הוצאת המחבר {ניו יורק}, תשי"ט-1959. אילתי שלום: **לחצות את הנהר**, יד ושם, תש"ס-1999.
בן ראובן שרה: **רחל ולאה**, עקד, תשס"ה-2005.
בראון צבי, א.דב לוי: **תולדותיה של מחתרת, הארגון הלוחם של יהודי קובנא במלחמת העולם השנייה**, יד ושם, תשכ"ב-1962.
בייליס יהודה: **יודקה**, אחוה, תשס"ג-2003.
גיברלטר יצחק אלחנן: **יסור יסרני**, פרקי הוד ושביבים על קובנה בתפארתה ועל חיי הרוח שפיכו בה, הוצאת המחבר, תשס"ז-2007.
גורביץ פרומה: **זכרונותיה של רופאה**, בית לוחמי הגיטאות, תש"א-1981.
גפן.מ [עורך]: **ספר הפרטיזנים היהודים**, ספרית פועלים, תשי"ט-1959.
גרוסמן וילי, אירנברג איליה: **הספר השחור**, עם עובד, תשנ"א-1991.
גרינבאום מאשה: **תקווה על פי התהום**, יד ושם, תשנ"ט-1999.
גרופקל לייב {עורך}, ברק צבי {סגן עורך}: **יהדות ליטא**, כרך רביעי-השואה 1941-1945, איגוד יוצאי ליטא בישראל, תשמ"ד-1984.
גרפונקל לייב: **קובנה היהודית בחורבנה**, יד ושם, תשי"ט-1959.
וולבה רבקה: **ואמונתך בלילות**, הוצאת המחברת, תשנז-1999.
ורהפטיג זרח: **פליט ושריד בימי השואה**, יד ושם, תשמ"ד-1984.
יזרעאלי רחל: **ועל אף הכל...**, הוצאת המחברת, תשנ"ו-1966.
ילין חיים: **לוחם הגיטו והסופר**, איגוד יוצאי ליטא, תש"ם-1980.
ירושלמי אליעזר: **פנקס שבלי – יומן מגיטו ליטאי (1941-1944)** ירושלים, תשי"ח-1958, לוי דב [עורך]: **"פנקס הקהילות - ליטא"**, "יד ושם", ירושלים תשנ"ו-1996.
לוי דב: **לוחמים ועומדים על נפשם**, מלחמת יהודי ליטא בנאצים 1941-1945, יד ושם, תשל"ה-1975.
לזרסון-רוסטובסקי תמר: **יומנה של תמרה, קובנה 1942-1946**, בית לוחמי הגיטאות תשל"ו-1975.
נשמית שרה: **מאבקו של הגטו**, משרד החינוך, תשכ"ח-1968.
סגלסון אריה: **בלב האופל**, כיליונה של קובנה היהודית-מבט מבפנים, יד ושם, תשס"ג-2003.
סלקיה רחל: **שנזכה לספר**, הוצאת המחברת, תשמ"א-1981.
פייטלסון {אלתר} אלכס: **60 שנה מגיהנום**, יום השנה ה-60 לבריחה מהפורט התשיעי, הוצאת המחבר תשס"ד-2003.
פרץ אהרון: **עדותו במשפט אייכמן**: היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות א, מרכז ההסברה, עמ' 367-386, תשכ"ג-1963.

פרץ אהרון: **במחנות לא בכו**, מסדה, תש"ך-1960.
קורצ'אק רייזל (רוזקה): **להבות באפר**, מורשת, תשכ"ה-1965.
רולניק מאשה: **אני חייבת לספר**, אחיעבר, תשכ"ה-1965.
קמזון, יעקב דוד: **יהדות ליטא-תמונות וציורים**, מוסד הרב קוק, תשי"ט-1959.
תורי אברהם, עריכה מדעית: **דינה פורת: גיטו יום יום**, יומן ומסמכים מגיטו קובנה, מוסד ביאליק, אוניברסיטת ת"א, תשמ"ח-1988. www.bialik-publishing.com

מאמרים

אברהם מיכאל: **מה אקוב לא קבה א-ל, ומה אזעום לא זעם ה'**
(דיון בידיני ממונות בגטו קובנה), צהר כ, תשס"ה-2005, עמ' 9-19.
בן-נפתלי איה: **"הפורט התשיעי" - קורות אתר ההרג, משואה כז, תשנ"ט-1999**,
עמ' 283-301
בן-נפתלי איה: **ההיסטוריה של המשטרה היהודית בגיטו קובנה, משואה כז**,
עמ' 283-301, תשנ"ט-1999,
בן-נפתלי איה: **כתב השבועה של המשטרה היהודית בגיטו קובנה, משואה כ"א**,
עמ' 274-271, תשנ"ג-1993.
לוין דב: **המשטרה היהודית בגטו קובנה בעיני עצמה**, קובץ "יד ושם" כט, עמ' 143-185,
תשס"א-2001.

<http://lib.cet.ac.il/Pages/item.asp?item=15406&kwd=1177>

http://www.lekhet.com/Site_ViewDocument.asp?id=827&curPage=1

לנגלבן לאה: **"תמיד להישאר בן אדם" - חיים של תורה בגיטו קובנה (1941-1944)**,
הגיגי גבעה ד, עמ' 266-227, תשנ"ו-1996.
פורת דינה: **האגדה על מאבקם של יהודים מן הרייך בפורט התשיעי ליד קובנה**,
1941-1942, משואה כ, עמ' 72-95, תשנ"ב-1992.
פורת דינה: **מועצות היהודים בגיטאות המרכזיים בליטא: השוואה**, משואה כב,
עמ' 70-80, תשנ"ד-1995.
רובינשטיין ראובן: **קובנה, מחניים קכ, עמ' 123-128**, תשכט-1969.
<http://www.daat.ac.il/daat/history/kehilot/kobna.htm>
שרגא ק. : **בגיא צלמות, סיפורו של הבורח הראשון מהפורט התשיעי**, משואה ו אפריל
1978.
תורי-גולוב אברהם: **ה-28 באוקטובר [בגיטו קובנה]**, משואה ו, עמ' 175-163,
תשל"ח-1978,
תורי-גולוב אברהם: **ראש העיר קובנה, הליטאי פאלצ'אוסקס, יועמד לדין**, משואה י,
עמ' 175-186, תשמ"ב-1982.

מראי מקומות

1. מקור הצילום: ארכיון בית לוחמי הגטאות.

2. מקור המידע:

http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%201345.pdf

http://he.shvoong.com/humanities/h_history/1628002-%D7%92%D7%98%D7%95-%D7%A7%D7%95%D7%91%D7%A0%D7%94/

3. מקור התמונה: גרופנקל לייב {עורך}, ברק צבי {סגן עורך}: **יהדות ליטא**.

4. מקור הצילום: שרה בן-מיכאל

5. אושרי הרב אפרים: **שאלות ותשובות ממעמקים**, חלק א סימן ז
6. אושרי הרב אפרים: **שאלות ותשובות ממעמקים**, חלק א סימן כז.
7. אתר האינטרנט: <http://www.izkor.gov.il/izkor86.asp?t=91333&nz=1> - מתוך ספר "נצר אחרון", ההוצאה לאור / משרד הביטחון, תשס"ח / 2008, הופק על ידי היחידה להנצחת החייל במשרד הביטחון בשיתוף יד ושם, רשות הזיכרון לשואה ולגבורה.

: